ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XVI

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI IMPRIMERIA NAŢIONALĂ | DEPOZITUL GENERAL CARTEA ROMÂNEASCĂ D-DUL ACADEMIEI, 3—5

BUCUREŞTI
1934/35

Lei

N. IORGA. Un om de severă muncă şi aprigă autoritate: D. A. Sturdza 5.—
CONST. I. CARADJA. Steagurile cucerite de Mihai Viteazul în lupta dela Guruslău din 3 August 1601 . . . . 5.—
ALEX. LAPEDATU. In jurul asasinării lui Barbu Catargiu (Iunie 1862) 30.—
ANDREI RĂDULESCU. Cercetări privitoare la înfiinţarea Curţii de Casaţie în România . . . . 40.—
I. LUPAŞ. Corespondenţa lui Grigorie Ghica, Domnul Moldovei, cu Felix von Schwarzenberg, ministru preşedinte al Austriei 1849—1850 . . . 25.—
G-ral R. ROSETTI. Inceputurile artei militare în cuprinsul României de azi 40.—
N. IORGA. Vicisitudinile celui dintâiu student moldovean la Paris: Gh. Bogdan 30.—

TOMUL XV (1934): 300.—

R. V. BOSSY. Agenţia diplomatică a României în Belgrad şi legăturile politice româno-sârbe sub Cuza-Vodă . . . . 50.—
P. P. PANAITESCU. Contribuţii la istoria lui Ştefan-cel-Mare . . . . . 25.—
G-ral R. ROSETTI. Graniţele Moldovei pe vremea lui Ştefan-cel-Mare . 10.—
G-ral R. ROSETTI. Un document inedit asupra mişcării dela 3 August 1865 15.—
G-ral R. ROSETTI. Despre unele precizări recente ale locurilor bătăliilor dela Doljeşti, Vaslui şi Şcheia . . . . 5.—
AUREL V. SAVA. Vornicul de Vrancea . . . . 48.—
ALEX. LAPEDATU. Doi misionari scoţieni în Ţările Române acum o sută de ani . . . . 20.—
ALEX. LAPEDATU. Evreii în ţările noastre acum o sută de ani. . . . . 20.—
N. IORGA. Wilhelm de Kotzebue şi momentul de prefacere modernă a societăţii moldoveneşti . . . . 80.—
N. IORGA. Memoriile unui vechiu dascăl . . . . 15.—
G-ral R. ROSETTI. Problema militară românească alaltăeri-ieri-azi . . . 12.—

TOMUL XVI (1934—35): 240.—

IOAN C. FILITTI. Proprietarii solului în trecutul Principatelor Române . 15.—
N. IORGA. Ştiri despre Axintie Uricariul . . . . 15.—
CONST. I. KARADJA. Despre ediţiile din 1488 ale Cronicei lui Johannes de Thurocz . . . . 15.—
G-ral R. ROSETTI. O mică întregire la istoria lui Ştefan-cel-Mare . . . 10.—
I. NISTOR. Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonii . . . . 7.—
N. IORGA. Legături cu mănăstirile Meteorele din Tesalia. Cu o notiţă despre Nicolae-Vodă Petraşcu . . . . 15.—
N. IORGA. Testamentele domniţei Elina Cantacuzino . . . . 5.—
GEORGE FOTINO. G. Popovici: Un istoric uitat al vechiului Drept românesc 40.—
N. IORGA. Bucureştii de acum un veac, după romanul unui avocat (Ioan Em. Bujoreanu 1862) . . . . 15.—
N. IORGA. I. Scrisori de familie ale vechilor Brâncoveni.
» II. Două arzuri ale ţării către Sultan în sec. XVIII . . . . 20.—
ZENOVIE PÂCLIŞANU. Un vechiu proces literar . . . . 25.—
N. IORGA. Practica domnească a unui ideolog: D. Cantemir . . . . . 5.—
I. LUPAŞ. Impăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania . . . 50.—
N. IORGA. Trei generaţii în viaţa publică românească după judecata lui J. A. Vaillant . . . . 5.—

TOMUL XVII (1935):

N. IORGA. Două hrisoave domneşti pentru mănăstirea Mărgineni închinată Muntelui Sinai . . . . 30.—
N. IORGA. Trei rare documente fanariote . . . . 10.—
G-ral R. ROSETTI. Din corespondenţa inedită a Principelui Milan al Serbiei cu colonelul Gheorghe Catargi în timpul războiului din 1877—1878 . . 35.—
ŞT. METEŞ. Din istoria Dreptului românesc din Transilvania . . . . . 20.—
N. IORGA, Formularul fanariot . . . . 10.—

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XVI

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI IMPRIMERIA NAŢIONALĂ | DEPOZITUL GENERAL CARTEA ROMÂNEASCĂ B-DUL ACADEMIEI, 3—5

BUCUREŞTI
1934/35

PROPRIETARII SOLULUI ÎN TRECUTUL PRINCIPATELOR ROMÂNE

DE

IOAN C. FILITTI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 27 Aprilie 1934

Intr'o precedentă comunicare [1]) m'am ocupat de cultivatorii de pe pământul altuia. Infăţişez acum un alt fragment, privitor la proprietarii solului, dintr'o lucrare ce n'o pot publica întreagă.

Inainte însă de a intra în subiect, trebue să reviu, un moment, asupra chestiunii termenului de « rumân », întrebuinţat în documentele româneşti din Muntenia, pentru a desemna pe « vecinii » din documentele slavoneşti de aici, adică pe oamenii în dependenţă personală de un stăpân. Emisesem ipoteza că explicaţia, atât de căutată, a accepţiunii de « vecin », dată în Muntenia, cuvântului « rumân », ar putea fi aceea că Mihai Viteazul legase, la un moment, de glie pe toţi cultivatorii, fie personal liberi, fie personal dependenţi, aşa că se confundaseră, de atunci, în aceeaşi situaţie, sub aceeaşi denumire. Această ipoteză se întemeia pe împrejurarea că cel dintâi document cunoscut când termenul de rumân apare în locul celui de vecin, era din 1598. Iată însă că în lucrarea recentă a d-lor I. Minea şi L. T. Boga, intitulată « Cum se moşteneau moşiile în Ţara Românească până la sfârşitul secolului al XVI-lea » [2]), ni se

[1]) Oameni dependenţi şi cultivatori liberi în Principatele române. « Memoriile Secţiei Istorice » 1933.

[2]) Iaşi, 1933, p. 123 (anul 1583) şi 84—5 (anul 1594).

spune că termenul de «rumân» se găsește în două acte anterioare datei probabile a «legăturii» lui Mihai Viteazul. Se dă regestul unui act dela 1583, în care se vorbește de «rumâni» din două sate, iar în notă se adaugă că «altă dată același document zice vecini». Alt regest este al unui act al lui Mihai Viteazul însuși, dar din 26 Iulie 1594: este vorba de niște proprietari cari s'au închinat «rumâni» unui boier și de alții cari s'au închinat aceluiași ca «vecini». Aceste documente, de care nu ni se spune dacă sunt slavonești, sau românești, ar fi meritat să fie reproduse in extenso. Dacă într'adevăr termenul de rumân a fost întrebuințat în înțelesul de vecin, înainte de Mihai Viteazul, cade firește, explicația ce încercasem a unei deformații ce rămâne neînțeleasă. Bănuesc însă că în textele originale va fi termenul de «vlah», pe care d-nii Minea și Boga îl traduc prin «rumân» [1]) și atunci vlah și vecin corespund cu două situații juridice încă deosebite.

Intru în subiectul comunicării de azi.

1. *Denumirile proprietarilor*

Regretatul Constantin Giurescu, în luminosul său studiu «Despre boeri» a arătat că, în *Muntenia*, în vechile documente *slavonești*, proprietarii sunt numiți *cneji*. Nu se întâlnesc, în Muntenia, cneji cu atribuții de judecători ai satelor, aleși de obștea locuitorilor. Asemenea atribuții le exercită dregătorii domnești, a căror înșirare se găsește în hrisoavele prin care Domnii, ca o favoare, scutesc unele sate de amestecul acestor slujbași și deleagă proprietarului dreptul de judecată asupra oamenilor din sat.

In documentele *românești* din Muntenia, dela apariția lor, din secolul al XVI-lea, cneaz se traduce prin *judec*. De oarece însă cneaz nu însemnează judecător, nici termenul de judec, plural judeci, cu care se traduce, nu poate însemna judecător.

[1]) Cf. ibid., 103.

Rareori, în documentele românești din Muntenia, din sec. XVI și XVII, cneaz se traduce și prin *jude*.

Alți termeni pentru a desemna pe proprietari, în Muntenia, sunt acei de « boeri » și de « megieși ».

In *Moldova*, nu întâlnim astfel de termeni speciali pentru proprietari. Toate actele de danii, sau de întăriri de proprietăți, sunt date la « sluga noastră », sau « adevărata slugă », sau « sluga noastră credinciosul boer », sau « slugii și boer », sau numai « lui cutare ». Despre sfârșitul sec. XV, găsim termenul de « megieș » în același înțeles ca și în Muntenia [1]).

Avem însă, în sec. XV, documente numeroase care vorbesc de sate « unde a fost », sau « unde este », *cneaz*, *jude*, sau *vataman*, cutare, deosebiți de persoana căreia se donează, sau confirmă satul.

Radu Rosetti făcea apropiere între acești termeni de cneaz, jude și vataman și constata echivalența lor în documente. Dând apoi cuvântului jude înțelesul de judecător, deducea că și cneazul era judecător și se mira că încă de pe vremea lui Alexandru cel Bun pretinsa judecie a cnejilor nu mai era ereditară, spre deosebire de ce se petrecea de cele mai multe ori în Ungaria și Galiția. Pornind de la premiza că cneazul trebuia să fi rămas, ceea ce socotea că fusese, un judecător ereditar, Rosetti conchidea că cnejii din acele documente sunt o expresie greșită a scriitorilor actelor, cari au întrebuințat termenul de cneaz în loc de cel de jude [2]). Dar, mai întâi, e greu de admis o asemenea confuzie constantă în cancelaria domnească. Apoi, argumentarea o socotesc greșită, pentrucă jude nu însemnează judecător, deoarece documentele slavonești au alt termen pentru a desemna pe judecători și anume termenul de « sudți », care numai în documentele românești se traduce prin județ, în înțeles de judecător [3]).

Ceea ce pare că rezultă însă din acele documente slavonești ale secolului al XV-lea din Moldova, este că acolo cneaz

[1]) Ex. dela 1480, 1499, la I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, 258; II 158.

[2]) Astfel Rosetti (Pământul, 155—6) nu admitea ca exactă decât echivalența jude-vataman, pe când I. Bogdan (In « Conv. lit. » 41 (1907), p. 213), în recenzia făcută lui Rosetti admitea echivalența jude-cneaz.

[3]) C. Giurescu, *Despre boeri*, 86.

şi jude nu aveau înţelesul de proprietar al acestor termeni în Muntenia, ci pe acela de dregător sătesc [1]), ca şi vataman. In sprijinul acestei păreri vine, pentru jude, un ordin dintre 1443—7 al lui Ştefan Vodă, adresat «boerilor, vornicilor, şoltuzilor, pârgarilor, *judemă*, vătămanilor şi ţării întregi» [2]). Termenul judec, la singular, nu se întâmpină în Moldova. Intr'un document din vremea lui Ştefan cel Mare, pluralul lui jude apare în forma «judeke» [3]), iar proclamaţiile citate, dela 1481, ale aceluiaşi Domn, sunt adresate către «boeri, *judecem*, săndiam (adică judecători) şi siromahi» din Muntenia. Şi de aci se vede că se făcea deosebire între judeci şi judecători.

Dela mijlocul secolului al XVI-lea, nici nu se mai pomeneşte de cneaz şi jude, ci numai de vataman, în înţeles de vechil, reprezentant al proprietarului [4]), Domn, sau particular, în sate.

In sfârşit, cnejii şi judecii nu sunt niciodată decât unul sau doi într'un sat, ceea ce exclude că ar putea fi vorba de proprietari.

*
* *

După cum termenii de jude şi de judec nu însemnează judecători, tot astfel termenul de *judecie* din documentele slavoneşti din Moldova, nu însemnează nici el un drept de judecată.

Sunt numai puţine documente din secolul al XV-lea, care vorbesc de judecii în Moldova şi cu toate acestea Radu Rosetti consacra un întreg capitol la «evoluţia judeciilor de la întemeierea statului moldovenesc până la mijlocul secolului al XVIII-lea», deşi documentele pe care le utiliza nici nu întrebuinţează termenul de judecie.

Documentele slavoneşti din secolul al XV-lea în care e vorba de judecie, întăresc de obicei cuiva «amândouă judeciile» sau «amândouă părţile de judecie», sau constată

---

[1]) I. Bogdan, *l. c.* — Sebastian Radovici, *Moşnenii şi răzeşii*, pp. 23—4.
[2]) T. Bălan, *Vornicia în Moldova*, p. 148.
[3]) I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, 173.
[4]) Iorga, *Constatări*, 19.

spre pildă că însuși Domnul a cumpărat « amândouă judeciile »[1]). La 1414, un Toader Pitic avea 3 sate, din care două cu câte două judecii[2]). La 1434 se face danie Tămășeștii, la Gura Studeniței « amândouă părțile judecii »[3]). La 1435, un Oană portarul stăpânea 6 sate, din care unul cu două judecii[4]). La 1436, dania satului Bălăcești « amândouă judeciile[5]). In același an, iarăși danie la Gura Studeniței, unde au fost Tămășeștii, « amândouă părțile cuturi » (obia ciast cută)[6]). Aci termenul « cuturi » înlocuește pe cel de judecii din actul dela 1434.

Ce îndrituia pe Radu Rosetti să crează că judecia era circumscripția în care stăpânul își exercita dreptul de judecată? Numai termenul de judecie, care amintește de judecată. Și I. Bogdan făcea apropiere între « judecie » din documentele moldovenești, cu « sudstvo », din diploma țarului Ștefan Nemania dela 1198, cu « Knezatus » din documentele ungare, cu « Knejastvo » din cele galițiene, cu « Judicium » sau « Judicatus » din cele din Ungaria de Nord. Uitau însă că situația proprietarilor din Moldova era alta decât aceea a cnezilor din acele țări, iar ca argument documentar nu se aducea decât un singur document slavonesc, dela 1434, care glăsuește astfel: « I-am dat (cutăruia) un sat... să-i fie judecia uric și sub uric să nu se dea nimănui și alt sudeț (adică judecător) să nu aibă, ci să ție de curtea noastră din Iași »[7]). Se făcea apropiere între conferirea judeciei și scutirea de sudeț, adică de judecător, și se deducea că judecia era privilegiul de a judeca[8]).

Nu se observa însă că documentul citat cuprinde două părți distincte: una este conferirea judeciei și alta este scutirea de sudeț, adică de judecător domnesc. Domnul conferă judecia și, *în plus*, scutirea de amestecul judecătorului

---

[1]) Rosetti, *Pământul*, 148—9.
[2]) I. Bogdan, *Cnejii*, 11.
[3]) M. Costăchescu, *Doc. moldovenești, dinainte de Ștefan cel Mare*, I, 387.
[4]) Rosetii, *Pământul*, 164 n.
[5]) M. Costăchescu, *l. c.*, I 469.
[6]) *Ibid.*, 499.
[7]) I. Bogdan, *Despre cneji*, 31. — M. Costăchescu, *l. c.*, 398.
[8]) Rosetii, *l. c.*, 147.

domnesc [1]). Aşa dar, socotesc că rău învinuia Bogdan pe Hasdeu de traducerea liberă ce a dat-o acestui text, în modul următor: « I-am dat lui uric, cu dreptul propriei judecăţi locale ».

Este de altfel, cum observa şi Bogdan, singurul document cunoscut care întrebuinţează expresia « să-i fie judecia uric », sau în care, după cum credeau Bogdan şi Rosetti, termenul de judecie să fie întrebuinţat în înţeles de funcţie.

Adevărul, cum am arătat, este că din cuprinsul documentului nu se poate trage această concluzie. Acel document are acelaşi sens ca şi documentele care glăsuesc identic, dar din care lipseşte termenul de judecie. Astfel la 1431: « să-i fie uric şi sub uric să nu se dea altuia niciodată în veci şi să asculte de noi şi alt judecător să n'aibă » [2]). E clar că se conferă două lucruri deosebite: o proprietate şi un drept de judecată.

Insuşi Rosetti recunoştea [3]) că judecia cuprindea şi foloasele ce le trăgea stăpânul din moşia sa şi mai recunoştea şi alt ceva, anume că judeciile se puteau vinde, ceea ce n'ar fi fost cu putinţă dacă judecia ar fi cuprins numai un drept de cârmuire şi de judecată. Şi în sfârşit, mai recunoştea, ca şi Bogdan de altfel, că « judecie » are acelaşi sens ca şi « cut », adică « parte de sat ». Şi totuşi, documentul din 1487 prin care Ştefan cel Mare dărueşte episcopiei de Roman « amândouă judeciile » ce le avea în Poiana, împreună cu uricul ce-l avea dela Alexandru cel Bun pentru Poiana « amândouă părţile » (ciast), în loc de a-l interpreta în sensul că amândouă judeciile echivalează cu amândouă părţile, Rosetti îl înţelegea ca referindu-se la circumscripţiile în care stăpânul satului îşi exercita judecia, făcea funcţie de judeţ, în înţeles de judecător [4]).

De ce însă, de câte ori se vorbeşte de judecii, numărul lor este totdeauna acelaşi: două judecii?

---

[1]) G. Panu, *Cercetări istorice asupra stării ţăranilor*, I, l. p. 185.
[2]) I. Bogdan, *l. c.*, p. 27.
[3]) Rosetti, *Pământul*, p. 152.
[4]) *Ibid.*, pp. 77—78.

Dacă termenul s'ar referi la părţi de moşie cu coloni pe ele, nu s'ar înţelege de ce n'ar fi întotdeauna decât două părţi.

Dacă s'ar referi dimpotrivă la părţile rezervate de proprietar pe seama sa, spre a fi cultivate în regie şi care după «jus valachicum» din Polonia, erau de obicei de două «sesiuni»[1]), nu s'ar înţelege de ce daniile, sau întăririle n'ar privi decât aceste părţi.

Mai degrabă, ţinând seama şi de faptul că în sate nu se pomeneşte, în secolul al XV-lea, decât de unul, sau doi cneji, sau juzi, socotesc că atunci când se menţionează două judecii trebue să fie vorba de sate mai mari, roite unul din altul, şi în care se aflau doi dregători domneşti.

Se pune însă întrebarea, de unde se vor fi luat termenii de judec şi jude în Muntenia, pentru a desemna pe proprietari, de jude în Moldova, pentru a desemna pe dregătorii săteşti.

Se ştie că statul muntean este rezultatul, pe de o parte, al contopirii, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, sub voevodul dela Argeş, a voevodatelor şi cnezatelor adeverite, dela mijlocul secolului al XIII-lea, la dreapta şi la stânga Oltului, iar pe de altă parte, al cuceririlor ce au urmat asupra rămăşiţelor tătăreşti.

Cât priveşte Moldova, ea îşi trage originea din cuceririle făcute asupra Tătarilor de către voevozii români descălecaţi din Maramureş, dela mijlocul seeolului al XIV-lea.

Este de admis că teritoriile, pustii sau populate, cucerite de primii Basarabi de o parte, de Bogdan şi fiii lui de altă parte, vor fi fost confiscate, în cea mai mare parte, în folosul domniei, devenind pământuri, sau sate domneşti, de care Domnii au putut dispune în urmă, cu hotarele lor şi cu locuitorii de pe ele.

Cât priveşte pe cnezii şi voevozii români cari, măcar în Oltenia şi părţile Munteniei vecine cu Oltul, se dovedeşte că au existat, este greşită teoria lui Rosetti, care deducea situaţia lor din aceea a cnejilor din Ungaria, unde, sub

---

[1]) Rosetti, *Pentru adevăr şi dreptate*, p. 34.

stăpânirea străină, ei ajunseseră simpli cârmuitori vremelnici ai așezărilor sătești, la dispoziția regelui, sau din aceea a cnejilor din Galiția, unde apar ca niște colonizatori pe un pământ ce li se concesionează.

Ca și I. Bogdan [1]) Rosetti pornea, de altă parte, dela ideea greșită că în timpul constituirii Principatelor române, proprietatea ar fi fost încă, în aceste părți, colectivă, a « obștiilor sătești », cârmuite de un șef, care stăpânea și el numai o parte din hotarul așezării, cu același titlu cu care sătenii stăpâneau fiecare lotul lui [2]), ca în Polonia și Ungaria [3]). Conchidea, ca și alții [4]), că proprietatea se născuse în Principatele române din transformarea cneazului simplu cârmuitor de sat, în stăpân al hotarului acelui sat [5]), și a unui simplu drept de judecie, în proprietate, prin cutropire, sau privilegiu domnesc, în dauna « obștiilor proprietare » [6]), sau a « dreptului de folosință ce avea țărănimea asupra hotarului locuit de ea » [7]). Pretutindeni, scrie Rosetti, dreptul de folosință al țăranului asupra hotarului așezării este neasemănat mai vechi decât acel al nobilului și acest drept al nobilului este rezultatul unor cutropiri succesive ale căpeteniei așezării [8]).

Mai întâi, nu este exact că toți locuitorii dintr'o obște sătească, stăpâneau câte o parte din hotarul ei, « cu același titlu ». Altul era titlul concesionarului, sau stăpânului, și altul titlul colonilor. De altfel, însuși Rosetti se contrazice la fiecare pas. Astfel, scrie că sătenii de rând ședeau, sau locuiau, în satele boierești, moșnenești, domnești, sau ale clerului, fiecare pe lotul lui [9]). Este evident că altul era titlul boierului, moșneanului, Domnului, sau clerului și altul titlul săteanului. Am văzut însă că spune că cel mai vechi drept într'o așezare este acel al « țăranului », căruia i s'a

---

1) Note pentru cursul său, păstrate la Academia română.
2) Rosetii, *Pământul*, p. 119, 146, 150.
3) Rosetti, *Pentru adevăr*, p. 46.
4) I. N. Angelescu, *Originea moșnenilor și răzeșilor*, Pitești, 1909, p. 10.
5) Rosetti, *Pentru adevăr*, p. 3.
6) Rosetti, *Pământul*, pp. 38, 95, 112—118, 124.
7) Rosetti, *Pentru adevăr*, p. 3.
8) *Ibid.*, p. 69.
9) *Ibid.*, p. 46.

suprapus stăpânul. Dar este evident că toate popoarele care s'au perindat și pe la noi, aveau căpetenii, aveau oameni liberi şi aveau supuși. Aceste categorii nu se pot confunda sub numele de « ţărani » și dacă nu se pot confunda, este clar că dreptul primordial nu putea fi al « ţăranilor ».

Apoi, Rosetti nu este lămurit nici asupra dreptului stăpânului în hotar. Odată afirmă că n'a spus niciodată că « ţăranii erau proprietari individuali asupra hotarelor locuite de ei », dar că a « tăgăduit că acele hotare ar fi fost vreodată proprietatea particulară (în sensul cviritar) al acelora cari... dobândiseră dreptul de judecie asupra lor » [1]. Dar dacă stăpânii nu aveau decât un drept de judecie, atunci n'aveau niciun fel de drept de proprietate, fie şi de proprietate stânjenită prin dreptul de folosință al cultivatorilor. Totuși, la altă pagină, Rosetti scrie că n'a susţinut altceva decât un drept de folosință al țăranului [2].

Nu este lămurit mai bine nici asupra caracterului stăpânirii pretinsei « obștii sătești ». Spune că « hotarele satelor erau, la început, niște posesiuni ale obștii sătești, care se folosea de ele potrivit obiceiului strămoșesc » [3]. Dar, dacă nici obştea nu era proprietară, ci avea numai o posesiune, un drept de folosință, cine era stăpânul hotarului?

Adevărul este însă că în statele slave, încă din veacul al X-lea, proprietatea nu mai era colectivă, și nici în Principatele române nu apare astfel, în primele documente din veacul al XIV-lea. Suntem îndrituiți a deduce că nu mai era colectivă nici pe vremea cnezatelor și voevodatelor adeverite pe Olt, la mijlocul secolului al XIII-lea. Cnejii, voevozii și « maiores terrae » de atunci, erau de sigur şi ei proprietari, niște proprietari cari, ca « primi inter pares », cârmuiau așezările, sau grupările de așezări de familii, proprietare în indiviziune. Nu erau *numai* cârmuitori [4]), ci şi proprietari.

---

[1]) *Ibid.*, p. 55.
[2]) *Ibid.*, pp. 68—9.
[3]) *Ibid.*, p. 55.
[4]) *Ibid.*, p. 10, 66.

Nici nu este de crezut că dacă cnezii din părţile Oltului ar fi avut numai rostul de cârmuitori, ar fi avut numai o judecie asupra « obştiilor » proprietare, intemeietorii statului muntean ar fi indispus aceste obştii, adică masa proprietarilor, dându-le aşezările sub stăpânirea cnezilor, ca un fel de beneficii ale acestora.

Invers însă, este de înţeles că odată cu constituirea statului unitar muntean, cnezii să fi pierdut atribuţiile lor de cârmuitori [1]), de judecie, care au trecut asupra Domnului şi funcţionarilor săi, rămânând numai cu calitatea lor de proprietari. Aşa se şi poate lămuri de ce în Muntenia termenul de cneaz a fost întrebuinţat, în primele veacuri, pentru a desemna pe proprietari. Dacă li s'a mai zis şi judec şi jude, va fi fost ca o rămăşiţă a vremurilor când erau şi conducători şi judecători ai cultivatorilor de pe pământul lor [2]).

In Moldova însă, unde statul a fost întemeiat de descălecători din Maramureş, se înţelege ca termenii de cneaz şi jude să fi avut, ca în Ungaria [3]), înţelesul de dregător sătesc. Acolo cnejii erau reduşi la dependenţă de rege, iar prin judex se desemnau, în actele latineşti, funcţionarii mari şi mici, cu atribuţii judecătoreşti [4]).

In Principate însă, judecii şi juzii n'au mai avut atribuţii judecătoreşti. In documentele noastre slavoneşti, termenul pentru a desemna pe judecători, este întotdeauna acela de « sudţi ». Acest termen a fost adeseori tradus în româneşte de istoricii şi arhivarii noştri prin acela de juzi [5]), care avea însă alt înţeles în vechile noastre documente, sau prin acela de judeţ, care permite confuzia cu judeci, care iarăşi avea alt înţeles în vechile documente. Pentru a se înlătura deci confuzia, socotesc că sudeţ nu trebue tradus decât prin judecător.

---

[1]) I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 43. I. Nădejde, în revista « Literatură şi ştiinţă », II, p. 39. Iorga, *Constatări*, pp. 6—7. R. Rosetti, *Pământul*, p. 190, nota.

[2]) C. Giurescu, *Despre boeri*, 100—101.

[3]) I. Bogdan, *Note pentru cursul său*.

[4]) Akos von Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*. Trad. F. Schiller, Berlin, 1909, pp. 181, 216, 223, 235, 242, 741, 745, 749, 761.

[5]) Ex. in Arh. ist. I, l. p. 114.

2. *Caracterul indiviz al proprietății*

Acești proprietari stăpâneau moșiile în indivizie.

La 1389 Mircea cel Bătrân dăruește Coziei o parte din satul Jiblea, care fusese al boierilor Stanciu, Costea, Vâlcu, Albu și Radomir [1]).

La 1437, Vlad Dracul întărește boierilor Roinea, Radu, Dragomir, Albu, Vlăcsa, și Vlaicu, ocinele lor din Lăngești, Gornii, Aninoasa și alte trei [2]).

La 1410 Alexandru cel Bun întărește un sat pe Somuz lui Șoldan Petrov și femeii lui și copiilor lor și fratelui său Miclăuș [3]).

La 1495, Ștefan cel Mare întărește niște moșii la 24 persoane, bărbați și femei, din neamul lui Pântece [4]).

Același Domn, în același an, cumpără o siliște pe Tutova dela 14 urmași ai unui Petru Tudor [5]).

Vlad Călugărul (1482—1495) întărește unor boieri, frați și veri, mai multe moșii [6]).

Moise Vodă la 1529: «să-i fie lui Dobrotă și fratelui său Drăghici cu fiii lor și lui Tatu cu frații lui și lui Bane cu fiii și fiicele, în Bălării a treia parte» [7]).

Acestea sunt grupările de oameni legați prin rudenie de sânge, scoborîtori din același moș și porecliți de obicei în istoriografia noastră « țărani slobozi » [8]) termen pe care, spre a înlătura confuzia cu muncitorii pământului altuia, eu nu-l voi întrebuința, mărginindu-mă la acela de proprietari.

Și sunt proprietari în indivizie. Ei nu formează însă o comunitate familială după sistemul zadrugei. Nu este vorba la noi de un drept unitar al comunității, ci numai de o colectivitate, sau juxtapunere a drepturilor membrilor grupurilor, cari au, în indivizie, fiecare un drept distinct [9]).

---

1) C. Giurescu, *Despre boeri*, p. 27.
2) *Ibid.*, p. 28.
3) Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, pp. 2—3.
4) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 250.
5) Bogdan, în « Conv. lit. », 1907, pp. 47—52.
6) I. C. Filitti, *Arh. G. Gr. Cantacuzino*, p. 18.
7) *Ibid.*, p. 167.
8) I. Nădejde, în « Literatură și știință », I, p. 150 și urm.
9) G. Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, pp. 326—7.

Nu trăiesc nici în comunitate domestică, după tipul zadrugei. Ei formează fiecare o familie simplă, cu căminul ei individual. Este o evoluţie la care Slavii ajunseseră şi ei încă din secolul al X-lea, după cum constată Niederlé, poate printr'o influenţă a dreptului roman, prin mijlocirea Germanilor, asupra obiceiurilor slave.

Partea fiecăruia într'un sat, nu este însă diviză pe teren. Ea este numai « atâta parte » din hotarul indiviz şi această cota parte a fiecăruia este determinată prin diviziuni numai ideale, aritmetice, prin raportare la autorul comun, după spiţa neamului.

Toţi copiii, sau numai toţi fiii — nu e locul să intrăm în discuţia chestiunii — unui autor comun, au părţi egale indivize într'un hotar. Descendenţii lor formează tot atâtea ramuri, sau cete, de « fraţi », sau « cetaşi » de moşie [1]). Partea fiecărui copil al autorului comun se împarte apoi, tot ideal, numai între copiii lui, nu se împarte pe cete; părţile acestor copii, tot astfel între urmaşii lor şi aşa mai departe. Moştenirea fiecăruia revine rudelor sale celor mai apropiate. Nici o parte a acestei moşteniri nu revine cetei, sau grupului, ca în vechile organizări agrare.

Astfel, după a doua generaţie, descendenţii unui autor comun nu mai aveau părţi egale într'un hotar.

Aşa de exemplu, la 1495, în hotarul Năneştilor (Moldova), Fătu şi Sturdza stăpâneau câte 1/8, alţi trei câte 1/12 şi altul 1/16. La 1546 Petru Rareş întăreşte stăpânirea în mai multe sate a nepoţilor unui Căliman. Acesta avusese patru copii; dintre ei doi avuseseră câte 5 copii, altul avusese 4 şi altul 7. Din aceşti 21 nepoţi ai lui Căliman, 10 aveau astfel drept la câte 1/5 din 1/4, adică la câte 1/20 din sate;

[1]) Termenul « cete », spre pildă în doc. slav. dela 1525, la Stefulescu, *Doc. slavo-române* privitoare la Gorj, pp. 84—6: « Vâlcu cu ceata lui, Dragomir cu ceata lui ». La 1532 un jupân Spată cu feciorii şi cu « fraţii » lui, în număr de 18, cumpără moşie în Balaci (Teleorman). La 1556 un doc. privitor la aceiaşi indivizi, îi numeşte « cetaşi » (St. D. Grecianu, *Genealogii documentate*, I, pp. 96—7). La 1459, un doc. vorbeşte de un « Radu cu fraţii şi fiii lui », iar mai departe de acelaşi Radu cu « ceata » lui (Stefulescu, *o. c.*, p. 123—4). La 1568 se menţionează într'un act « Stefan, Dumitru, Tecuci şi Badea, cu fraţii săi şi cu fiii lor » iar câteva rânduri mai jos, « Ştefan şi Dumitru cu ceata lor ». *(Ibid.*, p 167). La 1588 Mircea Ciobanul întăreşte la 7 cete, de câte mai mulţi indivizi, câte 1/7 din Obedin (fişe G-al P. V. Năsturel, după *Cond. Tismanei*, II, p. 259).

4 aveau drept la câte 1/4 din 1/4, adică la câte 1/16 din sate, iar 7 aveau drept la câte 1/7 din 1/4, adică la 1/28 [1]).

Aceste « părţi », nu numai din pământul de arătură, dar şi din întregul hotar al aşezării, se moştenesc, se dau de zestre, se zălogesc, se vând, după cum arată hrisoavele domneşti de confirmare. Aşa spre pildă, în Muntenia, « satul toţi » sau jumătate satul [2]), jumătate muntele [3]), a şaptea parte dintr'o ocină, sau dintr'un munte [4]), ori « veri cât este partea cutăruia » [5]), sau « partea cutăruia toată, a treia parte de peste tot hotarul, din câmp, din pădure, din apă şi din siliştea satului » [6]), sau toate hotarele [7]), care uneori se descriu [8]), cu hotarul bătrân « din zilele Mircii Vodă » [9]), cu toate siliştele, livezile, viile [10]); ½ dintr'o moară, sau dintr'o gârlă [11]). In Moldova, satele « cu tot venitul şi cu toate hotarele », care se descriu minuţios [12]), sau « pe unde a umblat din veac » [13]), ori spre pildă, a patra parte, sau din a opta parte două părţi, etc. [14]).

Aceste « părţi », ciast, cut, pricutcami, mai târziu jirebie şi delniţe în Moldova, del, apoi delniţe, în Muntenia, corespund cu huba la Germani, mansus, sessio, laneus, area, în Occident, de unde au trecut la Unguri şi Poloni, jirebie în Sârbia, delniţe în Rusia. Sunt părţile familiilor simple într'un hotar indiviz. Pot fi şi părţile atribuite în folosinţă cultivatorilor. Trecuse şi la noi de mult vremea periodicităţii loturilor prin tragere la sorţi, a colectivismului agrar ca şi a comunismului familial [15]).

---

[1]) Rosetti, *Pământul*, p, 164, n.
[2]) Ex. 1430, Stefulescu, p. 164 n.
[3]) Ex. 1468, *ibid.*, p. 18.
[4]) Ex. 1487, *ibid.*, p. 29.
[5]) Ex. 1486, *ibid.*, p. 27.
[6]) Ex. 1544, *ibid.*, p. 109.
[7]) Ex. 1493, Stefulescu Tismana p. 199.
[8]) Ex. 1501, St. D. Grecianu, *Şirul voevozilor cu divane*, p. 28; dela 1562 (tot în Muntenia) în « Rev. ist. » XVIII (1922), pp. 260—1.
[9]) 1514, Stefulescu, *Doc. slavo-române*, pp. 77—8.
[10]) Ex. 1505, Stefulescu, *Tismana*, p. 208.
[11]) 1514, Grecianu, *o. c.*, p. 39.
[12]) Ex. începând dela 1392, la M. Costăchescu, *o. c.*, I, p. 8.
[13]) Ex. 1412, *ibid.*, p. 99.
[14]) Ex. 1490. la I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 444. Ex. din sec. XVI, la Rosetti, *Pământul*, pp. 164—5 notele.
[15]) Cf. Sebastian Radovici, *Moşnenii şi răzeşii*, 1909, pp. 14 şi 88.

Deoarece proprietatea se stăpânea din generație în generație în indivizie, puteau ajunge să se grămădească mulți proprietari indiviși pe un hotar.

La 1495, pe o siliște de pe Tutova, erau proprietari 14 urmași ai întemeietorului de pe vremea lui Alexandru cel Bun [1]).

In alt sat, tot atunci, erau 24 proprietari, bărbați și femei, descendenți dintr'un autor comun [2]).

La 1582 un hrisov înșiră pe « boerii din Zeletin »: erau 17, pe lângă « feciorii » și « frații » lor [3]).

La 1592 o a patra parte dintr'un sat era stăpânită de 12 proprietari, cari o vindeau unui dregător [4]).

La 1598 se întărește satul Comănești, urmașilor Mărușcăi, Albiei și Micăi din vremea lui Petru Rareș: 8 urmași ai primei, 8 ai celei de a doua, 10 ai celei de a treia [5]).

Nu e deci de mirare ca la o cercetare relativă la o pricină de hotar, la 1570, să apară 150 megieși bătrâni și oameni buni. Erau proprietarii din împrejurimile locului cu pricina [6]). Familii numeroase de proprietari ai unui hotar se întâmpină și la Sârbi [7]).

Când asemenea proprietari, 30, 40, 50, chiar peste 100, spun că « au fost toți cneji pe ocinile lor », expresia nu este, cum credea Bogdan [8]), un termen nepotrivit de cancelarie, ci corespunde realității [9]).

Pentru a desemna dreptul colectiv sau indiviz, al familiilor stăpânitoare ale solului, Sumner Maine întrebuințează termenul de « proprietate » [10]) și-l compară cu dreptul de proprietate reală din Anglia [11]). Același termen îl întrebuințează

---

1) I. Bodgan, în « Conv. lit. » 41, 1907, pp. 47—52.
2) I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 250.
3) C. Giurescu, *Despre boeri*, p. 59.
4) Melhisedec, *Cronica Romanului*, p. 225.
5) Rosetti, *Pământul*, p. 165 nota.
6) C. Giurescu, *l. c.*, pp. 53—4.
7) Jirecek, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 33, nota 12. Jirecek, *Gesch. der Serben*, p. 138.
8) Despre cneji, p. 38.
9) C. Giurescu, *Despre boeri*, p. 72. A. V. Gâdei, *Ist. socială a țărănimii noastre*, Buc. 1904, p. 14.
10) Citații chiar la Rosetti, *Pentru adevăr și dreptate*, pp. 20, 106, 208.
11) *Ibid.*, p. 28.

Zachariä von Lingenthal, Lamprecht, Laveleye [1]). Cei care-l exercită, sunt denumiţi proprietari, de către aceleaşi autorităţi necontestate în materie. Totuşi la noi, aceşti termeni sunt ocoliţi cu îngrijire şi înlocuiţi prin acei de stăpân şi stăpânire, pentru a se stabili o pretinsă filiaţie a proprietarilor ce întâmpinăm în documentele noastre, din nişte stăpâni cari, prin voinţa domnească, s'ar fi suprapus « obştii sătenilor », singura proprietară ab antiquo, şi ar fi deposedat-o cu timpul.

O asemenea suprapunere am arătat însă că nu se adevereşte dincoace de Carpaţi. Aici, într'adevăr, proprietară a rămas « obştea sătenilor », cu *condiţie* de a se înţelege prin ea grupurile de familii proprietare in indivizie şi de a nu se cuprinde în ea şi elementele servile.

De asemenea, termenul ce se întrebuinţează de obicei pentru a desemna pe proprietarii în indivizie ai hotarelor, este acela de « ţărani liberi » [2]). Astfel şi termenul de « vlasteli » din izvoarele sârbeşti a fost tradus cu « ţăran liber » [3]) în înţeles de proprietar. Socotesc însă că, pentru a evita confuziuni, termenii de « ţăran » şi de « sătean », în cercetarea regimului proprietăţii la noi, ar trebui rezervaţi pentru cultivatorii, liberi sau nu, de pe moşiile proprietarilor.

Tot aşa este greşit a zice că conducătorii aşezărilor săteşti, erau aleşi de « locuitorii satelor » [4]), căci este ştiut că erau aleşi de capii familiilor proprietare ale aşezării, ca nişte primi inter pares, nu şi de ceilalţi « locuitori » ai ei, muncitori subordonaţi.

3. *Sensul daniilor domneşti de sate*

Cu excepţia lui C. Giurescu, istoricii noştri au pretins că daniile de sate, adică de moşii populate, făcute de Domni mănăstirilor şi boierilor, nu erau decât « drepturi asupra unor

[1]) *Ibid.*, pp. 50, 71, 103.
[2]) Rosetti, *Pământul*, pp. 47, 111, 189, nota. I. Bogdan, *Originea voevodatelor*, p. 13.
[3]) N. Iorga, *Constatări*, p. 9.
[4]) *Ibid.*, p. 5.

dări, venituri şi slujbe »[1]), simple transmisiuni de drepturi regaliane [2]), ca folosinţe temporare [3]), drepturi personale, căci singurii cari aveau drepturi reale asupra pământului erau sătenii cari-l munceau [4]), un drept numai de judecie asupra posesiunilor obştiilor săteşti [5]).

Asemenea concesiuni către particulari a dreptului de a percepe pentru sine, din unele sate, dările şi prestaţiile cuvenite statului, s'au practicat în imperiul bizantin, în vechea Sârbie şi în Rusia (pomestia), în Ungaria (imunităţile din Ţara Făgăraşului).

N'am întâlnit însă în documentele noastre să se fi acordat cuiva asemenea concesiuni de drepturi regaliane, de perceput din satele altor proprietari particulari.

Daniile moldoveneşti din secolul al XV-lea, de sate unde « este » cutare, sau unde « este » cneaz, jude, ori vataman, cutare, am arătat că nu au acest înţeles.

N'am putut deci nici constata ca la noi, prin abuz, asemenea concesionari de drepturi regaliane să fi ajuns să se crează « stăpâni pe moşii şi pe oameni (de pe moşie) prefăcându-i în robi » [6]) şi deci deposedând pe proprietari.

La noi, satele pe care Domnul le dărueşte, sunt sau proprietăţi personale ale lui, sau sate domneşti, adică proprietăţi ale statului. Nici într'un caz însă, nici în celălalt, locuitorii din aceste sate nu sunt proprietari, ci sunt numai muncitori ţărani, liberi sau nu, cari trăiesc în acele sate şi se hrănesc pe moşie.

Se poate ca uneori, documentele prin care Domnii adresându-se unor « sate », le vestesc că le-au dat pe seama unei mănăstiri, sau unui boier, să nu se fi referit decât la transmisiuni de drepturi regaliane asupra oamenilor din acele sate, închinându-i numai cu « lucru », sau numai în « ascultare », iar nu şi de proprietate asupra hotarelor satelor,

---

[1]) I. Nădejde, în rev. « Literatură şi ştiinţă », I, p. 177. Tanoviceanu, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, pp. 418, 420.

[2]) Iorga, *Constatări*, p. 42.

[3]) Gădei, o. c., p. 24.

[4]) Sebastian Radovici, *Moşnenii şi răzeşii*, pp. 30—1.

[5]) Rosetti, *Pentru adevăr şi dreptate*, p. 55.

[6]) Nădejde, *l. c.*

dar și atunci este vorba tot numai de oameni din sate particulare ale Domnului, sau din sate domnești, și cari deci nu erau proprietari.

Acesta ar putea fi sensul hrisovului lui Mircea cel Bătrân către «satele» Tismanei, asigurându-le că «nu le va lua de azi pe mâine» dela un cneaz sau boier, ca să le dea altuia [1]). Așa s'ar putea explica doc. ca cel muntean dela 1510, în care se spune că niște boieri, după ce obținuseră prin slujbe dela un Domn niște sate, le cumpăraseră apoi dela același Domn pentru patru cai [2]). Ar putea însemna că după ce Domnul nu le conferise decât drepturi regaliane asupra satelor, li cedase și proprietatea [3]). Vasile Lupu închină numai cu lucru către mănăstirea Solca pe locuitorii satului domnesc Rădășani [4]).

La 1669 Domnul Moldovei scrie vătămanului și sătenilor (în înțeles de vecini plugari) din satul domnesc Piscani, că sunt dați pe seama lui Iane postelnicul; deci «să aveți a-l asculta ca pe un stăpân ce vă este, de toate trebile ce vă va da învățătură, iar mai mult pe la alte uși să nu vă știu că mai umblați» [5]). La 1670 Domnul scrie către vătămanul și sătenii din Dângeni: «am socotit (că) decât să mai umblați din mână în mână și la un stăpân și la altul, mai bine să vă știți și voi așezați»; deci îi dă mănăstirii Cetățuia, îi scutește de dări, afară de bir odată pe an și-i obligă să execute «câte un lucru ce va fi al mănăstirii» [6]).

Dacă se va fi întâmplat ca unii concesionari de drepturi regaliane să le fi transformat abuziv în proprietăți, ei au fost uzurpători față de stat, sau față de Domnii cărora satele au aparținut, iar nu față de locuitorii acestor sate.

Nu știu cum a putut scrie Nădejde [7]) că în actele de danii domnești «nu se vede nicio umbră de vreun drept dat boierilor sau mănăstirilor, asupra pământului, sau asupra unei

[1]) C. Giurescu, *Despre rumâni*, p. 35.
[2]) G. D. Florescu, *Boerii Mărgineni*, pp. 31—2.
[3]) Mai degrabă decât că renunța la dominiul eminent, cum pare a crede Dinu Arion, *Incercare asupra dominiului eminent*, p. 11.
[4]) Rosetti, *Pământul*, p. 230, n. 2 (act dela 1749).
[5]) Iorga, *St. și doc.*, V, p. 41.
[6]) «Rev. soc. ist. arheol. biser.» Chișinău, XX (1930), p. 170.
[7]) *L. c.*, p. 167.

părţi de moşie ». Sunt, într'adevăr, atâtea acte de danii de sate, în care sau se spune că hotarul va fi « pe unde a umblat din veac », sau se face chiar descrierea lui minuţioasă.

Nu mai vorbesc de daniile de locuri pustii, ale căror hotare se descriu, pe care noul proprietar să poată aduce coloni, pe cari Domnul declară că-i va scuti de unele drepturi regaliane ale sale.

Atât numai este exact că trecerea unui sat din proprietatea statului în aceea a unui particular, îngreuia situaţia sătenilor pentrucă, în loc a avea îndatoriri numai către stat, aveau de atunci, îndoite îndatoriri, către stat și către noul proprietar.

4. *Tragedia proprietății, sub povara fiscalității în secolul al XVI—XVII-lea*

Odată cu fiscalitatea tot mai accentuată, din secolul al XVI-lea, din cauza exigențelor crescânde turcești, vechea proprietate a fost supusă la un dureros proces de selecţiune naturală nemiloasă, în favoarea aceluia care dispunea de « ban », adică de numerar. A urmat în sânul clasei de proprietari rurali, o veșnică premenire, prin ridicarea unora și scoborîrea altora.

Situaţia proprietarilor cari nu se bucurau de favoarea domnească, sau nu încăpeau în dregătorii, devenea astfel, de prin a doua jumătate a secolului al XVI-lea, tot mai precară. De aci necesitatea de a-i grupa în bresle fiscale, sub numele de « slujitori », pentru ca, în schimb de înlesniri fiscale, să poată îndeplini slujbe ostășești, sau civile și totodată spre a se asigura mai bine încasarea dărilor, prin răspunderea colectivă a cetașilor și prin aceea ierarhică a căpeteniilor lor. Formau, pe sate, « cete », cu un număr variabil de « cetași », sub comanda ceaușilor sau stegarilor; aceste cete se grupau apoi sub ordinele sutașilor, hotnogilor, iuzbașilor, sau vătafilor și, în sfârșit, pe județe, formau pâlcuri, steaguri, sau căpitănii, sub conducerea căpitanilor [1]).

[1]) Filitti, *Evoluţia claselor sociale*, în « Arhiva pt. ştiinţa şi reforma socială », V, Nr. 3—4, pp. 356—7 şi 364—5.

« Curtenii » în Moldova şi « roşii » în Muntenia sunt astfel de bresle de proprietari, cu îndatorire ostăşească.

Termenul de « curtean » în Moldova, decade dela înţelesul său glorios primitiv, de curte a Domnului, de proprietar de « curţi », principali ostaşi călări [1]). Miron Costin, scrie că Miron Vodă (1626—9) s'a îngrijit cu deosebire de curtenii scăpătaţi, făcând « mare volnicie curţii să dea la bir numai odată într'un an şi oricine din curteni ar răsări la ocina sa, ori la sat boieresc, ori la sat domnesc, pe toţi i-a adus iarăşi la breslele sale ». Acelaşi cronicar defineşte această categorie: « Nobilime teritorială, cu numele de curteni » [2]). Şi Vartolomei Măzăreanu ştie că sub Miron Vodă curtenii au dat la bir numai odată pe an. Bandini zice că la uşile lui Vodă străjuesc boierii şi curtenii, cu servitorii lor [3]). Dimitrie Cantemir defineşte pe curteni « nobili a căror viţă n'a ajuns încă la demnităţi de boierie (dar cari) au primit dela strămoşi ca moştenire vreun sat, sau două » [4]). Ii mai numeşte şi « boieri de clasă mai inferioară ». Sunt urmaşi de boieri sărăciţi sub povara impozitelor, rămaşi, în loc de « curţi », cu câte o casă [5]) pe un petec de pământ.

In Muntenia, din secolul al XVI-lea, echivalenţii curtenilor din Moldova sunt « roşii ». Un izvor ardelean îi defineşte « oameni slobozi şi boieri » [6]). Cronica anonimă spune că Mihnea Turcitu, în a doua domnie (1585—1591) a pus bir mare asupra-le [7]). Se ştie că au jucat un rol militar şi naţional foarte însemnat în vremea lui Mihai Viteazul şi a urmaşilor săi [8]). Miron Costin scrie: « Curtea (din Moldova) ce se zice la (Munteni) roşii » [9]). Acea « Relatio de statu Valachiae », raport catolic dintre 1679—1688, zice că roşii « mai înainte au fost boieri foarte avuţi » [10]).

---

1) Amănunte în studiul meu citat, p. 348.
2) *Funcţiunile ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 115.
3) Ed. V. A. Urechia, p. 139.
4) *Descrierea Moldovei*, ed. Pascu, p. 140. C. Giurescu, *Despre boeri*, p. 8.
5) C. Giurescu, *o. c.*, pp. 9—10.
6) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 53.
7) « Magazin istoric », IV, p. 276.
8) Studiul meu citat, p. 351, n. 1.
9) Ed. V. A. Urechia, 1, p. 609.
10) « Magazin istoric », V, 57.

2*

Curtenii nu trebue calificaţi de « ţărani »[1]), nici roşii de « săteni »[2]), căci se poate naşte confuzie asupra situaţiei lor de proprietari.

Odată cu tragedia proprietăţii, şi terminologia pentru a desemna pe proprietari se schimbă.

In Muntenia, nu mai este calificat de « boier » orice proprietar. Boier nu se mai numeşte, de regulă, decât proprietarul mare, omul care n'a fost copleşit sub povara fiscalităţii, care a rămas de sine stătător și n'a avut nevoie să fie grupat în cetele slujitorești şi totodată fiscale. Acești proprietari își hotărnicesc de obicei părţile lor de moșie de către devălmașii lor, deseori chiar rude de sânge, urmaşi ai aceluiași autor comun, pe cari împrejurările nu i-au favorizat. Este o tendinţă de diferenţiere, de ieșire din rândurile acelora cu cari nu se mai simt deopotrivă, precum și o necesitate economică. Ei nu-și mai zic decât boieri, ca și dregătorii şi dispreţuesc ceilalţi calificativi. Situaţia lor de proprietari mari și hotărniciţi o datoresc într'adevăr împrejurării că, mulţumită dregătoriilor, au putut păstra o bună situaţie materială. Este o strânsă corelaţie între slujbele și proprietăţile lor; unele sunt în funcţie de celelalte.

De prin a doua jumătate a secolului al XVI-lea, termenul de « megieș » se aplică astfel de preferinţă proprietarilor mici și rămași în indiviziune.

Aşa spre pildă, la 1604, la o cumpărare de moșie, se consultă megieşii şi boierii dimprejurul locului.

La 1642, un hrisov al lui Matei Basarab, cu privire la moșia Togozeni, deosebește pe «boierii» din sat și pe «megieșii» din sat[3]).

Călugărul catolic care a vizitat Muntenia între anii 1679—1688, defineşte pe megieși « ţărani liberi, cari au moșiile lor mai mari sau mai mici »[4]).

Tot mai ales lor se aplică termenii de dedi și dedini[5]) sau nasledniţi[6]), adică oameni cu moșii (moșteniri), stăpâni

[1]) Iorga. *Ist. Românilor prin călători*, I, (1928), p. 294.
[2]) Iorga, *Studii şi documente*, IX, p. 7.
[3]) C. Giurescu, *Despre boeri*, p. 66.
[4]) « Magasin istoric », V, p. 58.
[5]) Intâia oară la 1566 (C. Giurescu, *o. c.*, p. 118).
[6]) Intâia oară la 1596 (*Ibid.*, p. 119).

ai unei moșii (moșteniri), sau pe românește, din secolul al XVII-lea, moșteni sau moșneni [1]). Ei continuă a trăi în «cete», ca scoborîtori din autori comuni, grămădiți în indivizie pe acelaşi hotar. Așa spre pildă, la 1695 Constantin Vodă Brâncoveanu întărește lui Lațco și vărului său Crăciun, cu «ceata lor», moșia Poroina din Mehedinți. Alt document, din 1696, numește pe «Lațco, Crăciun, cu verii lor, moșneni ot Poroina» [2]).

Li se mai zice și «săteni». La 1563, Petru Vodă dă «satului Hrastul, să fie volnici cu această carte a d-niei mele, să ție moşia lor dreaptă şi moştenească din Hrast, cu vechile hotare (care se descriu, spre Băilești, până în Dunăre). Să fie în pace şi slobozi de către toți oamenii, a se hrăni pe moșia lor, iar altul nimeni să nu-i bântuiască, nici stolnicei, nici nimeni, ci să prinză ei singuri peşte în lac şi să cosească pe locul lor. Iar cel care va vâna într'acest lac... să fie volnici a-l ucide» [3]). Săteni se numesc moșnenii din Poiana Ialomița, în acte din secolul al XVII-lea [4]).

Ca aspect, îmbrăcăminte, fel de vieață, mulți ajungeau într'adevăr să semene cu țăranii. Socotesc totuşi, precum am mai spus, că trebue evitați, pentru desemnarea lor, termenii de «țărani liberi» și de «săteni», pentru a înlătura confuzia cu simplii cultivatori de pe moșia altuia.

Proprietățile lor, stăpânite în indivizie, se numesc «megieșești», spre deosebire de proprietățile mari hotărnicite și stăpânite de câte o singură familie și care se numesc boierești. In acelaşi hotar pot fi părți boierești și părți megieșești [5]).

In Moldova, pentru această categorie de mici proprietari, grămădiți în devălmășie pe un hotar, se întrebuințează termenul de răzeș, dela ungurescul részes, părtaș într'un hotar,

---

[1]) *Ibid.*, p. 124.
[2]) Academia română, ms. 610, f. 17 verso şi 14 verso.
[3]) Arh. stat., secția ist., pachet 9, netrebnic (fişe g-al P. V. Năsturel). «Satul Mileşti» (de moşneni) la 1566 (C. Giurescu, *Despre boeri*, 78).
[4]) Colecția mea.
[5]) Doc. din sec. XVII, la C. Giurescu, *Despre boeri*, p. 67, nota.

coproprietar [1]), întâia oară la 1580 [2]), în loc de mai vechiul sodășă [3]). Așa spre pildă, la 1610, un boier Septilici, cumpără jumătate din $^1/_4$ din Văscăuți dela niște rude răzași, strănepoți ca și el ai bătrânului Septilici [4]). Dimitrie Cantemir scrie că răzeșii se pot numi « mai bine țărani liberi decât boieri »; spune că ei locuiesc « mai mulți împreună un sat și-și lucrează pământul ei singuri, ori cu slugi tocmite »; știe că mulți din ei « pentru sărăcie și-au vândut moșiile părintești și prin strâmbătatea boierilor au fost siliți a primi și jugul supunerii boierești » [5]).

Când istoria noastră a început a fi studiată prin prisma revendicărilor democratice, pela mijlocul secolului al XIX-lea [6]), s'a formulat și teoria unei proprietăți moșnenești sau răzeșești vechi, alodială, deplină, anterioară statului unitar, în contrast cu proprietatea boierească nouă, derivată din danie domnească și cuprinzând numai concesiuni de drepturi regaliane [7]), în scop de a opune boierimii noui, care monopolizase cârmuirea statului, boerimea cea veche, care trăia țărănită la sate.

Expunerea de până aci, arată însă că toate proprietățile dela noi au fost stăpânite după aceleași regule. N'a existat un *drept vechiu* țărănesc colectiv și un *drept nou* boeresc de natură individuală [8]).

A existat un singur *drept* de proprietate, proprietatea în indivizie a familiilor simple, scoborîtoare dintr'un strămoș comun, din una sau mai multe familii simple, descălecătoare ale hotarului, sau care au primit hotarul în danie dela

[1]) D. S. Gore, *Răzeșii*. In « Viața Românească », XII, vol. 42 (1920), p. 406. Mi se pare derivația cea mai firească. Alta latinească, dela *radius* a încercat S. G. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinaccius*, pp. 104—5. Dela românescul *rază*, crede Iorga. Dela polonezul *rycerz*, *Ritter*, luptător călare, propune Gr. Nandriș, în « Revista filologică » din Cernăuți, I (1927) 9 pp. 325—8, combătut de I. Minea, în « Cercetări istorice », IV (1928) pp. 92—6. După Philipide ar fi cuvântul turco-arab, intrat la noi prin Cumani, erzeși-tovarăș de pământ.

[2]) Ghibănescu, *Surete*, XIX, p. 136.

[3]) I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II, p. 197 (anul 1502).

[4]) Rosetti, *Pământul*, p. 261.

[5]) *Descrierea Moldovei*, trad. Pascu, p. 148.

[6]) Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, *Acte și doc. privitoare la ist. renașterii României*, V, pp. 1001—3; VI, I, pp. 253—6,242.

[7]) Gâdei, *o. c.*, 16.

[8]) Iorga, *Constatări*, pp. 15 și 24.

Domn. Documentar, acesta din urmă este și cazul cel mai frecvent, mai ales în Moldova [1]). După numărul capilor de familie cei mai vechi cunoscuți, moșiile « umblă » pe « cete », mai târziu, în documentele românești, pe « moși mari » în Muntenia [2]), iar în Moldova, pe « bătrâni », termen ce se întâlnește în documentele românești, întâia oară la 1595 [3]).

Proprietatea boierească, hotărnicită, diviză, a fost totdeauna posibilă în drept. Ea a existat în fapt ori de câte ori era vorba de familii bogate, care stăpâneau multe sate [4]), așa încât fiecare copil putea, la moartea părinților, să ia în partea sa un sat întreg, sau chiar mai multe. Când o familie stăpânea numai un hotar [5]), acesta se moștenea de toți copiii în indivizie, dar nimic nu-i oprea, în drept, de a ieși din ea [6]). A ieșit din indivizie cine a putut, cine a avut interes, prin bogăția și situația sa. Bine a spus Xenopol [7]) că boierii nu erau decât răzeși răsăriți de-asupra masei semenilor lor. In schimb, cei defavorizați de împrejurări, au rămas pe același hotar și s'au tot înmulțit pe el de-a-lungul generațiilor. Aceste două feluri de proprietăți, divize și indivize, au coexistat încă din secolul al XV-lea, dar precum oricine

---

[1]) Rosetti, *Cronica Văscanilor* (Suceava). In « An. Acad. rom. », vol. 29, pp. 5—8. Rosetti, *Pământul*, pp. 169—174. Pentru Muntenia, *Ibid.*, pp. 185—6 (citate din Stefulescu, *Gorjiul istoric)*.

[2]) Rosetti, *Pământul*, p. 185 nota (după Stefulescu).

[3]) Ghibănescu, *Surete*, XXIV, pp. 97—8. Ex. 1641. (Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, I, p. 145.) 1646 (Aurel Sava, *Doc. putnene*, I, p. 13: « Au avut ei a patra parte dintr'același sat Soveja, tot bătrânul lui Străulești); 1670 (Rosetti, *Pământul*, p. 264, n. 1); 1677, Mihalcea Hâncu dăruește mănăstirii sale « un bătrân ce se cheamă Cornești » partea acestui bătrân, ce a cumpărat-o (Arh. Basarabiei, 1930, p. 92); 1691 (Aurel Sava, *l. c.* 29: am vândut a mea dreaptă ocină și moșie, ½ de bătrân din sat, care este de bătrânul nostru Baciu).

[4]) Ex. încă din sec. XV, deși rare atunci. Pentru Moldova, M. Costăchescu, *o. c.* I, pp. 506—544. Pentru Muntenia, Filitti, *Arh. G. Gr. Cantacuzino*, p. 16, doc. 91. Ștefulescu, *Doc. slavo-rom.*, pp. 46-53.

[5]) Se întâmplă însă că și atunci, dacă într'o moștenire rămâneau mai multe sate, moștenitorii să-și ia părți în fiecare din ele. Ex. dela sfârșitul sec. XV în Moldova, la I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 403, II, pp. 61, 137. De asemenea când mai mulți cumpărau împreună un sat, îl împărțeau în părți inegale, proporționale cu suma cu care contribuiseră (ex. *ibid.*, pp. 197, 458).

[6]) « Funie aleasă și împietrită » în Muntenia la 1521 (Ștefulescu, *o. c.* p. 83). Eșire din indivizie în Muntenia 1558 *(ibid.*, pp. 138—9); 1569 *(ibid.*, pp. 175—6). La 1588 Domnul Moldovei ordonă ca într'un sat să se aleagă « partea nemeșească a lui Gavrilaș log » din sat, din toloacă, din câmp, de pretutindeni » (I. Minea în « Cercetări ist. » IV (1928) pp. 92—4).

[7]) *Proprietatea mare și cea mică*. In « Viața Românească », an VIII, 1913, vol. 28, p. 167.

putea ieşi din indivizie, tot astfel proprietăţi la origine divize puteau deveni cu timpul indivize.

Răzeşii şi moşnenii nu sunt, astfel, decât proprietari ca şi boierii. Scoboară şi ei din una sau mai multe familii simple stăpâne ale unui hotar, dar ai cărora urmaşi au rămas mărginiţi la acelaşi hotar şi s'au înmulţit pe el în indiviziune. Am văzut cum numai dela o vreme aceşti termeni au fost rezervaţi pentru a desemna această categorie de proprietari.

Astfel se explică şi caracterele juridice [1]) pe care le înfăţişează proprietatea noastră moşnenească, sau răzeşească. Nu este comunitatea agrară desvoltată în imperiul bizantin din motive fiscale. Nu este comunismul agrar al mirului rusesc, cu împărţiri periodice de loturi egale de simplă folosinţă. Nu este nici zadruga Sârbilor, cu caracterul ei de proprietate colectivă şi cu drepturi egale de folosinţă ale membrilor comunităţii. Aşezările noastre de moşneni, sau răzeşi, nu sunt persoane juridice, cum s'a admis pentru uşurinţe de procedură, ci juxtapuneri de drepturi individuale, indivize, de proprietate, ale descendenţilor unor autori comuni. Fiecare moşnean, sau răzeş, are un drept individual de proprietate în întreg hotarul aşezării. Aceste drepturi sunt inegale, determinate prin spiţa neamului fiecăruia. Fiecare poate ieşi din indivizie şi dispune de partea sa, sub rezerva dreptului de preemţiune al copărtaşilor. Numai configuraţia solului, împrejurările economice şi felul de ocupaţie ce au determinat, precum păstorit, exploatarea rudimentară a pădurilor, au făcut ca islazurile, pădurile şi munţii să se folosească adeseori în comun, după cum au îngreuiat veleităţile de ieşire din indivizie. Cetele nu sunt decât grupuri de rude mai apropiate, nu sunt organizări sociale, sau economice. Pentru reprezentarea şi apărarea intereselor lor, cetele de moşneni, sau răzeşi, pot delega pe unul, sau mai mulţi dintre ei, dar aceştia nu sunt şefi, conducători, sau cârmuitori, ci numai vechili, mandatari temporari şi revocabili.

---

[1]) Cf. *ibid.*, pp. 121, 134. D. Brezulescu, *Contribuţii la studiul proprietăţii în devălmăşie a munţilor noştri*. Buc., 1905. C. Georgescu-Vrancea, în « Curierul judiciar », 1908, Nr. 12.

ŞTIRI DESPRE AXINTIE URICARIUL

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 5 Octomvrie 1934

Suirea pe tronul Moldovei a lui Nicolae Mavrocordat are şi altă însemnătate decât aceea, nu zic: a unei schimbări de persoană, dar chiar a instalării celui dintâiu Fanariot, dacă definiţia Fanariotului e aceea a unui fost funcţionar al Imperiului Otoman « înaintat » la Domnia noastră ca şi cum aceasta ar face parte din demnităţile Împărăţiei.

In vieaţa grecească dela sfârşitul secolului al XVII-lea sau mai bine în continuarea fără caracter naţional determinat a vechiului bizantinism, se petrece o schimbare: locul prim, postul de direcţie, nu mai este al ocrotitorilor politici sau al fruntaşilor prin nume, prin avere, prin influenţă, ci al cărturarilor.

Al unor cărturari cari se impun prin lucrări şcolare, morale şi religioase, dar şi al acelora cari au ceea ce am putea numi spiritul de cancelarie, de birou.

Astfel, primul Mavrocordat fiul « iatrofilosofului », medicului filosof, format la Padova, e cel dintâi birocrat în Scaunul ocupat odată de Domni războinici, cel dintâi « calemgiu », pentru a întrebuinţa un termin din acea lume turcească pe care o cunoştea aşa de bine.

Cu el se ridică şi la noi clasa aceasta a oamenilor de condeiu, cari, cu toată contribuţia lor, aşa de importantă, la cultura noastră, nu jucaseră până atunci niciun rol în vieaţa noastră publică.

Unuia dintre dânșii, și nu unui mare boier ca acei cari până atunci scriseseră istoria țerii, i-a dat Nicolae-Vodă însărcinarea de a povesti, și cu citații de texte latine, istoria Domniei sale.

Despre Axintie « diacul » sau « uricarul », scriitorul de urice, de acte de donație, nu se știa nimic decât opera-i literară și frumoasele documente în marginea cărora, dela 17 Noemvrie 1707 până la Decemvrie 1713, e iscălit, nu fără mândrie. Era în legătură cu Iezuiții ieșeni, cari-i fac odată un dar [1]).

Un grup de documente de curând descoperite îi dau o biografie și ne fac să cunoaștem și ceva din rosturile familiei lui.

Aflăm pe Axintie întâiu la 7217 (1708—1709), când cumpără o parte din moșia Coțmani, în Ținutul Iașului, pentru care apoi se judecă, tot la 7217, cu o Axinia Mărdăroaia [2]).

Încă de la 18 August 1714, ca răzeș în Coțmani, el trebuise să reia judecata cu acea rea vecină, Axinia, care oferia să restituie banii pentru a-l înlătura, sub cuvânt că n'ar fi întrebat-o la cumpărare.

Prieten cu Patriarhul Ierusalimului, vestitul Hrisant Notara, uricariul căpătă dela acesta o carte de blăstăm pentru fixarea acestui punct. Iscălită pompos grecește de acesta, ea e scrisă și redactată în întregime de Axintie, căruia i se datorește deci și naivul adaus dela sfârșit, că afurisenia din partea lui Dumnezeu, a Maicii Domnului, a apostolilor, a părinților dela Niceia, a celor dela « tus șapte » — formă de limbă neobișnuită — soboare, tovărășia cu Iuda și Aria, neputrezirea în pământ, « cutremurul lui Cain », « zugrumarea Iudei » vor avea să dureze « păn căndu să vor înpăca cu Axintie, și atuncia să dobândească ertăciunia și dezlegare » (no. I):

† Hrisanthu, cu mila lui Dumn[e]dzău patriiarh a sfintei cetăți Ierusalimului și a toată Palestina.

† Facem știre tuturor cui să cadea a ști, iată că înnainte Patrierșiei Noastre jelui Axintie Uricariul pre răzășii săi, pe Axinie Mărdăroae și pre fečori ei, pe Gligoraș și pre Mafteiu, pentru niște părți de moșie dela Coțmani, care au cumpărat Axintie dela Aniță și dela Vărvara

[1]) V. a mea *Istoria literaturii românești*, II.
[2]) V. actul din 17 Iulie 1725.

și dela Vasilie fără ce i-au dat danie, dzicăndu cum, aceste părți căndu li-au scos la vândzare, au întrebat vândzătorii pe Mărdăroae și pe fečori ei, și ei atuncia n'au vrut să cumperia, iar acù peste çățv[a] ani să scoală să întoarcă banii lui Axintie, puind pricină că nu i-au întrebat văndzătorii, nice au știut ei de vândzare aceaia păn' acmù. Drept aceaia a poftit carte de blăstăm asupra lor. Deci, de nu i-au întrebat văndzătorii, nice au știut ei de vândzare aceaia păn acmù, să fie ertați și blagosloviți, iar, de i-au întrebat și au știut și n'au vrut să cumpere și acmù tăgăduescu, să fie trecliați și blăstămați de Domnul Dumn[e]dzău și de Maica Precista și de 12 apostoli vărhovnici și să fie legați și afurisiți de 318 părinți din cetate Nichei și de tus șapte săboară a toată lumea, parte să aibă cu Iuda și cu trecliatul Ariia, piatra, herul, liamnele toate să să răsipască, iar trupurile lor să stea legate și afurisite, și în viața lor să dobăndască cutremurul lui Cain și sugrumare Iiudii și în viačnica muncă păn căndu să vor înpăca cu Axintie, și atuncia să dobândească ertăciunia și dezlegare.

Ačasta scriem. La Iaș, lt. 7222, Av. 18.

Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Χρύσανθος.

(V°: de altă mână:) Carte de blăstăm.

In acel moment el mai căpătase și o bucată de pământ acolo, precum și alta la Toxobeni, pe Prut, dela o babă Antonia, cu act iscălit și de prietenul său, negustorul ieșean Gligorașco, îndatorindu-se a ținea pe bătrână până la moartea ei în casa sa. Cum Mărdăroaia tăgăduia și această învoială, Mitropolitul Ghedeon îi dă această mărturie, la 1715 (no. II):

† Ghedioan arhiepiscop și Mitropolit sučavschih facem știre pe cum au vinit înnaintea noastră baba Antoniia și așa au mărturisit cu sufletul ei și cu frica lui Dumnedzău pentru o parte de ocină a ei ce au avut de pe părințăi ei la Coșmani de pe Jijiia cum n'au luat ia nice un ban dela Acsintie Uricariul, precum au părăt Acsiniia Mărdărioae cu fečorul ei, ce de a ei bună voe au datu-i danie, neavăndu ia unde să sprijenească la bătrăniațele ei și la neputința ei, și de atuncia snătu *(sic)* șiase ani de căndu șade în casa lui Acsintie, căci cu totul s'au dat lui, pecum scrie și în zapisul ei, și încă dzis[e] că, de nu i s'a criade, va și giura, și, tămplăndu-s[e] la ačastă mărturie fațe și Gligorașco negutitoriul, și iară așia mărturis[i] pecum au venit nainte lor baba Antoniia atunča căndu i-au dat daniia și i-au poftit de au iscălit în zapis negutitorii și pecum au dat de bună voia sa ača danie lui Acsintie Uricariul, iară nu într'alt chip. Deci noi, vădzindu mărturie încredințată din gura ei, am făcut ačastă mărturie la măna

lui Axintie Uricariul, ca să-şi ţie ača parte de moşie cu bună pace pecum îi iaste danie. Ačasta scriem.

La Ias, vleat 7223, Ap. 2.

Ghedeon, Mitropolit Moldovlahii.

† Aşijderile şi pentru altă parte de ocină de la Tocsebiani de pe Prut tij au dat danie lui Acsintie Uricariul, pecum arată şi zapisul ei, aşa au mărturisit cu sufletul ei.

Ghedeon, Mitropolit Moldovlahii.

(V°:) Mărturiia dela părintele Mitropolitul.

Cu câteva luni înainte, la 10 Septemvrie 7223 (1714), Domnul care dădu scriitorului nostru sarcina de a păstra amintirea faptelor sale, Nicolae Mavrocordat, hotărăşte în altă pâră a lui Axintie cu acea gâlcevitoare megieşă a lui. Din actul redactat atunci, se desluşeşte obiceiul, altfel necunoscut, că acela care pe o moşie are cea mai largă parte îşi poate însuşi dreptul de a strânge şi împărţi cu ceilalţi dijma. Aşa a făcut « an-ţerţ » uricariul, şi apoi Mărdăroaia, strângând ea, nu-i dă nimic. Vodă face dreptate credinciosului său secretar şi decide ca de acum înainte venitul să se adune împreună pentru a se împărţi apoi proporţional, pe baza actelor.

† Io Nicolae Alecsandru Voevoda bj. mlost. gspdarŭ zemle moldavscoi. Adecă s'au părăt de faţă înnainte Domnii Meale şi a tot Svatul nostru sluga noastră Acsintie Uricarul cu Mărdărioae şi cu fečorii ei, dzicăndu Axintie Uricariul cum, avăndu el moşie înpreună cu Mărtărioae *(sic)* la sat la Coţman, ce snătu *(sic)* la Ţinutul Iaşilor, şi încă dzise Acsintie că mai multă parte are el decăt dănşii, şi, căndu au fostu an ţerţu, au strănsu Acsintie ce au fostu de a dziace şi i-au chemat şi pe dănşii şi ce li-au fostu partea li-au dat, iară în anul trecut s'au sculat Mărdărioe şi cu fečorii ei şi au luat de a dziace de peste tot şi lui Acsintie parte nu i-au făcut, şi estimpu încă vria să ia ei. De care lucru am socotit Domniia Mea, de vriame că au luat ei an, iară estimpu să rabde ei, să ia tot Acsintie, de peste tot, căci că ei snăguri n'au tăgăduit, ce au spus drept că au luat ei an. Pentru aciaia să aibă Acsintie a lua estimpu, şi lor să nu le dia nemic, iară dela anul înnainte să aibă a strânge venitul moşii la un loc şi să-ş ia cine pe căt i s'are aliage partea şi pecum le or arăta diriasele şi zapisele, iară acmŭ aşia s'au aşezat giudecata pecum arată mai sus. Şi ačasta pără să nu să mai părască. Ačasta scriem.

[Adaus, de altă mână:] Iar, de ar mai avè ei parte acè, şi ate răspuri *(sic)* cu ne[s]cai dreasă să-şi ia draccşi *(sic)*, iar să vie de faţă să-ş alegă.

(Pecete rotundă, mare, cu chinovar.)

U Ias, lt. 7223, Sep. 10.

Vel Log. vă Divanu uč. Hermeziu.

[V°:] † Carte ce m'am părît cu Mărdăroae.

Un ordin în acest sens se şi dăduse, şi Axintie e acela care-l redactează. Venitul dijmei se va strânge de dânsul pentru ca, după treier numai, să se facă « împărţirea cu oborocul » (no. III):

† Io Nicolae Alexandru Voevoda, bj. mlst. gspdarŭ zemli moldavscoi, dat-am carte Domniei Miali slugii noastre lui Axintie Uricariul şi pre cine va trimite să aibă a străngea de a dzeace dela Coţmăneşti şi să străngă tot la un loc şi, după ce să va triera, atunce să aibă a să înpărţi cu toţi răzăşii lui, cu oborocul, cine pre cătă parte i s'ar veni, iar alţii din răzăşi să nu înble apucăndu de a dzeace din ţarină pănă nu să va strănge la un loc, şi nime să nu stè înprotiva cărţii Domniei Miale. Iar care ar lua peste poroncă, după cum scrie mai sus, vor fi de gloabă şi de certari.

U Ias, lt. 7221, Iul. 26.

Vel Logft. ucil.

(Pecete mare, rotundă, cu chinovar.)

[V°:] † Carte de luat de a dzeace ot Coţmani de pe Jijiia.

(Scrisoarea lui Axintie.)

Uricariul avea bani, şi astfel el capătă zălog, în 1715, dela un « Statie, ficiorul Athinii, nepot Drăgaicii », o parte de loc în acelaşi sat unde se înrădăcinase acum. Se adună ca marturi, pe lângă cei doi Vornici de Poartă, un Miron Donici, un « Ion Vornicul », care nu e Neculce, atunci pribeag în Rusia. Actul e redactat de vre-un ucenic al lui Axintie, care iscăleşte « Statie diac ot Vel Logofăt »:

† Adecă eu Statie, fičorul Athinii, nepot Drăgaicii, făcut-am zapisul mieu la măna dumisale Axintie Uricariului pecum să să ştie că am pus zălog partea mea de moşie şi partea unchiului mieu Albului dreptŭ cinci lei bani vechi, carii moşie iaste la Ţănutul Iaşilor, pe apa Jijii, ce să chiamă Coţmanii, şi aciastă moşie s'au venit pe trei fraţi şi dintr'ačastă parte a treia parte au fostŭ a mătuşii meale Vărvarii, carii

şi acea parte iaste dată danie de mătuşa mea Vărvara, iar dumisale lui Axintie Uricariului mai de multŭ, iar aceaste 2 părţi carii scriu mai sus, partea mea şi partea unchiului mieu Albului, au pus zălog dreptŭ acei bani ce scriu mai sus, păn într'un an, şi la anul să aibă a-i da dumisale banii şi să-mi iau moşiia, iar, nedăndŭ bani la dzi, să fie moşiia istovită, iar, de s'ar scula unchiu-mieu Albul mai pe urmă cu vrice *(sic)* gălčavă asupra dumisale lui Axintie Uricariului, să aibŭ eu Statie a da sama, şi toată cheltuiala să o trag eu. Şi acestu zapis s'au făcut denaintea dumilor sale Vornicii de Poartă, anume carii s'au iscălit mai ğos. Şi eu pentru mai mare credinţă mi-am pus deagetul mai ğos.

U Ias, lt. 7223, Iun. 24.

Eu Statie, snă Athinii (semn de deget).
† Grigorie Vor. glotnii (pecete).
Pavăl Chiric, păr. (pecete).
† Bejan Hudici, vornic glotni, martur.
† Ion Vor.
Miron Donič biv p. iscal.
Şi eu Statie, diac ot Vl. Logft. am scris zapisul.

(V°:) E[u] Andrei diiac de cămară martur. 8 lei, bani vechi, s'au răscumpărat acest zapis. 5 lei au dat Neculai şi 2 lei au au *(sic)* dat frate-său Grigoraşco.

Peste mai mult de doi ani, în Noemvrie 1717, subt un Domn care am crede că n'avea pentru scriitorul nostru bunele sentimente ale lui Nicolae Mavrocordat, subt Mihai Racoviţă, Axinia Mărdăroaia, folosindu-se de un drept tradiţional, reîncepe vechiul ei proces. Se vede din noul act că Axintie cedase adversarei sale partea de moşie dăruită lui de o Vărvara, dar îndărătnica răzăşoaie luase în schimb alt loc. Mihai-Vodă confirmă învoiala pe care o călcase astfel femeia (no. IV):

† Io Mihai Racoviţă Voevoda bjiiu mlstiiu gsprŭ zemli moldavscoi. Adică s'au pârît de faţă înnaintea Domnii Meale şi a tot Sfatul nostru sluga noastră Axintie Uricariul cu Axiniia Mărdăroe şi cu fičorii ei pentru o parte de očnă den Coţmani, ce iaste pe apa Jijii, la Ţănutul —, partea Vărvarii fata Drăgaicii, dzicând Mărdăroe cu fičorii săi cum acea parte de očnă au cumpărat-o el făr de ştirea lor şi ei încapŭ să o cumŭpere, fiindu-le seminţie, iar sluga noastră Axintie Uricariul aşia au datŭ samă: când au negoţatŭ el acea očnă, au trimis pe vândzătoare, pe Vărvara, de au întrebat pe Mărdăroae şi ia n'au vrut să cumpere

şi, trecând 6 ani după vândzare, s'au mai sculat Mărdăroaie de l-au mai pârît şi la Nicolae-Vodă şi după aceia, învoindu-să, i-au fostŭ dândŭ Uricariul acea parte a Vărvarii, şi Axiniia n'au priimit să o ia den mâna lui, č-au luatŭ altă parte, care au fostŭ mai mare şi mai eftină, iar partea Vărvarii au lăsat-o să o ţie Axintie Uricariul, şi ş'au pus şi ei deagetele într'acel zapis a Vărvarii, fiindu-i ğumătate danie, carii nice ei n'au tăgăduit, ce au spus dreptŭ, şi ş'au pus şi deagetele. Deci, de vreame că s'au învoit atuncia şi ş'au pus şi deagetele într'acel zapis, am socotitŭ că umblă Mărdăroae făr de cale, şi s'au datŭ Mărdăroae rămasă cu fičorii ei den toată leagea ţărâi, şi aciastă pârâ să nu să mai părască nice odată peste cartea Domnii Meale. Toi pişem.

U Ias, vlto 7226, Noem. 13.

(Pecete mare, roşie, cu chinovar, datată 1703.)

Vel Logft. učl. Statie diac.

(V°:) † Carte de pără cu Mărdăroae [1]).

Peste aproape trei ani însă, la 31 Mai 1721, Axintie e invocat ca martur într'un proces între o Aftinia şi Toader Cotelici. El se înfăţişează şi tăgăduieşte că ar şti ceva. Cotelici isprăveşte recunoscând că n'are dreptate, şi pierde. Tot Mihai Racoviţă decide că el « numai cu gura lui de să face răzăş ». Uricariul iscăleşte însuş în colţul din dreapta al cărţii domneşti:

† Io Mihai Răcoviţă Voevoda bjiu mlstiiu gspdarŭ zemli moldavscoi. Adecâ s'au părît de faţă înnainte Domniei Miali şi a tot Sfatul nostru Aftiniia, nepoata lui Vas[i]lie Bejiul, cu Toader Cotelič, pentru nişte părţi de očnâ din sat din Străoani de pe Jijie, şi anume pentru parte lui Toader Roşiiacăi să brat eg Vas[i]lie, nepoţi Annisiei Bărzoae, şi pentru parte lui Gălie şi Ionaşco şi Vărlan, giner[e] lui Graur, şi pentru parte a moşului său, lui Vas[i]lie Bejiul snă Solomiei, jăluind Aftiniia că păn[ă] au trăit moşu-său Vas[i]lie Bejiul, păn la Domniia lui Antioh-Vod[ă] d'intăi, au înpărţit venitul acestor părţi de moşiia cu rudiali sali ce s'au numit mai sus, în trei părţi, şi moşu-său lua doo părţi, iar cele săminții a lua[t] cu toţii o parte, iar, de căndu au murit moşu-său Vas[i]lie Bejiul şi aşezându-să Toader Cotelič pre acia moşiia şi dzicăndu că iaste fečor de suflet Roşiiacăi, au început a lua venitul în ğum[ă]tate în tăriia lui, făcându-s[ă] că iaste moşinaş, vădzăndu că sămințiia moşinaşilor cari s'au numit mai sus s'au înprăştiiat pintr'alte părţi, şi el n'are nicio triabă la aciali moşii, că mulţi nepoţi sânt de-a

[1]) De mâna lui Axintie.

Roşiiacăi, iar Toader Cotelič aşia au dat samă înnainte Domniei Miali cum el iaste fečor de suflet Roşiiacăi şi acela i-au dat moşiia lui să o stăpăniască şi dzisâ că au avut şi zapis dela dânsul şi au perit cându Niamţii. Deci Domniia Mea l-am întrebat cum scriia într'acel zapis şi pe cini are martur căndu i-au făcut zapis. Deci el întăi au dat samă că ştie şi sluga noastră Axintie Uricariul. Ce Axintie Uricariul de faţă i-au dzis că de aceia socotială nu ştie nemicâ. Pe urmă nici Toader Cotelič n'au tăgăduit, ce au dzis că n'au fost nim[e] la zapis, ce săngur au făcut zapis[ul]. Deci Domniia Mea aşia [am] socotit înpreună cu tot Sfatul nostru precum Toader Cotelič înblă cu meşterşuguri şi cu mari viclianşug, numai cu gura lui, de să faci răzăş. Deci lam dat rămas denainte Domniei Miali şi din toată leage a ţărâi, să lipsască de pre acia moşiia, să nu dzică şi fečori lui măine sau poimănea că sântu moşinaşi, şi să întoarcă Aftinii şi tot venitul č-a luat el de pre acia moşiia a Roşiiacăi, căci Roşiiaca are nepoţi şi mai cu direptate iaste să ia Aftiniia tot venitul, că ia iaste rudâ şi săminţii Roşiiacăi. Şi încă şi pe Toader Cotelič să aibă a-l dzăčui. Şi de ačastă părâ să nu să mai pârască peste carte Domniei Miali. Ačasta scriem.

U Ias, lt. 7229, Mai 31.

(Pecete mare cu chinovar.)

Vel Logft.vă D[i]v[a]n uč.

Axintie Uricar.

Asupra aceleiaşi afaceri, pomenirea lui Axintie, se revine astfel la 1734:

24 Ianuar 7242. Costandin Nicolae Voevod, pentru pâra « Aftiniei, nepoata lui Vasilie Bejiul şi fičorul ei, Ioniţă părgar, cu Toader Cotelič », pentru părţi din Străoani„, pentru parte lui Toader Roşiiacăi сѫ брат его Vasile, nepoţ Anesii Bărzoae, şi pentru parte lui Gălie şi Ionaşco şi Vărlan, zet lui Graur, şi pentru parte moşu-său, lui Vasile Bejan, fičorul Salomii ». Se arată cum se împărţia Vasile Bejul cu ceilalţi, « cele săminţii a lui ». « Iar Toader Cotelič niči s'au tras el niam acelor moşinaşi, nice au fostu moşan, nice au avut nicio triabă. Numai, dac'au murit moşu lor Vasile Bejul şi aşedzindu-s[ă] Toader Cotelič pe acè moşiia, au răspunsu fičor de suflet Roşiiascăi ş'au început a lua vinitul în giumătate în tăria lui, făcându-să că iaste moşan, vădzând că săminţiia moşinaşilor care s'au numit mai sus s'au înprăştiiat printr'alte părţi şi el n'are nicio triabă la aceli moşii, că nepoţ de a Roşiiascăi sint mulţ ». Judecată şi la alţi Domni, cu acea afirmare « cum el iaste fečor de suflet Roşiiascăi ». « Ar fi avut şi zapis şi s'ar fi prăpădit în vreme catanilor.» « El a dat samă că ştiie Axintie Uricariul, şi Axintie de faţă i-au dzis că de acea socotială nemică nu ştie... S'au dovedit că îmblă cu vicleşug, făcăndu-s[ă] rezeş şi moşan ». Pierde

procesul: «să-l dzăciuiască!». Se constată «că îmblă chiar făr de nicio cale, că n'are nicio dreptate a mai răspunde». Va întoarce dijma. «Să-ş mute casa de pe locul acesta, mai mult pe ačastă moşiioară nu să mai afle, iar, de nu ş'ar muta casa păn la dzi, să i să răsipască casa, să-l scoată de pe moşiia fără voe lui».

(Pecete mare, cu ambele steme, cu chinovar.)

In Iulie 1723, partea de Coţmani era a ginerelui lui Axintie, «Gligoraş de Visterie», deci tot un om din biroul lui. Cum se ridicaseră contra lui fiii Mărdăroaii, hotărîrea lui Constantin Mavrocordat, defavorabilă acestora, constată că Axintie nu mai era în vieaţă şi lipsiau şi fiii lui.

† Noi Costandin Nicolae Voevoda bojeiu mlstiiu gspdarŭ zemli moldavscoi. Facem ştire cu ačastă carte a Domniei Meale precum s'au părăt de faţă înnainte Domnii Meale şi a tot Sfatul nostru Gligoraş de Visterie cu Gligoraş, fičorul Mărdăroae, şi cu fraţii lui pentru o parte de moşiia din Coţmani di pe apa Jijii, la Ţinutul Iaşilor, care parte zise Gligoraş de Vist. că iaste zestre, înpreună şi cu altă parte de moşiia tot dela Coţmani, dela socru-său Axintie Uricariul, pentru care moşiia Domneia Mea i-am orănduit la cinstiţ şi credinčoşi boiarei noştri dumnlor Costantin Costache Vel Logofăt şi Iordache Catacuzino Vel Vor., şi, stând faţă, luându-le sama cu amănuntul, au dat samă Gligoraş cu Mărdăroae că o parte dintr'aceli părţi ce ţine Gligoraş de Vist. la Coţmani, anume parte Vărvarei, fata Drăgancei, nepoata lui Grozaav, nu ştie cu ce pricină au stăpânit-o Axintie Uricariul, nici ştie cu ce pricină au cumpărat-o Axintie ača parte de la Vărvara, iară Gligoraş de Vist. au scos zapisul Vărvarei din vălet 7217, în care zapis s'au aflat iscăliţ şi Gligoraş, fičorul Mărdăroae, şi mumă-sa, scriind în zapis precum Vărvara au dat danie giumătate de parte lui Axintie Uricariul, iară giumătate i-au văndut-o pe bani, şi pe zapis au arătat şi carte de rămas dela Domniia Sa Mihai-Vodă, din vălet 7217, scriind că s'au părăt Axintie cu Mărdăroae, şi cu fičorii ei tot pentru ačastă parte a Vărvarei, puind pricină şi atunce că n'ar fi ştiut nemică de ača parte, ş'au dat-o rămasă pe Mărdăroae şi cu fečorii ei, căči s'au dovedit c'au îmblat fără cale. Deci şi acmŭ, stând faţă la Divan, iarăş tot aşia au datŭ samă Gligoraş a Mărdăroae precum el nu ştie nemică, nici iaste iscălit în zapis. Cărue luându-i-s[e] sama, cu bună dovadă s'au dovedit că este iscălit în zapis, şi s'au aflat că înblă fără ispravă fičorei Mărdăroae, căci de atunce sintu 24 ani, şi nemică, căt au trăit Axintie, n'au dzis, ce numai acmŭ, nefiind Axintie Uricar nici fičorii lui, îş aflase vreame de răspundere, pe care s'au cunoscut că să acolisăscu fără cale, neavănd nicio dreptate, şi i-am dat rămaş pe fičorei Mărdăroae din toată leage

țărăi, iară Gligoraş de Vist. să-ş stăpăniască moșiia pe zapis ce are, fără de nicio pricină. Şi acăstă pără să nu să mai părască peste carte Domniei Meali.

Vă let 7231, Iul. 17.

(Pecete mare, rotundă, roșie, cu chinovar, cu armele ambelor țeri.)
Vel Logoft.

(V°:) Carte de rămas dela Costandin-Vodă pe Mărdaraie pentru Coțman.

Νὰ τῆν ὁμολογῆα τοῦ πεθεροῦ μου τοῦ Γληγορὰσκο τεραμας ἐν Μαρταρέστῃ.

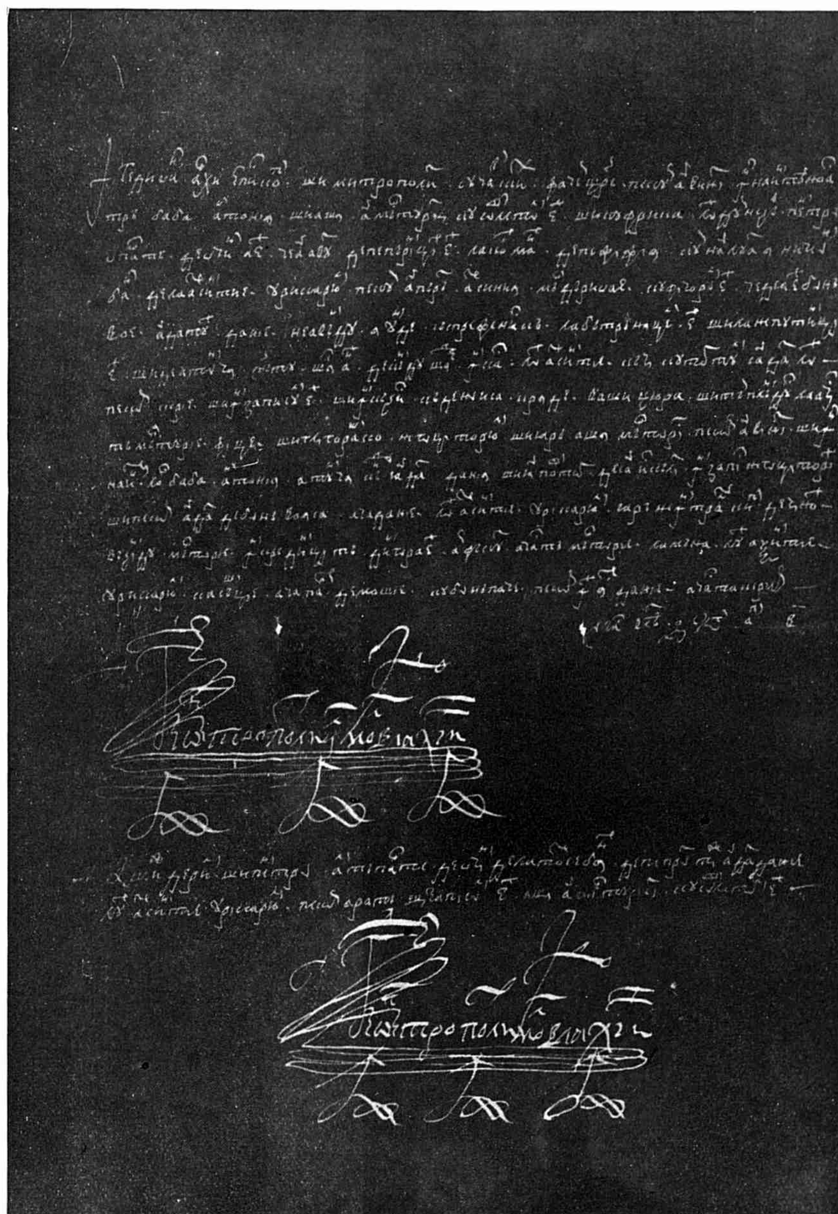
Adecă:

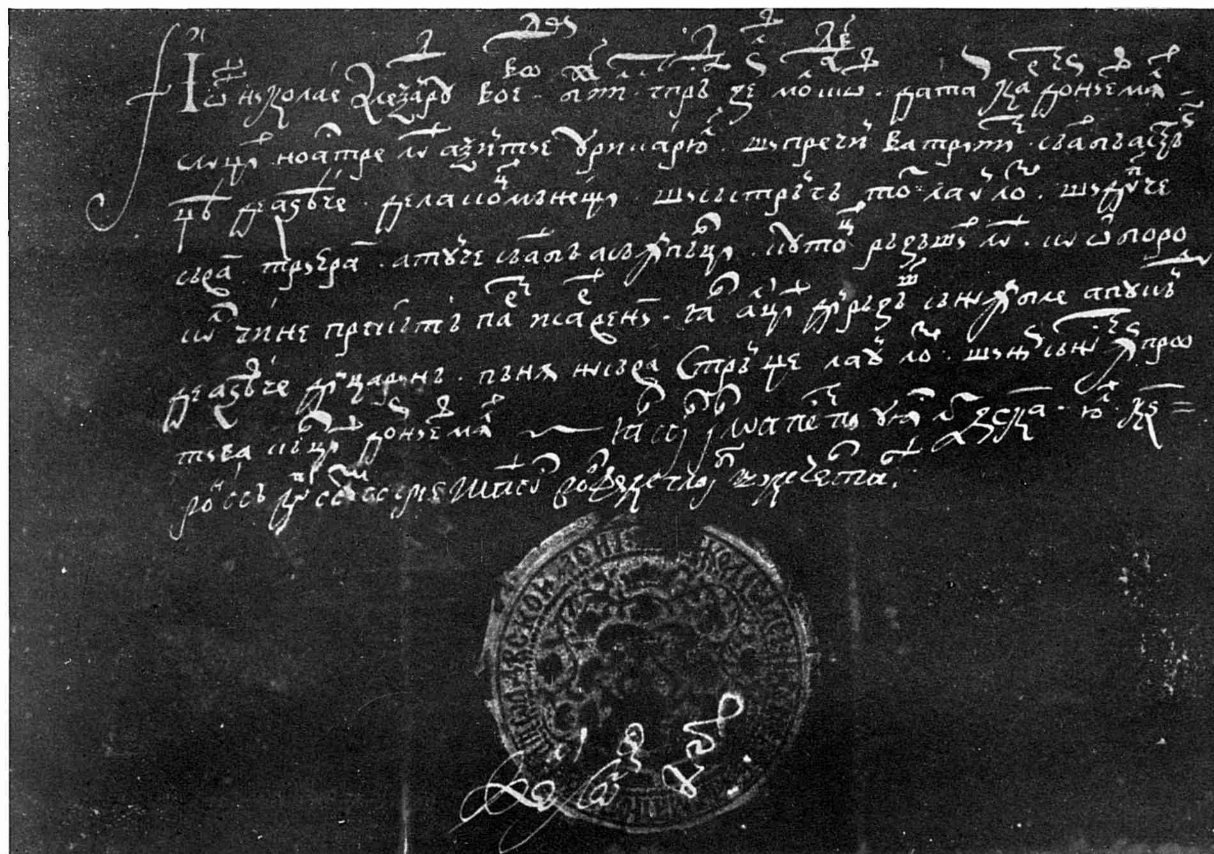
«Sinetul socrului mieu Gligorașco, de rămas cu Mărdăreștii». Deci e de mâna ginerelui sau nurorii fiului lui Axintie, care se vede a fi fost un Grec sau o Greacă, de puțină cultură. Unul din fiii Uricariului era numai absent, căci, la 1731, Grigore-Vodă Ghica întărește lui «Neculai Acsăntie, diiacul de Visterie», posesiunile și la Coțmani și la Toxobeni (no. V:

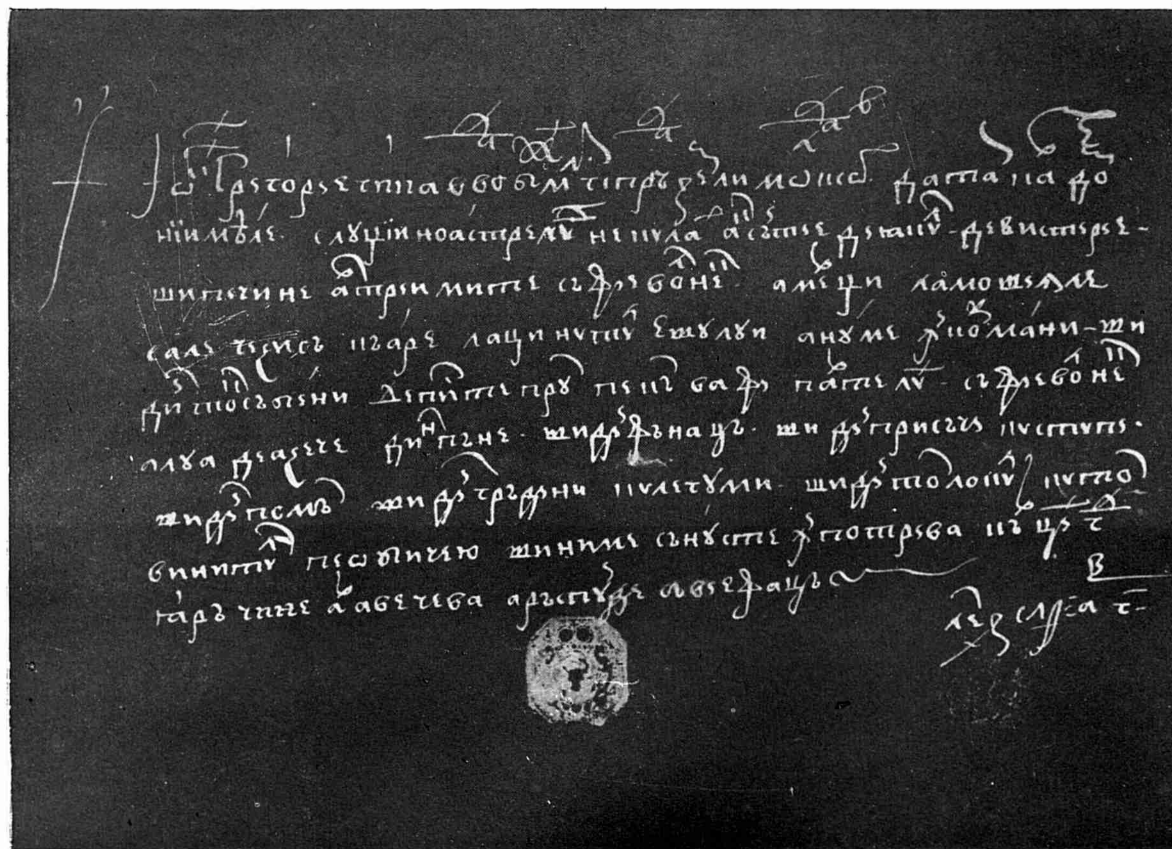
† Io Grigorie Ghica Vvoda bji. mlst. gspdarŭ zemli moldavscoi. Dat-am carte Domnii Meale slugii noastre lui Neculai Acsăntie, diiacul de Visterie, şi pe cine ar treimite să fie volnec a mergi la moșii ale sale ce dzisă că are la Ţinutul Eșului, anume în Coțmani și din Tocsăbeni de piste Prut, pe căt va fi parte lui, să fie volnec a lua de a dzece din păne şi din fănață și din prisăci cu stupi și din pomăt și din grădini cu legumi și din tot locul cu tot vinitul pe obiceiu, și nime să nu stè în potriva cărții gd. Iară cine ar avè ceva a răspunde, să vie față.

Let 7239, Av. 3.

(Pecete octogonală mică, cu chinovar).

DESPRE EDIŢIILE DIN 1488 ALE CRONICEI LUI IOHANNES DE THUROCZ

DE

CONSTANTIN I. KARADJA

Şedinţa dela 23 Fevruarie 1934

Vechile cronici maghiare au fost preţuite de secole, alcătuind, precum ştim, unul din izvoarele principale ale cunoştinţelor ce s'au păstrat despre Istoria Ungurilor şi Românilor în Evul Mediu. Conţinutul lor a fost întrebuinţat de multe ori, nu numai de autori mai vechi ca Bonfinius, Ortelius, Sulzer, Engel sau Hammer, ci şi de ştiinţa modernă [1]).

Aceste cronici, răspândite evident în manuscris cu mult înainte de invenţia tiparului, au însă în unele cazuri o valoare însemnată nu numai pentru textul lor, ci şi pentru ilustraţiile cu care sunt împodobite. Ştim astfel că celebrul codex din 1358 denumit « *Chronicum pictum vindobonnense* » [2]), compilaţie copiată de unul « Marcus », bazat pe textul lui Simon de Keza, conţine unele miniaturi cu cele mai vechi reprezentaţii cunoscute ale unor ostaşi români [3]).

Din timpul lui Matei Corvin, unele din aceste cronici încep a fi răspândite şi sub formă de cărţi tipărite. S'au

[1]) Cf. de exemplu Prof. N. Iorga în *Rev. Ist.* 1921, Nr. 1—3 şi 1922, Nr. 1—3; *Istoria Românilor* a lui Xenopol şi Prof. I. Lupaş, *Lupta dela Posada (1330)* în « Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice » (Secţia pentru Transilvania) 1930—31.

[2]) Păstrat până recent ca Cod. Nr. 405 la Nationalbibliothek dela Viena, transferat însă de curând la Nemzeti Muzeum dela Budapesta. Textul a fost reprodus, cu o traducere ungară şi un număr de pagini bine facsimilate în colori, de Franciscus Toldy sub titlul, *Marci Chronica De Gestis Hungarorum Ab Origine Gentis Ad Annum M.CCC.XXX*, Pest 1857, fol. Unele ilustraţii, copiate pe aramă, figurează şi în vol. I al colecţiei lui Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena 1746, fol .

[3]) Reproduse de răp. A. D. Xenopol în *Istoria Românilor*, ed. IV, Vol. 3, pp. 67—68 şi de Prof. I. Lupaş în lucrarea citată.

păstrat însă în puține exemplare, fiind socotite azi printre comorile bibliografice ale marilor biblioteci din Apus. Avem în primul rând compilația neilustrată, destul de fragmentară, imprimată de Andreas Hess la Buda, în anul 1473, cunoscută în numai 11 exemplare, [1]) accesibilă însă și în România prin frumoasa ediție facsimilată a răposatului Wilhelm Fraknoi [2]).

Din anul 1488, datează compilația, mult mai bogată, a Pronotarului Iohannes de Thurocz, adesea citată și la noi, cel puțin indirect, dar care pare a nu fi fost încă deajuns studiată în România, în edițiile originale, mai toți oamenii de știință lucrând după colecția de cronici editată de I. G. Schwandtner.

Neexistând în țara noastră decât prea puține exemplare din edițiile incunabule ale cronicei, am crezut deci util a depune la Academia Română, după ce aceste texte vor fi fost studiate și, dacă e posibil, traduse în limba română [3]), la Institutul de Istorie și Limbă dela Universitatea din Cernăuți, reproduceri fotografice de pe 90 pagini din edițiile dela 1488 ce au o legătură directă cu trecutul nostru sau care sunt necesare pentru orice cercetare științifică a cronicii.

Edițiile despre care vorbim sunt precum urmează:

a) *Ediția dela Brunn, tipărită de Conrad Stahel și Matthias Prennlein*, purtând la colofon data de 20 Martie 1488. Mic folio, 168 ff. nn. cu 42 ilustrații. Hain 15517; Brit. Mus. Cat. III, 815; Proctor 9493; Szabo III, 16; Apponyi 14;

---

[1]) La Budapesta, Nemzeti Muz. și Bibl. Univ.; Cracovia, Czartoryski; Lipsca, Univ.; Paris, Bibl. Nat.; Praga, Univ.; Viena, Nat. Bibl.; Roma, Corsiniana; Leningrad, Bibl. Publică; Modena, Bibl. Estense; Braunsberg, Academie.

[2]) *Die Ofener Chronik*, Budapest, 1900, folio, cu o introducere în limba ungară, precum și o altă ediție germană. Textul a mai fost publicat de J. Podhraczcky, la Budapesta 1838, 8-o. Despre această cronică, cf. și interesanta lucrare a Dr. Iosef Fitz, *Andreas Hess der Erstdrucker Ofens*, Verlag Gesellschaft ungarischer Bibliophilen, Budapest 1932.

[3]) Notăm cu plăcere începutul unei lucrări de traducere și publicare a vechilor cronici maghiare dimpreună cu textul lor latinesc, de către D. Popa-Lisseanu, sub titlul de « Izvoarele Istoriei Românilor » (ed. Bucovina, București 1934). Anonymus și Geograful anonim din 1308 au și apărut și se anunță publicarea lui Simon de Keza și *Mizerabile Carmen* a lui Rogerius, care alcătuiește o anexă a compilației lui Johannes de Thurocz.

Veress 5. Această ediţie este extrem de rară, fiind tipărită în puţine exemplare, într'o oficină mică [1]).

b) *Ediţia dela Augsburg, tipărită de Erhard Ratdolt* şi datată 3 Iunie 1488 [2]), 8-o, 2 ff. nn. şi 22 caiete cu un număr variind de foi, în total 174 ff. nn. cu 66 ilustraţii xilografice, din care unele se repetă, după cum vom vedea mai jos. Hain 15518, Brit. Mus. Cat. II, 381; Proctor 1874; Szabo III, 15; Veress 6, [3]).

Textul celor trei tipărituri menţionate este bazat până la 1330 pe Simon de Keza. Compilatorul anonim al cărţii lui Hess ca şi Iohannes de Thurocz s'au servit de manuscrise copiate depe un model comun [4]). Acest model este poate tocmai vestitul *chronicum pictum vindobonnense* [5]) sau un alt codice foarte înrudit cu acesta. Domnia lui Ludovic cel Mare este plagiată de Hess [6]) fără vreo menţiune a autorului, pe când Iohannes de Thurocz spune mai cinstit că

[1]) Nu se cunoaşte niciun exemplar în Vechiul Regat. Ungurii au făcut evident tot posibilul pentru a achiziţiona exemplare din această cronică, ceea ce explică faptul că avem la Muzeul Ardelean din Cluj şi la Batthyaneum din Alba-Iulia câte un exemplar. Dintre puţinele exemplare ce s'au vândut dela războiu încoace, notăm următoarele preţuri: 1927, H. Rosenthal 18.000 Rm.; Harper 4000 dolari; 1930, Gottschalk 2500 dolari, cu o planşă facsimilată. Toate incunabulele au scăzut însă mult în preţ în ultimii ani. Un exemplar, cu lipsuri, a fost oferit recent cu 1900 Rm.

[2]) S'a crezut în mod eronat, că ar exista şi o ediţie din 1483. August Potthast, *Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters*, ed. 2, Berlin 1896, vol. I, p. 665 crede că data ediţiei dela Brunn este falşificată şi că cea dela Augsburg ar fi de fapt prima ediţie. Refuzăm însă a accepta această teorie nedovedită. Textul lui Iohannes de Thurocz a fost reprodus în I. Bongars, *Rerum Hungaricarum Scriptores*, Frankfurt a. M. 1600, Veress 136 şi în cele trei ediţii ale I. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum* din Viena 1746, Trnava 1765 şi Viena 1766, Veress 411, 498 şi 510. Există şi două ediţii germane prescurtate, tipărite la Viena 1534, Veress 15 şi la Augsburg 1536, Veress 16.

[3]) Ediţia este aproape tot atât de rară ca cea precedentă. Există totuşi patru exemplare în România: Muzeul Ardelean, Cluj; Batthyaneum, Alba-Iulia; Muzeul Bruckental, Sibiu şi în Bibl. Karadja. Exemplare vândute dela războiu încoace: 1921, Maggs 250 L. St.; 1924, Baer 5000 fr. elv.; 1929, Hirsch, 2850 Rm, cu o foaie facsimilată; 1929, Gilhoffer şi Ranschburg 5500 fr. elv.; Un exemplar incomplect a fost oferit în anul acesta cu 1500 Rm.

[4]) Cf. de ex. greşala de transcriere « Bazarad woyuode » la f. 46 a din cronica lui Hess şi f. k. 7 b. în Iohannes de Thurocz, ed. Ratdolt, greşală care figurează deja în pasagiul corespunzător din *chronicum pictum*.

[5]) Observăm însă că textul incunabulelor nu este absolut identic cu cel al codicelui vienez. Iohannes de Thurocz dă uneori detalii în plus. De exemplu după lupta lui Carol Robert cu Marele Basarab spune că regele a *venit ad Temesuar et sine mora venit deinde ad wyssegrad*, f.k. 8 b. şi tot aşa în tipăritura lui Hess, pe când manuscrisul spune mai scurt *venit in Vissegrad*, ed. lui Fr. Toldy, *Marci Chronica*, p. CXVIII.

[6]) Cf. ediţia lui Fraknoi a cronicei lui Hess, introducere p. 15.

partea a 3-a a compilației sale este scrisă de « *Ego iohannes nunc archiedyaconus de kykullewi ecclesia transsiluana vicarius strigoniensis* » [1]).

Nici manuscrisul original al lui Johannes de Thurocz [2]) nici copiile de care s'au servit tipografii dela Brunn și Ratdolt la Augsburg nu mai există. Este sigur că toate acele manuscrise au avut miniaturi, deoarece multe din ilustrațiile xilografice ce împodobesc ambele ediții au un model comun. Chipurile regilor Ungariei, așezați în jilțuri, seamănă într'o oarecare măsură cu unele miniaturi din *chronicum pictum*. Tipografii au împodobit însă lucrările lor și cu un număr de ilustrații care nu figurează în manuscrisul menționat, de ex. când este vorba de regi mai recenți decât Carol Robert, omițând în schimb a copià toate acele scene minunate care dau codexului vienez un preț atât de mare pentru noi, ca de ex. lupta dela Posada.

Examinând de aproape xilografiile celor două ediții dela 1488, observăm o mare diferență de execuție între ele. In volumul dela Brunn, iese în evidență toată stângăcia gravurilor primitive germane, anterioare epocei lui Albrecht Dürer. Portretele, adesea caracteristice, sunt grosolan desemnate, perspectivele sunt greșite, hainele țepene, ca și când ar fi de lemn, faldurile rigide. Compoziția este lipsită de orice grație. Intregul cadru este gotic.

Altfel sunt chipurile și ilustrațiile date de Ratdolt. Din vechea sa oficină dela Veneția, unde era stabilit până la 1486, luă cu sine nu numai materialul tipografic, cuprinzând cele 14 alfabete minunate ce întrebuință [3]), ci și spiritul și gustul renașterii italiene. Om de geniu cum era, experimenta într'una pentru a ajunge la rezultate din ce în ce mai perfecte. Folosindu-se de artiști buni, încercă, aci în cronica lui Iohannes de Thurocz, a obține efecte de gravură pe aramă cu blocuri xilografice, executate într'adins

[1]) Cf. l. 4 a. și b. în ed. lui Ratdolt.

[2]) O copie neilustrată de pe acest manuscris se păstrează la Bibl. Națională din Viena, Cod. 3455.

[3]) Cronica noastră este tipărită cu alfabetul gotic de mărimea a 3-a, cf. tabloul de tipuri publicat de Ratdolt în 1486 și reprodus între altele și de Prof. Voulliéme, *Die deutschen Drucke des XV-ten Jahrhunderts*, ed. 2, Berlin 1922 Pl. I.

pentru această lucrare [1]); puțin satisfăcut cu necesitatea de a întrebuința aceeași planșă în mai multe rânduri pentru a reprezinta diferiți regi unguri, el modifică aceste blocuri prin suprimări succesive, obținând astfel o schimbare cel puțin a cadrului, dacă nu a portretului însuși [2]).

Ediția lui Ratdolt [3]) mai este superioară celei a modeștilor săi colegi dela Brunn nu numai prin tehnica ilustrațiilor, dar și prin numărul acestora. Majoritatea chipurilor reprezintând regii Ungariei sunt luate firește, cel puțin indirect, după un model comun [4]); tot așa și cu planșa arătând *invazia Tătarilor în Ungaria* sau în Ardeal în timpul regelui Bela IV, pela 1240. Vedem năvălitorii mânând cete jalnice de prizonieri în fața lor, cum se va fi întâmplat de sigur de nenumărate ori și prin ținuturile noastre (fig. 1 și 2). Aceste două xilografii dau o bună ilustrație a tehnicei celor doi tipografi, arătând cum au redat o scenă identică după un model comun, de mult distrus. Tătarii sunt în ambele cazuri îmbrăcați ca Turcii din veacul XV-lea, având însă steaguri occidentale [5]).

Ratdolt a avut însă la dispoziția sa și un număr de desene necunoscute sau în tot cazul neîntrebuințate de ceilalți tipografi. Aceste modele vor fi fost trimise la Augsburg de Theobald Feger din Budapesta, editorul cărții după cum aflăm din colofon.

Primul desen nu poate fi anterior anului 1476, când s'a căsătorit Matei Corvin a doua oară, fiindcă reprezintă *stema*

---

[1]) Se folosi însă și de două clișee vechi aduse din Veneția, reprezentând un oraș și o tabără militară cu corturi (f. s. 6 b.) ilustrații făcute întâiu pentru edițiile din *Fasciculus Temporum* al lui Rolewinck ce tipărise la Veneția în 1480, 1481 și 1485.

[2]) Cf. Dr. Leo Baer, *Die illustrierten Historienbücher*, Strassburg 1903, p. 156 și un studiu despre cronică publicat de Dr. E. Varju: *A Turóczi-Krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzött Példányai* în *Magyar Könyvszemle* din 1902 pp. 362—402.

[3]) Despre activitatea tipografică a lui Ratdolt, cf. Gilbert R. Redgrave, *Erhard Ratdolt and his work at Venice*, London 1894 și Robert Diehl, *Erhard Ratdolt, ein Meisterdrucker des XV. und XVI. Jahrhunderts*, Wien 1933.

[4]) Afară de chipul Sfântului Ladislaus, care este așezat în jilț în ed. dela Brunn, fiind însă călare, îmbrăcat în zale, la Ratdolt.

[5]) Planșa lui Ratdolt a fost copiată mai târziu și figurează, tot în xilografie, pe pagina de titlu a lucrării *Newe Zeitung Des Türckischen Keisers Absagbrieff so er newlich dem Römischen Könige Ferdinando bey seinem Legaten zugesand*, s. l. 1556.4-o, 4 ff. nn. Kertbeny 633. Singurul exemplar în România, în Bibl. Karadja.

regală maghiară cu cea a reginei Beatrix, fiica regelui Ferdinand din Neapole (fig. 3). In jurul scuturilor centrale vedem grupate stemele unor provincii sub stăpânirea regelui Apostolic: Dalmaţia, cu cele trei capete de leopard încoronate, vulturul silezian, leul încoronat al Boemiei, Lausnitz cu bourul, Moravia, Lützelburg, etc.[1]).

Urmează planşa cu *legenda Sfântului Ladislaus* (f. 2 b.) unde vedem cum eroul salvează fata unui episcop al Oradiei Mari din ghiarele sălbatecului Tătar care a răpit-o (fig. 4). Tătarul poartă costumul ienicerilor, — v. mai ales acoperământul capului — astfel de anachronisme fiind foarte frecvente în incunabule.

Scenele de luptă (fig. 5, 6, 7 şi 8) sunt deosebit de interesante pentru noi, mai ales prima, deoarece avem aci *singura reprezintaţie autentică şi contimporană ce ni s'a păstrat a unei încăerări a ostaşilor lui Ştefan-cel-Mare.* Că xilografia este din chiar acea epocă dovedeşte, fără nicio discuţie, anul tipăriturii şi că este lucrată după un desen foarte precis, probabil al unui martor ocular, reiese nu numai din exactitatea steagurilor moldovenesc şi maghiar, ci şi din fiecare detaliu cunoscut al armamentului şi costumelor. Căştile ostaşilor unguri sunt de un model denumit în limba germană *Schallern* (salade) din timpul 1460—1470[2]). Nefiind încă cunoscute pe vremea războaielor anterioare dintre Moldoveni şi Unguri adică pe la 1360 sau 1394[3]) este sigur că xilografia noastră nu este copiată după un desen din veacul al XIV-lea, ci că reprezintă o scenă din campania dela 1467 sau poate din năvălirile Moldovenilor în Ardeal în 1461[4]) sau 1469[5]). Nu poate reprezinta însă

---

1) O parte din aceste steme figurează pe titlul cărţii lui Hulsius, *Chronologia*, Nürnberg 1597.

2) Cf. W. Boeheim, *Handbuch der Waffenkunde.* Leipzig 1890, p. 39 şi acelaş, *Album hervorragender Gegenstände aus der Waffensammlung des Allerhöchsten Kaiserhauses I*, Wien 1894, fol. pl. II fig. 1, cu o cască din anul 1470 şi pl. VI fig. 5.

3) Menţionate în Johannes de Thurocz ed. Ratdolt la f. m. 6 a., *Item (Ludovicus) fere singulis annis... mouit exercitum contra emulos et rebelles: et saepius contra rachenos et moldauos...* şi la f. o. 4 a.: *De exercitu regis sigismundi in moldauiam.*

4) Cf. Ureche în *Letopisețe* ed. 2, p. 121 şi Xenopol *op. cit.* IV p. 14.

5) Cf. Xenopol, IV p. 39.

bătălia dela Baia care avu loc noaptea, armatele nestând față în față [1]).

De observat este diferența de echipament dintre cavalerii maghiari și Moldovenii lui Ștefan. Ai noștri, în majoritate țărani și lefegii, poartă și ei în unele cazuri zale. Căștile lor sunt de un tip oriental, cum vedem la călărețul stegar. Cei mai mulți însă n'au nici za nici coif. Armamentul este exact cel dat de d-l General Rosetti [2]): scuturi mici și ușoare, săbii, sulițe, arcuri și săgeți. Vedem și « cusături în ițe dese ». Este de fapt o înfățișare fidelă a descrierii lui Verancius, care se exprimă precum urmează: « *Arma Moldavis clypeus, lancea, gladius, sagittae ut Tartaris praecipua, nemini armatura solida, paucis, et iis potioribus, lorica hamata dumtaxat, et galea chalybea, verum omnibus sagi quidam linei, repleti xilino trium vel quator digitorum crassitudine, ea praesertim parte, qua humeri adusque cubitos, quemadmodum in antiquissimis auleis est videre, induuntur, qui crebris liciis, sesqui digiti inter se distantia consuti, pro armatura habentur, nulli gladio pervia* [3])».

Un detaliu până acum necunoscut este pălăria înaltă, probabil de pâslă, purtată de unii din ostașii noștri. Cred că ar putea fi din Polonia, deoarece am găsit același tip de pălărie la un țăran medieval din acea țară [4]). Este posibil că avem în fața noastră chiar lefegii poloni în serviciul lui Ștefan [5]).

Dacă datarea și explicarea scenei ce reprezintă este ușoară pentru noi, nu astfel pare a fi fost cazul pentru Ratdolt, totuși contimporan. Cred că editorul ungur, menționat mai

---

[1]) Credința noastră că gravura este inspirată de o scenă din războiul din 1467, este întărită prin scrisoarea lui Ștefan cel Mare, publicată recent de D. P. P. Panaitescu (Anal. Acad. Rom. Seria III. Tom. XV. Mem. 2) în care se află menționat faptul, rămas necunoscut până acum, că bătălia dela Baia a fost precedată de o serie întreagă de lupte și hărțuieli: « *congregavimus exercitus nostros et transivimus in obvium eorum et occurimus illis circa Plonynij et pugnavimus cum eis campestraliter* », și « ... *et habuimus cum eis conflictum die et nocte quolibet tempore per integros quadraginta dies* ».

[2]) *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan-cel-Mare*. Anal. Acad. Rom., III tom. IV Mem. 9, pp. 3—5.

[3]) Cf. P. Ilarian, *Tez. Mon. Ist.* III, p. 181.

[4]) Cf. Hottenroth, *Trachten... der Völker alter und neuer Zeit*. Stuttgart 1891, vol. II, pl. 95.

[5]) Cf. Xenopol, *op. cit.*, vol. IV, p. 143.

sus, va fi trimis desene [1]) dela Budapesta pentru a servi tipografului ca model, fără vreo indicație precisă a evenimentelor ce reprezintă, bine cunoscute în Ungaria, nu așa însă și în Bavaria. Ratdolt se folosește deci de blocurile executate de pe aceste modele, în felul cum crede mai potrivit, ajungând la rezultate cam ciudate.

Lupta cu Moldovenii este astfel dată de cinci ori, precum urmează, niciodată însă ca reprezentând scena ce înfățișează de fapt.

La f. b. 3 b.: *De bello ad locum qui kesmawr* [2]) *dicitur commisso.* (înainte de alegerea lui Attila ca rege).

La f. d. 1 b.: *De primo capitaneo ac de albo equo necnon sella et freno dauratis* (Arpad).

La f. p. 2. a.: *De bellis sigismundi regis contra huzistas* (deci războaiele în Boemia).

La f. q. 8 a.: *De bello per dominum Johannem* (Corvin) *wayuodam circa castrum nandoralbense commisso.*

La f. r. 1 b.: *De bello ac conflictu domini Johannis de hwnijad woyuode in partibus transsiluanis commisso.*

Celelalte trei scene de luptă pe care le reproducem de asemenea, deoarece niciun specialist nu s'a ocupat până acum de ele [3]), sunt desigur executate de acelaşi artist ca xilografia discutată.

Şi aceste gravuri sunt repetate în mai multe rânduri, înfăţişând evenimente foarte variate, din multe secole diferite.

Suntem deci siliţi să ghicim sensul lor veritabil.

Lupta arătată la fig. 6 se petrece poate tot la noi, chiar în campania dela 1467, ceea ce nu putem afirma însă cu siguranţă, neavând aci un steag moldovenesc pentru a ni-l dovedi.

In tot cazul, este o bătălie în care regele însuşi ia parte [4]), ca în campania dela Baia; Ungurii au de luptat aci cu o ceată

[1]) Tehnica acestei xilografii ca şi a celorlalte scene de luptă ne îndreptăţeşte a crede că sunt lucrate după desene, iar nu miniaturi.

[2]) Acest nume de « kesmawr » ar merita a fi cercetat de aproape, Kesmawr, Kesinaw, Chişinău, este probabil vorba de localitatea Chişinău în jud. Arad.

[3]) Dr. Leo Baer menţionează aceste gravuri în lista ilustraţiilor din cronica lui Johannes de Thurocz, dată la p. LXV şi LXVI din lucrarea sa deja menţionată, fără a li acorda însă vreo importanţă. D. E. Varju le ignorează de asemenea în studiul său recent. Fig. 4 şi 5 sunt însă reproduse de mine în *Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen* în *Gutenberg Jahrbuch 1934*.

[4]) Il vedem la stânga, cu coroana pe cap, printre cavalerii maghiari.

de călăreţi montaţi pe cai mici, « equi parvi » despre care vorbeşte de asemenea Verancius, având căciule de piele, purtând scuturi mici, săbii, suliţe, arcuri şi « cusăturile de iţe dese », menţionate de acelaşi autor. Echipamentul şi armamentul corespund deci întocmai cu cele ale Românilor din aceeaşi vreme.

Celelalte două scene de luptă nu reprezintă evenimente în legătură directă cu istoria noastră naţională, cu toate că una din ele (fig. 7) este dată, într'un rând, ca înfăţişând războiul lui Carol Robert cu Marele Basarab. Avem aci desene din vreo altă campanie dela începutul domniei lui Matei Corvin, în Ardeal, Austria sau Boemia.

Pentru a termina aceste note asupra unei cronici pline de interes pentru noi, dăm şi *chipurile lui Ioan Corvin*, eroul de sânge românesc, luate după ediţia dela Brunn, la fig. 9 şi după cea dela Augsburg, la fig. 10. Este probabil că aceste două ilustraţii sunt, cel puţin indirect, bazate pe un model comun, cu toate că eroul are capul neacoperit pe prima gravură, pe când Ratdolt ni-l înfăţişează purtând coif.

Xilografiile pe care le-am dat, sunt desigur de o însemnătate deosebită pentru istoriografia noastră medievală, fiind bazate pe observaţiile unui martor ocular al luptelor din epoca noastră eroică.

Astfel de documente sunt rare. Ne lipsesc miniaturile, desenele, gravurile, tapetele brodate [1]), picturile în ulei şi sculpturile mormântale sau altele, care dau o oglindă fidelă a oamenilor şi a obiceiurilor Renaşterii în ţările occidentale, mai fericite decât Principatele noastre, sărace şi expuse într'una năvălirilor distrugătoare. Tocmai de aceea, ar fi de dorit ca ilustraţii de felul celor din *Chronicum Pictum* sau din cronica tipărită de Ratdolt să fie cât mai răspândite şi reproduse, mai ales în manualele noastre şcolare. O imagine fidelă are desigur o importanţă didactică superioară celei mai bune descrieri sau compuneri moderne; ea întăreşte tradiţia istorică atât de necesară oricărui neam.

---

[1]) Că au existat într'adevăr tapete brodate înfăţişând ostaşi români din veacul al XVI-lea, ne dovedeşte tocmai pasagiul din Verancius pe care l-am citat mai sus.

Fig. 1. Invazia Tătarilor. (Ed. Brunn, f. l. b)

Fig. 2. Invazia Tatarilor. (Ed. Ratdolt, f. x I b.)

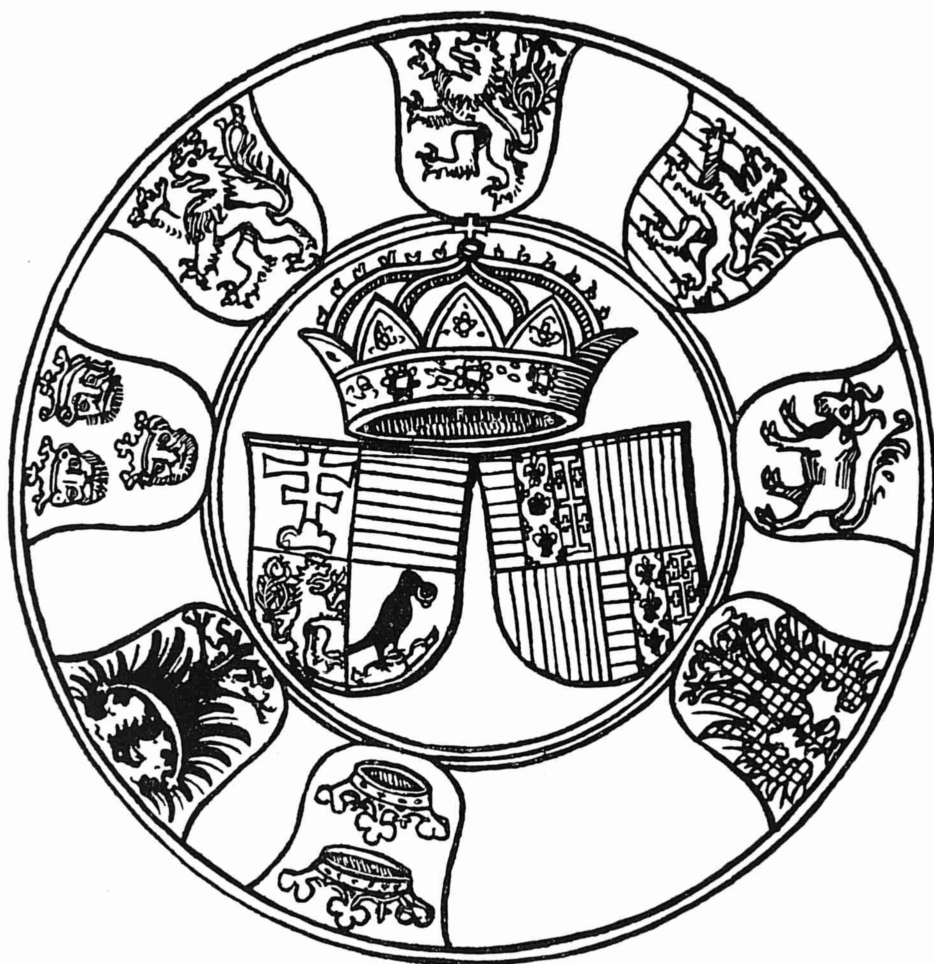

Fig. 3. Stemele lui Matei Corvin și a Reginei Beatrix. (Ed. Ratdolt, f. 1. b)

Fig. 4. Sf. Ladislaus salvează fata episcopului din Oradea-Mare.
(Ed. Ratdolt, f. 2 a.)

Fig. 5. Lupta lui Ștefan-cel-Mare cu Ungurii. (Ed. Ratdolt).

Fig. 6. Lupta lui Matei Corvin cu Moldovenii (?) (Ed. Ratdolt).

De bello karoli regis cũ Bazarad wayuoda tranſalpino infeliciter geſto.

Fig. 7. Ed. Ratdolt, f. k 7, b.

Fig. 8. Ed. Ratdolt, f. d 7, b.

Fig. 9 Ioan Corvin. Ed. Brunn, f. r 5, a

**De electione dñi iohãnis wayuode in gubernatorẽ: ⁊ de ta/
lione per eundẽ a drakul wayuoda exacta.**

Fig. 10. Ioan Corvin. (Ed. Ratdolt, f. r 6, b.)

O MICĂ INTREGIRE LA ISTORIA LUI ŞTEFAN-CEL-MARE

DE

G-RAL RADU ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 23 Noemvrie 1934

Voind a controla datele unor fapte din vremea domniei marelui voievod moldovenesc, am întocmit dintâi un tablou parţial şi apoi unul general asupra datelor ce se pot dovedi în chip documentar a fi acelea la care Ştefan cel Mare s'a aflat în diferite localităţi.

Din examinarea amănunţită a acestui tablou, pe care-l anexez comunicării de faţă, reies câteva constatări pe care le cred — ca şi însuşi tabloul — ca nefiind lipsite de interes pentru istoria lui Ştefan cel Mare.

Intâia constatare pe care o facem este că documentarea noastră cu privinţă la domnia lui Ştefan cel Mare este lacunară. In adevăr, din 567 luni cât a domnit el, nu avem documente decât pentru 238 luni. Deci pentru 44% din vremea cât a domnit nu avem niciun document.

Este adevărat că, probabil, avem ştiri despre toate faptele însemnate întâmplate în timpul domniei sale. Dar nu este mai puţin adevărat că ne lipsesc multe ştiri şi, ceea ce este mai important, este faptul că nu avem ştiri pentru lungi spaţiuri de timp. Aşa ne lipseşte orice ştire pentru intervalele de timp cuprinse între: 27 Iunie 1500 la 14 Decemvrie 1501 (17½ luni); 27 Ianuarie 1477 la 11 Fevruarie 1478 (aproape 12¾ luni); 12 Fevruarie 1478 la 22 Ianuarie 1479 (11½ luni); 24 Ianuarie 1496 la 3 Ianuarie 1498 (11¾ luni) şi foarte multe (23) intervale mai scurte de 4 la 10 luni.

Este de asemenea adevărat, precum reiese din examinarea documentelor, că în timpul operațiunilor războinice cancelaria domnească nu funcționa sau funcționa numai pentru alcătuirea de scrisori externe.

Totuși, socotind chiar larg aceste intervale, rămân lungi spații de timp și anume de timp de pace, din care nu avem niciun document, ceea ce este cu atât mai straniu cu cât pentru alte intervale de timp avem multe documente. Este de necrezut ca timp de 17½ luni, dela 27 Iunie 1500 la 14 Decemvrie 1501, sau de 24 luni dela 27 Ianuarie 1477 la 22 Ianuarie 1479 (cu singura excepție a documentului din 11 Fevruarie 1478), să nu fi avut loc nici o judecată, nici o cumpărare sau întărire de proprietate, nici o danie sau scutire, cu un cuvânt nici un litigiu sau o tranzacție necesitând întărirea domnească. De sigur că asemeni judecăți și transacțiuni au avut loc și că au fost consfințite prin cuvenitele documente, dar că acestea s'au pierdut sau că unele se mai găsesc încă pe la persoane particulare. Că s'au pierdut multe nu este îndoială, cred. Că sunt încă destule nedate la iveală suntem întemeiați a o crede prin faptul, că dela publicarea colecțiunii de documente făcută de I. Bogdan, au mai fost publicate încă foarte multe, printre care acel foarte important asupra bătăliei dela Baia, descoperit de d-l P. P. Panaitescu.

O a doua constatare ce facem este că în imensa lor majoritate documentele au fost date în Suceava, ceea ce era firesc, dat fiind că acolo era capitala țării.

In adevăr, din 354 documente cu date certe și cu indicarea localității în care au fost scrise, 271 sunt din Suceava, iar restul sunt din: Vaslui (21), Iași (18), Hârlău (15), Roman (11), Bârlad (3), Bădăuți (3), Bacău, Putna, Huși (câte 2), Colomeia, Mănăstirea Bistrița, Neamț și Overchelăuți (câte 1).

După cum adeverește tabloul nostru, mergerea lui Ștefan, în diferite localități nu avea loc în anumite epoci ale anului; treceau ani între vizitele consecutive ale Domnului în acelaș oraș. Sau dacă mergea mai des, vizitele lui aveau loc în epoce deosebite ale anului. Așa la Vaslui, unde-l găsim de cele mai deseori — în afară de Suceava — vizitele lui au loc: de

cinci ori în luna Martie (în 47 ani de domnie), de câte două ori în lunile Ianuarie, Iunie și Iulie, și câte odată în lunile August și Noemvrie. La Iași, se află de trei ori — adică în trei ani deosebiți — în luna Iunie, de câte două ori în lunile Ianuarie, Fevruarie și Martie și câte odată în lunile Iulie și Octomvrie.

Nu poate fi deci vorba de sesiuni regulate de judecăți sau de întărire de documente care să fi avut loc, în anumite orașe, în epoci totdeauna aceleași, căci se găsesc documente date în tot cursul anului, în localități deosebite. Constatăm însă că, venind într'o localitate, Ștefan sta vreme mai îndelungată în ea (Vaslui: 5—11 Iunie 1464; 1 Iunie — 1 Iulie 1472; 25 Februarie—20 Martie 1497; 7—14 Martie 1502. Hârlău: 5—27 Ianuarie 1477; 14—26 Noemvrie 1499; etc.), că o parte din cancelaria sa și nu totdeauna aceiași pisari îl întovărășeau în deplasările sale și că, cu această ocazie, dădea o sumă de documente. Se poate presupune că lumea era vestită din vreme de venirea Domnitorului în părțile locului, dacă venirea aceasta nu era motivată de vreo cercetare locală sau vreo ceremonie, religioasă sau alta.

Inșirarea cronologică a documentelor lui Ștefan cel Mare ne îngăduie, de asemenea, să fixăm și data unui fapt, dată asupra căruia istoricii nu sunt de acord.

In adevăr *Letopisețul dela Bistrița* [1]) și după acesta Bogdan [2]), zic că luarea cetății Teleajin, de către Ștefan cel Mare, și înfrângerea lui Țepeluș au avut loc la 1, 5 și 20 Octomvrie 1473. Alte izvoare [3]) și după ele unii autori moderni [4]) admit aceleași date de lună și zi dar zic că faptele s'au petrecut în anul 1474. Ori documentele interne arată apriat că Ștefan cel Mare se găsia, la 11 și 14 Octomvrie 1473, la Suceava [5]), deci nu putea fi în Țara Românească. Pentru anul 1474 nu avem niciun document (afară de mențiunile din cronice

[1]) I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 55.
[2]) *Vechile Cronice*, p. 259.
[3]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă* (Ed. C. Giurescu), p. 56. O. Gorka, *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego*, pp. 100—102.
[4]) N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 148; O. Gorka, *l. c.*; I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, p. 80.
[5]) I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, pp. 185, 186.

arătându-l în Ţara Românească) din luna Octomvrie iar la 15 Septemvrie îl găsim la Roman [1]), poate în drum spre Ţara Românească. Anul 1474 este deci acel al faptelor în discuţie.

RÉSUMÉ

Le tableau joint au présent mémoire montre que nous n'avons pas de documents pour des durées, allant jusqu'à 17 mois, du temps du règne d'Etienne le Grand.

Ce même tableau nous montre que ce prince ne se rendait pas dans différentes villes du pays à des époques fixes et nous permet de fixer la date de la prise de Teleajin et de la défaite de Ţepeluş, au mois d'Octobre 1474.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1457	Aprilie	12	Doljeşti (Roman)	I. Bogdan, *Vechile Cronice Moldoveneşti*, p. 194; I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 51; *Letopiseţul Ţării Moldavei până la Aron Vodă*, (Ed. Giurescu), p. 42; O. Gorka, *Kronika Czasow Stefana Wielkiego Moldawskiego*, p. 92 cu data de 11 Aprilie.
1457	Septemvrie	8	Mănăst. Bistriţa .	I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 3.
1457	Septemvrie	13	Bacău	*Id.* II, p. 257.
1458	Fevruarie	13	Suceava	*Id.* I, p. 6.
1458	Martie	12	Suceava	*Id.* I, p. 7.
1458	Martie	13	Suceava	*Id.* II, p. 261.
1458	Aprilie	10	Roman	*Id.* I, p. 8.
1458	Aprilie	12	Suceava	*Id.* I, p. 9.
1458	August	31	Roman	*Id.* I, pp. 13, 16.
1458	Septemvrie	5	Suceava	*Id.* I, p. 18.
1458	Octomvrie	26	Suceava	*Id.* I, p. 19.
1458	Noemvrie	11	Suceava	*Id.* I, p. 24.
1458	Decemvrie	14	Suceava	*Id.* I, p. 25.
1459	Ianuarie	3	Suceava	M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, p. 23.
1459	Ianuarie	13	Suceava	I. Bogdan, *o. c.*, I, p. 27.
1459	Fevruarie	16	Suceava	*Id.* I, p. 28.

[1]) *Id.*, II, p. 317.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1459	Aprilie	4	Lagărul dela Nistru lângă Overchelăuţi	*Id.* II, p. 266.
1459	Mai	20	Suceava	*Id.* I, p. 29.
1459	Iunie	12	Iaşi	*Id.* I, p. 31.
1459	August	30	Suceava	*Id.* I, p. 34.
1459	Septemvrie	3	Suceava	*Id.* I, p. 35.
1460	Aprilie	23	Suceava	*Id.* I, p. 37.
1460	Iunie	12	Suceava	*Id.* II, p. 269.
1460	Iulie	1	Suceava	*Id.* I, p. 39.
1460	Iulie	3	Suceava	*Id.* II, p. 271.
1460	Noemvrie	27	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 42.
1460	Decemvrie	5	Bârlad	I. Bogdan, *o. c.*, I, p. 40.
1461	Fevruarie	21	Suceava	*Id.* I, p. 44.
1461	Iunie sau Iulie	5	In ţara Secuilor	Iunie: în cronica găsită de Gorka (*o. c.* p. 92), în letopiseţul lui Azarie (Bogdan *Letopiseţul lui Azarie*, p. 147) şi în cronica moldo-polonă (I. Bogdan, *Cronici inedite*, p. 121); Iulie: în letopiseţul dela Bistriţa (I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 51).
1461	August	8	Suceava	I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 44.
1461	August	12	Suceava	*Id.* I, p. 47.
1462	Martie	2	Suceava	*Id.* II, pp. 282, 291.
1462	Aprilie	20	Suceava	*Id.* I, p. 51.
1462	Aprilie	22	Suceava	*Id.* I, p. 53.
1462	Mai	15	Bacău	*Id.* I, p. 55.
1462	Iunie, Iulie	22	Chilia	Iunie: O. Gorka, *o. c.*, p. 93; Analele putnene (I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 194); *Cronica moldo-polonă* (*Id.* p. 224). Iulie: *Letopiseţul dela Bistriţa* (I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 51); *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 44.
1462	Septemvrie	18	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 58.
1462	Septemvrie	—	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 270.
1462	Octomvrie	5	Suceava	Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 61.
1462	Octomvrie	6	Suceava	*Id.* I, p. 63.
1462	Octomvrie	8	Suceava	*Id.* I, p. 64.
1462	Decemvrie	3	Suceava	*Id.* I, p. 66.
1463	Ianuarie	25	Iaşi	*Id.* II, p. 294.
1463	Aprilie	15	Suceava	*Id.* I, p. 73.
1463	Iunie Iulie	5	Suceava	Iunie: Analele putnene, cronica moldo-polonă. Iulie: Letopiseţul dela Bistriţa, Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă. Cronica publicată de d-l O. Gorka (p. 93) dă data de 15 Iulie.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1463	Iulie	13	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 46. I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare* I, p. 75.
1464	Aprilie	28	Suceava	I. Bogdan, *o. c.* I, p. 78; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 61.
1464	Iunie	5	Vaslui	I. Bogdan, *o. c.* I, p. 79.
1464	Iunie	11	Vaslui	*Id.* I, p. 80.
1464	August	13	Suceava	*Id.* I, p. 82.
1464	Septemvrie	12	Suceava	*Id.* I, p. 83.
1464	Noemvrie	2	Suceava	*Id.* I, p. 85.
1465	Ianuarie	15	Suceava	*Id.* I, p. 87.
1465	Ianuarie	23 la 28	Chilia	*Analele putnene*, p. 194; *Cronica moldo-polonă*, p. 224; *Letopisețul dela Bistrița*, pp. 51, 52; *Letopisețul Țării Moldovii până la Aron-Vodă*, p. 45; Letopisețul găsit de d-l Gorka, pp. 93, 94.
1465	Fevruarie	început	Suceava	*Ibidem.*
1465	Martie	3	Vaslui	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 87.
1465	Aprilie	11	Suceava	*Id.* I, p. 89.
1465	Decemvrie	13	Suceava	*Id.* I, p. 91.
1466	Fevruarie	18	Suceava	*Id.* I, p. 92.
1466	Martie	13	Suceava	*Id.* I, p. 94.
1466	Mai	10	Suceava	*Id.* I, p. 99.
1466	Iulie	9	Suceava	*Id.* I, p. 104.
1466	August	28	Suceava	*Id.* I, p. 109.
1466	Septemvrie	15	Suceava	*Id.* I, p. 111.
1466	Decemvrie	8	Roman	*Id.* I, pp. 112, 114.
1467	Ianuarie	1	Suceava	*Id.* I, p. 117.
1467	Ianuarie	10	Suceava	*Id.* I, p. 118.
1467	Iunie	30	Bârlad	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 70.
1467	Septemvrie	11	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 120
1467	Octomvrie	2	Suceava	*Id.* I, p. 122.
1467	Decemvrie	14 şi 15	Baia	*Letopisetul dela Bistrița*, pp. 52, 53; O. Gorka, *o. c.*, pp. 94, 95.
1468	Ianuarie	1	Suceava	P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 4.
1468	Fevruarie	5	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 125.
1468	Iulie	28	Suceava	*Id.* II, pp. 300, 305.
1468	Septemvrie	12	Suceava	*Id.* I, p. 127.
1468	Septemvrie	24	Suceava	*Id.* I, p. 129.
1468	Octomvrie	2	Suceava	*Id.* I, p. 132.
1469	Fevruarie	9	Suceava	*Id.* I, p. 133.
1469	Fevruarie	12	Suceava	*Id.* II, p. 308.
1469	Iunie	5	Suceava	*Id.* I, p. 135.
1469	Octomvrie	20	Iaşi	*Id.* I, p. 138.
1470	Fevruarie	8	Suceava	*Id.* I, p. 140.
1470	Fevruarie	27	Brăila	*Letopisetul dela Bistrița*, p. 53; *Letopisețul Țării Moldovii până la Aron-Vodă*, p. 51; O. Gorka, *o. c.*, p. 96.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1470	Aprilie	1	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, pp. 143, 144.
1470	Mai	7	Suceava	*Id.* I, p. 147.
1470	Mai	28	Suceava	*Id.* I, p. 149.
1470	Iulie	18	Suceava	*Id.* I, p. 155.
1470	August	10	Roman	*Id.* II, p. 309.
1470	August	20	Lipniţa sau Lipinţi pe Nistru	*Analele putnene*, p. 195; *cronica moldo-polonă*, p. 225; *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 50 [1]).
1470	Septemvrie	3	Mănăstirea Putna.	*Analele putnene*, p. 195. *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 50.
1471	Ianuarie	17	Suceava	P. Mihalovici. *Documente moldoveneşti găsite la Constantinopol*, p. 4.
1471	Martie	7	Soci	*Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 58; *analele putnene*, p. 195; Cronica găsită de Gorka, p. 95.
1471	Iulie	13	Vaslui	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 311.
1471	August	13	Suceava	*Id.* I, p. 157.
1471	August	15	Mănăstirea Putna	*Id.* I, p. 158.
1471	Septemvrie	10	Suceava	*Id.* I, p. 159.
1471	Septemvrie	13	Suceava	*Id.* I, p. 161.
1471	Septemvrie	14	Suceava	*Cron. moldo-pol.*, p. 225; *Letop. Bistriţa*, p. 53; O. Gorka, *o. c.*, p. 97.
1471	Octomvrie	24	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.*, p. 163.
1472	Ianuarie	3	Suceava	*Id.* II, p. 315.
1472	Ianuarie	22	Suceava	*Id.* I, p. 166.
1472	Ianuarie	25	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 79.
1472	Aprilie	25	Suceava	I. Bogdan, *o. c.*, I, p. 169.
1472	Iunie	1	Vaslui	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 89.
1472	Iunie	5	Vaslui	I. Bogdan, *o. c.*, I, p. 171.
1472	Iulie	1	Vaslui	*Id.* II, p. 245.
1472	August	19	Suceava	*Id.* I, p. 173.
1473	Mai	7	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 180.
1473	Septemvrie	3	Suceava	*Id.* I, p. 181.
1473	Septemvrie	13	Suceava	*Id.* I, p. 183.
1473	Octomvrie	11	Suceava	*Id.* I, p. 185.
1473	Octomvrie	14	Suceava	*Id.* I, p. 186.

[1]) D-l Iorga *(Istoria lui Ştefan cel Mare,* nota 101, p. 325), bazându-se pe cele spuse de Dlugosz XIV, pp. 530—2, afirmă că faptele s'au întâmplat în 1469.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1473	Noemvrie	8	Pe Milcov	*Letopiseţul dela Bistriţa*, pp. 53, 54; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, pp. 53, 54; *Analele putnene*, pp. 195, 196; *cronica moldo-polonă*, p. 226. Că anul este 1473 şi nu 1472, vezi: O. Gorka, *o. c.*, pp. 98—100; N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, pp. 142—144 şi nota 147; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 72.
1473	Noemvrie	18 19 20	La Cursul (vadul) Apei	
1473	Noemvrie	23 la 27	Cetatea Dâmboviţei	
1473	Decemvrie	Inceput	Suceava	
1472	Decemvrie	9	Suceava	*Id.* I, p. 189.
1474	August	26	Vaslui	*Id.* I, p. 191.
1474	Septemvrie	15	Roman	*Id.* II, p. 317.
1474	Octomvrie	1	In Ţara Român.	O. Gorka, *o. c.*, pp. 100—102; *Letopiseţul Ţăii Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 56; *Cronica moldo-polonă*, p. 124; Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 148; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 80.
1474	Octomvrie	4	In Ţara Român.	
1474	Octomvrie	5	In Ţara Român.	
1474	Octomvrie	20	In Ţara Român.	
1474	Noemvrie	29	Vaslui	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 318.
1475	Ianuarie	10	Vaslui	O. Gorka, *o. c.*, pp. 103, 104; *Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 55.
1475	Ianuarie	25	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 319.
1475	Martie	11	Iaşi	*Id.* I, p. 196.
1475	Aprilie	17	Roman	*Id.* I, p. 199.
1475	Aprilie	25	Suceava	*Id.* I, p. 203.
1475	Mai	7	Suceava	*Id.* I, p. 205.
1475	Iunie	20	Iaşi	*Id.* II, p. 324.
1475	Iulie	10	Suceava	*Id.* II, p. 329.
1475	Iulie	12	Iaşi	*Id.* II, p. 330.
1475	Noemvrie	1	Roman	*Id.* II, p. 336.
1476	Mai	22	Iaşi	*Id.* I, p. 207.
1476	Iunie	5	Bârlad	*Id.* II, p. 339.
1476	Iunie	11	In valea Berheciului,	*Id.* II, p. 340.
1476	Iulie	—	Vaslui, Bacău, Roman	*Columna lui Traian* VII, p. 379; Veress, *Fontes Rerum Transylvanicarum*, IV, p. 21.
1476	Iulie	25 şi 26	Răsboieni	*Letopiseţul dela Bistriţa*, pp. 55, 56; *Analele putnene*, p. 196; *Cronica moldo-polonă*, p. 226; O. Gorka, *o. c.*, pp. 104, 105; Donado de Lezze, *Historia Turchesca*, p. 89.
1476	August	20	In munţi	A. Veress, *o. c.* IV, p. 23.
1477	Ianuarie	5	Hârlău	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 341.
1477	Ianuarie	27	Hârlău	*Id.* II, 342.
1478	Fevruarie	11	Suceava	*Id.* I, p. 218.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1479	Ianuarie	22	Roman	*Id.* II, p. 351.
1479	Martie	9	Suceava	*Id.* I, p. 220.
1479	Aprilie	20	Suceava	*Id.* II, p. 353.
1479	Aprilie	29	Suceava	*Id.* I, p. 223.
1479	Mai	7	Suceava	*Id.* I, p. 225.
1479	Mai	14	Suceava	*Id.* I, p. 226.
1479	Mai	19	Suceava	*Id.* I, p. 228.
1479	Mai	24	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 100.
1479	August	11	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 103.
1479	August	30	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 229.
1479	Septemvrie	20	Suceava	*Id.* I, pp. 233, 235.
1479	Decemvrie	30	Suceava	*Id.* I, p. 236.
1480	Ianuarie	22	Roman	*Id.* II, p. 355.
1480	Ianuarie	25	Suceava	*Id.* I, p. 237.
1480	Aprilie	17	Suceava	*Id.* I, p. 238
1480	Mai	27	Suceava	*Id.* I, p. 240.
1480	Iulie	9	Hârlău	*Id.* II, p. 356.
1480	August	29	Suceava	*Id.* I, p. 242.
1480	Septemvrie	11	Suceava	*Id.* I, p. 244.
1480	Septemvrie	15	Suceava	*Id.* I, p. 245.
1481	Fevruarie	1	Suceava	*Id.* I, p. 248.
1481	Fevruarie	4	Roman	*Id.* II, p. 359.
1481	Martie	7	Suceava	*Id.* II, p. 360.
1481	Martie	15	Roman	*Id.* II, p. 361.
1481	Martie	31	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 108.
1481	Aprilie	25	Suceava	I. Bogdan, *Id.* I, p. 254.
1481	Iulie	8	Pe Râmnic	*Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 57; *Cronica moldo-polonă*, p. 124; *Analele putnene*, p. 196; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 64—66; O Gorka, *o. c.*, p. 107, dar cu data de 16 Iulie. Vezi ce spune în notele 2 şi 3 de pe aceeaşi pagină.
1481	Iulie August	—	Suceava	*Letopiseţul dela Bistriţa, l. c.*
1481	August	23	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 256.
1481	Octomvrie	15	Suceava	*Id.* I, p. 258; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 113.
1482	Martie	10	Crăciuna	*Letopiseţul dela Bistriţa*, pp. 57, 58; *Analele putnene*, p. 196; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 66, O. Gorka, *o. c.*, p. 108.
1482	Martie	15	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 259.
1482	Aprilie	15	Suceava	*Id.* I, p. 261.
1482	Mai	9	Suceava	*Id.* I, p. 263.
1482	Iunie	17	Roman	*Id.* II, p. 369.
1483	Fevruarie	17	Suceava	*Id.* I, p. 267.
1483	August	17	Suceava	*Id.* I, p. 269.
1483	Septemvrie	23	Suceava	*Id.* I, p. 272.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1483	Octomvrie	17	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 124.
1484	Mai	13	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, pp. 276, 278, 280.
1484	Mai	14	Suceava	*Id.* I, pp. 282, 284.
1484	Mai	29	Suceava	*Id.* I, p. 285.
1484	Iunie	8	Suceava	*Id.* I, p. 287.
1485	Septemvrie	1	Colomeia	*Letopisețul dela Bistrița*, p. 58; *Cronica moldo-polonă* p. 125; *Analele putnene*, p. 197; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 67; Gorka, *o. c.*, p. 109; I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 370. *Martini Cromeri Vermiensis episcopi Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* (Ed. Colonia 1589), p. 433.
1485	Septemvrie	16	Colomeia	
1485	Noemvrie	16	Catlabuga	*Cronica moldo-polonă*, p. 125; *Analele putnice*, p. 197; *Letopisețul Țării Molvovei până la Aron-Vodă*, p. 68. Că este în 1485 şi nu 1484: O. Gorka, *o. c.*, p. 110; Iorga, *Studii asupra Chiliei şi Cetății Albe*, p. 169; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 197/198.
1486	Martie	6	Şcheia pe Siret	*Letopisețul dela Bistrița*, p. 58; O. Gorka, *o. c.*, p. 111; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron-Vodă*, pp. 68, 69.
1486	Septemvrie	14	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 289.
1487	Ianuarie	12	Suceava	*Id.* I, p. 291.
1487	Ianuarie	13	Suceava	*Id.* I, p. 292.
1487	Martie	5	Suceava	*Id.* I, pp. 293, 295.
1487	Martie	6	Suceava	*Id.* I, pp. 296, 298.
1487	Martie	7	Suceava	*Id.* I, p. 300.
1487	Martie	8	Suceava	*Id.* I, p. 301.
1487	Octomvrie	2	Suceava	*Id.* I, p. 303.
1487	Octomvrie	7	Suceava	*Id.* I, 304.
1487	Octomvrie	9	Suceava	*Id.* I, pp. 306, 308.
1487	Noemvrie	1	Suceava	*Id.* I, pp. 309, 311.
1487	Noemvrie	13	Suceava	*Id.* I, p. 314.
1487	Decemvrie	17	Huşi	*Id.* II, p. 379.
1488	Ianuarie	9	Suceava	*Id.* I, pp. 317, 319.
1488	Ianuarie	12	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 129.
1488	Ianuarie	14	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 320.
1488	Ianuarie	15	Suceava	*Id.* I, p. 322.
1488	Fevruarie	29	Suceava	*Id.* I, p. 323.
1488	Martie	1	Suceava	*Id.* I, p. 324.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1488	Martie	12	Suceava	*Id.* I, p. 327.
1488	Martie	15	Suceava	*Id.* I, p. 331.
1488	Aprilie	3	Suceava	*Id.* I, p. 333.
1488	Aprilie	4	Suceava	*Id.* I, p. 341.
1488	Aprilie	5	Suceava	*Id.* I, p. 344.
1488	Aprilie	6	Suceava	*Id.* I, p. 346.
1488	August	17	Suceava	*Id.* I, p. 350.
1488	Octomvrie	15	Suceava	*Id.* I, p. 353.
1488	Decemvrie	13	Suceava	*Id.* I, p. 361.
1489	Ianuarie	16	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 135.
1489	Ianuarie	22	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 366.
1489	Ianuarie	25	Suceava	*Id.* I, p. 371.
1489	Martie	13	Suceava	*Id.* I, p. 372.
1489	Martie	14	Suceava	*Id.* I, p. 375.
1489	Octomvrie	14	Suceava	*Id.* I, p. 380.
1489	Octomvrie	31	Suceava	*Id.* I, p. 382.
1490	Ianuarie	9	Suceava	*Id.* I, pp. 384, 385.
1490	Ianuarie	14	Suceava	*Id.* I, p. 387.
1490	Ianuarie	16	Suceava	*Id.* I, p. 389.
1490	Ianuarie	17	Suceava	*Id.* I, p. 389.
1490	Ianuarie	18	Suceava	*Id.* I, p. 391.
1490	Maıtie	7	Suceava	*Id.* I, p. 396.
1490	Martie	9	Suceava	*Id.* I, p. 397.
1490	Martie	12	Suceava	*Id.* I, p. 399.
1490	Martie	15	Suceava	*Id.* I, pp. 402, 403, 405, 418; M. Costăchescu, *o. c.*, pp. 144, 148.
1490	Martie	16	Suceava	I. Bogdan, *id.* I, pp. 425, 428, 430.
1490	Martie	17	Suceava	*Id.* I, p. 431.
1490	Noemvrie	26	Suceava	*Id.* I, pp. 435, 438.
1490	Decemvrie	6	Suceava	*Id.* I, p. 442.
1491	Ianuarie	7	Suceava	*Id.* I, p. 444.
1491	Ianuarie	16	Suceava	*Id.* I, pp. 446, 448, 450, 455.
1491	Ianuarie	17	Suceava	*Id.* I, p. 456; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 272.
1491	Fevruarie	26	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 458.
1491	Martie 9	9	Vaslui ?	*Id.* I, p. 461.
1491	Martie	—	Vaslui ?	*Id.* I, p. 462.
1491	Aprilie	20	Suceava	*Id.* I, p. 463.
1491	Octomvrie	15	Suceava	*Id.* I, pp. 466, 468, 470, 472, 476.
1491	Octomvrie	16	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 154.
1491	Octomvrie	21	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 487.
1491	Octomvrie	31	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 159.
1491	Noemvrie	2	Suceava	*Revista Istorică* XX, pp. 239—241. I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, pp. 491, 493.
1491	Noemvrie	17	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 493.
1492	Martie	17	Suceava	*Id.* I, p. 501; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 164.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1492	Octomvrie	10	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* I, p. 504.
1492	Noemvrie	24	Suceava	*Id.* I, p. 509.
1493	Martie	3	Suceava	*Id.* II, p. 3.
1493	Martie	5	Suceava	*Id.* II, p. 5.
1493	Martie	7	Suceava	*Id.* II, pp. 14, 17; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 178.
1493	Martie	15	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.*, pp. 18, 21, 24.
1493	Martie	26	Suceava	*Id.* II, p. 26.
1493	Octomvrie	26	Suceava	*Id.* II, p. 28. *Revista Istorică* XX, pp. 241, 244.
1493	Noemvrie	4	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 30.
1494	Fevruarie	27	Suceava	*Id.* II, p. 32.
1494	Martie	11	Suceava	*Id.* II, pp. 34, 36.
1495	Ianuarie	11	Vaslui	*Id.* II, pp. 41, 42.
1495	Ianuarie	12	Vaslui	*Id.* II, pp. 44, 45, 47, 48; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 188.
1495	Ianuarie	17	Vaslui	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 52.
1495	Ianuarie	22	Vaslui	*Id.* II, pp. 54, 56, 58.
1495	Ianuarie	24	Vaslui	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 189.
1495	Fevruarie	3	Iaşi	*Id.* p. 196.
1495	Fevruarie	4	Iaşi	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 68.
1495	Fevruarie	5	Iaşi	*Id.* II, p. 70; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 201.
1495	Martie	13	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 73; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 203.
1495	Martie	15	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, pp. 75, 77.
1495	Martie	16	Suceava	*Id.* II, p. 248.
1495	Martie	17	Suceava	*Id.* II, p. 79.
1495	Martie	19	Suceava	*Id.* II, p. 84.
1495	Mai	3	Vaslui	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 206.
1496	Ianuarie	24	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 91.
1497	Ianuarie	3	Hârlău	*Id.* II, p. 93.
1497	Ianuarie	20	Iaşi	*Id.* II, p. 97.
1497	Ianuarie	22	Iaşi	*Id.* II, p. 99.
1497	Ianuarie	28	Iaşi	*Id.* II, p. 101.
1497	Februarie	25	Vaslui	*Id.* II, p. 102.
1497	Martie	6	Vaslui	*Id.* II, p. 104.
1497	Martie	10	Vaslui	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 213.
1497	Martie	11	Vaslui	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 105.
1497	Martie	13	Vaslui	*Id.* II, p. 106.
1497	Martie	14	Vaslui	*Id.* II, p. 108; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 216.
1497	Martie	15	Vaslui	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 110, 112; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 219; *Arhivele Basarabiei* V, pp. 361, 362.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1497	Martie	16	Vaslui	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 114.
1497	Martie	19	Vaslui	*Id.* II, p. 116.
1497	Martie	20	Vaslui	*Id.* II, pp. 118, 121; M. Co-. stăchescu, *o. c.*, p. 225.
1497	August	27	Pleacă din Suceava la Roman	*Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 59; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 73.
1497	Octomvrie	26	Codrul Cosminului	*Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 60; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 77; O. Gorka, *o. c.*, p. 116.
1497	Octomvrie	29	Cernăuţi	*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 79.
1497	Octomvrie	30	Cernăuţi	*Letopiseţul dela Bistriţa*, p. 61.
1497	Noemvrie	—	Suceava	*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 81.
1497	Decemvrie	6	Hârlău	*Letopiseţul dela Bisttriţa*, p. 61; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 82.
1498	Mai	20	Hârlău	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 408.
1498	Iunie	22	Intrat în Pocuţia spre a o jefui	*Letopisetul dela Bistriţa*, p. 62; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron-Vodă*, p. 83.
1498	Septemvrie	24	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 125.
1498	Noemvrie	13	Hârlău	*Id.* II, p. 127.
1499	Iulie	12	Hârlău	*Id.* II, p. 417.
1499	August	15	Suceava	*Id.* II, p. 129.
1499	August	31	Suceava	*Id.* II, p. 131.
1499	Septemvrie	14	Suceava	*Id.* II, p. 442.
1499	Septemvrie	15	Suceava	*Id.* II, p. 134.
1499	Noemvrie	14	Hârlău	*Id.* II, p. 140.
1499	Noemvrie	15	Hârlău	*Id.* II, p. 142.
1499	Noemvrie	17	Hârlău	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 228.
1499	Noemvrie	20	Hârlău	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II pp. 144.146
1499	Noemvrie	21	Hârlău	*Id.* II, p. 150.
1499	Neomvrie	23	Hârlău	Id. II, p. 152.
1499	Noemvrie	26	Hârlău	*Id.* II, pp. 159, 161.
1500	Martie	17	Iaşi	*Id.* II, p. 169; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 233.
1500	Martie	22	Iaşi	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 172.
1500	Martie	25	Iaşi	*Id.* II, p. 174.
1500	Martie	27	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 236.
1500	Iunie	27	Iaşi	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 182.
1501	Decemvrie	14	Suceava	*Id.* II, p. 182.
1502	Ianuarie	23	Huşi	*Id.* II, p. 189.
1502	Fevruarie	17	Iaşi	*Id.* II, pp. 191, 193.
1502	Martie	7	Vaslui	*Id.* II, p. 198.
1502	Martie	13	Vaslui	*Id.* II, p. 200.
1502	Martie	14	Vaslui	*Id.* II, pp. 202, 204, 206, 207, 251.

Anul	Luna	Data	Localitatea	Documentul sprijinitor
1502	Aprilie	—	Lagăr în Pocuţia	*Id.* II, p. 459.
1502	Iulie	2	Suceava	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 245.
1502	Noemvrie	17	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 209.
1502	Decemvrie	7	Suceava	Hurmuzachi VIII, p. 37.
1502	Decemvrie	9	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 465.
1503	Fevruarie	2	Suceava	*Id.* II, p. 214.
1503	Iulie	24	Neamţ	*Id.* II, p. 467.
1503	August	26	Suceava	*Id.* II, pp. 221, 224.
1503	Septemvrie	8	Bădeuţi	*Id.* II, p. 227.
1503	Septemvrie	13	Bădeuţi	*Id.* II, p. 228.
1503	Septemvrie	18	Bădeuţi	M. Costăchescu, *o. c.*, p. 258.
1503	Septemvrie	30	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, pp. 230, 232.
1503	Octomvrie	6	Suceava	*Id.* II, p. 238; M. Costăchescu, *o. c.*, p. 264.
1503	Octomvrie	11	Suceava	Hurmuzachi, VIII, p. 39.
1503	Octomvrie	15	Suceava	I. Bogdan, *Doc. Ştef.* II, p. 470.
1503	Noemvrie	3 la 5	Cernăuţi	*Id.* II, p. 472.
1504	Iulie	1 la 4	Suceava	Toate cronicile.

TRATATIVELE LUI MIHAI-VITEAZUL CU POLONIA

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 16 Noemvrie 1934

Se ştie că Academia a creat o bursă pentru studii istorice în Polonia.

La concursul ce s'a ţinut aci la Academie, bursa a fost atribuită tânărului licenţiat în litere Ilie Corfus, care îşi continuă studiile la Universitatea din Varşovia. Concomitent cu lucrările pe care le face în seminariile de istorie ale profesorilor Halecki şi Górka, bursierul Academiei a început să facă şi cercetări în « *Arhivele Centrale* » şi « *Biblioteca Naţională* » din Varşovia.

In teza sa de doctorat, care se află sub tipar şi va apare în curând în « *Codrul Cosminului* », d-l Corfus arată că în « Arhivele Centrale » din Varşovia se păstrează între altele şi 38 de volume din aşa numitele « *Libri Legationum* » care, la împărţirea Poloniei, fuseseră ridicate de Ruşi şi retrocedate numai de curând Republicii Poloneze în baza tratatelor de pace. Volumele acestea păstrează registrele cancelariei regale, cuprinzând copii fidele după tratate diplomatice şi după instrucţiunile diferitelor solii ce s'au schimbat în scurgerea veacurilor între regii şi dregătorii poloni şi cancelariile străine. Intre actele şi documentele acestea, copiate după original şi păstrate în ordine cronologică, găsim adesea şi copii după scrisorile, tratatele şi după instrucţiunile ce s'au dat solilor poloni trimişi în Moldova, în Muntenia şi Transilvania, la

Poarta Otomană, la Hanii Tatarilor din Crimeea și la Hatmanii Cazacilor din Ucraina. In lipsa originalilor cari s'au pierdut sau n'au putut fi încă descoperite până acum, aceste condice autentice, scrise de diacii crăești sau de pisarii cancelarilor regali, țin locul originalilor în ceea ce privește autenticitatea și contemporaneitatea lor.

O altă colecție deopotrivă de valoroasă și importantă se păstrează în « *Biblioteca Națională* » din Varșovia sub numirea de: « *Acta Cancellariatus anni 1532 usque ad 1611, ex manuscriptis Illustrissimi ac Reverendisimi Domini Iacobi Zadzik, olim Supremi Cancellarii Regni* ». Și această mare colecție cuprinde copii după scrisorile și mandatele diplomatice, trimise, primite sau încheiate de cancelaria regală cu guvernele statelor vecine între anii 1532—1611.

O bună parte din bogata corespondență diplomatică ce se păstrează astăzi în « *Arhivele Centrale* » și « *Biblioteca Națională* » din Varșovia, a fost cercetată de regretatul Ion Bogdan și de d-nii N. Iorga, P. P. Panaitescu și A. Veress. Recolta cercetărilor lor au fost publicate de Academie în «*Colecția Hurmuzache* » și de Fundația « *Regele Ferdinand* » din Iași.

D-l Corfus și-a concentrat investigațiile sale asupra volumelor XXVI și XXVII din « Libri Legationum », care cuprind copii după vasta corespondență diplomatică ce s'a schimbat între Mihai-Viteazul și contemporanii săi din Polonia, Turcia, Moldova și din Imperiul Habsburgic. Cu ocaziunea acestor cercetări, d-l Corfus a avut norocul să descopere un mănunchi de acte privitoare la domnia lui Mihai Viteazul, menite să arunce noui raze de lumină asupra tratativelor viteazului domnitor cu Polonia.

* * *

Izbânda dela Șelimber și cucerirea Ardealului a produs o adâncă impresie în țările vecine și în deosebi în Polonia. Regele Sigismund începu să-și dea seama că voievodul muntean nu se va opri în calea cuceririlor sale la hotarul Moldovei, ci va căuta să aducă și această a treia provincie românească sub ascultarea sa. De aceea regele, încă la 24 Noemvrie 1599, se adresase împăratului Rudolf cu rugămintea de

a interveni pe lângă Mihai-Viteazul și de a-l sfătui să se abțină dela orice act de ostilitate față de Moldova, care se găsește sub ocrotirea sa.

La 22 Decemvrie împăratul Rudolf răspunse regelui că va stărui pe lângă Mihai ca să nu turbure liniștea Moldovei, dar roagă totodată ca și regele, la rândul său, să oprească pe Eremia Movilă de a se deda la acte de ostilitate față de Mihai și de a continua cu uneltirile sale la Poartă contra voievodului român și chiar împotriva împăratului.

In vremea aceea însă Mihai-Viteazul căuta o conciliațiune cu Turcii. In scopul acesta el adresă o scrisoare lui Husan Aga, prin care îi amintea de mandatul ce-l primise dela Sultan de a ocupa Transilvania și îi arată cum a învins pe Unguri, cucerind Ardealul. Acuma este gata să treacă în Moldova contra lui Eremia ca să cucerească și această țară pentru Sultan.

Scrisoarea lui Mihai-Viteazul către Poartă ni s'a păstrat în versiune polonă în « Libri Legationum » (Vol. XXVI, pag. 44 urm.). Ea aduce informațiuni noui și interesante cu privire la politica lui Mihai-Viteazul față de Poarta Otomană. Iată ce scria Mihai-Viteazul lui Husan Aga:

« Prea luminate al nostru prieten Husan Aga, Capigi-Pașa, cu mari plecăciuni ne recomandăm milostiviei tale. Din strămoși am avut cinstitul steag, pe care ni l-a adus nouă Asman Aga și Mustafa Ceaușul dela cinstitul mare serdar, cu care am vorbit în anul după numărătoarea voastră 1101 (1593) și ne-am înțeles a fi de trebuință Prea Seninului Impărat Turcesc și anume despre aceasta, că mi-am pus în gând să bat pe Unguri, în care privință am avut mandat dela Prea Seninul Impărat Turcesc. Serdarii, cari erau cu oastea la Dunăre, n'au vrut să mă lase. Ungurii cu mare viclenie și cu provocațiile lor m'au împins într'acolo, încât mi-am rupt credința și am trădat pe Prea Seninul Impărat Turcesc, Domnul meu milostiv, și acum încă ei nu s'au astâmpărat și unde pot uneltesc și ponegresc. Eu mai mult n'am mai putut suferi și m'am ridicat cu toată puterea ca să servesc pe Prea Seninul Impărat Turcesc, Domnul meu, precum scrie în cinstitul mandat, și am pornit cu oastea până la Sibiu. Acolo am avut bătălie cu oastea ungurească 3 zile și 3 nopți. Când a fost a 4-a zi, lupta a fost așa de crâncenă, încât a povesti și descrie nu se poate. Eu am fost în slujba Cinstitului Impărat.

« Dară în acelaș timp Domnul Moldovei Eremie Voievod, pornind cu toată oastea lui, a ajuns aproape de granițele țării noastre cu hainul

gând de a pune în locul nostru al domn. Așa a înțeles că eu aș fi trădat pe Prea Seninul Impărat și ași fi fugit din țara lui, precum mereu scrie la Prea Luminata Poartă, acuzându-mă că sunt trădătorul Prea Seninului Impărat; însă la el nu vrea să se uite cum cumpără cetăți, orașe și sate și Țara Poloniei, iar pământul Moldovei l-a pustiit cu totul și l-a supus Poloniei; dar ceea ce face, totul numai cu sfatul din Polonia și cu viclenie face, ca și Petru Voievod care a fost mai înainte și care a făcut totul cu viclenie. Prea Seninul Impărat să o facă ce crede de cuviință, dar să știți că eu n'am liniște din partea Domnului Moldovei și voi tare să aveți grije de el.

« Poate obosesc pe Prea Luminatul Impărat cu aceasta, dacă îl rog să trimită la mine cât mai repede pe omul său cel mai credincios și mai drept, pentrucă am să aduc la cunoștința Prealuminăției Impărătești o mulțime de lucruri tainice. In al doilea rând stăruiți ca Prea Seninul Impărat să ceară tributul *întreg* dela Eremie Voievod. Dacă ar fi adevărată slugă a Prea Luminatului Impărat, el ar plăti întreg tributul, dar observați că el în schimb cumpără cetăți și sate și are gând să fugă în Polonia.

« Scrisorile, pe care le am scrise Prea Seninului Impărat și unor pașale, să fie date în taină și să se răspundă fără întârziere la ele, căci munca și grija Milostiveniei Tale nu va fi la noi de geaba, făgăduind să o răsplătim. Am nevoie să știu în grabă dacă astfel va fi voia Prea Luminatului Impărat, încă înainte ca Eremia să fi fugit din țară. Căci Eremia Voievod, deși de mii de ori a afirmat sinceritatea sa pentru Cinstita Poartă, totuși se frământă cu gândul cum ar fugi. De aceea credeți că așa va fi și altfel nu va fi.

« Eu sunt adevărata slugă a Luminatului Impărat Turcesc. Ceea ce am înțeles se poate ști. Iar dacă voiește Prea Seninul Impărat Turcesc să-mi dea această țară, pentru care eu i-ași jura credință și i-ași da chezășie că această țară va sta în frunte după cum a fost și mai înainte. Și dacă Eremia Voievod s'ar împotrivi aceluia căruia Prea Seninul Impărat i-ar fi dat steag și l-ar apăra, eu nu m'aș da la o parte dela serviciile Prea Seninului Impărat și aș stărui cu toată inima și cu credință să slujesc pe Prea Seninul Impărat Turcesc, dacă mi-ar veni pentru aceasta luminatul mandat dela Prea Seninul Impărat, precum acu din grația lui Dumnezeu și norocul Prea Luminatului Impărat Turcesc, Țara Ungurească este de către noi deschisă și am închinat-o Prea Luminatului Impărat al Turciei. In cazul acesta voi sluji pe Prea Luminatul Impărat Turcesc și contra altor dușmani, cari se recomandă cu viclenie Prea Luminatului Impărat ».

Scrisoarea lui Mihai-Viteazul nu poartă nici locul și nici data când a fost scrisă. Din cuprinsul ei se vede încă că ea a fost trimisă după bătălia dela Șelimber, deci în iarna 1599—1600.

Incercarea de apropiere și conciliere cu Poarta Otomană pare să fi făcut impresie asupra Sultanului care în Februarie 1600 trimise pe Ceaușul Djaffer la regele polon pentru a-l vesti despre stăruințele lui Mihai la Poartă. Solul Sultanului sfătuia pe rege să păstreze prietenie cu Mihai și să impună și lui Eremia Movilă din Moldova o atitudine similară.

* * *

Intorsătura aceasta a lucrurilor determină pe regele Poloniei să intre și dânsul în corespondență cu Mihai-Viteazul. La începutul anului 1600, regele trimise mai multe scrisori către Mihai prin care îl sfătuia să nu ocupe Moldova, ci să lase în bună pace pe Eremia Movilă care este vazalul său. Ba mai mult chiar, la 10 Martie 1600 Regele trimise la Mihai pe solul său Andrei Taranovschi ca să-l asigure de toată considerația și prietenia sa și cu acea ocazie să-i propue încheierea unui *tratat de alianță* între rege și voievod. Taranovschi aduse și formulele de jurământ ce urmau să fie schimbate între ambii domni. Instrucțiunile lui Taranovschi, descoperite de d-l Corfus în « Libri Legationum » vol. XXVII pp. 157 și urm.), sună astfel:

« Mai întâi Majestatea Sa Regele trebue să facă următorul jurământ. Prieten are să fie în totdeauna Milostiveniei Sale Domnului Mihai-Voievod, nu va da prilej de dușmănie, va trăi în bună vecinătate, în înțelegere și bună prietenie. Iar orice Majestatea Sa Regele va ști că e stricăcios, va preveni pe Măria Sa Domnul Mihai-Voievod și pe urmașii lui și prin scrisorile sale și-l va înștiința. Niciun ajutor nu va da dușmanului său, nici prin sfat nici prin orice mijloc. Nu va permite trecerea dușmanului în țările Coroanei polone și ale Marelui Ducat al Lituaniei. Țara Moldovei o va da « ex nunc » Măriei Sale Domnului Voievod Mihai ».

« Se va recunoaște fiului său Nicolae indigenatul Coroanei polone și al Marelui Ducat al Lituaniei, iar locul lui în Consiliul Coroanei și al Marelui Ducat al Lituaniei va fi între Milostiveniile Lor Domnii Voievozi Poloni și Lituani, atunci când va fi chemat la sfat la Seim.

« Să fie permis lui Mihai și urmașilor săi de a cumpăra moșii în Regatul Polon și în Marele Ducat al Lituaniei. Iar când Domnul Dumnezeu va trimite moartea asupra Măriei Sale Domnului Mihai Voievod al Transilvaniei și al Munteniei, atunci Majestatea Sa Regele cu întreaga Republică, va lua în apărare și sub scutul său pe fiul Nicolae și pe soția Măriei Sale Domnului Voievod precum și pe ceilalți

copii și toate țările și voievodatele rămase după Măria Sa Domnul Mihai Voievod; iar Muntenia, Moldova și Țara Ardelenească, Majestatea Sa Regele le va da lui Nicolae și urmașilor lui de viță bărbătească, îndată ce urmașul lui Mihai va fi prestat jurământ Majestății Sale Regelui, Coroanei Polone precum și Marelui Ducat al Lituaniei. Aceste mai sus pomenite state, urmașul Măriei Sale al Domnului Mihai Voievod le va ține nu după un alt drept, ci numai cu *dreptul de feude*, precum se țin și alte principate de Coroana Polonă».

« Astfel și Prea Luminatul și Milostivul Domn Mihai Voievod al Munteniei și Transilvaniei va presta un astfel de jurământ Majestății Sale Regelui Poloniei și Marelui Ducat al Lituaniei ».

« Mai întâiu va jura Prea Seninului Sigismund al III-lea, Rege al Poloniei și Coroanei Polone, cât și Marelui Ducat al Lituaniei: că-i va fi întotdeauna prieten, că nu va da ocazie la nici o dușmănie, că va trăi în vecinătate, în înțelegere și în bună prietenie. Iar dacă ar ști ceva că e în dauna Coroanei Poloniei și Marelui Ducat al Ltuaniei, va spune, va preveni, și nu va tăinui, ci va aduce la cunoștință prin scrisori sau prin solul său. Să nu dea niciun ajutor vreunui creștin sau păgân de orice neam și religie s'ar ține, nici să le dea sfaturi împotriva Coroanei, nici să le dea vești prin vreo scrisoare sau prin vreun om. Va apăra de Tătari Coroana Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei precum și olaturile Rusiei, Poloniei, Volhiniei și Chievului.

« Impotriva oricărui dușman al Coroanei Poloniei și al Marelui Ducat Lituan va pune 3.500 oameni călări, și pedeștri tot atât de mulți, și va întreține pe acești oameni pe socoteala sa atâta timp, până se va sfârși războiul. Fără voia și sfatul Majestății Sale Regelui nu va intra în legături cu niciun domn, fie creștin sau păgân. *Voievodatele Transilvania, Muntenia, Țara Moldovenească alias Moldova și toate celelalte țări ce le-a luat cu puterea și sabia sa, va trebui să le unească cu voievodatele de mai sus și să le dea Coroanei Poloniei. Tot astfel Chilia, Cetatea-Albă, Oceacovul și Ismailul,* îndată ce le va fi recucerit dela Turci pe cheltuiala sa, va trebui să le dea deopotrivă Coroanei Polone.

« Iar aceste mai sus pomenite țări, Majestatea sa Regele nimănui altuia nu le va da, decât urmașilor Milostiveniei Sale Domnului Mihai Voievod, în linie bărbătească. Așa să-i ajute Domnul Dumnezeu, cu Sfânta Treime și Sfânta Maria și cu toți Sfinții!

« *S'a făcut în Brașov în ziua de 10 Martie anul Domnului 1600* ».

Din tratativele dela Brașov din Martie 1600 rezultă deci clar, că ideea de *a uni toate țările române*, adică Muntenia, Transilvania și Moldova, cu raialele Tighina, Cetatea-Albă, Chilia, Ismailul și chiar Oceacovul din regiunea transnistriană, formase obiectul tratativelor diplomatice între Mihai-Viteazul și regele Poloniei Sigismund al III-lea, care jurase să

recunoască *unirea tuturor acestor țări românești sub sceptrul lui Mihai-Viteazul și să dea domnului român scut și ajutor pentru apărarea lor.*

In schimb regele polon cerea lui Mihai-Viteazul să recunoască suzeranitatea Poloniei asupra țărilor române unite. După moartea lui Mihai aceste trei principate urmau să treacă ca *feude polone* asupra fiului său Nicolae și à urmașilor acestuia în linie bărbătească.

Cuprinsul acestui prețios document istoric își are semnificația sa. El arată că planul unirii tuturor țărilor române sub un singur sceptru, nu este o plăzmuire modernă, cum se credea de unii, ci acest plan formase obiectul tratativelor diplomatice între Mihai-Viteazul și regele Poloniei Sigismund al III-lea, cu trei secole înainte de fericita sa înfăptuire.

* * *

Expediția lui Mihai-Viteazul în Moldova aduse cu sine ruperea tratativelor cu Polonia și înăsprirea relațiilor între Voevodul Român și Regele Sigismund.

Pentru a-și asigura dominațiunea asupra Moldovei, Mihai Viteazul caută sprijin la Tătari și la Cazaci, pe cari încearcă să-i mobilizeze contra Polonilor. Regele Sigismund află despre planurile dușmănoase ale domnului român și trimise soli la Tătari și la Cazaci pentru a-i admonesta, să nu dea cumva curs chemării lui Mihai.

In același timp Cancelarul Zamoiski întreprinse, din ordinul regelui, faimoasa sa expediție contra Munteniei, pentru a așeza pe Simion Movilă în scaunul domniei. Din cuprinsul unei corespondențe turco-polone rezultă că Poarta a avut știre despre această expediție pe care a sprijinit-o cu bani și cu oaste.

Dar crima dela Turda a pus prea curând capăt planurilor mărețe ale lui Mihai-Viteazul. După moartea sa tragică, Polonia rămase să se descurce cu Turcia în chestia suzeranității asupra Moldovei.

In Octomvrie 1601, regele Poloniei trimise pe Cristofor Kochanowski în solie la Turci, pentru a se înțelege cu ei asupra revendicărilor polone în Moldova. Ele ni s'au păstrat în

leşeşte în « Libri Legationum », vol. XXVII, p. 67 şi în « Acta Cancellariatus » p. 178 urm. Cuprinsul lor aruncă vii raze de lumină asupra istoriei române din acea vreme:

« Solul nostru trebue să pornească cât mai repede şi să grăbească spre Constantinopol. In drum avea să se întâlnească cu domnul voevod, şi trebue să se sfătuiască cu el despre lucrurile moldoveneşti şi munteneşti, faţă de care are însărcinarea cea mai urgentă. De asemenea şi cu domnul staroste al Cameniţei care tot aşa a avut o misiune specială în legătură cu potolirea răscoalei munteneşti şi împăcarea Buzeştilor cu Simion Movilă, Voevodul Munteniei. Dela ei vei înţelege dacă s'a făcut vreun progres în această privinţă şi dacă se poate ajuuge la un schimb de vederi cu Radu Buzescu şi cu ceilalţi boieri munteni, pentru a le da şi un salv-conduct. Solul va îndeplini aceasta sau personal, sau cu altcineva, om sigur şi îndemânatec, dându-i-se încrederea a se avea grija ca nu cumva această scrisoare să se sustragă dela anumite obligaţiuni.

« Să li se arate mai întâiu că este gândul şi intenţiunea Regelui ca Ţara Moldovei precum şi Muntenia să fie în bună rânduială şi la aceasta să se adauge că sub scutul nostru şi al Coroanei, cetăţenii s'au bucurat de toate înlesnirile deopotrivă cu celelalte provincii pendente de Polonia. In contra vointei noastre într'adevăr ne-a preocupat mult cele ce s'au întâmplat cu Udrea şi Negrea, boieri munteni. Să se observe că niciunul dintre boieri să nu încline la asemenea fapte, iar procedura de judecată să fie îndeplinite cum se cuvine.

« Voim să adăogăm la aceasta următoarele fapte : că la acele de acolo deregătorii ale Ţării Munteniei au fost aşezaţi *nu Moldoveni*, ci oameni din acel popor băştinaş de acolo, din familii străvechi, crescuţi acolo; iar într'aceasta să nu fie persecutaţi. Acuma să-l primească pe Simion care trebue să se orienteze în toate după voinţa Majestăţii Sale Regelui.

« Trimitem la Impăratul Turcesc pentru aşezarea sigură a acestor lucruri. Unde va putea fi asigurată liniştea şi împăcarea lor definitivă, să se stăruie ca să se facă şi să se afle modul de înţelegere între ei, până la un timp oarecare, când se va întoarce trimisul nostru dela Sultan. Să aibă în vedere că *la acest scaun voievodal totdeauna va fi aşezat un om de rit grecesc, nu din popor grecesc, ci din norodul şi boierii băştinaşi* ca să fie statornici şi de aceasta să aibă grijă. Pentru sigura şi grabnica sosire la Constantinopol vor răspunde Domnii Voievozi ai Moldovei şi Munteniei. Iar când solul va fi ajuns şi va fi în audienţă, el va prezenta scrisoarea noastră şi va spune:

« Fiindcă nu am fost atraşi în acel război împotriva duşmanului nostru care ne-a atins demnitatea noastră şi a atacat provincia statului nostru, am pornit cu oaste împotriva lui despre care lucru aflând duşmanul, s'a opus mai întâiu cu puterea armată, s'a retras apoi cu oastea sa şi acuma am ajuns să liniştim această provincie. N'am

părăsit totuşi gândurile noastre înclinate spre pacea şi siguranţa celorlalte provincii dependente de ţările Impăratului Turcesc. Am stăruit ca ambelor state să nu li se întâmple nimic rău.

« In privinţa aceasta suntem de părere că în prim rând, trebue să avem grijă de liniştea pământului muntenesc, respectând hotărîrea de mai sus referitoare la deregătoriile acelui neam şi la judecată, ca să nu fie nimeni pedepsit fără lege, pentru că *prin milostenie şi dreptate se menţin statele.* In felul acesta Muntenia poate fi ţinută în bună rânduială, *ca având oameni nobili mai mulţi decât Moldova şi de aceea asemenea au fost mai puţine turburări în ea* şi pe lângă aceasta să se mai adaoge că prin păstrarea celor băştinaşi şi de rit grecesc la cârmuirile publice se va asigura liniştea şi mulţumirea în voievodatul muntean.

« De asemenea socotim că măsuri similare ar fi necesare şi în ţara Moldovei, pentru ca nimeni să nu fie apăsat fără judecată.

« Prin câteva ale noastre solii am arătat Impăratului Turcesc cum că ţara Bogdaniei sau Moldova depinde de noi şi de Coroana Polonă şi că Voievozii ei au fost vazali regelui polon. Dar au venit timpuri grele asupra Coroanei care au impus expediţii războinice contra multor duşmani ca Prusia, Moscova şi Tătarii, astfel că la timp util nu s'a putut griji de această ţară, şi de aceea s'a îngăduit Voievodului de secole să dea Sultanului din timp în timp câte 2.000 zloţi roşii.

« Despre lucrul acesta se află multe scrieri în Arhivele noastre privitoare la supuşenia Voievozilor faţă de Craii Poloniei. Obiceiul acesta a durat până la domnia Regelui Sigismund August, străbunul şi unchiul nostru. Au survenit apoi grele încercări provocate de oameni răi şi perverşi, cari au trimis daruri foarte mari, pentru înşelare şi vărsare de sânge, pentru împotrivire crudă precum şi pentru slăbirea şi pustiirea acelui pământ al Moldovei.

« Tot aşa şi pentru Ţara Munteniei o să adaoge solul şi felul cum Mihai şi Aron au pornit cu războiu împotriva tatălui Impăratului Turcesc, provocând o stare plină de turburări cu cetăţi turceşti cucerite, cu robire de oameni, cu prădăciuni peste Dunăre, cu uciderea negustorilor din ţările Sultanului şi din olaturile noastre şi cu sechestrarea averilor lor.

« N'am răbdat acest lucru, căci Impăratul Turcesc era preocupat de alte războaie. Am trimis armata noastră în Moldova. Răsvan care a urmat lui Aron, a fost bătut de această armată şi apoi când s'a reîntors a fost rănit, prins şi spânzurat.

« Aceste turburări nu s'au potolit aşa de uşor la Valahi, aşa că şi în anul următor armata noastră a trebuit să stea la graniţă pentru apărarea şi siguranţa acestei ţări. Şi toate aceste lucruri cu mare cheltuială, din avutul nostru şi al Coroanei au fost săvârşite.

« Apoi a venit Mihai şi a turburat şi mai mult această ţară, a alungat pe Eremia până la ultima cetate moldovenească a Hotinului, a prădat ţara Podoliei şi Pocuţiei, bunurile noastre şi ale supuşilor noştri,

oameni nobili. Noi cu toate că eram încolțiți și din altă parte de dușmani, am trimis totuși îndată o armată puternică, care a eliberat pământul Moldovei de tirania lui Mihai, acel înfricoșat dușman, care timp de 8 ani a jignit pe Impăratul Țării Turcești și a ocupat Transilvania, ucigând pe Voievodul ei. Dar nu numai atâta, ci el a îndrăsnit să ocupe alte monarhii. Urmărindu-l în Muntenia, armata noastră l-a înconjurat într'un loc bine întărit între munți, ape și păduri, l-a rănit, iar lagărul lui cu tunurile a fost cuprins. Mihai el însuși fu alungat, iar acea provincie liniștită. S'a întâmplat prin judecata dreaptă a lui Dumnezeu Atotputernicul că a trebuit să plece omul rău când și-a luat plată și pedeapsă pentru răutățile lui.

« Aceasta adăogând, solul va arăta obiceiul marilor monarhi cari față de cei ce i-au salvat în războiu, obișnuiau să rămână recunoscători. A făcut-o răposatul Rege Sigismund, străbunul și bunicul nostru, care a dăruit margrafului de Brandenburg principatul Prusiei și urmașii lui se bucură până acum de această mărinimie regală. Asemenea a făcut și Sigismund August, străbunul și unchiul nostru cu principatul Curlandei și Senegaliei ce le-a dat lui Gothardt, maestrul Cruciaților, pentrucă l-a ajutat în războiu.

« Până când Domnul Dumnezeu a binevoit să ne așeze pe noi peste popoarele nobile și puternice peste care domnim, după cum și străbunii noștri au domnit, tot așa suntem siguri de gândul, intenția, înțelegerea și încrederea Impăratului Turcesc, care e domn al multor regate, cu ce mărinimie s'au purtat străbunii noștri față de prietenii lui, tot așa față de noi ne așteptăm și vrem să fim încredințați că se va purta, și nu va fi întrecută credința aceasta de niciun monarh.

« Se poate aminti de Alexandru cel Mare din Macedonia, exemplul regelui care asemenea a împărțit propriile sale state puternice, nu numai pe cele ce-i aparțineau lui într'un mod oarecare, ci chiar pe cele ale lui proprii. Au făcut-o și Romanii, nefiind regi, față de oameni prietenii lor în mod mărinimos. Purtarea aceasta este apanajul marilor și străluciților monarhi și ea le-a adus mare slavă și mare cinste și o mulțime de prieteni.

« In sfârșit solul va mai aminti că prin aceasta Impăratul trebue să arate lumii întregi, cum prețuește prietenia noastră și nu va da nimănui ocazie ca să-i reproșeze, că noi având drepturi asupra acestei provincii moldovenească, și cu foarte multe cheltueli și greutăți luptând pentru ea, n'am fi întrebuințat puterile noastre cu folos fiindcă n'am fi putut-o ține. Dacă nu ne-ar lăsa nouă acest pământ, care este atât de îndepărtat de țările împărătești, și nu ne-ar arăta bunăvoința lui în chestiunea aceasta, apărarea acestui pământ ne-ar fi costat atât de mult în zadar.

« La aceasta solul va mai adăoga că unele cetăți unguresti aparțin Regatului Poloniei pe care le-au îngrijit străbunii noștri din aceleași cauze. Pentrucă Regii Poloni au fost și Regi Unguri, iar cei Unguri și Poloni au fost întotdeauna și înrudiți.

« In privința aceasta credem că Impăratul nu va voi să găsească dreptului nostru vreo vină. Să-și aducă aminte și să ceară de asemenea, ca oștile Impăratului Turcesc, prin staționarea apropiată la granițele regatului și prin lupta ce au de susținut, să nu facă vreo turburare, mai ales acuma, când se aude de sosirea lor la Cošice, ca să nu se întâmple ceva, ceea ce ar face ca statele polone să se ridice cu războiu, când atmosfera este așa de încărcată ».

« Această expunere facem Impăratului prin trimisul nostru, ca pornind din gândurile noastre prietenești și pline de recunoștință, pe care noi le păstrăm sincer și neclintit. Asemenea simțiminte față de noi, dorim să ni le arate și ei. In fine va stărui ca îndeplinindu-și solia cât mai bine, să se întoarcă acasă cât mai repede.

« *Adaos la această instrucție.*

« Solul nostru precaut și cu grije va fi în negocieri, ca să *ni se lase de tot* pământul Moldovei. Dacă lucrurile nu vor putea fi aduse până acolo, atunci cel puțin acel haraciu sau tribut ce se dă Impăratului Turcesc din Moldova, să ni fie lăsat nouă și Coroanei pentru vecie. Dacă și aceasta va fi greu de obținut, să ceară plata pentru 30—40 ani. Aci să se oprească deocamdată târguiala ».

Și în instrucțiunea aceasta găsim amănunte și informațiuni noui și prețioase, privitoare la istoria țărilor noastre din acele îndepărtate vremuri. Scrisoarea lui Mihai-Viteazul către Husan Aga, tratativele de unire și vazalitate a țărilor române dela Brașov și instrucțiunile lui Kochanowski la Poartă, descoperite de tânărul Corfus la Varșovia în limba poloneză și tălmăcite în românește, sunt contribuțiuni prețioase la cunoașterea epocei lui Mihai-Viteazul și totodată începuturi promițătoare pentru cariera științifică a bursierilor Academiei.

PREȚUL: 7 LEI.

LEGĂTURI DESCOPERITE DE D. M. BEZA, CU MĂNĂSTIRILE METEORELE DIN TESALIA

CU O NOTĂ DESPRE NICOLAE-VODĂ PETRAŞCU, FIUL LUI MIHAI VITEAZUL

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa de la 5 Octomvrie 1934

D-l Marcu Beza a cercetat şi Meteorele, vestitele mănăstiri şi schituri în vârfuri de stânci din Tesalia, unde a găsit elemente de trecut românesc, pe care mă însărcinează să vi le prezint.

Pe una din ele, inscripţia greacă pomeneşte pe un pictor din Kalarites, Călărli, centru românesc, şi numele său de Zuchi arată aceeaşi origine:

'Ανοικοδομήθη ὁ θεῖος οὗτος νάρθηξ ἀρχιερατεύοντος τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ λογιωτάτου ἁγίου Σταγῶν, κυρίου, κυρίου Παϊσίου, καὶ ἡγουμενεύοντος τοῦ κυρίου Συμεών. 'Εγράφη δὲ μόνον χωρὶς τῆς σοφατίσεως (sic) παρὰ τοῦ Δημητρίου Ζούκη, Καλαρίτου, καὶ Γεωργίου, μαθητοῦ αὐτοῦ, ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ ͵αψπδ', 1784, *Νοεμβρίου* 8 [1]).

Pictura e de un caracter aspru, întunecat, cu totul deosebită de aceea cu care suntem familiarizaţi la noi, mai ales în Muntenia.

Donaţiile din partea Românilor, consideraţi, cum am arătat de mult într'un memoriu aici, ca principali patroni ai Meteoriţilor, sunt importante, şi unele ni se revelează numai acum, prin norocosul zel al d-lui Beza.

---

[1]) V. articolul d-lui Beza, în revista *Boabe ae Grâu*, V, p. 329.

Astfel, îmbrăcămintea cu argint, de un caracter simplu și arhaic, cu floricele și linii punctate în adânc, având la mijloc în dreapta o frumoasă stea, cu fals ajour, a piciorului Sfintei Marina și a degetului lui Ioan Botezătorul. In stânga, pentru deget, se vede o aspră înfățișare a proorocului, între doi copaci răsăriteni, iar dedesubt, într'o executare ridicul de primitivă, dând celor două figuri încoronate și îngenunchiate absolut înfățișarea unor fetuși în spirt, două chipuri domnești, cu inscripția slavonă: Ѣлатесла Ѣоıвонд și и наξа нтмн[1]). D-l Beza cetea: Neacșa Domna. Ar părea că e vorba, nu de Vladislav cel din secolul al XIV-lea, care a făcut, cu soția sa Ana, o danie la Muntele Athos, ci de Domnul din al XVI-lea veac.

Inscripția greacă, de un caracter vădit vechiu, nu ajută la lămurirea îndoielii. In litere evident influențate de cirilică ea are acest cuprins: *τῖς ἀγῄας μεγαλον μάρτιρος Μαρίνις ἐν τῖ μονῖ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου τῖς ἐν Μετεόρος διὰ ἐξόδου Νικιφόρου ἱερομονάχου.*

Ca documente, d-l Beza mi-a adus fotografia scrisorii cu cerere de ajutor către Mihnea-Vodă al Țerii-Românești, considerat de călugării dela Meteore ca urmaș al Impăraților și protector al lor firesc, scrisoare publicată de mult, în revista sa, de d-l Niko Bees și analizată de mine în Memoriul citat (o voiu reproduce în Apendicele la volumul XIV din colecția Hurmuzaki), o cerere asămănătoare, cu pecețile tuturor mănăstirilor, către Vasile Lupu, și o adresă către Mitropolitul Țerii-Românești, prin care se recomandă, de sigur la aceeași dată, un călugăr trimes la noi pentru adunare de mile: le voiu face loc și acestora în același Apendice.

In afară de aceasta sunt trei acte privitoare la o mănăstire Coșuna din Țara-Românească, mănăstire închinată de sigur la Meteore, dar de care mărturisesc că n'am auzit nimic până acuma, când se dă, în aceleași hârtii, echivalența Coșunei cu Bucovățul.

Cel dintâi, plin de știri privitoare la vieața economică a țării, e de la Mihai Viteazul:

† Млстїею бжїю Іѡ Михаил Воевода и гсдн҄ѹ въсое земли ѹгррѡвлахинское, снъ великаг и прѣдобраг Іѡ Петрашко Воевода, дават

[1]) *Ibid.*, pp. 325—6.

гдсвами сїє повеленію гдсвами стѣ и бжствна монастир гдвами Кошона идеж єст храм стмꙋ єреарха *(sic)* и чюдотворца Неколає ꙗкож да єст єднꙋ село Радованꙋл ѡчнꙋ ꙋжє *(sic;* îndreptat neinteligibil) л, понєж сꙋт бил покꙋпил калꙋгєри ѡт ста монастир сїє виш рєх ꙋжє за ѡчнꙋ ѡт сєл Радованꙋл за. сг. аспри гот., и да извадєт дєсєт напъсти за бир, али бил єсти очна Некꙋлєв ѡт сєл въсєг ꙋжи, таж гсвдми изметнил съм тєх напъстн ѡт катастих ѡт вистїꙗр гсвдми; а къда єст бил съда, а калꙋгєрїє ѡт ста монастир ѡн сꙋт имал прꙋ прєд гсвдами сьс Некꙋла и сиц прєш Некꙋла прєд гсвдами како нѣс продал нꙋтъчїю *(sic)* єст дал єдна ꙋжє за ѡчнꙋ да га извадил за бир, а ꙋтєм гсвдами глєдах и сꙋдєх по правдо и по закон съ въсих почтєними правители гсвдами и истинствавал сьм гспдствами како єст бил продал ѡни сїє виш рєх ꙋжє за ѡчнꙋ за нихномꙋ доброволю и ѡт прєд мнозим болѣри и люди добри и стари за. сг. ас. и радї дєсєт напъсти, єж их съм измѣнил гсвдами ѡт бир, а Некꙋла ѡн єст ѡстал ѡт закон ѡт прєд гсвами сьс въса четим. Сєг радї дадох и гсдвами стѣ и бжствно монастир ꙗкож да єст єи ѡчнꙋ ѡхаб и ѡт никожго нєпоклъблим порєзмо гсдвами. Сєж свєдѣтєли поставлѣим гсвдами жꙋпан Дꙋмитрꙋ вєл двор., жꙋпан Ѳєѡдосїє вєл логфєт и Нєгрє спат. и Стоика вист. и Радꙋ ком. и Строє стол. и Шербан пех. и жꙋпан Прєда вєл пост. Ис. Ѳєодосїє вєл лѡгфєт. Пис аз Манко лѡгфєт ꙋ Чєптꙋрѡꙗ, мсца сєп. л дн. ѡт Ꙗдам до инѣ вь лєт зрє.

(Monogramă, pecete ruptă.)

Adecă:

† Cu mila lui Dumnezeu Io Mihail Voevod şi Domn a toată ţara Ungrovlahiei, fiul marelui şi prea-bunului Io Petraşco Voevod, am dat Domnia Mea această poruncă a Domniei Mele sfintei dumnezeieştii mănăstiri ce se chiamă Coşona, unde este hramul sfântului ierarh şi făcător de minuni Nicolae, că i-am dat [în] satul Radovanul o ocină de 30 de stânjeni, cari i-au fost cumpărat călugării dela sfânta mănăstire, aceşti de mai sus stânjeni; de ocină din satul Radovanul, drept 203 aspri în bani, şi *să-i scape de zece năpăşti de bir*, însă a fost ocină lui Necula din sat toţi stânjenii; de asemenea *Domnia Mea am scos aceste năpăşti din catastihul dela Vistieria Domniei Mele;* dar, când a fost judecată, călugării dela sfânta mănăstire au avut pâră înaintea Domniei Mele cu Necula, şi aşa a spus Necula înaintea Domniei Mele că n'a vândut nimic, [ci] *a dat un stânjen de ocină ca să-l scoată din bir*; însă Domnia Mea am văzut şi am judecat după drept şi după lege cu toţi sfetnicii iubiţi ai Domniei Mele şi am adeverit însăşi Domnia Mea că a fost vândut acei mai sus zişi stânjeni de ocină de a lui bună voie şi înaintea multor boieri şi oameni buni şi bătrâni drept 203 aspri şi drept *zece năpăşti, pe cari i-am scos Domnia Mea din bir*, iar Necula a rămas de lege înaintea Domniei Mele cu toată ceata lui. Drept

aceea am dat și Domnia Mea sfintei dumnezeieștii mănăstiri ca să-i fie ocină ohabnică și de nimeni neclintită după porunca Domniei Mele. Iată martori am pus Domnia Mea pe jupân Dumitru Vel Vornic, jupân Teodosie Mare Logofăt și Negre Spătar și Stoica Vistier și Radu Comis și Stroe Stolnic și Șerban Păharnic și jupân Preda Vel Postelnic. Ispravnic Teodosie Vel Logofăt. Am scris eu, Manco Logofăt, în Cepturoaia, luna lui Septembre 30 de zile, dela Adam până acum anul 7103 (1594).

E interesant de pus acest Sfat în fața acelui pe care, cum vom vedea în anexă, îl găsim la 1600 în jurul fiului lui Mihai Nicolae-Vodă (odinioară Petrașcu).

D-l Beza a mai găsit copia în românește a deosebitelor danii făcute mănăstirii, identificate cu Bucovățul, de câțiva Domni până la Brâncoveanu (v. anexa ultimă).

De același Bucovăț, tot cu numele vechiu de Coșuna, e vorba și în acest act dela 17 Mai 1662, care face parte și el din frumoasa descoperire a d-lui Beza:

Mlostiu bjiiu Io Gligorie Ghica Voevod i gsdrŭ zemle vlașcoe davat gsdmi siiu poveleanie gsvdmi sfintei și dumnezeiaștii mănăstiri ce să chiamă Coșuna, unde iaste hramul sf[ă]ntului și de ciudesea făcătoriului Sfăntului Nicolae și părintelui egumenului Filimon și tuturor călugărilor căț vor fi lăcuitori într'acel sfăntu lăcaș, ca să fie sfintei mănăstiri satul Tovarul ot Doljel, tot, cu tot hotarul și cu tot venitul de preste tot hotarul, dăn hotar păn hotar, pre hotară bătrăne și pre seamne. Pentru că acest sat Tovarul fost-au al lui Roscu Portariul, de spre jupăneasa lui Calea, și l-au fost plătit pentru neşte datorii, precum scrie în carte Mihnei-Vodă celŭ bătrăn [1]), iar după aceaia Rusco Post. el au dat și au miloit cu acestu satu Tovarul la sfănta mănăstire ce scrie mai sus, pentru pomana și pentru sufletul lui și al părinților lui, pentru căč s'au îngropat oasele lui și ale jupănesei lui, Calei, la sfănta mănăstire, și cu zapise dă la măna lor dă miloitură și întărite cu mare blestem și cu mulți boiari mari scriși în zapis; iar după aceaia fostu-se-au rădicat cu pără jupăneasa Anca dăn Livezi, de s'au părăt de față naintea lui Ianache ce au fost Banu Mare în Craiova, căndu au fost cursul anilor 7122, zicăndu jupăneasa Anca cum iaste acestu satu ce iaste mai sus scris al iai, și zicea că iaste strănipoată jupăneasei Cali. Deč au fost rămas dă judecată jupăneasa Anca denainte lui Ianache Banul și denainte mulți boiari. Iar după

[1]) E vorba de « Turcul », în deosebire de Mihnea Radu. Se vede deci că și pentru Mircea cel Bătrân nu e nicio indicație de vârstă, ci osebirea de Mircea Ciobanul.

aceaia, căndu au fost în zilele lui Costandin-Vodă, iar s'au rădicat cu păra Papa, nepotul jupăneasei Ancăi dăn Liveazi, şi au mersu de s'au părăt cu călugărei de faţă, naintea Banului Ghiormei, şi iar rămase Papa dăn Liveazi de judecată, şi de atunce încoace tot au ţinut sfănta mănăstire acestu satu ce scrie mai sus cu bună pace. Iar după aceaia, căndu au fost în zilele Domnie Miale, iar Papa dăn Liveazi s'au rădicat iar cu pără şi au venit de s'au părăt de faţă cu egumenul Filimon naintea Domnie Meale în Divan, şi aşa părăia Papa, zicăndu cum că iaste strănepot jupănea[sei] Calei şi cum i să cade lui a ţinea acestu satu, iar părintele egùmenul au scos în Divan zapisul lui Roscu post. ...şi cum au miloit acest satu la sfănta mănăstire pentru pomeana şi pentru căci s'au îng[ropat]... ale jupănesi lui la mănăstire pe carte Banului... Banului Ghiormei şi a Banului Chir..., abnic în veci ...поставилѡ вим: jupan R..., pan Stroe Vel Dv[ornic]..., pan Chirica Vel Log., i jupan Mareş Vel Vist., i jupan Toader Sturzea Vel Spat., jupan Ba..., jupan Costea Vel Post. i jupan... Vel Stol. i jupan Drăghič Cantacozinno vt. Păh., jupan Petru Vel Sluj., jupan— Vel Pit. I is. Şărban Cantacozinno. [Pis]... la logft. ot Tărgoveşte ot Grebureşti, msţa Mai 17 dni.

[Adaus]... ма... до нн҃ѣ вьсѣго писаніє метаніє.

(Monogramă. Pecete peste hârtie. Iscălitura domnească. In colţ:) Az Radul Logft. Creţulescul post.

ANEXA I

De curând d-l Gh. Ghibănescu publica în revista sa, *T. Codrescu*, III, Nr. 6, după o copie din Archivele Statului din București, fără a arăta cu preciziune locul, încă un document dela Nicolae-Vodă, fiul lui Mihai Viteazul (un alt document al aceluiași (17 Iunie) pomenind predarea Târgoviștei de «Agareni» e dat de Gr. Tocilescu, în *Revista pentru istorie*, *arheologie și filologie*, II, p. 209 și urm. O judecată a lui se pomenește într'un act din 1622)[1]).

Iată cuprinsul:

Мастїю бжїею Іѡ Нек8лае Воевода и гспднь въсою земле 8гг'ро-влахиское, снъ великаг и прѣдобраг Іѡ Михаил Воевода гспдръ въсю земле ардѣлски и молдабскїи дават гспдствами Мънъилъв със снови елнце бь принп8стит ꙗкож да м8 ест ѡчн8 ѡт Зрънеши и 8ста Влъсанов четврътаг дел ѡт Кр8шовъ, пак четврътаг дел за ѡчн8 ѡт по въсом хотарѡм варе колик8 сехтет избрат, али да имат и планен8 зовеман Чьрнат понеж м8 ест стара и права ѡчн8 за дѣдїн8, и пакиж пок8пил с8т Єтан и Драгомир, Иванъ и Мик8 и Мънъилъ и Бирга ѡчн8 8 Негоещи, али четврътаг дел за ѡчн8 ѡт над кал8гер ѡт ста монастир зовемаг Бръдет за ү аспри готов, ещех ѡт давнѡ врѣм, ѡт дни инним стари гспдръ, прѣжде врѣм. И видѣхом гспдствами и прочитихом книг Басараб Воевод8 и книг Владислав Воевод8, и ещеж и др8ги книги поветхи и раздрали и схабили, сег ради поновихом и 8твръдихом гспдвами Мънъиълв и Єтанов и братїем си виш пис ꙗкож да ест им ѡчни и ѡхаб и сновим и вн8ком си и прѣвн8четом си, ни ѡт какожде непоколѣбими поризмо гспствами сеж и сведетелино поставлѣхом гспдствами ж8пан Д8митр8 велики дворник и ж8пан Мирослав вел логофет и Андронїе вистиꙗр и Балѣ спът. и Єтрое стол. и Шербан пех. и ж8пан Рад8л велики постѣлник. Ис. Мирослав вел лѡг. Исписах аз Герге въ на столни градоу Търговищи, мсца юнїе ѕı дни, а ѡт Адама въ лѣт ҂зри.

Іѡ Николае Воевод мастїю Бжїю гспднь.

[1]) Iorga, *Studii și documente*, V, p. 177. Cf. I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, Craiova, 1934, p. 39.

Adecă:

Cu mila lui Dumnezeu Io Nicolae Voevod și Domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui și prea-bunului Io Mihail Voevod, Domn a toată Țara Ardealului și al Moldovei, am dat Domnia Mea lui Mănăilă cu fiii câți îi va da Dumnezeu, ca să-i fie ocină din Zârnești și din Gura Vâlsanului a patra parte, din Crușov iarăși a patra parte de ocină, de spre toate hotarele câte i se vor alege, dar să aibă și muntele anume Cernatul, de oare ce îi este veche și dreaptă ocină de moșie, și iarăși a fost cumpărat Stan și Dragomir, Ivan și Micu și Mănăilă și Biria (?) ocină în Negoești, însă a patra parte de ocină dela călugării dela sfânta mănăstire ce se chiamă Brădetul pentru 400 de aspri gata, care e din trecuta vreme din zilele altor vechi Domni ai vremii de mai nainte, și am văzut Domnia Mea și am cetit cartea lui Basarab Voevod și cartea lui Vladislav Voevod, și încă și alte cărți învechite și rupte și prăpădite. Drept aceea am înoit și am întărit Domnia Mea lui Mănăilă și lui Stan și fraților lor mai sus scriși, ca să li fie ocină și ohabă, și fiilor și nepoților și strănepoților lor, neclintită nici odinioară după porunca Domniei Mele. Iată și mărturie am pus Domnia Mea: pe jupan Dumitru Marele Vornic și pe jupan Miroslav Marele Logofăt și pe Andronie Vistier și pe Balea Spătar și pe Stroe Stolnic și pe Șerban Păharnic și pe Radul Marele Postelnic. Ispravnic Miroslav Marele Logofăt. Am scris eu Gherghe în cetatea de Scaun Târgoviștea, în luna lui Iunie 16 zile, iar dela Adam anul 7108.

(Monogramă.)

Câteva observații pot fi de folos.

Boierii corespund. Sânt cunoscuți cu toții. Și Dumitru Marele Vornic și Miroslav, cari rămaseră pe lângă Radu-Vodă Șerban — îi găsim împreună ca fruntași ai țării, recomandați pentru daruri dela Impăratul Rudolf la 1604 [1] —, și Andronie, vestitul Constantinopolitan, care a câștigat Domnia pentru Mihai, Andronic Cantacuzino, și Balea Spătarul — care, ca Postelnic, întovărășește pe Miroslav într'o solie ardeleană [2] — și Stroe, care e Buzescu, menit să moară de rana căpătată în lupta cu mârzacul la Ogretin-Teișani și îngropat la Stănești subt elocventa inscripție românească a soției sale, mânioasă pe «câinii de Tătari», și Șerban, care e

[1]) Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, VII, p. 216. Miroslav e trimes ca sol în Ardeal la 1606; *ibid.*, p. 306, Nr. 263. V. Iorga, *Socotelile Brașovului*, în *Mem. Ac. Rom.*, XXI.

[2]) V. Veress, loc. adecă cit. în nota precedentă.

Radu-Vodă de peste câteva luni numai, şi Radu Buzescu, care a făcut această Domnie lângă care stă la acea dată de 1604, înainte de a fi înmormântat lângă ai săi, la Căluiu. Lipseşte numai Comisul Mandea din actul dela 17 Iunie.

Importanţa extraordinară a actului nu e în raritatea lui, ci în faptul că *numai aici Nicolae e considerat Domn deplin şi singur al Ţerii-Româneşti, Mihai el însuşi, oricât s'ar fi făcut că acceptă restricţiile de simplă « căpitănie » şi « locotenenţă » impuse de oamenii dela Praga, privindu-se ca « Domn al Ardealului şi al Moldovei »*.

Nu înţeleg în ce legătură Mihai a dat fiului său acest nume nou, *domnesc*, de Nicolae-Vodă, pe care nu-l purtase decât în secolul al XIV-lea Nicolae Alexandru, a cărui inscripţie mormântală din Biserica Domnească dela Câmpulung nu e de crezut să fi fost cunoscută atunci, cu atât mai puţin să i se fi continuat faima. Fratele lui Mihai, Petru Cercel, alesese pentru fiul său, potrivit cu tradiţiile romantice ale familiei, numele de Marcu, al « Crăişorului » din care legenda sârbească făcuse marele luptător eroic pentru creştinătate. Un alt Nicolae-Vodă, care se prezinta ca rudă a lui Neagoe Basarab şi rătăcia prin Spania, în tovărăşia unor mari seniori occidentali, dar şi a unor aventurieri cari fuseseră prin America, se întâmpină cu vreo treizeci de ani înainte [1]). Poate că acesta înţelegea să se apropie prin nume de Neagoe, şi e, iarăşi, întru câtva posibil, ca şi Mihai să-şi fi făcut o astfel de socoteală.

Nicolae avea vreo treisprezece, patrusprezece ani la 1600 [2]). Azi putem şti mai multe despre cariera lui de exilat. Ieşind din lunga internare la Gilău [3]), la 18 August 1602 el e în Făgăraş [4]), deşi la 3 Iunie 1602 îl cer Moldovenii [5]). La 27 August Basta intervine pentru a i se restitui lui şi mamei ce li-a luat Csáky. De atunci trebuie să fie scrisoarea din Pressburg-Pojon, « 1602 », prin care cere consilierilor imperiali, amintind

---

[1]) V. Iorga, *Pretendenţi domneşti*, în *Mem. Acad. Rom.*, seria 2-a, XIX; *ibid.*, seria a 3-a, XII, pp. 41—3; *Revista Istorică*, XVII (1931), Octombre-Decembre; *Revue historique du Sud-Est européen*, VII (1930), pp. 194—9.

[2]) Veress, *l. c.*, p. 97.

[3]) Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 133; XX, p. 256.

[4]) *Ibid.*

[5]) Veress, *l. c.*, p. 45, Nr. 37.

«faptele prea-credincioase și eroice» ale tatălui, 15.000 de taleri, cu privire la care posedă «scrisori de obligație» la Camera ungarică [1]) In Decembre el vine cu mama și sora sa la Viena [2]). De acolo cere să fie sprijinit de Impărat [3]):

La 27 August 1603 i se confirmă pensia de o sută de florini renani lunar până și-o putea recăpăta moșiile muntene [4]) și, îndată, i se plătesc datoriile [5]): era dat în serviciul lui Ferdinand, fiul arhiducelui Carol dela Graz [6]). Cu acest prilej se face socoteala, care ni s'a păstrat, a întregii lui garderobe și argintării, cu multe săbii și podoabe de călărie dela Mihai, cu un păhar de fabrică ardeleană, cu hainele de brocart și samur «tigru», cu cele ale mamei, care-l întovărășia [7]). El cere însă ca dela Csáky și Bogáthy să i se dea ce-i răpiseră aceștia în Ardeal [8]).

In Aprilie 1605, cu mamă-sa, el reclama 5.000 de taleri promiși de Impărat [9]). Revine cu această cerere, iscălind și mai departe «Nicolaus Petrasko Waivoda [10]). Se dă ordin în această privință, ca să-și poată plăti datoriile la Evreii din Praga; se adaugă 15.000 «pentru juvaiere» [11]). Dar suma nu se dă [12]); el arată că n'avea de vândut juvaierele, care fac mai mult de 5.000 de taleri, ci cerea ca ajutor această sumă [13]). In Ianuarie 1606, fostul Domn copil cere să i se plătească aceiași bani, amintind că a trebuit să restituie lanțul de aur dat de Impărat lui Mihai [14]).

La 30 Mai din acest an, în sfârșit, se acordă pribeagului, devenit *dapifer* («Mundschenk») al Impăratului, acea sumă

---

1) V. *Rev. Istorică*, VI, p. 248, Nr. III.
2) Veress, *l. c.* p. 92, Nr. 79.
3) *Ibid.*, Nr. 8.
4) *Ibid.*. Nr. 135.
5) *Ibid.*, Nr. 137.
6) *Ibid.*, Nr. 165.
7) *Ibid.*, Nr. 173.
8) *Ibid.*, Nr. 201.
9) *Ibid.*, Nr. 212.
10) *Ibid.*, Nr. 215; pecetea cu «Nicolaus Petrascus Waivoda» la începutul volumului' Pentru moștenirea lui Mihai, *ibid.*, Nr. 164.
11) *Ibid.*, Nr. 216.
12) *Ibid.*, Nr. 219.
13) *Ibid.*
14) *Ibid.*, No. 229.

de 15.000, plătibilă în termin de doi ani [1]). Dar și acum zăbava se amestecă, provocând ordine care merg până în Maĭ 1607 [2]).

Totuși, spre sfârșitul aceluiași an, juvaierele fiului lui Mihai erau tot la creditori, și de o soartă tot așa de mizeră se învrednicia și Marcu, fiul, despoiat de averile ardelene, al lui Petru Cercel [3]). Intre creditori e și acel curier imperial Carlo Magno, cu care avuse atâta de lucru Mihai-Vodă; restul, Evrei și o Germană. La 29 Decemvrie, « dapiferul » imperial era întrebat cum preferă să i se plătească, și el răspunde « Măriei Sale Impăratului i se oferă mai multe chipuri de cum mi le pot eu închipui » [4]).

Știm că Matei Basarab voia să cheme ca moștenitor pe pribeag.

Și printr'o cronică săsească [5]), eram informați că rămășițile fiului lui Mihai Viteazul au fost aduse dela Raab și îngropate la Comana, lângă ale lui Radu Șerban.

[1]) *Ibid.*, Nr. 240.
[2]) *Ibid.*
[3]) *Ibid.*, Nr. 266.
[4]) *Ibid.*, Nr. 271.
[5]) In *Fundgruben* ale lui Trauschenfels. Pentru soarta lui v. și Slavici, în *Vatra*, I.

ANEXA II

CONDICA MĂNĂSTIRII COŞUNA-BUCOVĂŢUL

Hrisovul Măriei Sale Domnului Io Radul Voevod

Prin carele dă întru stăpănire Sfintei Mănăstiri Bucovățul, carea s'au numit mai nainte Coșuna, să ție satul Bucovățul cu tot hotarul. Şi satul Cornățălul cu tot hotarul. Şi tot locul cu braniștea și cu livezile dupe împrejurul mănăstirii. Şi satul Săcuiul și săliștea Buciciorul cu tot hotarul. Şi satul Vărvorul cu tot hotarul. Şi satul Peritorul cu tot hotarul. Şi moșie în Hlovina cumpărătoare. Şi iară să ție moșie în Sulari, a patra parte. Arată în hrisov și seamnele hotarălor acestor moșii.

Celui Atoate ştiutoriu și prea bunului Dumnezeu, celui în Troiță slăvit, mărire și laudă. Celui ce dintru neființă întru ființă l-au adus cu cuvântul său, prin duhul său cel prea sfânt şi au întărit cu prea slăvită și negrăită milostivirea sa a nu lăsa să piară neamul omenesc pentru întinderea mâniilor ce au fost dedemult în raiu a strămoșilor noştri, ci, plecând ceriurile, s'au pogorât şi din stricăciune ne au slobozit, dăruindu-ne noauă în multe chipuri calea pocăinței, dintru tot neamul alegându-și lui fiii și făcându-și moșneani împărăției sale, carele, dupe fapta cea bună a celor ce plac lui Dumnezeu, ceale ce ochiul n'au văzut, nici urechea nu au auzit, nici la inima omului s'au suit, care au gătit Dumnezeu celor ce iubesc pe el. Pentru aceasta și eu bine credinciosul blagoslovitul și de Hristos iubitoriu singur stăpânitoriu Io Radul Voevod, nepotul răposatului Io Basarab Voevod, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpânind şi domnind toată Ţara-Românească, încă și laturilor plaiurilor Almașului și Făgărașului herțeg, dorind cei ce întru bună creștinătate și iubire de Hr. au trecut vreamia aceasta de acum, și sfintele biserici ale lui Dumnezeu le-au rădicat, și le-au înfrumsețat, blagocestivii împărați și domni, care, cu darul lui Dumnezeu, prin rugăciunile ceale către Dumnezeu ale acestor sfinți, să ține acel sfânt loc prin care tot neamul creștinesc să luminează și să folosește sufletește și trupește, iată și Domnia Mea am dăruit acest cu totul cinstit, și bine închipuit, și mai întâi decât toate darurile ceaste de acum mai

cinstit acest hrisov al Domniei Mele sfintei și dumnezeeștii mănăstiri ce să numește Coșuna, unde este hramul Sfântului făcătoriului de minuni ierarh Nicolae de la Miralichia, carea iaste lângă Craiova, însă iaste metoh la Meteore unde iaste sfânta și dumnezăiasca mănăstire ce să numește Varlaam, hramul tuturor Sfinților, și fraților ieromonași ce vor lăcui întru acel sfânt loc:

Satul Bucovățul.

Ca să-i fie satul Bucovățul de lângă apa Jiiului, tot, cu tot hotarul și cu toți rumânii și cu tot venitul. Pentru că acest sat ce s'au zis mai sus, el au fost al Domniei Mele, dela moși, dela strămoși. Apoi, când au fost în zilele lui Ștefan Voevod, iară muma Domnii Mele Doamna Mariia, și Domniia Mea am vândut singuri noi pre acel sat de a noastră bună voie sfintei mănăstiri ce s'au zis mai sus drept 27.500 de aspri. Deci dintru acei bani am luat sânguri noi aspri gata 13.000, și sânguri noi am lăsat la sfântă mănăstire, pentru ca să ne pomenească, aspri 14.500, ca să pomenească moșii și strămoșii și părinții Domnii Mele, și sufletele noastre la sfânta proscomedie în veci.

Satul Radovanul.

Și iară să fie sfintei mănăstiri satul Radovanul, tot, cu tot hotarul și cu toți rumânii, și cu tot venitul. Pentru că acel sat ce s'au zis mai sus, el au fost tot oameni slobozi. Iară, când au fost în zilele răposatului Mihail Voevod, iară ei toți săteni, moșnenii satului, s'au vândut sfintei mănăstiri ce s'au zis mai sus, de a lor bună voie, să fie rumâni, drept 24.000 aspri gata, și încă au fost scos răposatul Mihail Voevod zeace oameni slobozi de bir, din satul lor, pentru sfânta mănăstire, ca să fie rumâni sfintei mănăstiri. Și hotarăle să să știe: De la lacul Vițelului, pre șleau ? calea cea bătrână, până la lacul Gemenii, la râpa roșie, și până la padina fântânilor, împotrivă la țărmurile Târnavului, în sus, până la lacul cu cârligele, și până la oborșia poenii Beții. De acolea pe cale în sus, până la fântâna lui Codilă, și iară la lacul Calului, și la locul lui Dobre, iară la lacul Vițelului. Și rumânii anume: Feodor, și Șerban, și Ionașco, și Neagul, și Toader, și Beiuț, și Vladul, și Ivașco, și Tudor, și Lupe, și Oprea, și Arconul, și Nan, și Dumitru, și Ivan, și Jitea, și Șerban, și Stoian, și Țaroga, și Mifcher, și Jița, și Duma, și Bogdan, și Milu, și Voico, și Ivan, și Mihăil, și Pușul, și Pătru, și Radul al lui Mutan, și Ivan Sperlan, și Tojescul, și Stoian al Grecului, și Popa Oprea, și Necula, și Voinea, și Gruia, și Neagoe, și Oprea, și Stan, și Stroe, și Baico, și Creciun, și Anca, și Radul, și Șteful, și Dragul, și Tatomir, și alt Dragul,

şi Pătru, şi Grecul, şi Creciun, şi Drăghici, şi Neagomir, Neagomir Grecul, şi Stanciul, şi Gurea, şi Şutul, şi Tlicul, şi Popa Marin, şi Barbul, şi Stanciul Horcei, şi Moşul, şi Liciul, şi Tatul, şi Dragul, şi Moşul, şi Dan, şi Bărbuci, şi Boca, şi Molmoc, şi Dumitru, şi Ivul, şi Stanciul, şi Lupul, şi Duca, şi Ivul, şi Voico Vălnescul, şi Rădoslav, şi Lăzăroae, şi Ivaleasa, şi Stănciroae, toţi aceşti rumâni sânt dela Rodovanul.

Satul Cornăţălul.

Şi iară să fie sfintei mănăstiri satul Cornăţălul, tot, cu tot hotarul, şi cu tot venitul. Pentru că acel sat ce s'au zis mai sus, el au fost de moştenire al Marcei Postelnicul din Şitoaia. Apoi Marcea Postelnicul el au miluit pe o slugă a lui, anume Visul, cu acel sat ce s'au zis mai sus, pentru dreapta şi credincioasă slujbă, carea i-au slujit întru viaţa lui, încă l-au miluit în zilele bătrânului Alexandru Voevod. Iară mai pre urmă, când au fost în zilele Mihnei Voevod, iară Visul el sângur au vândut pre acest sat jupanului Stepan biv vel Clucer drept 1000 de aspri gata. Iară după aceia jupan Stepan Clucerul el sângur au dat pre acel sat Cornăţălul tot cu tot hotarul, şi l-au închinat la sfânta mănăstire ce s'au zis mai sus, ca să-i fie vecinică pomenire, şi părinţilor lui.

Şi hotarul satului să să ştie. Lacul Buijetelului, până la fântâna Grăţimei, apoi pe izvor până la lacul Ursului, şi pe Sleame până la Pise, şi până la stâna lui Pană. De acolea în jos, pe marginea pădurii, până la Ştiubei, şi în sus pe matca apei, până la gura Cerului, şi pe valea Cerului, în drept, până la lacul care iaste lângă calea Diiului, şi până la lacul Tomei, şi până la buza piscului Puiului, şi la valea lui Dobromir, drept obârşie Ţoţei, şi până la piscul Tuiului, şi până la valea Bolfei, şi matca până la rădăcina Cluceriului, şi valea pârâului până la Troian, şi până la Ulmuleţ tot locul cu braniştea şi cu livezile dupe împrejurul sfintei mănăstiri. Şi iară să fie sfintei mănăstiri, tot locul şi cu braniştea, şi cu livezile dupe împrejurul sfintei mănăstiri. Şi hotarul să să ştie: Din piatre dela ţărmure, de la păr, până la stejarul între ulmi, iară la stejariul din Mejdina până la drum, şi de acolea până la ulmul Palavului, pe gârlă, până la podul Palavului, şi gârla până la Trestio[ară], pe colnicul purcariului, pe ţărmure, până la Varniţă între grădini. Pentru că aceste mai sus zise locuri şi livezi le-au fost cumpărat jupan Stepan biv Vel Clucer, în zilele bătrânului Alexandru Voevod, de la Craioveni, drept o sută doaozeci de porci graşi, şi porcul câte 120 de aspri, cin cupno, aspri 41.400, şi drept 30 de vaci, o vacă câte 200 de aspri, cin cupno, aspri 6.000. Iară după aceia jupan Stepan Clucerul, când au fost în zilele Mihnei Voevod, el iar au dat şi au închinat aceaste

locuri şi livezi Sfintei Mănăstiri ce s'au zis mai sus, pentru sufletul lui, şi al părinţilor lui, ca să le fie pomenire în veci.

Satul Săcuiul.

Şi iară să fie sfintei mănăstiri satul Săcuiul, și seliștea de lângă apa Jiiului, carea să chiamă Bucoviciorul tot, cu tot hotarul, şi cu rumânii şi cu tot venitul. Pentru că acel sat ce s'au zis mai sus, el au fost de moștenire al jupaniței Slavnei și al fie-sii Stancăi din Brătivoeşti. Apoi iale singure au dat şi au închinat acest sat la sfânta mănăstire, şi s'au scris la sfântul pomelnic numele lor, și al părinților lor, şi a tot neamul lor. Şi hotarele să să știe: Din apa Jiiului, până la gura Sasului, şi până la comoară, și la calea Ţiganului, și până la drumul Săcâi, și până la lacul Purcăreților, și până la lacul Ciutei, și la fântâna Licăi, și până la balta Rătundei și șuvița Bubrei, până la vadul Focşii, şi până la apa Jiiului. Şi în sus la plopuleț, la podina Ciuroiului, pe valea Spinilor, şi până la capul tufelor Albului, și până la fântâna lui Ciuceu, la calea Munteanului, până la copăcel, și până la gura Zloeștilor și Strâmba până la apa Jiiului.

Satul Vrăvorul.

Şi iară să fie sfintei mănăstiri satul Vrăvorul, tot, cu tot hotarul și cu toți rumânii, și cu tot venitul. Pentru că acest sat ce s'au zis mai sus, el au fost tot oameni slobozi, apoi, când au fost în zilele răposatului Mihail Voevod, iar ei toți sătenii anume Jurca cu ceata lui, și Burezu cu ceata lui, și Barbul și Mândrea cu ceata lor, și Lazăr și Pârvul și Danciul cu ceata lor, s'au vândut toți răposatului Mihail Voevod drept 1000 de aspri gata, de a lor bună voie, să fie rumâni. După aceia răposatul Mihail Voevod, el au dat şi au închinat acel sat la sfânta mănăstire, ca să fie la sfânta proscomidie pomenire lui și părinților lui în veci.

Satul Perişorul.

Şi iară să fie sfintei mănăstiri satul Perișorul, tot, cu tot hotarul și cu venitul. Pentru că acel sat ce s'au zis mai sus, el au fost de moştenire a lui Madei, și al frăţini-său Vâlsan dela Caracal. Apoi, când au fost în zilele Mihnii Voevod, iară jupan Pârvul biv Vel Clucer, el au cumpărat jumătate de sat dela jupăneasa Marta, fata lui Madei, drept 8.000 de aspri de argint şi drept o cărătă de Brașov: prețul au fost 4.000 de aspri, și cu șase cai albi, prețul lor aspri 3.000, și drept o giordie de zarpà, drept 4.500 aspri. Iară altă jumătate de sat au fost cumpărată părintele lui jupan Stepan Cluceru dela feciorii lui Vlăsan,

anume Danciul și Radul și Datco Postelnicii, drept un caftan de zarpà drept o sută de florinți și drept o feregeà de coftirie cu jder, drept 3.000 de aspri, și drept o abăioară de sârmă, prețul doao mie și cinci sute de aspri, și drept un cal turcesc, drept cincizeci de florinți. Iară după aceia jupan Pârvul Cluceriul, el iară au dat și au închinat acel sat la sfânta mănăstire, ca să fie pomenire lui și părinților lui în veci.

Moșiia la Hlovina.

Cumpărătoarea călugărilor dela sfânta mănăstire Bucovățul.

Și iară au cumpărat călugării dela sfânta mănăstire moșie la Hlovina de la Hamza, nepotul lui Hamza logofătul, însă o funie deplin drept 2.500 aspri gata. Și iară de la Hamza, din altă funie, a treia parte, drept 900 aspri gata, și iară de la Hamza, din altă moșie, drept 700 de aspri, și iară dela Bârcă, douo părți dintro funie drept 1.600 de aspri gata, și iară au cumpărat călugării moșia Bunei de la Hlovin, toată, oricât s'ar alege dupreste tot hotarul, drept 2.500 de aspri gata.

Moșia Sularii.

Și iară să fie sfintei mănăstiri moșie la Sulari, a patra parte, de pretutindenea, de preste tot hotarul, pentru că au cumpărat această moșie jupan Stepan biv Vel Clucer în zilele bătrânului Alexandru Voevod, de la Pârvul, nepotul Cărbulețului, drept trei mie aspri gata. După aceia iar au dat și au închinat această moșie la sfânta mănăstire pentru pomenirea lui și a părinților lui, ca să-i fie pomenire la sfântul jărtvenic.

Pentru că aceaste sate și moșii toate ce s'au zis mai sus, sânt miluite și închinate, de acei boeri bătrâni, la sfânta mănăstire ce s'au zis mai sus, pentru pomenirea lor și a părinților lor. Iar alte sate și moșii, ce s'au zis mai sus, iarăși sânt vândute sfintei mănăstiri cu bună voia lor. Și am văzut sângur Domniia Mea și cărțile altor Domni bătrâni de demult, carii au fost mai nainte de noi, preste toate satele aceastea și moșiile ce s'au zis mai sus la sfânta mănăstire.

Drept aceia și Domniia Mea sângur am înnoit și am întărit și cu hrisovul Domnii Mele, și am dat sângur Domniia Mea sfintei mănăstiri ce s'au zis mai sus, și ieromonașilor, și fraților celor ce vor lăcui întru acel sfânt loc, ca să le fie lor toate satele și moșiile ce s'au zis mai sus stătătoare și ohabnice, și dumnezăeștilor călugări spre hrană și spre trebuință, iară ctitorilor ce s'au zis mai sus veacinică pomenire Și încă, după petrecerea Domnii Mele, pre cine va aleage Domnul Dumnezeu a fi Domn Țării-Românești, au din fiii Domnii Mele, au din neamul nostru, sau după păcatele noastre din alt neam oarecarele din pravoslavnicii Domni, de va cinsti, și va înnoi, și va întări acest hrisov

al Domnii Mele, pre acela Domnul Dumnezeu să-l cinstească, și să-l păzască, şi să-l întărească întru viaţa (?) lui, şi în veacul viitor sufletul lui. Iară, de nu va cinsti şi nu va întări, nici va înnoi acest hrisov al Domnii Mele, ci îl va călca și il va sparge, pre acela Domnul Dumnezeu să nu-l cinstească, nici să-l întărească întru Domniia lui, nici în veacul viitoriu sufletu lui. Şi care om s'ar ispiti a strica și a călca acest hrisov al Domnii Mele, şi va lua aceaste sate și moșii și milostenie dela sfânta mănăstire acela să fie proclet şi afurisit, de trei sute și opt sprezece Sfinți Părinți dela Nicheia, şi să aibă parte cu Iuda, şi cu Ariia, şi cu alţi necredincioși Jidovi, carii au strigat asupra Domnului Dumnezeu și Mântuitoriului nostru Is. Hs., zicând: ia-l, ia-l, risticnește-l pre el, sângele lui asupra lor, şi asupra feciorilor lor, care iaste și va fi în veci, amin. Iată şi mărturii am pus Domniia Mea pre jupan Radul Buzescul Vel Clucer, și jupan Cernica Vel Dvornic, şi jupan Lupul Vel Logofăt și jupan Nica Vel Vistier și jupan Mârzea Vel Spatar, și jupan Bărcan Vel Stolnic, și jupan Grigorie Vel Comis, şi jupan Stanciul Vel Paharnic, și jupan Leca Vel Postelnic, şi jupan Lupul Vel Logofăt ispravnic. Şi au scris Neagoe Logofătul, în Scaunul Târgoviștei, în luna lui Martie 29 și curgerea anilor de la Adam până acum, vă leat 7117.

Io Radul Vvod.
(Pecetea gospod.)

Hrisoave Domneşti
Pentru mila de vinerici.

Cartea

Domnului Mihaiu Voevod, prin care poruncește să fie în pace satul Vărvorul, să nu dea vinericiul domnesc, ci numai să dea vinericiu la sfânta mănăstire, pentru că s'au milostivit Măriia Sa de l-au dăruit la mănăstire.

Cu mila lui Dumnezeu Io Mihail Voevod și Domnu dat-am Domniia Mea această poruncă a Domnii Mele satului Vărvorul, ca să fie în pace și slobozi de vinericiu, să nu dea vinericiul domnesc, ci numai să dea vinerici la sfânta mănăstire de la Coșuna. Pentru că am dăruit și am miluit Domniia Mea pe sfânta dumnezăiască mănăstire ce să numește Coșuna, unde iaste hramul Sfântului Ierarhului și făcătoriului de minuni Nicolae, ca să fie Domnii Meale pomenire în veci. Pentru aceasta nimenea să nu cuteaze a băntui, înaintea acestii cărți a Domnii Mele. Şi ispravnic sângur Domniia Mea am zis, și am scris eu, Stoica logofețelul.

In luna lui Aprilie
în 7 zile,
după leat.

Io Mihai Vvod.
(Pecetea gospod.)

Hrisovul Domnului Matei Voevod

Prin carele dă întru stăpânire mănăstirii viile dela Smărdăşteţi, i din satul Pleşoiu, şi de la Radovan, i de la Bucovăţ, i dela Şitoae, să ia călugării vinericiul, partea domnească, din toate viile aceastea, a nu să opri de către nimenea.

Cu mila lui Dumnezeu Io Matei Voevod şi Domn a toată Ţara-Rumânească, nepotul marelui bătrânului răposatului Io Basaraba Voevod, dat-am Domniia Mea această poruncă a Domnii Mele sfintei şi dumnezăeştii mănăstiri ce să zice dela Coşuna, unde iaste hramul Sfântului Ierarh şi făcătoriului de minuni Nicolae al Miralichii, şi ieronomaşilor şi fraţilor celor ce vieţuesc întru acel sfânt Lăcaş, ca să fie sfintei mănăstiri oarecare vii, de la Smărdăşteţi a patra parte, şi de la satul Pleşoi şi de la Radovan şi de la Bucovăţ şi de la Şitoaia toate viile dela aceaste sate ce s'au zis mai sus, sfintei mănăstiri. Şi să fie în pace şi slobozi pentru vinericiu ce să zice partea domnească şi pentru părpor şi pentru poclon, nimic să nu dea la Domnie, ci numai călugării să ia vinericiul de la rumâni.
Pentru că m'am milostivit Domniia Mea de le-am ertat acest vinericiu, partea domnească, dintr'aceaste sate ce mai sus s'au zis, a fi ertat în zilele şi în viiaţa Domnii Mele şi încă şi în zilele altor blagocestivi şi creştini Domni, carii vor fi după petrecerea noastră, să fie ertaţi de acest vinericiu ce s'au zis mai sus, ca să fie acest vinericiu ce s'au zis mai sus puţin dar de hrană şi de întărire şi de ajutoriu sfintei mănăstiri pentru greşalele noastre, precum au fost ertaţi şi de mai nainte de alţi Domni bătrâni, carii au fost mai nainte de noi, ca să fie Domnii Mele vecinic pomenire.
Şi am văzut Domniia Mea şi cartea răposatului Radului Voevod, feciorul Mihnei Voevod. Şi cartea lui Alexandru Voevod. Şi cartea lui Gavril Moghila Voevod, şi altor Domni, făcute tot pentru ertarea acestui vinericiu cu mare blestem. Pentru aceeia am răvnit Domniia Mea a mă numi ctitor nou acestui hram al sfintei mănăstiri ce s'au zis mai sus. Drept aceia şi Domnia Mea am înnoit şi am întărit cărţile şi această miluire cu această carte a Domnii Mele, pe aşezământul precum iaste mai sus scris, şi am dat Domniia Mea sfintei mănăstiri ceii mai sus scrise ca să-i fie acest vinerici ce e mai sus zis ertat în veci. Iară Domnii Mele şi răposaţilor părinţilor Domnii Mele veacinică pomenire, cum şi celoralalţi Domni bătrâni, carii au fost mai nainte de noi. Pentru aceasta şi după petrecerea Domnii Mele, pre carele bine va voi Dumnezeu a fi Domnu Ţării-Rumăneşti, sau din rodul inimii Domnii Mele, sau din rudenia noastră, sau pentru păcatele noastre din alt neam, vă rog cu numele lui Dumnezeu şi cu a Prea Sfintei lui Maici, şi cu ajutoriul ierarhului Nicolae, să cinstiţi şi să întăriţi

această mai sus zisă miluire, și să înnoiți această carte a Domnii Mele, ca pre acela Domnul Dumnezeu să-l cinstească și să-l întărească și să-l păzească în Domniia lui, și să-l învrednicească stării ceii de-a dreapta, cu sfinții drepții, și să-i fie Sfântul Nicolae într'ajutoriu la înfricoșata judecată. Iară carele nu va cinsti, și nu va întări, și nu va înnoi cartea aceasta a Domnii Mele și această miluire a sfintei mănăstiri mai sus zise, ci va lăsa-o la uitare, pre acela Domnul Dumnezeu să nu-l cinstească în Domniia Lui, ci să-i bată aici trupul lui, și să fie de trei ori blestemat, și anatema, și afurisit de 318 Sfinți Părinți dela Nicheia, și să aibă parte cu Iuda și cu Ariia într'un loc, și să-i fie lui părâș la înfricoșata judecată a lui Hristos, la doao venire, săngur Sfântul și făcătoriul de minuni Nicolae al Miralichii, și iaste și va fi în veci, amin.

Iată și mărturii am pus Domniia Mea: pan Hriza Vel Ban al Craiovei. și pan Ivașcu Vel Dvornic, și Pan Grigorie Vel Logofăt, și pan Dumitru Vel Vistieriu, și pan Mihai Vel Spătar, și pan Nedelco Vel Clucer, și pan Vasilache Vel Stolnic, și pan Buzinca Vel Comis, și pan Vucina vel Paharnic, și pan Costandin Vel Postelnic. Și ispravnic pan Grigorie Vel Logofăt, și eu Tudor spudei, fratele lui Dumitru cel mic, am scris în Scaunul cetății ce să numește Bucureștii, în luna lui Iunie, în 28 de zile, și de la Zidirea Lumii până acum curgerea anilor vă leat 7142, și anul Domnului Hristos 1634.

(Pecetea gospod.)

Io Matei Basarab
Voevoda

Hrisovul Domnului Mihail Racoviță. Voevoda,

Prin carele dă întru stăpânire mănăstirii Bucovățul viia dela Smărdâșteți, și viia de la Priseacă, și să ia mila din vinericiul domnesc din viile de la Radovan, și de la Pleșoi, și de la Prisaca, și de la Bucovăț, și de la Stejar, precum au luat în toți ani, și să stăpânească și o funie de moșie, din hotarul Smărdâștețului, partea lui Ștefan Vel Ban.

Cu mila lui Dumnezeu Io Mihail Voevod Racoviță și Domn a toată Țara-Rumânească, dat-am Domnia Mea această poruncă a Domnii Mele sfintei și dumnezăești mănăstiri ce să numește Bucovățul din județul Jiului-de-jos, unde să cinstește și să prăznuiește hramul a celui dintru sfinți părintelui nostru Nicolaie, arhiepiscopul de la Miralichiia, făcătoriul de minuni, și părintelui egumenului de la această sfântă mănăstire, chir Calinic, și tuturor părinților călugări,

cari vieţuesc într'acest sfânt lăcaş, ca să fie sfintei mănăstiri întru stăpânire două vii: una de la Smărdeşteţi, şi alta de la Priseaca. Care vii sânt ohabnice ale sfintei mănăstiri, date şi miluite la sfânta mănăstire de răposatul Mihail Voevod, de la leat 7102, după cum am văzut Domniia Mea şi hrisovul Domnii Sale de danie la sfânta mănăstire.

Şi iară să fie sfintei mănăstiri mila dela Domniia Mea, tot vinericiul domnesc din viile de la Radovan, şi de la Pleşoi, şi de la Priseaca, şi de la Bucovăţ, şi de la Stejar, cu părporul şi poclonul după obiceaiu, să fie pe seama sfintei mănăstiri, să să ia în toţi ani nezăticnit, după cum au luat şi până acum.

Şi iară să fie sfintei mănăstiri o funie de moşie din hotarul Smărdăşteţului, de lângă Vălcăneşti, partea răposatului jupan Stepan Vel Ban, pentru că aceaste vii, şi vinericiuri, sânt date şi miluite la sfânta mănăstire de bătrâni şi răposaţi Domni, după cum am văzut Domniia Mea şi hrisoavele lor. Al răposatului Radului Voevod, feciorul Mihnei Voevod, de la leat 7123. Şi al răposatului Şerban Voevod Cantacozino. Şi al răposatului Costandin Voevod Brâncovianul. Şi al lui Ştefan Voevod Cantacozino. Şi al lui Nicolaie Voevod, din Domniia dintăi.

Dară, la vremea răzmiriţii această de acum, găsindu-se aceaste hrisoave de oştile ce au fost pe aceale locuri, le-au luat şi s'au prăpădit, dar stăpânirea vinericiului nu s'au curmat de la sfânta mănăstire, ci s'au luat în toţi ani, după cum şi în anul acesta.

Deci Domniia Mea, ca nu cumva să aibă sfânta mănăstire vre-odată supărare, neavând hrisoave mai noao, am înoit Domniia Mea, şi am întărit, şi am adevărat cu acest domnesc hrisov al Domnii Mele la sfânta mănăstire mila ce au avut-o de la răposaţii Domnii bătrâni, precum mai sus s'au scris, să aibă a lua ne oprit de nimenea în veaci. Să fie sfintei mănăstiri de întărire, şi părinţilor călugări de hrană, şi de îmbrăcăminte. Iară Domnii Mele şi răposaţilor părinţilor Domnii Mele veacinică pomenire.

Aşijderea şi în urma Domnii Mele, pre carele va aleage Domnul Dumnezeu a fi Domn şi oblăduitori în cinstit Scaun al Ţării-Rumâneşti încă îl rugăm şi îl poftim să aibă a înnoi şi a întări mila aceasta, precum s'au scris mai sus, ca şi ale Domnii Sale mile şi danii în urmă să fie cinstite şi în seamă ţinute. Şi am întărit hrisovul acesta cu tot sfatul cinstiţilor şi credincioşilor veliţi boeri, ai Divanului Domnii Mele: pan Iordache Creţulescul Vel Dvornic, şi pan Grigorie Greceanul Vel Logofăt, şi pan Antonie Caliarh Vel Ban, şi pan Ianache Vlasto Vel Spătar şi pan Fiera Brezoianul Vel Vistiernic, şi pan Andronache Palada Vel Clucer, şi pan Iordache Vel Postelnic, şi pan Mihai Bărbătescu Vel Paharnic, şi pan Costandin Obedeanul Vel Stolnic, şi pan Iordache Vel Comis, şi pan Vasilache Vel Sluger, şi pan Drăghici Greceanul Vel Pitar, şi ispravnic pan Grigorie Greceanul Vel Logofăt. Şi s'au scris hrisovul acesta întru a doilea an din a doao

Domnie a Domnii Mele, aici, în orașul Scaunului Domnii Mele în București, de Costantin logofețelul, feciorul Savei Vornicul.

în luna lui Ian. în 5 zile vă leat 7251.

Io Mihai Racoviță Voevod.

Grigorie Greceanul Vel Logofăt
Procital cartea.
(pecetea gospod.)

Cartea Domnului Constandin Mihai Cehan Racoviță Voevod,

prin care dă sfintei mănăstiri Bucovățul volnicie ca să ție doi oameni streini veniți, scutelnici pentru poslușanie la mănăstire, și nimenea să nu-i supere întru nimic.

Milostiiu bojiiu Io Costantin Mihai Cehan Racoviță Voevod i gospodin davat gospodsvami sie poveleanie gospodsvami sfintei mănăstirii Bucovățul din sud Doljiu, și egumenașului de la această mănăstire, ca să aibă volnicie printr'această carte a Domnii Meale să ție doi oameni, care oameni să fie străini, dintr'alte părți streine veniți, iară să nu fie oameni de cei de aici din țară, carii sănt legați ca să dea dajdie la Visterie, ci oameni streini, fără de bir, și fără de gâlceavă, să-și găsască, și, găsindu-i, să-i ducă la ispravnicii județului, ca să-i cerceteaze și, fiind streini, le va da și ispravnicii adeverință. Pentru că m'am milostivit Domniia Mea de i-am ertat de toate alte angarări vcri câte ar eși peste an în țară, de la Visteria Domnii Mele, de niciunele niciun val și nicio supărare să nu aibă, fără numai să aibă a da la ajutorință de om po talere doi, iară altă supărare de nimic să nu aibă, pentru ca să fie de poslușaniia și ajutoriul sfintei mănăstiri.

Drept aceeia dar poruncim Domniia Mea și dumitale, ispravnice al județului, și altor zapcii, oricarii cu ce slujbă veți fi orănduiți, văzând cartea Domnii Mele, toți să aveți a vă feri de acești oameni și nicio supărare de nimic, peste porunca Domnii Mele, să nu le faceți, ca să poată fi de poslușaniia mănăstirii, ca oricarii ar îndrăzni să le facă mai mult supărare peste cât să coprinde în cartea Domnii Mele, unul ca acela bine să știe că rea scărbă și certare va petrece de către Domniia Mea. Într'alt chip să nu fie. Că așa iaste porunca Domnii Miale. Și ispravnic însumi am zis Domniia Mea.

Fevruarie 17,
vă leat 7262.

Io Costandin Mihai
Cehan Racoviță Voevod.

Procital Vel Vistier

(Pecetea domnească).

Cartea Domnului Nicolae Petru Mavrogheni Voevoda

Prin care dă volnicie omului celui rânduit de la mănăstire să meargă cu vinericiarii domnești, să ia vinericiul partea mănăstirii, după cum îi scrie hrisoavele domnești.

Milostiiu bojiiu Io Nicolae Petru Mavrogheni Voevod i gospodar zemle vlahscoe.

Fiindcă sfânta mănăstire Bucovățul are mila de vinericiu din Sud Dolji, cu hrisoave și cărți domnești, am dat Domniia Mea această carte omului ce să va orăndui de la numita mănăstire ca să aibă volnicie să scrie, dinpreună cu vinericierii domnești, partea mănăstirii, din popoarăle ce-i va fi cuprinzănd hrisoavele și să ia și banii mănăstirii deplin, precum va fi luat an și antărț, cum și mai nainte. De care scriem și vinericerilor domnești, măcar că prin ponturile ce vi s'au dat la mâini, vi s'au poruncit ca toți banii mănăstirești să-i trimiteți la Visterie, dară acum, fiindcă ne-am milostivit Domniia Mea de le-am dat milele ce au avut, vă poruncim întru nimic să nu vă amestecați la bani mănăstirilor, ci să-i lăsați să-și ia deplin egumenii sau oamenii lor. I ispravnic sam receh gospodstvami.

1786, Septemvre 20.
Procital Vel log.
(Pecetea domnească.)

Io Nicolae Petru
Mavrogheni Voevod
(Pecetea dela Împărăție.)

Cartea Divanului.

Prin care dă voe mănăstirii, să ia mila de vinerici, din popoarăle Radovan i Pleșoi, i Priseaca, i Bucovățul, și Ștejarul, după privileghiurile domnești ce le are mănăstirea, și să aibă a ținea și doi oameni scutiți, pentru poslușania mănăstirii.

De la Divanul Prințipatului Țării-Rumănești. Fiindcă sfânta mănăstire Bucovățul ot sud Doljiiu are privelegiuri domnești care le-au arătat de s'au văzut la Divan, însă cartea Domnii Sale Alexandru Voevod Ipsilant, cu leat 1775, Septemvrie 15, făcută după alte mai vechi priveleghiuri ale Domnilor de mai nainte, ca să ia vinerici din poporul Radovanul, i Pleșoi, i Prisaca, i Bucovățul, și Ștejarul, câte doi bani de vadră, și părporul după obiceaiu, așijderea să aibă a ținea sfănta mănăstire și liude doi oameni streini, fără de pricină de dajde, cu pecetluituri după orănduiala Vistierii, apărați de toate orânduelile și dările ce ar eși, pe an de la Visterie, ca să fie pentru poslușaniia sfintei mănăstiri.

Deci, fiindcă Măriia Sa prea înnălțatul prinții Coburg, marele comandir al tuturor oștirilor și oblăduitoriul țării, au binevoit a să păzi priveleghiurile a trei Domni, Alexandru Voevod Ipsilant, Nicolae Voevod Caragea și Mihaiu Voevod Suțul, s'au dat de la Divan această carte numitei mănăstiri, cu care întărește Divanul toate mai sus arătatele priveleghiuri care le-au avut, spre a și le avea întocmai după cuprinderea cărților domnești. Pentru care să poruncește și la toți căți să cuvine, să fiți următori spre a să păzi priveleghiurile numitei mănăstiri, ca să-și ia mila ei, în vremea cea obicinuită.

1790, Avgust în 8 zile,
în București.

Ențiberg mrș.
Sighismundus Derefsi,
Gamtman *(sic)* [1].

Cozma Mitropolitul Ungro-Vlahiei,
Filaret Episcopul Râmnicului,
Ștefan [2].

---

[1]) Hauptmann.
[2]) Copiile, după fotografii ale d-lui M. Beza, s'au făcut de elevele Școlii de Misionare din Vălenii-de-Munte, supt conducerea profesoarei lor, d-ra Maria Ciorea.

TESTAMENTELE DOMNIȚEI ELINA CANTACUZINO

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 21 Decemvrie 1934

Testamentele Elinei Cantacuzino, fiica lui Radu-Vodă Șerban, reprezintă una din cele mai interesante și mai duioase contribuții la cunoașterea psihologiei femeiești la noi în veacul al XVII-lea.

I

Mlădița domnească a întovărășit în pribegie, împreună cu sora ei mult mai mare, Anca, mai târziu soția lui Nicolae-Vodă-Petrașcu, fiul pierdut în străinătate al lui Mihai Viteazul, pe tatăl ei, silit a-și părăsi tronul și țara, și pe mamă, Elina. In diata lui Radu, scrisă în refugiul vienez, de unde nu era să mai iasă, la 28 Februar 1620, se pomenește și această fată mai mică a bătrânului Voevod [1]).

Această diată însăși are o importanță în ce privește dreptul. Fostul Domn, pomenește ce lăsase « la vreamea de-apoi..., cu gura dumneaei », mama lui Maria, întitulată Doamnă, Maria din Coieni: Nepoatele vor moșteni « toate moșiile câte sânt de spre partea dumneaei și despre a părinților

[1]) V. N. Iorga, *Socotelile Sibiiului*, în *Memoriile Academiei Române*, seria a 2-a, XXI, pp. 290—1.

dumneaei». Dar, «până unde va fi Doamnă-mia și soțul mieu, Doamna Elina, vie, să le biruiască ia și să se hrănească dentri'aceaste moșii»[1]). Radu întărește această hotărîre, care înseamnă că, *atâta timp cât trăiește mama, copiii n'au dreptul să ceară o împărțire a averii, care, prin moartea soțului, a venit întreagă asupra ei.*

Supt Matei Basarab, la 1639, neamul «Basarabului» precedent, Radu, e în cinste deosebită. Vedem în socotelile Brașovului venind în acest oraș «fiul lui Șerban-Vodă» («den Sorban Waydae Sohn»), care, cu o suită de patrusprezece persoane, fusese trimes de Domnul muntean la vechiul său sprijinitor și prieten, Craiul ardelean, Gheorghe Rákóczy I-iu [2]). Constantin Basarab Cârnul, căci de el e vorba, era un fiu nelegitim al celui care de două ori biruise pe Ungurii Ardealului în margenea aceluiași Brașov. Ceva mai târziu, în Noemvrie 1640, când sosește și «din Țară Vlădica» și se vorbește de o nuntă dincoace de munți, se menționează, în ziua de optsprezece, sosirea «fetei lui Șerban-Vodă, și a Logofătului, în număr de șaisprezece persoane». Iar, a doua zi, stând până la 23, când, cu două trăsuri și șaisprezece cai, e condusă la Râșnov, apare și «Voevodeasa lui Șerban» («die Sorban Wedin») [3]). Se vede, că mai sus, e vorba de Anca, pe care ar fi întovărășit-o și fiica ei, numită tot Elina, ca și bunica și mătușa, — aceea care a fost mai târziu soția lui Istrate Leurdeanu. Mama și fiica (văduvă a lui Nicolae Petrașcu), se găsesc la București în ziua de 25 Iunie 1644 [4]). Anca va fi încă în vieață la 1656 [5]).

La data de 1644, soția lui Istrate Leurdeanu vorbește de vremea cât a stat, adunând, cu voia lui Vodă-Matei, ce a putut din averea împrăștiată și prădată a lui Mihai Viteazul, în casa lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, pe care-l numește «unchiu», pomenind și de «coconii dumnealui». Deci, patru ani după întoarcerea pomenită în socotelile citate, a Ancăi, Elina lui Radu Șerban ar fi fost soția lui Constantin Cantacuzino și ar fi avut fii cu dânsul. Iar Anca avea fată măritată.

[1]) *Ibid.*, p. 291.
[2]) N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 214.
[3]) *Ibid.*, pp. 215—6.
[4]) V. *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, pp. 54—6.
[5]) Iorga, *Studii și documente* citate, p. 245, no. LXXXI.

Se poate ca măritişul Ancăi cu exilatul pretendent să fi avut loc, prin îngrijirea tatălui, în vremea când cele două familii nenorocite, încunjurate de aceeaşi glorie a luptei pentru creştinătate, se aflau în aceeaşi Austrie împărătească, de aşa de puţină recunoştinţă. Intoarcerea în ţară, pe vremea când Matei voia să lase ca urmaş pe fiul lui Nicolae Pătraşcu şi al Ancăi, botezat de părinţi, cu mândrie, Mihai, a putut să aibă loc mult mai târziu, — tocmai prin acel an 1640, când se punea această chestie a moştenirii tronului unui Domn acuma bătrân [1]), deşi se ştie că la 1643 Împăratul se gândea a face din nepotul de fiu al Viteazului un agent pentru a produce, prin faima numelui ce purta, răscoala Ardealului [2]); Mihai cel nou va muri la Cazaci, de cari nu înţelegem de ce şi cum se prinsese, dar fusese câştigat şi de frumuseţa şi de averea Ruxandei, fiica lui Vasile Lupu, văduvă a urîtului Cazac stricat de vărsat Timuş, fiul Hatmanului Bogdan Hmilniţchi, fără a părăsi până la capăt gândul la Ardeal.

Elina, fiica mai mică a lui Radu Şerban, era în Ţara-Românească, de mult mai multă vreme decât Anca, încă din 1634, cel puţin, căci Şerban, fiul ei cel mai mare, s'a născut, cum o arată inscripţia de pe mormântul lui din Cotroceni, la 1635 [3]). Socotelile Braşovului n'au nicio menţiune pentru aceastălaltă întoarcere, dar ea n'a putut să aibă loc decât după aşezarea în Domnie a rudei care era Matei Basarab.

Elina şi Constantin Cantacuzino avură mulţi fii, cari moşteniră alesele însuşiri de rasă ale părinţilor. Creşterea li-o dădu, în rândul întâiu, această deşteaptă, cultă, bogată, de bun neam şi pe dreptate mândră mamă. Faţă de dânşii ea înţelese, după tradiţia mamei ei înseşi, să rămâie în casa şi pe moşiile ei desăvârşită şi respectată stăpână. Aceasta o arată testamentele de care ne ocupăm.

---

1) *Ibid.*, IV, p. CCI.

2) *Ibid.*, p. CCIX, nota 3. Cf. şi articolul lui Slavici, *Familia lui Mihai-Viteazul*, în revista *Vatra*, I. Cf. *Studii şi documente*, IV, pp. CCLIV, CCLVII, CCLIX, CCLXXII; p. 245, no. LXXXI.

3) Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 332, no. II (v. şi nota 9), unde se rectifică data de 1641—2, dată în Iorga *Despre Cantacuzini*, p. LX.

II

Cel d'intâiu a fost tipărit în românește, întâiu de A. D. Xenopol, în adausul la volumul IV din *Istoria Românilor*, apoi, tot așa, în *Documentele Cantacuzinilor* adunate și editate de mine, și tot de mine, în versiunea grecească, în volumul XIV din colecția Hurmuzaki.

Provocat de acea impunătoare călătorie la Ierusalim în care, întovărășită de fiul ei, purtat prin lume, Mihai, care luă de acolo ideia de a face un « Sinai » în țara sa însăși, de fiica Stanca, mama Brâncoveanului, Elina a fost încunjurată de o adevărată mică oștire de slujitori seimeni, supt bulucbașa Iancu, pe cari-i aduse până la Mormântul Domnului, acest act cuprinde întâiu recomandații de vieață morală și religioasă, de bună înțelegere între fiii chemați de venerata bătrână la casele ei de țară din Mărginenii-de-Sus, moștenire dela strămoșii din veacul al XV-lea. Ei trebuie să nu se despartă, ci să continue a locui împreună, clanul întreg, cu nevestele și copiii lor, la cari se adaugă nepoții din fiul Drăghici. In fruntea lor va sta, ca « ispravnic », un adevărat comandant, — Șerban, ca Domn, neputând îndeplini această sarcină, — învățatul Stolnic Constantin, care și în vremea prigonirilor guvernase: « Numai el singur să aibă a porunci tuturor căți să vor afla supt oblastiia casii meale, și să ia seama părcălabilor, și dă dănsul să asculte toți ». După plata cheltuielilor, Constantin va strânge ce rămâne, pentru a i se înfățișa, la întoarcere, ei.

Dacă însă i-ar fi ei să moară în cursul acelui pelerinagiu, se « alege din oamenii casii noastre, sau din priiatenii noștri unul sau doi, să fie oameni buni și cu frica lui Dumnezeu », cari vor face « cinci părți mari ». Vechea vatră, « scaunul », nu va fi însă a urmașilor lui Drăghici, cari și-au căpătat de mult sălașul la Măgureni, și a celor ai lui Șerban, așezat la Drăgănești, fiind astfel « întemeiați de la soțul mieu », mort silnic supt Grigore-Vodă Ghica, în împrejurările știute. Șerban nu se va amesteca prin părțile fraților, ci va avea sate osebi, pe care ea le-a însemnat în alt izvod.

Puțin iubitoare de nurori sau știindu-li obiceiul, Elina-și înștiințează copiii să nu li « asculte cuvintele..., însă de ceale

proaste şi « vrăjbitoare, care fac fraţilor neviaţă », şi, în general, « nici să se meastece iale în vorba voastră, când veţi avea între voi: au pentru moşii, au pentru alte trebi; ce să-şi păzească fieştecarea treaba ei ».

Aşa se înfăţişează frumoasa diată, scrisă după « învăţătura bunii stăpânii meale, jupăneasa Elina, stara Postelniceasa » de cunoscutul logofăt şi cronicar Stoica Ludescu [1]).

Într'însa se vede o grijă, o teamă. Ea venia din partea fiului mai mare, om violent, aprig, care ar putea să se arunce cu lăcomia sa asupra moştenirii ce revenia fraţilor.

De şi Ieromonahul Ştefan chemat, în clipa morţii Elinei, întoarsă încă în 1682 dela Ierusalim [2]), e adus a mărturisi mai târziu însă că, la stabilirea satelor ce se cuvin fiului mai mare, n'a auzit-o pe ea însăşi, ci Constantin Brâncoveanu, atunci Spătar, venea dela patul murindei şi dicta. « Şi eu, ca un prost, scriam ceia ce-mi zicea domnialui ». Pecetea însăşi a fost pusă tot de acesta [3]).

Dar tot « popa Ştefan, egumenul dela s[fân]ta mănăstire Arhiemandritul, unde să prăznuiaşte hramul S[fi]nţilor vărhovnici Apostoli S[fe]ti Petru i Pavăl, cară m'amu aflat duhovnicul răposatei Doamnii Ilincăi, fata răposatului Şărban-Vodă cel bătrân », declara altă dată, că Elina, înainte de a-şi împlini făgăduiala de pelerinagiu făcută încă în viaţa soţului, a redactat testamentul din Mărgineni înaintea lui şi a Mitropolitului Teodosie, că, fiind apoi,asupra morţii, dar « în toată firea, cu limbă năsmintită, în minţile ceale bune şi 'nţeleapte, care le-au avut din tinereaţe până la bătrâneaţe », înaintea aceloraşi marturi şi a întregii familii, nu numai că a întărit diata, dar a osebit şi în scris partea lui Şerban, plângându-se « cu lacrăme » pentru nedreptatea făcută de acesta fraţilor săi, cari au suferit supt Grigore-Vodă, nu pentru dânşii, ci pentru ambiţia lui de Domnie, precum însuşi Domnul prigonitor a spus-o. Dacă, pe lângă ce i s'a dat, se mai adauge ceva, e de mila fetelor

---

[1]) Hurmuzaki, XIV, pp. 244—7, no. CCCXXI.
[2]) Pentru călătorie, *ibid.*, p. 248, no. CCCXXI.
[3]) N. Iorga, *Doc. Cantacuzinilor*, pp. 112—3, no. LV, fără dată, supt Şerban.

lui mai mult. După dispariția mamei, Domnul cel de spaimă pentru ai săi nu a căutat că el îi e duhovnic și lui, ci l-a făcut să dea o tăgăduire formală [1]).

III

In aceleași documente publicate de mine în volumul XIV din colecția Hurmuzaki un act al Patriarhului de Constantinopol Dionisie, o rudă a Cantacuzinilor, și alte două dela urmașii lui lămuresc mai departe asupra luptei pe care a deschis-o această orânduire a Elinei înainte de a pleca la Locurile Sfinte.

In Ianuar 1691, nu numai Dionisie, ajuns Patriarh de Constantinopol, dar și fostul Patriarh Iacov, arată că, fiind amândoi la București, în Domnia, nouă, a lui Constantin Brâncoveanu, s'au înfățișat înaintea lor Constantin Stolnicul și Mihai Spătarul, cerând întărirea actului din Septembre 1681, și după mărturia lui Constantin-Vodă însuș, precum și a Mitropolitului muntean, Teodosie, a marelui Ban Vintilă Corbeanul și a arhimandritului Ștefan, că diata a fost făcută cu voia Elinei și pecetluită de dânsa. Și o copie întărită de așa de respectatul Patriarh al Ierusalimului Dosoftei se prezintă cu acest prilej, în locul originalului, luat de Șerban [2]).

Apoi, în Mart, Patriarhul ecumenic Calinic vede însuși originalul slavon al acelui act pe care-l confirmă în chipul cel mai solemn [3]). O nouă mărturie a lui Dosoftei de Ierusalim se adauge la aceeași dată, dând motivele pentru care s'a făcut diata din Mărgineni: înstrăinarea în vremea de prigonire a unor moșii și teama ca nu cumva, căzând Șerban, să se confisce averi de-ale familiei [4]). El afirmă că până la capăt Elina n'a voit să cedeze cumplitului ei fiu.

---

1) *Ibid.*, pp., 131—7, no. LX, fără dată, supt Brâncoveanu.
2) Hurmuzaki, XIV, pp. 277—9, no. CCCXLIV.
3) *Ibid.*, pp. 279—83, no. CCCXLV.
4) *Ibid.*, pp. 283—5, no. CCCXLVI.

Revenit pe Scaunul constantinopolitan, Dionisie dă o întărire a unei orânduieli *noi* pe care o făcuse în faţa lui, tot contra lui Şerban, Elina, *la Dobreni* (Iulie) [1]). Domniţa, ar fi zis: « mâna domnească mult poate şi fără teamă a apuca şi cele depărtate » şi « e lucru nestatornic al Domniei, deoarece de cele mai multe ori se întâmplă schimbare ». La întoarcerea din Ierusalim ea a refăcut actul, pe care Şerban i-l va smulge.

In Iulie 1693 acelaşi prelat arată, într'o scrisoare definitivă, că *un testament mai vechiu* al Domniţei prevăzuse *împărţirea egală* a averii între fiii ei. Au urmat apoi acele prigoniri din partea lui Grigore-Vodă Ghica şi « moşiile ei s'a întâmplat de au ajuns la pustiire deplină şi la peire ». Şerban devenind apoi Domn, ea face să se redacteze diata pe care am cercetat-o mai sus. Neîndrăznind să înfrunte pe pornitul ei fiu, acum stăpân al ţerii, ea roagă pe Dionisie, atunci duhovnicul ei, să caute a i-o arăta. « Petrecând acolo Smerenia Noastră, nu numai de două sau de trei ori, şi mai des, la Bucureşti, dar şi la Dobreni, când pleca la sfânta cetate a Ierusalimului, s'a rugat de noi acea Doamnă ca să arătăm răposatului Şerban Voevod această afacere cu mijlocirea noastră, ca să aibă încă şi dela el putere şi asigurare a doua diată a ei, ca una ce e dreaptă şi legiuită ».

Dar, declară viitorul Ecumenic, Vodă s'a aprins de mânie straşnică, încercând a smulge actul prin care se credea păgubit. Dionisie a fost silit el însuşi s'o sfarme, şi înspăimântat, a făcut-o « economicos », adecă nesincer. Acum însă şi teribilul stăpân era supt pământ şi, pentru a face plăcere lui Constantin Stolnicul, sfetnic de căpetenie, în vremea când stăpânia nepotul lui, Constantin Brâncoveanu, diata a doua e repusă în vigoare de acela care avea autoritatea primului Scaun al ortodoxiei [2]).

Diata dela Mărgineni era cunoscută; o alta, de alt caracter, însă nu. Am găsit-o între documentele pe care le adaug acum la volumul XIV din colecţia Hurmuzaki.

---

[1]) *Ibid.*, pp. 285—7, no. CCCXLVII.
[2]) *Ibid.*, pp. 294—5, no. CCCLV.

IV

La 18 Noemvrie 1681 Patriarhul Dionisie arată că a fost chemat la Dobreni, unde Domnița i-a mărturisit toate supărările unei așa de lungi vieți. Intrebată ce face, acum când pleacă la Ierusalim, cu averea, pe care ar voi poate s'o împartă între copii, ea a refuzat însă cu indignare: « Eu, Preasfințite, mi-am pus în mine gândul călătoriei mele acesteia numai la Dumnezeu singurul ajutător, iar, în ce privește averea dela părinți și dela bărbat, cum să fi ajuns la așa o nebunie, încât, fiind eu încă vie și văzând soarele cu ochii, să dau altora stăpânire? » Dacă-i va fi dat a nu se mai întoarce din drumul cel așa de lung, atunci « fiii cei drepți, din sinul mieu, vor fi stăpâni cu toții ai lucrurilor mele și ai întregii moșteniri dela părinți și soți, cari moștenitori sânt cunoscuți de toți ».

Nu se mai vorbește însă de o situație deosebită pentru Șerban, ceea ce ar însemna o revenire. « Iar, dacă va fi alta voia lui Dumnezeu și mă va păstra vie, voiu avea ale mele ca mai înainte ». Deci *stăpânirea mamei, până la moarte, ca în cazul propriei ei mame.* Și ea adauge, într'un mare, frumos și plin de înduioșare avânt al pasiunii: « Căci nu e drept să fiu trădătoarea averilor din străbuni și să rătăcesc căutându-mi pânea pe la copii și astfel să cerc ușile străine, cum alții au stat la ale mele ».

Aceasta amintește plângerea lui Dante pentru acei cari suie și coboară scările străine și mănâncă pâine dela altul. Iar, mai departe: « Căci e lucru trist și protivnic a căuta la străini și a fi răspins, iar dela cei de casă a fi înstrăinat ar fi un lucru jalnic și de nesuferit și mai presus de toată nenorocirea ». In sfârșit: « De aceia am socotit să nu îndepărtez nimic din ale mele dela stăpânirea mea, nici cea mai mică parte din ce s'ar putea împărți, cât voiu fi în viață, până ce, despărțită de această carne departe suferitoare, atunci fiii miei să împartă și părinteasca (mea) avere și cea dela soț, și s'o moștenească așa cum vor vrea, înlăturând lăcomia, ci așa cum mai de mult li-am împărțit ».

Sinceritatea actului poate fi pusă la îndoială în ce privește lăsarea la o parte a restricțiilor privitoare la Șerban, dar

puternicul accent de stăpână al fiicei și mamei de Domn, al urmașei vechilor Basarabi răsună până la noi, de-a-lungul anilor, ca și tânguirea regelui Lear în bătaia vântului care răscolește pletele albe ale celui despoiat și părăsit de înseși odraslele iubite ale cărnii sale.

Am văzut că al patrulea testament, necunoscut, va fi dictat numai de pe patul de moarte al bunei păstrătoare de avere.

GEORGE POPOVICI
UN ISTORIC UITAT AL VECHIULUI DREPT ROMÂNESC

DE

GEORGE FOTINO

Şedinţa dela 8 Martie 1935

Povestea unei vieţi uitate dă celui care încearcă s'o scoată din uitare sensaţia celor dintâi luciri ale aurului nou. Cui îi deapănă firul ea îi dă sensaţia descoperirii: un nume aproape necunoscut, ici şi colo doi, trei cari îşi mai aduc doar vag aminte, ici şi colo două, trei scrisori şi câteva crâmpeie tipărite — abia atâtea câte sunt de ajuns pentru a dovedi o vieaţă reală. Să o rechemi într'o lume, ca a noastră, pe care a cosit-o uitarea, e şi un act de dreptate postumă — o restabilire de proporţii în judecata oamenilor cari sunt asupra celor cari au fost — e şi, în gândul din care porneşte, o lacrimă recunoscătoare târzie.

Aceşti uitaţi cari par a nu avea biografie, aceşti nedreptăţiţi cari au ajutat şi ei la constituirea unui trecut care e şi rodul unor oameni faţă de cari recunoaşterea posterităţii s'a arătat sgârcită, aceşti învinşi cărora nu li se mai cântă laude, trezesc deseori un interes egal şi totdeauna o mai duioasă simpatie decât atâţia alţii a căror siluetă se profilează în proporţii uriaşe, poate uneori exagerate, pe fondul amintirilor.

Dar cel a cărui amintire o evoc aici nu este dintre oamenii cărora recunoaşterea postumă nu li se acordă decât prin compasiune. Ci vieaţa lui s'ar cere povestită şi opera lui preţuită în ceva mai mult decât în câteva pagini care vor încerca a povesti cum a trăit şi a preţui, în cadrul criticei istorice, ce a scris. Şi dacă ele vor înfăţişa cu o complezenţă

aparent exagerată oarecare amănunte biografice, este și pentru ca, măcar după moarte, să i se dea acea dreptate pe care în timpul necăjitei sale vieți el nu a putut s'o cunoască, este și pentru ca, în legătură cu un om uitat, să aflăm câte ceva din tabloul vieții culturale și politice bucovinene din cea de a doua jumătate a veacului trecut.

* * *

Este acum o jumătate de sută de ani, redacția « *Convorbirilor literare* » primea și lăsa să treacă în paginile lor [1]) versurile unui necunoscut:

Fără veste, fără nume am să ies din lumea lor,
Nici-un ochi de-azur n'a plânge, nu s'a stinge nici-o stea,
Numai poate-un glas de clopot va 'ncerca o tânguire
Și un dascăl sur și gârbov va rosti un « Tatăl nostru ».

Câteva luni mai târziu [2]), același nume apăru în paginile « *Convorbirilor literare* », în josul versurilor:

Nu ard luminile de ceară, cântări de groapă nu răsună,
Să mă privească înc'odată prietenii nu se adună.
. . . .
Și-atunci te văd viind spre mine, din vremi pierdute-o arătare,
Și ochii mari și plini de milă, de vină grea îmi dau uitare.

Acum mai bine de un pătrar de veac, într'o noapte de Iulie [3]) poposea într'un han dintr'un orășel pierdut undeva, într'o margine a Ungariei, un tânăr deosebit de frumos la înfățișare. Și, în noaptea aceea de Iulie, primarul orășelului unguresc primea rândurile de mai jos:

«*Domnule Primar*,

« Am luat morfium și sper negreșit să-mi aflu moartea cea dorită. Depeșele alăturate rog a le trimite îndată după moartea mea la adresele lor [4])...

---

[1]) « Convorbiri Literare », Nr. 2/1 Mai 1885.
[2]) *Ibid.* Nr. 12/1885.
[3]) 11/12 Iulie 1905.
[4]) Depeșe adresate familiei, unui prieten și poliției din București, scrise în limba germană și vestind moartea. Publicate în: Leca Morariu, *Ce a fost odată, Din trecutul Bucovinei*, ed. II-a, București, 1926, pp. 87—89.

« Las în această scrisoare și banii cari mi-au mai rămas — 340 de coroane — sumă cu care, până la sosirea cuiva din neamurile mele, pot fi preîntâmpinate cheltuielile cele mai de grabă.

« Mai las aici... și inelul meu de căsătorie...

« Doresc ca după isprăvirea reglementarei anchete din partea Parchetului, să fiu îmbrăcat în albituri curate (sunt în geanta de jos) și în hainele cele negre.

« Rog în sfârșit să mi se dea un mormânt într'unul din țintirimele din Munkacs, fie chiar într'un colț singuratic.

« Domnule Primar, nu vă pot exprima mulțămita ce vă datorez, dar părinții mei vor face-o, de sigur.

« Luni noaptea ».

Așa i s'au închis ochii, mai înainte ca rostul vieții sale să-i fi fost încheiat. Așa s'a stins undeva, într'un orășel unguresc dinspre confinele Galiției, și s'a stins departe și singuratic — așa ca în versurile sale care, un pătrar de veac mai înainte, răsunaseră ca un threnos anticipat prin durerea presimțirii.

* * *

Cine era și de unde venea tânărul acesta de o neobișnuită frumusețe? Intrebat, ar fi putut răspunde — și, cu atâta distincție în făptura lui, ar fi fost îndreptățit să răspundă: « *sunt fiu de prinț și viu de departe* ».

Era fiu de popă.

Tatăl său, Eusebiu Popovici, fusese un om de mare omenie, de o rară modestie și un preot de mare cuviință bisericească. Cineva, care l-a cunoscut, scrie că « între câți preoți au urmat cursurile școalei teologice bucovinene nu este unul singur care să nu pomenească cu evlavie numele acelui venerabil bătrân, care a fost pentru dânșii și pentru oricine l-a cunoscut un sfânt al științei și al bisericii sale » [1]).

Mama lui, Elena Popovici, era o femee de o deosebită frumusețe, de multă duioșie în sentimentele ei, de o dărnicie care ușor mergea până la risipă.

Feciorul preotului Eusebiu Popovici și al Elenei — născut în ziua Sfântului Mihail (8/20 Noemvrie) 1863 — avea să

[1]) N. Iorga, *Oameni cari au fost.* Vălenii de Munte, 1911, p. 136.

primească în casa părintească, unde stăpânea o atmosferă curată și o politețe ce se mărturisea în fiecare gest și cuvânt, o creștere ca pe vremurile cele mai bune de demult.

Școala primară o făcu la Cernăuți. Trecu apoi, în 1874, la Liceul german de sub conducerea lui Ștefan Wolf. Aici, în timpul școlăriei sale, el întemeie, împreună cu alți colegi Români, o asociațiune secretă, editând și o revistă « *Intreprinderea* » [1]. Elevul își uimea dascălii cu ușurința cu care trecea prin școală — fără să fi fost obișnuitul « *cel dintâi* » al clasei [2] — și care vestea pe adolescentul prodigios ce avea să fie. Mântui liceul la 28 Iunie 1882, obținând bacalaureatul cu mențiunea « reif ».

In același an se înscrie la Facultatea de Drept din Cernăuți.

Vieața de student avea să înfățișeze neastâmpărului său de a se cheltui nu numai pe terenul cercetărilor științifice, ci și pe acela al luptelor naționale românești, un câmp larg. A doua zi chiar după ce termină liceul, la 29 Iunie 1882, ceru să fie admis — și fu primit în ședința plenară din 3 Iulie 1882 — în acea asociațiune care strângea pe tinerii bucovineni pentru desvoltarea, pe bază culturală, a sentimentului național — « *Junimea* » — și făgăduia, în cererea sa, că « va păzi ca un credincios adept al ideilor exprimate în statute, cu sfințenie, tradițiile și obiceiurile societății și va stărui, după măsura neînsemnatelor sale puteri și neobosit, întru sporirea și înflorirea ei » [3].

In cadrul « *Junimei* », George Popovici desfășoară o vie activitate, prin conferințele pe care el însuși le face la șezătorile acestei societăți culturale, alegând subiectele lui în deosebi din istoria vechiului Drept românesc [4] — pentru care înclinările lui se mărturisesc de pe atunci — și uneori și din câmpul producțiunilor literare românești. Astfel, în

---

[1]) Am aflat de existența unui exemplar în posesiunea d-lui profesor Victor Olinescu dela Cernăuți. Această revistă școlărească nu a fost tipărită. Circula în copii litografiate.

[2]) A promovat clasele V și VI, fiind clasificat al 4-lea; clasa VII-a a promovat-o clasificându-se al 7-lea; iar în cl. VIII-a s'a clasificat al 6-lea.

[3]) Ms. Academiei Române Nr. 5262.

[4]) V. *infra*.

1883, ca secretar al « *Junimei* », comentează într'o ședință a ei poemul « *Mărul* » de Ion. cav. de Pușcariu (Budapesta, 1883) și, altădată, vorbește despre « *Luceafărul* » lui Eminescu; cu un alt prilej, face o prelegere asupra elegiei lui A. Naum, analizând tendințele literare ale acestuia și vorbind și despre elegia antică și modernă [1]).

Din « *Raportul Societății Academice « Junimea » asupra anilor administrativi 1908—1925* » [2]) aflăm că « în anul administrativ 1883—1884 președinte este ales George Popovici, unul dintre cei mai mari *junimeni* — numit de d-l N. Iorga *cel mai interesant și cinstit fost bucovinean și junimean* ».

Sub impulsul lui, Societatea bucovineană dă un ritm mai vioi acțiunii sale culturale [3]), iar pe linia luptelor naționale face progrese mari. Președinte al « *Junimei* », George Popovici se opune — și cu succes — încercării guvernului austriac de a strămuta Universitatea din Cernăuți la Brünn, în Moravia. Un tineret universitar, în inima Bucovinei, era și un punct de sprijin al luptelor pentru păstrarea românismului în acel colț de pământ din vechea țară a lui Ștefan. « Puși în curentul unei civilizațiuni străine —scria George Popovici în raportul său anual — avem o deosebită datorie morală a cultiva sentimentul național și a întări legăturile ce ne leagă de poporul nostru » [4]).

Ca o recunoaștere a meritelor câștigate în activitatea lui de fost membru și președinte al « *Junimei* » [5]), aceasta avea să-l proclame, mulți ani mai târziu, în ședința comitetului

---

[1]) « Albumul Mare » al Soc. Acad. Rom. « Junimea », Nr. 133.

[2]) Cernăuți, 1926.

[3]) O adunare generală, o întrunire generală extraordinară, 8 ședințe plenare ordinare, 15 ședințe ale comitetului, mai multe întruniri sociale, numeroase șezători organizate pentru a atrage atențiunea asupra creațiunilor literare românești și pentru a stârni interesul în jurul cercetărilor privitoare la literatura și istoria Românilor. « Albumul Mare » al Soc. Acad. Rom. « Junimea ».

[4]) « *Raportul Soc. Acad. Rom.* « Junimea » *din Cernăuți asupra anilor administrativi 1908/9—1925/26* ». (Cernăuți 1926).

[5]) In 1884—1885 face parte din delegația celor 4, care avea să organizeze festivalul decenal din 4 Octomvrie 1885 al « *Arboroasei* ».

In 1885—1886, semestrul al doilea, este președinte al comisiunei literare. Rostește cuvântarea de deschidere la « comers ».

La 29 Iunie 1887 este ales în comisiunea pentru « coment ».

Mai târziu, în 1892, avea să fie chemat a face parte din « Comisia pentru regulament ».

din 25 Februarie 1893, « membru emeritat », iar în ședința sa generală din 2/14 Noemvrie 1897, membru al ei de onoare.

« Priviți aceasta — i se adresează « *Junimea* » — ca un mic semn de simpatie și admirațiune ce nutrește tinerimea română concentrată sub drapelul « *Junimei* », pentru neobositul zel și iubirea cu care ați lucrat de atâția ani la fericirea poporului român și pentru interesul viu pe care l-ați manifestat de atâtea ori față de Societatea noastră... Vă rugăm să păstrați și în viitor viul interes ce l-ați arătat până acum față de națiunea și în special de Societatea noastră, acordându-ne binevoitorul și prețuitul d-voastră sprijin și mai departe ca să ajungem « uniți în cugete, uniți în Dumnezeu » la ținta cea măreață ce o urmărește Societatea noastră » [1]).

Inițiativele lui, în vremea cât era student universitar, pentru întemeierea de cabinete de lectură și bănci populare după sistemul « Reiffeisen » și pentru înviorarea vieții sufletești a Românilor bucovineni, sunt numeroase. In vremea aceasta se așează și acțiunea lui pentru înființarea internatului școlarilor Români la Cernăuți.

Student la Universitatea cernăuțeană, el își îndeplinește totdeodată și îndatorirea serviciului militar.

In vara lui 1885 îl aflăm — cătană în oastea imperială — la Stanislau, la manevre. Pentru biograful său își are însemnătate acest moment, căci pentru prima oară George Popovici pleca din casa părintească și se îndepărta de acea caldă atmosferă de familie în care își puteau face mai greu ziuă înclinările către tristețe și descurajare, pe care vremea avea să le adâncească. « In starea mea de aici — scrie tatălui său, la 24 August 1885, dela Stanislau — departe de casă și desfăcut de toate relațiile familiare, m'au cuprins o jale... » [2]).

Il regăsim apoi la Cernăuți unde, la 24 Iulie 1888, își capătă absolutoriul. Pleacă în același an la Innsbruck, de unde o boală grea îl îndepărtează vremelnic și unde, după ce își regăsise acasă, între ai săi, o stare de spirit pe care depărtarea i-o întuneca, repleacă în primăvara lui 1890 pentru a

[1]) Adresa Nr. 8 din 7 Noemvrie 1897 a Soc. Acad. Rom. « Junimea », Cernăuți, în « Albumul Mare » din Biblioteca « Junimei » și în Ms. Acad. Rom., Nr. 5262, p. 98.

[2]) Din scrisorile pe care mi le-a încredințat prietenul și colegul meu Eusebiu Popovici, deputatul bucovinean dispărut de curând în împrejurări tragice.

urma, în semestrul de vară, studii de istoria Dreptului. « Călătoria mea în Galiția — scrie mamei lui, la 9 Aprilie 1890, dela Innsbruck — nu pot spune că a fost plăcută. Am călătorit cea mai mare parte în societate de dame bătrâne, care erau toate foarte curioase și mă omorau cu întrebări, dar care totdeodată erau și foarte indignate că nu știu a vorbi leșește ». Orașul Cracovia nu l-a încântat: « de fel nu-mi pare rău că nu m'am născut în Cracovia ». Despre drumul de aici până la Viena « nu am nici o idee, călătorind noaptea și având strașnice visuri, până ce nu am dat de pricina lor. Un jidan gros din Galiția, care călătorea cu mine, și-a fost pus cu mare ticnă capul său greu și mintos tocmai pe stomahul meu...». Dar Viena îl entusiasmează: « priveliștea ce mi-a oferit Viena au întrecut toate ce mi-am fost croit despre dânsa în fantezia mea ». Drumul dela Salzburg spre Innsbruck, cu « munți înalți, cu stânci — unele pleșuve, altele acoperite cu câte un castel în ruină sau cu o mănăstire — cu pâraie sălbatice ce se revarsă sgomotos devale, cu tuneluri, cu lacuri întinse și cu orașe în stil vechiu, m'au fermecat foarte mult... Dar începe a-mi fi dor de acasă, singur cum sunt la Innsbruck » [1]) — unde sosise în ziua de 21 Martie 1890.

Este la Innsbruck.

Profesorii de acolo — Schiffner, Zallinger, John, Schuller, Nilles, Gegenbauer — « rămâneau uimiți de cunoștiințele ce avea studentul care nu părea capabil de atențiune și sârguință » [2]). « Am fost bine primit de profesori — scrie el tatălui său, la 15 Aprilie 1890 — La vizita ce am făcut profesorului Zallinger, luându-ne de vorbă, cred că au cunoscut bine că nu sunt ignorant în cele ale istoriei de Drept, căci m'au congediat, pot zice, chiar respectuos » [3]). Și altădată — la 10 Iulie același an — scrie tatălui său:

« Adesea m'am gândit în singurătatea mea la d-voastră și la vieața d-voastră conștientă de scopul ei și plină de activitate, și am găsit în ea un

[1]) *Supra.*
[2]) N. Iorga, *Oameni cari au fost,* p. 137.
[3]) Din scrisorile încredințate mie de Eusebiu Popovici.

îndemn pentru mine. Poate că voiu izbuti și eu să ajung așa încât să nu fiu prea nevrednic. Am aflat în cercurile profesorale de aici o primire destul de prietenoasă. Profesorii mă consideră ca pe unul ce aspiră la o catedră universitară și are sorți să-și împlinească aspirațiile »[1]).

Cum era judecat de profesorii dela Innsbruck ne mărturisește și o scrisoare din 25 Noemvrie 1890, adresată preotului Eusebiu Popovici de profesorul John[2]):

« Dacă răspund abia astăzi ultimei d-voastre scrisori atât de amabile, sau mai bine zis mulțumesc pentru ea, întârzierea se datorește faptului că mai voiam să discut temeinic cu colegul meu Zallinger — ceeace am putut face abia zilele acestea. Părerea lui este în totul cum o așteptam. Și Zallinger declară că în al d-voastră filius studiosus a cunoscut și prețuit un tânăr și nobil bărbat cu aplicații serioase și multă pricepere pentru munca științifică și îi pare rău că tocmai în anul trecut a fost reținut de treburi la Decanat și altele tot atât de neplăcute, neputând să se consacre seminariului și în special fiului d-voastră — așa cum singur ar fi dorit și cum o va face cu siguranță în viitor. Dar pune condiția ca, înainte de aceasta, să termine la Cernăuți cu formalitatea rigoroaselor ca să se poată dedica nestingherit și neîmpărțit muncii științifice, pentru care și colegul Zallinger îi prevede cel mai bun horoscop. Recomand deci tânărului prieten să urmeze cât mai curând sfatul lui Zallinger. Având în vedere tot ce știe și ce poate, acest lucru nu-i va răpi timp prea mult[3]); și apoi va putea să lucreze mai departe sub conducerea și siguranța admirabilă a lui Zallinger. El nu mai e aici străin și ar găsi de sigur cele mai bune îndemnuri. Casa noastră modestă poate s'o privească atunci ca pe a sa ...»

Dar, pe de o parte, acea trăsătură a caracterului său pe care o moștenise, se pare, dela mamă — dărnicia mergând uneori până la risipă — pe de altă parte sdruncinul unei dragoste care de pe atunci se vestea tristă și care mai târziu avea să se încheie tragic, aveau, încet, încet, să dea vieții lui sufletești nota de melancolie a unui poem osianic.

La Innsbruck, în mijlocul colegilor săi, cari, potrivit unei tradițiuni studențești germane, trăiau o vieață voioasă și

---

1) *Supra.*

2) Ms. Acad. Rom., Nr. 5262.

3) Dintr'o scrisoare către mamă, din 5 Aprilie 1890, trimisă dela Innsbruck, aflăm că acesta era și gândul lui: până la Iulie, să termine « rigorosul istoric », întărindu-se și în limba latină și în germana medievală, iar până la 10 Ianuarie 1891 să termine « rigorosul județial » și până la 10 Aprilie 1891 « rigorosul politic ».

exuberantă, în mijlocul avânturilor tinerești ale celor de o vârstă cu dânsul, el își trăiește vieața singuratic și retras, « nevoind — cum însuși scrie — să fac cunoștiință cu colegii mei, cari au apucături prea germane » [1]). Și câți dintre cei cari în vieața studențească au știut ce sunt lipsurile, amăgindu-și uneori foamea, alteori frigul, deseori pe amândouă, nu vor încerca sentimentul duioșiei pe care l-am încercat cetind rândurile trimise într'o zi — la 5 Aprilie 1890 — tatălui său care îi vestise că-i va mări ajutorul lunar de acasă: « tată, atunci chiar și gazeta o voiu putea citi odată pe săptămână, Dumineca după amiază » [2]).

Dar starea lui sufletească se arată tot mai întunecată și șovăelnică.

« Tată, nu pierdeți încrederea în mine — scrie dela Innsbruck, în vara lui 1890 — știu care este sursa rătăcirilor mele de până acum, dar vă rog să nu o mai amintiți... Eu singur mi-am făcut judecată... Dar d-voastră trebue să mai aveți bucurii de pe urma mea... Mai fiți numai de astă dată în stare de a uita și ierta, dar nu cu milă ci cu speranță... Acum sufletul meu se tânguește de a fi izbăvit de umilință... Există în mine o putere dornică de bine... Eu voiu găsi din nou drumul ce duce la d-voastră și la mărinimia d-voastră... Că mama mă iubește foarte mult și mă iartă, o știu. Doamne, cât sunt de rău de a o fi răsplătit astfel! Dar știu că ea mai are speranță că voiu reuși prin muncă să ies din această stare: și în această privință are dreptate... Mai acordați-mi încă numai odată încrederea d-voastră și apropiați-mă de sfințenia d-voastră sufletească » [3]).

Și altă dată — tot în vara lui 1890 — scrie:

« Trebue să deviu un fiu așa cum îl meriți și aceasta cu atât mai mult că o pot și că, deși voiu fi greșit vreodată, am dorit-o întotdeauna în inima mea. Tată, cum stau așa singuratic și spovedindu-mă ție, îmi pare că devin din nou copilul ce am fost cândva, acum câțiva ani, pe care îl conduceai de mână. Condu-mă și acum, nu mă mai lăsa, eu vroind ca mai întâiu să te urmez și apoi să-ți fiu sprijin » [4]).

Scrisorile se succed în aceeași notă de tristețe și de desorientare.

---

[1]) Scrisoare din 22 Aprilie 1890 (din scrisorile încredințate mie).
[2]) *Supra.*
[3]) *Supra.*
[4]) *Supra.*

« O, iubite tată — scrie dela Innsbruck, în Iulie, acelaș an — cât de slab sunt eu și de enervat. Dacă cuget la mine și la d-voastră îmi vin fiorii de plâns ca la un nebun și la un copil... Citiți epistola alăturată și judecați în ce chin mă aflu... Cele mai strașnice idei îmi săgeată prin cap și cele mai heterogene și mai contrarii simțiminte îmi sfâșie și încruntă inima. Credeți-mă, tată, că de când — și sunt acum 4 ani — am pus piciorul pe pragul acelei case afurisite, niciun gând mângâios și senin nu am avut. Acum, în cele din urmă zile de Iuliu, aflu disperate lucruri ce se petrec prin Sadova și Dorna... Vă spun că atunci am fost gata la orice. Ca un ieșit din minte am alergat prin pădure și dealungul Innului... O, iubite tată, d-voastră aveți o vieață sfântă. Nu ați simțit nici când acea strașnică disperare... Nu știu, în mine sunt două suflete. Unul ce mă împinge la disperare și altul iar setos de a fi în armonie cu ceeace e moral. Dați-mi un sfat ce să fac » [1]).

Sclipiri de optimism, avânturi încrezătoare, încordări de voință. Apoi, sumbre presimțiri, descurajări, resemnări în voia sorții.

* * *

Se întoarce la Cernăuți.

Un scurt răstimp de silințe pentru a se regăsi pe sine. Apoi, se așează pe linia activității încrezătoare.

Iși ia, la 18 Iunie 1894, doctoratul juridic [2]). Diploma semnată de Dr. Skedl, decan, Dr. Schuller von Libloy, promotor, Dr. Friedrich von Kleinwaechter, rector, mărturisește că și-a trecut doctoratul în chip strălucit — greșală inițială, pe atunci, pentru cineva care, ca dânsul, se pregătea pentru cariera universitară. Nu știa că drumul către poarta Universității avea să se închidă celui care aducea, odată cu deplina stăpânire a științei sale, o minte cuprinzătoare și o fire dreaptă.

* * *

Dar tânărul nostru învățat, care ceasuri de-arândul ar fi stat țintuit cu ochii căutători de deslegări asupra unui hrisov

---

[1]) *Supra.* Altădată, la 15 August 1890: « mă chinuește nervositatea și nu pot scăpa de ea », scrie tatălui său.

[2]) Este al 278-lea doctor promovat de Universitatea din Cernăuți.

voevodal, pentru a-i statornici autenticitatea sau pentru a desprinde din șirurile lui vreun strop de lumină, se simțea mânat și de alte doruri și spre alte zări. Și iată că drumul politicei i se deschide.

Avea să-l ducă departe acest drum al politicei, drum cu repezi suișuri, de unde el, fecior de preot bucovinean, putea să cuprindă nevoile neamului său necăjit din țara de sus a lui Ștefan, ba la un moment dat — prin 1900 — nevoile întregului neam românesc din împărăția austro-maghiară. Avea să-l ducă departe acest drum cu repezi suișuri, dar și cu nu mai încete coborîșuri, de unde, curând, doar amintirea lui avea să se mai ridice pe plaiurile Bucovinei.

« Vorbea țăranilor în graiul lor, ca un învățat frate mai mare; i-a unit așa de mult în suflet cu dânsul încât la Putna, deunăzi, [prin 1904] cu prilejul slăvirii amintirii lui Ștefan-cel-Mare, unde venea acum numai ca un oaspe al serbărilor pentru Ștefan, țăranii adunați în preajma mormântului sfânt purtau pe pieptul lor chipul deputatului de odinioară, pe care nu-l uitaseră și pe care acum îl vor fi plângând ca pe un binefăcător și un cosângean în căsuțele lor din muntele Câmpulungului » [1]).

Din nevoile lor își făcuse crezul politic. Bibliotecile și cooperativele sătești, editarea unei foi pentru țărani, petrecerile populare și șezătorile culturale — urmare a activității similare din vremea studenției sale — aveau să ajute la crearea acelui curent democrat care a înviorat și susținut mult timp vieața politică a Bucovinei și care avea să imprime acestei politici un sens mai dârz național. « De multe ori am trecut — spunea într'o conferință rostită cu prilejul întemeierii unei case de cetire, « *Lumina* », în comuna Clocucica [2]) — prin ulițele umbrite de pomete și în multe case am intrat și cu drag m'am petrecut. Mi-au plăcut întotdeauna oamenii de aici, cu felul lor harnic și cinstit. In totdeauna m'a tras inima la ei... ». Intemeind aici, ca și în atâtea alte părți, case de lectură care « ne luminează mintea și inima și trezesc în noi dorul și iubirea de nația noastră românească și de limba ei

[1]) N. Iorga, *O lacrimă pentru George Popovici*, în « Semănătorul », IV, Nr. 3 (24 Iulie 1905).
[2]) Ms. Acad. Rom. 5262 f. 170, scris de mâna lui G. Popovici.

dulce și frumoasă », George Popovici urmărește apropierea sufletelor într'o « frăție adevărată », în spiritul căreia nația românească va ajunge « să nu mai fie isgonită dela vatra ei... ».

Se anunțau alegeri pentru Parlamentul imperial. George Popovici, care în primele zile ale anului 1897 plecase la Viena, Innsbruck și Berlin într'o călătorie de studii [1]), se întoarce la Cernăuți pentru a lua activ parte la lupta electorală. « *Comitetul central electoral al Românilor din Bucovina* », ținând seamă de hotărîrile de principiu luate odinioară, în « memorabila zi de 7 Martie 1892 » — când reprezentanții Românilor bucovineni au stabilit temeiurile acțiunii lor politice și care hotărîri fuseseră « observate până acum de tot românul cu sfințenie » — proclamă candidat « pentru Senatul imperial, în noua curie a V-a și anume pentru partea sudică, a țării cu ținuturile: Storojinețul, Siretele, Rădăuții, Suceava Gura-Humorului și Câmpulungul, împreună cu orașele numitelor districte, pe Dr. George Popovici » [2]).

Candidatura lui George Popovici a stârnit o vie mișcare de simpatie și de încredere în rândurile românești. « Sprijinitor foarte sigur al intereselor generale ale țăranilor » [3]), « înfocat naționalist de prima ordine » [4])— cum este înfățișat de presa bucovineană [5]) — George Popovici se putea socoti cu toți sorții isbânzii.

Firește, nu au lipsit uneltirile împotriva lui. Un contracandidat de circumstanță — Pruncul — a încercat o diversiune [6]).

In ziua de 4 Martie 1897, George Popovici a fost ales cu o covârșitoare majoritate de voturi — 597 din 625 — în Parlamentul imperial. « Rezultatul acestor alegeri — scrie

---

[1]) « Gazeta Bucovinei », Nr. 1, anul VII din 2 Ianuarie 1897. Aceiaşi ştire în « Deșteptarea » Nr. 2, anul V din 15/27 Ianuarie 1897 (Cernăuți).

[2]) « Gazeta Bucovinei » Nr. 8, anul VII din 6 Februarie 1897.

[3]) « Bukowiner Post » din 9 Februarie 1897.

[4]) « Bukowenski Wiedomosti » din 4 Februarie 1897.

[5]) « Gazeta Bucovinei » Nr. 10, anul VII din 20 Februarie 1897, care reproduce « Vocile din Presă ».

[6]) *Ibid.*, Nr. 8, anul VII din 6 Februarie 1897. « Nu e vorba — scrie « Gazeta Bucovinei » — de ceva ce se poate lua în serios, dar, în cazul prezent, ce simțim cu mâhnire e că pretinsul contra candidat, până acuma, în societatea noastră trecea de român ».

« *Gazeta Bucovinei* » — a documentat că poporul român a început a înțelege misiunea și drepturile sale politice și știe ținea disciplina [1]) ».

Alegerea noului deputat a avut mare răsunet și a provocat mult entusiasm în poporul bucovinean. Până și în stihurile populare, în chiuiturile care se cântau la ospețe și la petreceri, se regăsește amintirea acestei bucurii a țăranilor români din Bucovina [2]).

Odată ajuns în Parlamentul dela Viena, George Popovici desfășoară o activitate care, într'un spirit de intransigent naționalism, cuprinde toate nevoile neamului românesc din țara lui bucovineană. Și multe și felurite sunt aceste nevoi care găsesc apărare și sprijin în « voinicul nostru deputat » — cum îl numește « *Deșteptarea* » [3]).

Pământurile « gospodarilor dela țară » amenințate să treacă în mâinile hrăpărețe ale cămătarilor află inițiativa lui George

---

[1]) *Ibid.*, Nr. 17, anul VII din Martie 1897.

[2]) Printre multele scrisori trimise ziarului « Deșteptarea », destule aduc știrea entusiasmului popular. Destule aduc cântecele care se cântau la ospețe și petreceri (Ms. Acad. Rom. Nr. 5262, p. 139).

Frunză verde liliac
Să trăiești, Cernăuți drag
. . . .
Că din tine-a răsărit
Trandafir mândru 'nflorit
Și tot crește și 'nflorește,
. . . .
Frunzuliță românească,
Să zicem toți: « Să trăiască,
Să trăiască, să trăiască »
Anii lui să se 'nmulțească,
Și mărirea lui să crească.
Frunză verde de negară,
Iar dușmanii lui din țară
Las'să'nghită foc și pară

Iar altă poezie:

. . . .
Frunză verde, iarbă grasă,
Câți români îs mai cu vază,
Toți îi cântă și-i urează
Viață îndelungată,
Mărire înaintată,
Viață neveștejită
Și credință neclătită.

[3]) Nr. 9, anul V din 1/13 Mai 1897.

Popovici în Parlamentul vienez, unde cere ca împărăţia să le dea o lege de apărare [1]).

Un gimnaziu românesc în Cernăuţi — este revendicarea pe care George Popovici o înfăţişează, la Viena, aşa de stăruitor încât « capul şi presidentul miniştrilor, d-l conte Badeny, le-au juruit că va da poruncă să se facă » [2]).

Pentru întemeierea unei Curţi de apel în capitala Bucovinei, « ca de acum înainte sub această Curte să steie judecătoriile din Bucovina şi nu sub Curtea de Apel din Lwow, ca până acuma », George Popovici supune Camerei imperiale dela Viena — vesteşte « *Patria* » din 14 Octomvrie 1897 — o propunere, căreia îi urmează o a doua privitoare la « utravisarea pedagogiului din Cernăuţi în o secţie română şi una ruteană » [3]).

In aceeaşi epocă are loc şi « *Adunarea ţăranilor* » la Viena, în ziua de 14 Noemvrie 1897, la care — scrie « *Deşteptarea* » [4]) —

---

[1]) *Supra.*

[2]) « Deşteptarea », Nr. 9, anul V din 1/13 Mai 1897, şi Nr. 10 anul V din 15/27 Mai 1897, care mai scrie că: « D-l Dr. George Popovici, cel mai tânăr deputat, este ales tocmai în două secţii: în secţia legilor judecătoreşti şi în secţia economică, unde mai ales asupra durerilor ţăranilor se chibzueşte şi se caută a li se face dreptate ».

[3]) V. *textul acestei propuneri în Ms. Acad. Rom. Nr. 5262, f. 160:* « Ţinând seamă că măsurile luate pentru întrebuinţarea limbii de predare română şi ruteană sunt neîndestulătoare pentru a se ajunge la deplina pregătire a elevilor şcoalei normale de învăţători şi învăţătoare şi la deplina cunoaştere a limbilor respective şi că deci nu pot promova învăţământul primar din Bucovina », se propune întemeierea claselor paralele cu limba de predare română şi ruteană.

« Deşteptarea », Nr. 24, anul V din 15/27 Decemvrie 1897 mai scrie: « Când era să se voteze, în Parlament, provizoriul cu Ungaria, G. Popovici a fost cerut cuvântul ca să spuie în gura mare înaintea miniştrilor şi a întregului sfat împărătesc nevoile Românilor din Bucovina şi ale Românilor din Ardeal şi ca să cează ajutorul grabnic pentru ei: însă din pricina turburărilor celor mari, G. Popovici n'a mai putut ajunge la cuvânt, precum nici alţi deputaţi n'au putut ajunge... » Şi tot acelaşi ziar, din aceeaşi zi, scriind despre « Turburările din Parlamentul dela Viena », aduce ştirea că « se formează o comisiune în frunte cu Isworski, din care fac parte, dintre deputaţii noştrii, Lupul şi George Popovici. Comisiunea are ca scop câştigarea de drepturi egale pentru toate naţiile Austriei ».

Cererea de mai sus, privitoare la înfiinţarea unor clase paralele cu limba de predare română la şcoalele normale din Cernăuţi şi privitoare la înfiinţarea unei Curţi de apel pentru « *Ducatul Bucovinei* », avea să fie repetată câteva luni mai târziu, tot de George Popovici, în Parlamentul vienez, în şedinţa II-a dela 27 Martie 1898, *(Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Oesterreichischen Reichsrathes im Jahre 1898, XIV. Session)* şi de asemenea o va repeta în şedinţa dela 3 Octomvrie st. n. 1898, v. « Deşteptarea » Nr. 19, anul VI din 1/13 Octomvrie 1898.

[4]) Nr. 22, anul V din 15/27 Noemvrie 1897.

« dela noi Românii din Bucovina a fost de față și d-l deputat dr. George Popovici, împuternicit fiind de aproape o sută de sate de-ale noastre românești ca să le fie om de încredere... In comitetul ce avea să conducă adunarea a fost ales și d-l George Popovici... pentrucă, cum am zis, în omul străin nu este bine o așa încredere oarbă. Afară de aceea, pentrucă nevoile și durerile țăranului nostru nu sunt întocmai aceleași ca și ale țăranilor din alte părți. D-l dr. George Popovici, din capul locului a zis așa către adunare: « Eu, alesul țăranilor români din Bucovina, împuternicit ca să fiu de față la această adunare, sunt pus de țăranii români să iau bine seama ce va pune adunarea la cale. Țăranii noștri și eu, alesul lor, nu ne putem lega a ține cu orice preț la cele ce veți decide, că pot fi bune, dar pot fi și rele. Puneți la cale, după cum chibzuiți voi. Țăranii români din Bucovina vor face adunări și vom chibzui apoi asupra acelor lucruri pe care le decideți. Vom alege din ele acele care ne pot folosi și de bine ne vor fi ».

Scriind despre « *Isprăvile deputaților români la Viena* », ziarele ne încredințează că:

« George Popovici e cel ce arată revendicările și nevoile noastre. Doar câteva revendicări i-au fost refuzate și atunci George Popovici pleacă la Cernăuți și se adună comitetul « *Concordiei* » [1]), deputații din dieta țării și cei din Sfatul împărătesc la sesie mare. Și George Popovici le-a spus din fir în păr toate vorbele lui cu miniștrii; și căpeteniile noastre la un loc au hotărît la 2/14 Septemvrie ca deputații români din Sfatul împărătesc să facă legătură cu miniștrii, măcar că ei nu au juruit că vor împlini toate cererile românești ».

Și ziarul românesc «*Deșteptarea*» din 15/27 Noemvrie 1897 (V. Nr. 22) adaogă că George Popovici vestește că se întoarce în Bucovina spre a face adunări țărănești:

« și încă va cere sfaturi și va da sfaturi, așa precum se cuvine să facă alesul țăranilor noștri, căci numai așa se cunosc bine nevoile care bântue pe țăranii noștri și se pot alege leacurile... Și o spunem pe față că tare ne-a bucurat când ne-a venit vestea că alesul țăranilor noștri, d-l dr. George Popovici, atât de înțelept s'a purtat spre binele țăranilor noștri și tare bine ne pare că are de gând să vie în luna lui Decemvrie să stea la sfat cu țăranii noștri » [2]).

---

[1]) Societatea politică « Concordia » reprezenta, pe baza hotărîrilor luate în ziua de 7 Martie 1892 de către adunarea generală a reprezentanților români din Bucovina, partidul național-român.

[2]) Aceeași informație în « Deșteptarea » Nr. 2, VI, din 15/27 Ianuarie 1898.

Tot în Parlamentul imperial dela Viena, George Popovici, în ședința V-a dela 29 Martie 1898, « cere respectarea intereselor populației rurale la arendarea pământurilor aparținând fondului bisericesc greco-oriental din Bucovina »[1]. Propunerea aceasta — scrie « *Deșteptarea* »[2] — « a fost subscrisă de tare mulți deputați și nădăjduim că ea s'a și primi ».

Intr'adevăr, « *Deșteptarea* » avea să aducă peste câteva zile confirmarea reușitei demersurilor lui George Popovici în această chestiune[3].

Activitatea desfășurată în Parlamentul dela Viena chezășuia încă mai mult izbânda lui în alegerile pentru Dieta provincială a « *Ducatului Bucovinei* », care urmau a se face în cursul anului 1898. « *Comitetul central românesc* », în vederea acestor alegeri, face, printr'un manifest, apel la « iubirea de Neam » a alegătorilor pentru a nu vota alt nume « decât al iubitului nostru dr. George Popovici... Cauza e mare și sfântă. Pentru Dumnezeu! faceți ce puteți să n'o pierdem![4] ».

Deși sprijinit pe întreaga lui activitate din Parlamentul imperial dela Viena și cu mulți sorți de izbândă în alegerile ce se vesteau, el întreprinde o vie acțiune de propagandă pentru strângerea rândurilor românești. « Adunările lui cu țăranii băștinași ai țării — scrie « *Tribuna* », la « Știri » din Bucovina[5] — sunt momente înălțătoare. Suntem mândri știind un suflet așa de bărbat în mijlocul fraților bucovineni înconjurat de iubirea și însuflețirea celui mai însemnat element: țăranul român... Cuvântul doctorului George Popovici, cald și viguros, a fost de un românism tineresc și răpitor ». Și « *Deșteptarea* » din 1/13 Februarie 1898 (Nr. 3, VI) anunță o adunare populară a doctorului George Popovici

[1]) *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Oesterreichischen Reichsrathes im Jahre 1898, XIV. Session.*

[2]) Nr. 7, VI, din 1/13 Aprilie 1898.

[3]) Nr. 8, VI, din 15/27 Aprilie 1898. Totuși « Deșteptarea » Nr. 19, VI, din 1/13 Octomvrie 1898 scrie, la « Știri din Viena », că la 3 Octomvrie st. n. George Popovici repetă în Parlament această cerere.

Dintre inițiativele lui în Parlamentul vienez, amintim și interpelarea din 16 Noemvrie 1899, adresată guvernului imperial pentru a protesta împotriva guvernatorului Bucovinei, Bourguignon, « a cărui atitudine părtinitoare a jignit, în sentimentele lui cele mai sfinte, clerul român din Bucovina » (Ms. Acad. Rom. 5262).

[4]) « Deșteptarea » Nr. 16, VI, din 26 August/7 Septemvrie 1898.

[5]) Nr. 37, XV, din 18 Februarie 1898.

în Câmpulung, când va vorbi despre reorganizarea Românilor bucovineni « pentru ca să fim orânduiţi noi în o oaste neînvinsă » [1]).

Despre adunarea din Rădăuţi, din 25 Februarie 1898, « *Deşteptarea* » [2]) face o dare de seamă din care desprindem şi câte ceva din ce a vorbit George Popovici:

« Noi iubim cu înfocare această brazdă de pământ sub care dorm strămoşii. Pentru noi însă Bucovina azi nu mai e o grădină... E un câmp pustiit de mohor pe care trăim greu... Poporul român trebue să arate curaj şi tărie... Să lupte deci voiniceşte fiecare la locul unde e pus, pentru drepturile noastre... De acum nu ne mai lăsăm înfricaţi, ci ca Români să trăim şi ca Români să ne luptăm... Trebue să căpătăm şcoli româneşti, trebue să vorbească cu toţi româneşte, pentrucă suntem în ţara noastră ».

George Popovici este ales.

Ca şi după alegerea sa în Parlamentul vienez, numeroase sunt şi acum dovezile de simpatie care-i sosesc din lumea românească. « *Societatea Academică Română* « *Junimea* » îi scrie la 26 Martie 1898:

« ...Repurtarea victoriei glorioase a sacrei cauze naţionale asupra uneltirilor duşmănoase ale inamicilor seculari ai Românilor bucovineni entusiasmează fiecare suflare românească. Cu atât mai mare au fost entusiasmul tinerimei române adunate sub drapelul « *Junimei* », care trimite astfel urările sale sincere prea zelosului său membru onorar, cu ocaziunea alegerii sale ca reprezentant al Românilor în Dieta ţării. Suntem convinşi de zelul şi iubirea d-voastră faţă de popor şi nutrim speranţa neclintită în pieptul nostru că alegerea d-voastră ca deputat va inaugura o eră mai fericită în politica noastră naţională » [3]).

Într'o scrisoare din ţinutul Câmpulungului, 1899, citesc:

« Suntem făloşi de vrednicul nostru deputat. Glasul d-voastră şi împreună cu alte daruri au înscris numele d-voastră cu literă neştearsă în inimile noastre. Rugând pre Atot Puternicul Creatoriu să vă ţină

[1]) « Deşteptarea » Nr. 3, VI, din 1/13 Februarie 1898. De asemenea « Tribuna » din Sibiiu, Nr. 28, XV, din 7/19 Februarie 1898, scrie, din Bucovina, că s'a ţinut la 3/15 Februarie adunarea ţăranilor români în Câmpulung. Citează ziarul « Patria » care relatează că adunarea a fost cercetată de mulţime de ţărani din toate comunele districtului şi că George Popovici a amintit de silniciile recente din districtul Câmpulungului şi a înfăţişat apoi un întreg program pentru îmbunătăţirea stării economice a ţărănimii.

[2]) Nr. 6, VI, din 15/27 Martie 1898.

[3]) Ms. Acad. Rom., Nr. 5262.

încă mulți ani, ca pe un exemplu de abnegație pentru prosperarea neamului și a țării noastre... Vă asigurăm și noi din districtul Câmpulungului de neclintita noastră iubire și alipire, făgăduind solemn că o falangă puternică vom lucra și noi alăturea cu d-voastră, sprijinind pentru eluptarea drepturilor noastre încălcate de profanatorii acestui sfânt pământ » [1]).

Ales în Dieta țării, se ridică, în ședința dela 17/29 Decemvrie 1898 — începându-și vorbirea în românește și continuând în limba germană — împotriva silniciilor din pricina cărora au pătimit Românii în alegeri [2]).

O întrerupere a activității sale din Dieta Bucovinei — fiind bolnav [3]) — și apoi își reia acțiunea, printr'o intervenție în ședința dela 24 Martie 1899, sprijinind propunerea de a se reforma Statutul organic al țării (Landesordnung) și legea ei electorală (Landeswahlordnung) și aducând și un proiect de lege tinzând la crearea unei noui curii și spre acordarea sufragiului universal egal și direct [4]).

Activitatea lui, care sub forme diferite — adunări sătești, atitudini protestatare în Parlamentul imperial și în Sfatul bucovinean, întemeeri de cercuri culturale pe care, din puținul lui, le înzestra cu cărți românești [5]) — avea, firește, să-i atragă și toată încrederea și dragostea lumii românești, care îi înmulțea dovezile de recunoaștere [6]), dar și să ducă, încet, încet, la tensiune între el și stăpânire. Așa, neînțelegerile cu guvernatorul Bucovinei îl duc, în 1899, la demisiunea din locul, pe care îl ocupa, prin concurs, din 1897, de translator al « *Foii Imperiale de Legi* » [7]). Orice gest protestatar

---

[1]) *Supra.*

[2]) « Deşteptarea », Nr. 1, VII, din 1/13 Ianuarie 1899.

[3]) O grea « aprindere de plămâni » — scrie « Deşteptarea » Nr. 3, VII, din 1/13 Februarie 1899 şi Nr. 5, VII, din 1/13 Martie 1899.

[4]) « Patria », Nr. 256 din 28 Martie 1899.

[5]) Ms. Acad. Rom. Nr. 5262 f. 72, Nr. 5266, f. 53.

[6]) Societăţile culturale româneşti îl aleg conducător sau membru de onoare. De ex.: *Soţietatea pentru cultura şi literatura română în Bucovina* (ss. V. V. Repta, Ms. Acad. Rom., Nr. 5266), *Academia ortodoxă pentru literatura, retorica şi muzica bisericească* (ss. Ciupevcăl, Ms. Acad. Rom., Nr. 5262, f. 97); *Societatea Română Academică social-literară Carmen Sylva* din Gratz (ss. I. Nistor, Ms. Acad. Rom., Nr. 5262, f. 95); *Insoţirea orăşenilor români din Suceava* (ss. George Mihuţă, Ms. Acad. Rom., Nr. 5263).

[7]) « Deşteptarea », Nr. 20, VII, din 15/27 Octomvrie 1899, vesteşte demisia « din pricina prigonirii Românilor, de către guvernul din Cernăuţi ».

al lui entusiasma pe bucovineni. Chiar și cu acest prilej, al demiterii ostentative, el primi din toate colțurile Bucovinei scrisori de aprobare și de îndemn, în care — cum cetim într'o scrisoare din 13 Octomvrie 1899 a femeilor române din Rădăuți — Bucovinenii rugau pe « Atot Puternicul Creatoriu să susție pe scumpul nostru mărgăritar, dr. George Popovici, care e fala națiunii și speranța viitorului nostru » [1]).

Un moment culminant al acțiunii lui de străjuire a intereselor românești se așează în timpul sesiunii Delegațiunii dela Budapesta, din Mai 1900 [2]). Reunită în Capitala Ungariei, Delegațiunea comună a monarhiei habsburgice avea, între altele, a asculta în ședința a III-a din 26 Mai, expunerea strălucită a reprezentantului bucovinean asupra raporturilor Regatului Român cu Tripla Alianță și asupra repercusiunii pe care ar trebui această politică s'o aibă în vieața Românilor supuși Coroanei Sfântului Ștefan.

O explicare a apropierii și federării de odinioară a mai multor popoare într'o Austrie puternică — pentru ca laolaltă să-și asigure existența față de expansiunea cotropitoare de pe atunci a osmanlâilor — este folosită de George Popovici, în discursul său, pentru a lămuri și justifica intrarea Regatului Român în Tripla Alianță, pentru ca împreună să asigure rezistența în fața tendințelor de penetrație ale unui nou dușman din spre Nord, ale slavismului.

« Poporul rus — a spus el — în decurs de mai puțin de 200 de ani, a ajuns în avântul lui până la Vistula și Prut și bate la porțile Europei apusene. E un destin al lui care îl mână mai departe; și oricât de iubitor de pace ar fi Țarul Nicolae, tendința de expansiune, care caracterizează pe Ruși și care este a oricărui popor tânăr, precum și pornirea irezistibilă spre o mare deschisă, vor sfârși prin a pune arma în mâna lui sau în aceea a succesorilor lui. Nu mărinimia unui monarh poate opri în loc cursul unui atât de mare proces istoric ».

---

[1]) Ms. Acad. Rom., Nr. 5262.

[2]) « Deșteptarea », Nr. 12, VIII, din 20 Mai 1900, vestește din Budapesta că, la primirea deputaților, « M. S. Impăratul a binevoit a vorbi mai lung cu deputatul nostru George Popovici. Impăratul l-a întrebat despre adevărata stare a lucrurilor din Bucovina... Mai ales a voit M. S. să afle dela George Popovici cari sunt pricinile de se duc oamenii la America și ce se direge în Dieta țării ».

Ci — demonstrează George Popovici — singură apropierea popoarelor dela Dunăre pentru organizarea unei rezistențe comune. Și, în această ordine de idei, contribuția Românilor la apărarea monarhiei se mărturisește în lungul curs al istoriei.

« Românii din Ungaria au apărat țara ungurească timp de veacuri cu jertfa sângelui lor. Pentru a arăta energia și vitejia lor e de ajuns să se pomenească aici numele românului Ioan Huniade. Credința și supunerea lor față de Statul acesta își află expresia cea mai strălucită în figura românului Matei Corvin — odinioară incarnațiunea Românilor din Ungaria — care n'ar fi putut să desfășoare atât de strălucită activitate dacă neamul din care el s'a născut n'ar fi fost un neam credincios... In anul 1848 poporul român se ridica până la un om pentru a apăra dinastia greu amenințată în Ungaria... Niciodată ca atunci ispita nu era mai mare pentru o mișcare românească. Și totuși... Iar mai târziu, de când România este independentă, ea s'a apropiat, cu toate că a avut de suferit decepții din partea noastră, tot mai mult și loial de monarhie. Apropierea României de Austria și de aliații acesteia e singura posibilitate pentru Impărăția dualistă de a se sustrage îmbrățișării omorîtoare a vecinului ei rus ».

Pentru a câștiga însă popoarele la o politică de apropiere față de Austria este nevoe — demonstrează deputatul român — să se arate o cât mai mare înțelegere pentru nevoile acestora.

« Este necesar ca printr'o tratare mai bună a conaționalilor mei aparținând Austro-Ungariei să se arate că o apropiere de Austria are foloase pentru noi și nu ascunde nicio amenințare de distrugere a propriei noastre naționalități.

« Or, în această privință s'a păcătuit foarte mult.

« Soarta Românilor din Ungaria este un adevărat martiriu. Mai ales dela introducerea formei de Stat dualiste, națiunea stăpânitoare maghiară pune în mișcare cerul și pământul pentru a răpi Românilor de sub Coroana Sfântului Ștefan naționalitatea lor. Ea întrebuințează făgădueli și amenințări, zahăr și bici; întreg registrul de represalii, până la cunoscutele măsuri ale Baronului Banffy, este folosit pentru a se fura Românilor naționalitatea cea moștenită.

« Aș putea să vă povestesc volume întregi despre nedreptățile făcute Românilor, dacă nu aș socoti de datoria mea să nu îndârjesc mai mult lucrurile, ci să caut mijloace de îndreptare.

« Hegemonia maghiară a fost comparată cu centralismul cistlaithanic. Comparația șchioapătă. Centralismul moderat pune anumite cerințe

necesare și raționale, în interesul Austriei și al poziției sale de mare Putere. Omnipotența maghiară însă este netolerantă și ea strică ființei Statului care îi e vasal...

« *Președintele* (întrerupând și agitând clopoțelul): Rog pe d-l orațor să rămână la subiect.

« *Dr. G. Popovici:* Am să vă dovedesc îndată, d-le Președinte, în ce legătură este aceasta cu subiectul cuvântării mele.

« Dacă problema slavă se va ridica tot mai amenințător în Europa de răsărit, atunci va vedea națiunea maghiară cât de necugetat a procedat când a slăbit elementul neslav, pe Români. Pe mine m'a mângâiat o slabă licărire de speranță că spiritului mai uman al actualului prim-ministru, von Szell, îi va reuși să creeze Românilor din Ungaria și să le asigure un minimum de existență politică. Zădarnică mi-a fost speranța. Ea nu s'a împlinit. Și suferințele națiunii române din Transilvania și din Ungaria au rămas aceleași. Și noi Românii din Bucovina trecem printr'un pericol național asemănător. Slavizarea acestei țări înaintează înspăimântător, ajutată fiind de o politică în totul greșită. Un presupus interes de Stat trebue s'o explice. Se urmărește întărirea curentului rutenismului tânăr. Se crede astfel că se va putea paraliza, prin aceasta, agitația panslavistă, pe de altă parte se crede că o atare mișcare austriacă ar putea ajunge să atragă Ucraina ».

Urmează o demonstrare a greșelii ce se săvârșește nedreptățindu-se Românii, cari trăiesc prigoniți, pe când, printr'o politică prietenoasă, se sprijină elementul rutean și se tinde către o slavizare a Bucovinei și se arată ce penibilă impresie au făcut în România încercările și tendințele anahronice de slavizare a Bucovinei și cât ar trebui ca Austria — dacă ea ar avea viziunea adevăratei politici a Orientului — « să-și facă o dogmă din respectarea existenței naționale și din desvoltarea culturală și politică a Românilor ei » [1].

Discursul de mare întindere și de atitudine din Delegațiunea dela Pesta a produs o puternică impresie în lumea românească din Nordul Carpaților [2]) și a suscitat tot

[1]) *Stenographische Sitzungs-Protokolle der Delegation des Reichsrathes*, 36. Session, Budapest 1900. (Wien, aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1900).

[2]) Comentând acest discurs, « Deșteptarea » (Nr. 14, VIII, din 3/16 Iunie 1900) scrie: « Deputatul dr. George Popovici, unicul delegat român între cei 120 adunați la Budapesta, a spus-o fără înconjur că în loc de mulțămită pentru serviciile ce le-am adus noi acestei împărății, suntem prigoniți și strâmtorați din toate părțile. Ungurii își fac de cap cu frații noștri de peste munți, iar pe noi ne potopesc Rușii cei gogoliți de ocârmuire. Nedreptățile ce ni se fac nouă trebue să înstrăineze inima Regatului vecin — România — de inima Austriei, și asta nu-i lucru de nimic, ci-i lucru de tot dureros... ».

interesul lumii româneşti din regatul liber din Sudul munţilor [1]).

In toamna lui 1900 — în Noemvrie — urma să se facă alegeri pentru Senatul austriac. Pe Români lupta îi aflase desbinaţi. De multă vreme în lumea politică românească se ivise un curent democrat care cerea o mai largă chemare a ţărănimii la rosturile trebilor publice şi, prin însăşi aceasta, tindea, în Bucovina, la o mai răspicată afirmare a românismului în mişcarea ideilor politice. In faţa noului curent rămânea însă, în vechea lui structură, partidul naţional-român, care nu împărtăşea radicalismul ideologic şi tactica dârzeniei a celor mai tineri. Mişcarea politică dela sfârşitul veacului trecut, un moment anemiată prin aceste controverse lăuntrice, cum şi prin unele compromisuri fără ziuă de mâine pe care le făcuse cadrele mai vechi, fu un moment înviorată şi fecundată în idealismul ei de intransigenţii cari, în frunte cu George Popovici şi Iancu Cav. de Flondor, neîmpărtăşind ideea unei politici de oportunitate şi de soluţii comode — oportunitate, de altfel nu întotdeauna în sensul pejorativ al oportunismului — s'au retras şi, pentru o mai dârză opoziţie, alcătuesc un program radical şi democrat şi fac să apară, în locul « *Gazetei Bucovinei* », foaia « *Patria* » al cărei prim număr vede lumina zilei la 2/14 Iulie 1897, sub conducerea lui Valeriu Branişte, « un redactor cu care Bucovina se va mândri şi cum nu a mai văzut până acum » — scria George Popovici la 24 Iunie 1897, într'o scrisoare din Viena [2]).

Dar atitudinei tot mai dârză a tinerilor Români aveau să-i răspundă, pe de o parte, încercările stăpânirii austriace de a căuta puncte de sprijin în elementele mai blajine ale lumii româneşti, pe de altă parte înclinările unora din

[1]) Printre scrisorile care îl aprobau, iată una: Bucureşti, 3/16 Iunie 1900, semnată de d-l profesor C. Rădulescu-Motru: «... Cum am pentru întâia oară ocaziunea să fiu în raport cu Dvs., permiteţi-mi să încep prin a vă aduce felicitări pentru întreaga conduită politică ce aveţi şi în special pentru remarcabilul discurs ţinut în Delegaţiunile austriace. « Noua Revistă Română » a luat notiţă despre dânsul chiar în numărul dela 1 Iunie crt., pe care de sigur că l-aţi primit. N'aţi voi Dvs. să folosiţi de publicitatea « Nouei Reviste Române » pentru a vă răspândi ideile politice şi în Regat?...» (Ms. Acad. Rom., Nr. 5266).

[2]) Ms. Acad. Rom., Nr. 5266.

fruntașii vieții bucovinene către o politică de concesiune și adaptare. Încercările stăpânirii austriace urmăreau a face să ațipească mișcarea românească. Guvernatorului bucovinean, Baronul Bourguignon, a cărui politică se îndrepta cu mai multă simpatie către elementele minoritare, i se dăduse dela Viena — unde Românii făcuseră plângeri — sfatul de a adopta o purtare mai împăciuitoare și mai făgăduitoare față de aceștia. Ademenit de perspectiva foloaselor pe care o împăcare cu stăpânirea austriacă le putea făgădui, partidul național român — al cărui președinte fusese Ion Cav. de Flondor — ajunsese să se împace cu Bourguignon.

Prin câteva concesiuni aparente acordate ici și colo de către guvernul imperial, acesta poate să încheie cu partidul național-român un pact ce avea să se dovedească — lesne și curând — amăgitor.

Ion Flondor și George Popovici, în semn de protest, părăsesc clubul dietal român [1]) și pun temelia noului *Partid Poporal Român*, luând asupra lor ziarul Părintelui Morariu și care, odată cu întemeierea noului partid românesc, trece sub conducerea vrednicului preot Atanasie German [2]), înlocuind vechea foaie « *Patria* », care încetează și al cărei conducător, transilvăneanul Valeriu Braniște, urmărit, trecuse în Transilvania deghizat în vizitiu pe trăsura lui Ion Flondor.

Românii trăiesc zile mai vrednice, dacă nu prin rezultatele la care puteau duce — și n'au dus — cel puțin prin o afirmare mai românească a unei atitudini.

George Popovici e proclamat pentru curia V-a candidat [3]) și este, ca și Baronul Eudoxie Hurmuzache, « dorit de toți Românii cinstiți din țeară » [4]).

---

[1]) Din primăvara lui 1900 ei nu mai participau, ostentativ, la lucrările din « *Dieta provincială* ». « Ei lasă — scrie « Deșteptarea », Nr. 10, VIII, din 6 Mai 1900 — pe cei ce s'au împăcat să isprăvească nestingheriți ce au de isprăvit ». « Deșteptarea », Nr. 35, VIII, din 30 Septemvrie 1900, publică scrisoarea prin care George Popovici vestește demisia sa din Clubul dietal român pe motiv că majoritatea membrilor stau sub influența unui curent oportunist « dăunător intereselor noastre naționale ».

[2]) « Deșteptarea », Nr. 8, VIII, din 22 Aprilie 1900.

[3]) *Ibid*, Nr. 35, VIII, din 30 Septemvrie 1900, scriind despre adunarea Societății politice « *Vulturul* » din Fundul Moldovei.

[4]) *Ibid*, Nr. 36, VIII, din 4 Octomvrie 1900.

Dar stăpânirea austriacă avea să lovească — și din plin. In afară de presiunile devenite rituale în alegerile din monarhia habsburgică, se luase măsuri ca să fie opuse candidaturilor românești mai intransigente, alte candidaturi agreate de guvernul Bucovinei [1]).

« Aici am mare luptă — scrie la 11 Noemvrie 1900, în preajma alegerilor, George Popovici tatălui său — Mikuli a subminat terenul în mod infernal... Nu știu dacă voiu putea scoate din ținutul Câmpulungului o majoritate de cel puțin un vot. Fac tot ce pot, dar Dumnezeu știe cum va ieși. Mă simt atât de nenorocit încât îmi vine să plâng ». Și tot așa: « partidul nostru să rămână neînfrânt... Ce vrei, dragă, tată, forurile ministeriale nu cunosc acea delicateță provincială a noastră care nu încetă a lăuda acolo unde voește ca urechea ce aude să aibă impresia unei mustrări... Eu vorbesc deschis, eu nu pot altfel, dacă și mă doare » [2]).

Se luase măsuri să nu fie ales [3]).

George Popovici, cel care ținuse cu îndărătnicie și sacrificii piept guvernului chesaro-crăiesc, cel căruia vorba îi răsunase mai cald și mai răspicat în Reichsrathul Vienei pentru apărarea nevoilor neamului său obijduit, cel a cărui elocință ar fi putut să se măsoare cu elocințele care vor fi cinstit vreodată tribuna Parlamentului imperial, și care, în 1900, la Budapesta, în Delegația austriacă, rostise acel răsunător discurs de definire a rostului Românilor în politica monarhiei și a Triplei Alianțe, ireductibilul naționalist ieși înfrânt din încercarea de a pătrunde în Senatul austriac [4]).

---

[1]) « Deșteptarea », Nr. 39, VIII, din 14 Octomvrie 1900, scrie, la « Știri »: « Urechea stângă a guvernului țării « Bukowinaer Nachrichten » vorbește că comitetul central al Românilor lui Bourguignon va candida pe inspectorul școlar Demeter Isopescul în curia V-a contra d-lui dr. George Popovici, iar pe d-l dr. Florea Lupul în curia IV-a, contra d-lui Baron Eudoxie Hurmuzache... Glasul și dorința poporului pururi au fost nesocotite; de aceea Guvernul nici nu visează să ceară îndurare poporului ca să mai aleagă Excelență, ci cere îndurarea Excelenței să primească a fi ales... ».

[2]) Din scrisorile încredințate mie.

[3]) « Deșteptarea », Nr. 49, VIII, din 18 Noemvrie 1900, în suplimentul său, publică un articol care vorbește despre alegerea electorilor din orașul Rădăuți, despre năsdrăveniile administrației. Și prevede pierderea luptei de către Românii rădăuțeni.

[4]) « Deșteptarea », Nr. 58, VIII, din 22 Decemvrie 1900, anunță căderea lui George Popovici și alegerea consilierului Isopescul.

Mare a fost mâhnirea bunilor Români din Bucovina și numeroase sunt mărturiile acestei adânci mâhniri românești. Printre scrisorile pe care George Popovici le-a primit atunci, iată una din Fundul Moldovei (13 Decemvrie 1900):

« Adânc întristat de căderea noastră, am apucat condeiul să rugăm câteva cuvinte în scris către Ilustrația d-voastră. Alegerea din Câmpulung, din 12 Decemvrie, pentru curia V-a, nu pot zice că a fost altăceva decât o tristă memorie pentru viitorul Românilor unui district românesc, cum e Câmpulungul » [1]).

E drept că în curând după această alegere se deschide — prin moartea deputatului Isopescul — perspectiva unor noui alegeri, iar « *Deșteptarea* », vestind moartea Isopescului, exprimă nădejdea alegerii lui George Popovici și vorbește de sosirea numeroaselor adrese de aderență către el, rugându-l să-și puie din nou candidatura pentru curia V-a.

Dar George Popovici, mâhnit de luptele politice dintre ai săi, istovit și sărăcit de greutățile unei lupte inegale [2]), înfrânt în această încercare electorală, își părăsește țara de naștere și țara copilăriei sale și coboară în Țara Românească [3]).

*
* *

Activitatea lui politică se poate urmări și în « *Gazeta Bucovinei* », în « *Patria* », « *Deșteptarea* », în « *Tribuna* » din Sibiiu [4]), dar ea se poate urmări și mai ales prețui în trăinicia gândului pios și a amintirii recunoscătoare care i se mai păstrează încă în satele românești din țara fagilor. Oarecare lămuriri mai pot fi spicuite și în manuscrisele lui păstrate astăzi în colecțiile Academiei Române, printre care, alături de câteva scrisori dela unii din fruntașii vieții politice din

[1]) Ms. Acad. Rom. Nr. 5266.

[2]) Darnic — trăsătură de caracter moștenită dela mamă — el nu știa și nu putea să nu ajute pe cel care se îndrepta cu cerere către el. El avea, în lupta politică, să depășească puținele-i mijloace materiale. Numeroase din datoriile care aveau să înrâurească atât de hotărîtor asupra soartei lui se explică prin aceasta. « Datoriile sunt făcute în scopuri electorale » — scrie tatălui său la 2 Octomvrie 1898. (Din scrisorile încredințate mie).

[3]) Aici, avea, la 26 Mai/8 Iunie 1901, să se căsătorească cu Maria Șendrea, fiica fostului ministru și profesor universitar Ștefan C. Șendrea.

[4]) V. G. Tofan, *Ziaristica noastră*, în « Viața Românească », Nr. 3, anul I, din Mai 1906.

Bucovina — scrise mai întotdeauna în limba germană și mai întotdeauna privitoare la interese pe care nu le-aș putea numi de ordin obștesc, ci la interese ca dela om la om — se află și câteva scrisori pornite din suflete de țărani bucovineni și privitoare la interese de neam. Iată una dela un sătean de prin ținutul Câmpulungului:

« Către mult doritul nostru doctor George Popovici, mult iubitul nostru deputat și luminătorul Românilor din Bucovina. Dumnezeu să-l trăiască și să-l ferească de dușmani și nouă să ne fie tuturor veșnic. Noi ne-am ruga la marea mila dumitale să ne faci un gimnaziu ca să mai vie și Românilor odată la o cinste, că nu ți-ar trebui alt bine să faci, că mulți copii de-ai noștri s'ar folosi și mare bine ne-ai mai face pentru neamul nostru românesc... Că mulți oameni își iau băieții dela Suceava, pentru depărtare, și cărțile îs scumpe, dar aici tare bine ar fi. Noi avem băieți care învață foarte bine, s'ar putea să ne iese domni... Dumnezeu să-i binecuvânteze, amin... » [1]).

Și nu a fost nevoe către care să nu-și fi aplecat urechea ascultătoare și să nu-și fi deschis sufletul sensibil. Oricare ar fi fost prețul — care a fost atât de greu.

* * *

Dar sufletul lui delicat avea să-și afle un refugiu în acea îndeletnicire către care firi ca a lui se lasă ademenite de timpuriu [2]). Înveli în poezie trecutul — pe care îl cunoștea ca puțini alții — al neamului său. Versurile și le tăinui sub discreția unui pseudonim — Teodor Robeanu — pseudonim care a fost pentru George Popovici « masca sentimentală în mijlocul mulțimii pe care a trebuit s'o suporte... Poezia la el a fost un refugiu, un loc de hodină, o strașină de umbră sub care a căutat un loc de adăpost liniștit, fericit că nu știe nimeni unde se ascunde » [3]). Din acest ascunziș ochii lui

---

[1]) I. Grămadă, *Răsfoind corespondența lui George Popovici*, în « Neamul Românesc Literar », Nr. 52, II, din 26 Dec. 1910, p. 827.

[2]) Cea dintâiu încercare a lui George Popovici de a publica versuri în « Convorbiri Literare » o descoperim în anul 1877, când poetul bucovinean avea doar 14 ani. « Convorbirile Literare » (1877, XI, p. 276), într'o notă redacțională, scriu: « *D-lui G. P. Cernăuți:* Sunteți prea tânăr încă pentru publicitate. După un șir de ani vom vedea ».

[3]) St. O. Iosif despre T. Robeanu, *Scrisoare către Sextil Pușcariu*, publicată în « Junimea Literară », X, 1913, pp. 118—119.

căutau către plaiurile Bucovinei. Trecutul acestui mândru colț de țară românească poruncea sensibilității lui Robeanu. De câte ori, în mijlocul a fel și chip de necazuri, sufletul lui nu s'a înviorat la multele aduceri aminte din muntele Câmpulungului și de câte ori icoana atâtor colțuri de țară, unde-i sburdase copilăria și cea dintâi tinerețe, nu se va fi trezit răscolitor în acest suflet! Și poate că, amintindu-și de « *Bolta dela Craiul Negru* » și cântând amintirile, se va fi gândit la puținele ceasuri de voie bună ale tinereții sale, și poate va fi fost și el printre cei trei voinici pe care-i cântă în « *Bolta dela Craiul Negru* »:

In bolta dela Craiul Negru
Acolo-i vinul minunat,
Acolo trei voinici, aseară,
Intr'un ungher s'au așezat.

Crâșmaru 'n umbră clipocește
Mănunchi de chei i-atârnă 'n brâu,
Nepoata are ochi albaștri
Și-i blondă ca un spic de grâu.

Și unul sare în picioare,
Zâmbind, mânuțele i-a prins,
Gurița-al doilea-i sărută
In șagă mai, mai înadins.

Iar cel din urmă stă de-o parte...

«Era — povestește un prieten al copilăriei sale — un romantic iubitor de izolări și de ieșiri ștrengărești din izolare. Nu am uitat încă avântul săniei iarna spre Sadagura, când în odăița caldă a ovreicii crâșmărese goleam păhar după păhar, puneam țările la cale și ne întorceam luminați de zăpezi și de sclipirea stelelor iernatice, cu popas la podul Prutului, care răsuna câteodată de o Horă a Unirii, căci nu eram singuri, erau pe acolo și alți crăișori bucovineni, dintre cari unii or mai trăi încă. — Unde îți merg florile astea? îl întrebai odată. — La nunți, la cineva. Dar numele ei nu-l spunea, l-am aflat dela alții, nu dela dânsul» [1]).

[1]) Gh. Bogdan Duică, Revista « Făt Frumos », Suceava, anul I, 1926, p. 28.

Numele ei: Virginia Bejan, fiica consilierului consistorial Dionisie Bejan. A murit în împrejurări tragice. De atunci:

De pe pridvorul casei tale
Albastre flori de mult nu cad,
In parc, în spre bătrânul brad,
Crescut-au burueni în cale.

Inspirația lui pornește dintr'un îndoit sentiment: al iubirii, care i-a inspirat strofe ușoare și duioase — dar care poate nu sunt partea cea mai de luat în seamă a poeziei lui — și, în al doilea rând, din cultul smerit pe care-l avea pentru trecutul țării sale moldovenești, sentiment care stă la temelia celor mai alese strofe ale lui.

Amintesc aici « *Ceasul Sfânt* » [1]) în care poetul e crainicul ceasului ce avea să vie:

Ardealul are codrii verzi
Și 'n fundul lor ascunse ține
Odoare fără de perechi,
Pentr'un fiu de împărat ce vine.

Ardealul are munți bătrâni
Cu fruntea 'nnegurată 'n gânduri,
In văi se roagă popi români,
La omul răstignit pe scânduri.

Dar sus pe luciul de zăpadă
Merg zei păgâni...

Amintesc și poeziile lui « *Cântec vechiu* », « *Istorie de noapte* » și « *Strofe carpatine* ». In această din urmă poezie, sentimentul de iubire aproape dispare față de sentimentul de iubire a trecutului: poetul e în mijloc de codru, purtându-și pașii pe o cărărue spre iubita lui. La o cruce de cărări, înroșește un trandafir în drum. Și chipul iubitei îi împăinjenește privirea, dar, iată că, în adierea vântului, brazii își clatină vârful. Și el își uită de iubită, căci, odată cu brazii cari lui îi par că se leagănă în somn visând de Voevodul Dragoș, visează și el

[1]) « Junimea », 1909, Nr. 2, VI, p. 36.

la poveștile țării sale bucovinene, la freamătul și la poezia codrilor ei.

Din această pioasă iubire a trecutului izvorăsc și frumoasele lui stihuri « *Novela de castel* », care au încântat pe Ștefan O. Iosif atunci când i-au căzut prima oară sub ochi: « Doamne, dar asta-i frumos de tot! », exclama Iosif. Tipărite întâia oară în « *Gazeta Bucovinei* » [1]), extrase în broșură (13 pag. in 8⁰) în același an, constituesc singurul « *volum* » de versuri apărut în timpul vieții poetului.

In « *Novela de castel* » el cântă Suceava de altă dată. In cetatea Sucevei se deapănă o poveste tristă. Domnița își așteaptă mirele și mirele trebue să sosească din Țara Leșească. Radul, « copil de casă », șade lângă ea. Bietul copil de casă întovărășește pe Domnița care, pentru altul, cercetează zarea:

Numa's singuri, ea și dânsul,
Ea și iadul cel dintr'însul.

Căci Radul iubește:

Pe podele de-alabastru,
Joacă razele de-apus
Și gândirile s'au dus
Ca un stol de rândunele,
In departele albastru....
. . . .
N'are preț acum, ca pleava,
Tot castelul din Suceava.

Și dorurile îi fug departe, în Polonia, de unde poate veni mirele:

Din Polonia cea albă
Steaguri au plecat în drum.
Au să vie-acum, acum
Cetele strălucitoare.

Sveltă ca un ram de nalbă,
Tânărul copil de Vodă
Părul galben își înoadă.

---

[1]) Nr. 25, anul IV, din 27 Martie/8 Aprilie 1894.

Din Polonia cea albă
Steaguri au plecat în drum
Au să vie-acum, acum
Mirele frumos ca ziua.

Scântee mărgele 'n salbă
Dar mai viu lucesc lumine
De sub gene lungi și fine.

Radul e cufundat în muta lui durere și Domnița îl alintă:

Radule, copil de casă
Mierlă veselă de huci,
Unde gândurile-ți duci?
Stihuri legi ce mâine seară
Vor slăvi pe o mireasă?
Haide, spune cu chitara
Cântecul de mâine seară.

Și Radul, închizându-și ochii în cari s'a furișat o lacrimă — strop de rouă în care nu se oglindește mica lume din afară, ci lumea infinită din sufletul cui iubește — își cântă dorul:

« Aș vrea să fiu regele Maiu
Și tânăr să mor înflorit abia,
Vezi, soare, crini, nimic n'aș lua! »

Cântul s'a sfârșit de mult și apoi:

Tace; în cadenți de valuri
Mari, simțirea lui adâncă
Bate 'n piept, cum în pădure
Lovitura de secure.

O clipă Domnița pare a bănui ce dor a cuprins sufletul lui Radu:

« Ce să-ți dau, tu, glas de faget
. . . .
« Ce să-ți dau, alege darul! »

Dar numai o clipă, căci, iată, buciumele sună lung pe Valea Sucevei, vestind sosirea dinspre Țara Leșească a mirelui, a lui Vladislav.

* * *

Nu aş face un mai lung popas asupra lui Teodor Robeanu. El venea după poezia înflăcărată şi entusiastă din prima jumătate a veacului trecut, reprezentată în Bucovina prin Dimitrie Petrino şi Vasile Bumbac, cel care, măcar că elev al lui Pumnul, ţinea morţiş la graiul său colorat şi curat din satul de unde pornise, din Costâna Sucevei, şi venea odată cu poezia desiluzionaţilor dela acel sfârşit de veac [1]).

Poeziile lui, împrăştiate ici şi colo, au fost, în parte, strânse de Ştefan O. Iosif, mai târziu, în volumul « *Teodor Robeanu* » — (Biblioteca « *Minerva* », Nr. 6/1908), cu o prefaţă de d-l N. Iorga, sau, mai exact, cu reproducerea, drept prefaţă, a panegiricului scris de acesta la moartea lui George Popovici.

De sigur, în lirica românească şi de asemenea în diagramul propriei opere a lui George Popovici, poezia nu reprezintă un punct culminant. El însuşi îşi preţuia cu destulă modestie versurile. O scrisoare către Iacob C. Negruzzi, din 1 Ianuarie 1887, care întovărăşea o poezie trimisă « *Convorbirilor Literare* », ne-o mărturiseşte. De asemenea ea ne desvălue gândul lui Teodor Robeanu când îşi voia publicate încercările lui poetice:

« Dacă veţi afla că poesia alăturată nu este complet netrebnică şi s'ar putea publica, vă rog să nu ştergeţi acel « *Cernăuţi* » dela urmă. Rugămintea vă va părea copilărească — şi poate şi este un lucru hazliu — dar, dar... aşi dori ca publicul român să audă rădicându-se din când în când şi glasuri care să-i aducă aminte de uitata Bucovină, glasuri, fie ele, în lipsa evidentă de privighetori, chiar numai ciripiri de vrăbii » [2]).

Fără să fie realizări ale unei mari inspiraţii, sunt strofe uşoare şi armonioase, cu lacrimi discrete. Şi printre cântăreţii

[1]) C. Loghin, *Istoria Literaturii Române din Bucovina* (1775—1918), Cernăuţi, 1926, p. 173 sq.
N. Iorga, *Istoria Literaturii româneşti contemporane*, Bucureşti, 1934, vol. I, p. 360 sq.

[2]) I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *Studii şi documente literare*, vol. I, Bucureşti 1931, p. 397.
Iar altă dată, la 21 Aprilie 1887, scria lui Iacob C. Negruzzi: « Relativ la sfaturile atât de binevoitoare ce mi-aţi scris cu prilejul încercărilor mele în stihuire, ce vă pot răspunde? Simţesc desăvârşita lipsă a acelei răbdări olimpice ce trebue să o aibă adevăratul artist în a rotunji asprimile formei şi a limpezi ideia până la sensibilizare. Dacă cu toate acestea s'ar întâmpla ca emoţiunea momentană să producă spontan câteva strofe mai puţin banale, fie acesta meritul necunoscutului T. Robeanu şi nu al meu ». *Supra*, p. 403.

dragostei și printre evocatorii trecutului nostru, acest sensitiv cu sufletul constant sonor, în a cărui puțină operă poetică [1]) se găsesc, printre negurile care cu vremea s'ar fi putut desluși, indiciile unei drame sufletești mișcătoare, poate fi așezat — chiar de s'ar împotrivi la aceasta unii [2]) — la un locșor de cuviință în antologia românească.

Acestui reprezentant al visătorilor dela sfârșitul veacului trecut i s'ar putea asocia, oarecum și prin sensul operei lor, și prin o anumită asemănare a vieții lor, și prin însuși tragismul sfârșitului unuia dintre ei, doi poeți de mai târziu, Dimitrie Anghel și St. O. Iosif, cari, în « *Caleidescopul lui Mirea* » [3]), închinând câteva versuri amintirii lui Teodor Robeanu, își apropie sufletul lor de sufletul lui și — mișcător presimțimânt — își întrevăd un sfârșit trist ca tristul lui sfârșit:

Cu fiecare vers spre el mă chiamă,
I-aud acum tot mai aproape plânsul,
Și stăpânit de-aceeași neagră teamă,
Mă plec și plâng alăturea de dânsul.

* * *

Dar nu numai către evocarea în versuri a trecutului nostru îl duceau îndemnurile pe George Popovici. Ci încă și mai mult către cercetarea și reconstituirea acestui trecut îl duceau.

« Ideea de a reconstrui, din urmele rămase, sistemul vechiului nostru Drept — scria lui Iacob C. Negruzzi — n'au încetat de a mă mișca irezistibil; dar entusiasmul sanguinic de începător s'a liniștit și a făcut loc dorului, sau, poate este mai corect să zic, unei trebuinți sufletești de a rezolva problemele întâmpinate, în un mod demn. Am mers în școala istoricilor de Drept german și am căutat să desprind metoda lucrării; apoi m'am întors la primul meu amor și m'am ocupat iar cu puținele izvoare de Drept român... » [4]).

Ajunse cel mai bun cunoscător al vechilor noastre așezăminte românești.

[1]) Printre manuscrisele lui Teodor Robeanu date « Junimii Literare » ar fi fost și unele din care s'ar deduce că el s'ar fi încercat și în genul dramatic, scriind un poem « Nurmahal ».
[2]) « Convorbiri Critice », III, 1909, p. 162.
[3]) I, 1908, pp. 56—57.
[4]) Scrisoare din 19 Octomvrie 1890, în I. E. Toroutiu și Gh. Cardaș, *l. cit. supra.*, vol. I, p. 406.

Nu a scris prea mult — și nu a scris opere de generalizare. De altfel, în sărăcia istoriografiei noastre de atunci, nici nu s'ar fi putut începe, temeinic, decât prin lucrări de amănunt. Chiar azi, când știința istorică s'a învrednicit cu multe descoperiri și cercetări de seamă, operile de generalizare asupra trecutului nostru cer, în fața materialului încă necunoscut și poate revelator, multă circumspecție; iar eruditul conștiincios se vede ținut a nu încerca de multe ori decât genul monografic și, deseori și atunci, a se mărgini la formulări de conjecturi.

Incepuse încă de pe când era student la Cernăuți să strângă material documentar [1]) și să se îndeletnicească cu cercetarea vechiului nostru Drept. In cadrul « *Junimii* », el avea, într'un șir de conferințe ținute la șezătorile acestei societăți culturale, să înfățișeze câteva rezultate de ale studiilor sale. Prin 1883—1884, când era președinte al « *Junimii* », face primele sale comunicări, al căror obiect îl formează: paremia juridică « *ai carte, ai parte* » și simbolismul arhaic « *jurământul cu brazda în cap* » — fragmente din istoria vechiului Drept românesc. In același cadru face, altădată, o prelegere despre « *Deșugubină* » — fragment din istoria Dreptului românesc — și, cu un alt prilej, despre « *Diplomatica din vremea lui Alexandru-cel-Bun* ». « *Megieșii la Români* » — e titlul unei conferințe care se găsește pe programul unei șezători literare junimiste din 1884 [2]).

George Popovici își face intrarea în istoriografia românească. Printre primele lucrări care văd lumina tiparului este acel « *Index Zolkievensis* » publicat în revista « *Candela* » dela Cernăuți [3]). Este editarea, în textul original german întovărășit de traducerea românească, a unui document alcătuit în 1783 în Zolkiev și cuprinzând: « Sumarul actelor și al inventarielor vechii Mitropolii de Suceava, precum și al scrisorilor oficiale și private relative la interesanta persoană a pribeagului Mitropolit Dositeiu, toate pe atunci aflătoare la Zolkiev, făcând

[1]) « Revista Politică » din Suceava, Nr. 4, anul I, din 1 Iulie 1886, scrie: « La 12 Iunie, Societatea Teologică Română din Cernăuți, ținând ședință de constituire, alege în comisia pentru strângerea documentelor și cărților vechi pe Ion Bumbac, George Popovici, Victor Olinescu ».

[2]) « *Raportul anual al Soc. Acad. Rom. Junimea* », al VI-lea an administrativ. Textul acestor conferințe nu se mai găsește.

[3]) « Candela », Jurnalu bisericescu-literariu, Nr. 5, anul III, din 1 Septemvrie 1884, p. 51.

parte din arhivul Principilor Radziwil ». Publicându-l, îl însoțește de comentarii asupra câtorva documente privitoare în special la Alexandru-cel-Bun și la vestitul mitropolit.

Doi ani mai târziu, în 1886, publică tot în revista « *Candela* »: « *Opt documente românești privitoare la Mănăstirea Putna (1707—1778)* » [1]). Din acestea, șapte dau știri despre strădaniile călugărilor întru a asigura interesele materiale ale mănăstirii, iar al optulea este interesant pentru lumina ce revarsă « asupra organizației școlilor mănăstirești și a persoanei Arhimandritului Măzereanu, căruia îi datorăm o sumă de còpii de cronici și de condici de documente ».

In același an, 1886, în « *Convorbiri Literare* » [2]), publică o minunată recenzie: « *O scriere nouă asupra vechilor noastre așezăminte — Dare de seamă critică asupra cărții: Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, par Nicolas Blaremberg, 1886, in 8⁰, 807 pag.* ».

O « *Dare de seamă* » — este titlul nepretențios al câtorva pagini admirabile care constituesc, prin ele înșile, o bine concepută lucrare de Drept românesc. Căci George Popovici nu se mărginește numai a arăta dirimantele lacune ale lucrării lui Blaremberg. De altfel, și un motiv de amor propriu românesc îl face să dea toată atențiunea cuvenită recenziei pe care o face: « Am auzit — scria el lui Iacob C. Negruzzi la 17 Octomvrie 1886 — că d-l Pic (Ladislau) pregătește încă o critică a acestei cărți și nu aș voi ca din partea Românilor să fie chestiunea tractată mai superficial decât din partea străinilor» [3]).

Nu se mărginește numai a demonstra că Nicolas Blaremberg și-a scris lucrarea desconsiderând obiceiurile rămase până azi în popor și ignorând « într'un chip neașteptat tot ce s'a publicat la noi pe terenul arheologiei juridice » — după cum a

---

[1]) *Ibid.*, Nr. 9, anul V, din 1 Septemvrie 1886, p. 557.

[2]) Nr. 8, anul XX, din 1 Noemvrie 1886, pp. 662—688. « Convorbirile Literare » Nr. 10, anul XX, din 1 Ianuarie 1887, p. 891, publică și o « *Notiță* » care îndreaptă unele erori strecurate în tipărirea acestei dări de seamă.

[3]) I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *l. cit. supra*, vol. I, p. 395. Adaog că recenzia lui George Popovici, apărută în « Convorbiri Literare », asupra cărții lui Blaremberg a fost reprodusă în întregime, în limba franceză, de « L'Etoile Roumaine », anul II, Nr. 274 din Decemvrie 1886, Nr. 1, anul III, din 1/13 Ianuarie 1887 și Nr. 2 din 3/15 Ianuarie 1887.

ignorat mai toată bibliografia românească anterioară — şi nedând, sau neînţelegând, însemnătatea întocmirilor slave şi ungureşti pentru priceperea obiceiurilor noastre şi, de asemenea, că a scris-o fără să se ocupe de organizaţia şi de dreptul Românilor transilvăneni şi fără să se folosească de cercetările de Drept comparat, atât de necesare pentru determinarea influenţelor culturale. Sub condeiul lui George Popovici, o recenzie nu se mărginea numai la revolta împotriva superficialităţii sau pretenţiunii. Ea nu se încheia niciodată negativ. Ea era o lucrare de afirmaţie. Ea creea. Şi George Popovici, în această « *Dare de seamă* », ridică multe probleme — mai de căpetenie sau mai de amănunt — deslegând pe unele din ele, trezind interesul pentru deslegarea ulterioară a altora. Fără a împărtăşi unele din enunţările lui George Popovici — o vom arăta mai jos — ne este uşor să recunoaştem siguranţa şi simţul critic cu care el analizează anumite instituţiuni şi simbolisme juridice româneşti, aducând explicaţia valabilă a multora dintre ele. Citām, de pildă, simbolismul juridic al jurământului cu brazda în cap, întocmirea boieriilor româneşti, cu care prilej emite şi ipoteza unor înrâuriri exercitate asupra arhondologiei moldoveneşti de către instituţiunile munteneşti — hipoteză pe care aveau s'o lărgească şi s'o confirme mai târziu, mai documentat, cercetările d-lui C. C. Giurescu [1]). De asemenea, în « *Darea de seamă* » mai sus amintită, aduce numeroase precizări în materia dreptului penal şi în ce priveşte vechea noastră organizaţiune municipală.

O notiţă din « *Revista Politică* » [2]) şi un fragment dintr'o scrisoare de a lui George Popovici aflată în manuscrisele Academiei Române ne spun că anul 1886 — când a apărut « *Darea de seamă* » amintită — urma să ne mai aducă o altă publicaţie. Intr'adevăr, « *Revista Politică* » scrie: « în posesiunea d-lui George Popovici, stud. jur. în Cernăuţi, se află un număr considerabil de documente istorice, privitoare la Români, dintre care 24 sunt scrise în limba slavonă şi cuprind două secole (1418—1660). Toate celelalte documente

[1]) C. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV*, Vălenii-de-Munte, 1926.
[2]) Nr. 6, anul I, din 1 August 1886.

sunt în limba română şi din vremile mai recente. D-l George Popovici, după cum suntem informaţi, în urma unei rugăminţi speciale a d-lui profesor Gr. G. Tocilescu, va publica aceste 24 documente în « *Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie* » şi le va comenta în notiţe juridice privitoare la Dreptul român vechiu ». Dar despre această publicare, pe care o vesteşte revista suceveană, nu am aflat urmare în « *Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie* », iar acel fragment din scrisoarea lui George Popovici, aflat la Academia Română şi adresat unui profesor [1]), ne aduce explicaţia faptului că în revista lui Gr. G. Tocilescu nu au apărut documentele anunţate şi, de asemenea, ne lămureşte şi asupra unor deprinderi « *ştiinţifice* » care — nădăjduim — vor fi dispărut de atunci până astăzi din lumea ştiinţei oficiale [2]).

In anul următor, 1887, se îndeletnicea cu unele probleme privitoare la influenţele culturale străine în structura târgurilor moldoveneşti [3]).

---

[1]) Care se pare a fi Iacob C. Negruzzi — căruia îi scrie, la 30 Martie 1887, în aceeaşi chestiune şi căruia i se adresează tot cu titlul de « Profesor », v. I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *l. cit. supra*, I, p. 402.

[2]) Iată ce scrie George Popovici: « Vă rog mult, Domnule Profesor, să binevoiţi a stărui ca d-l Tocilescu să-mi înapoieze copiile de documente ce i-am trimes spre a fi publicate în « *Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie* ». Faţă cu d-sa sunt în o poziţie foarte ciudată, cu atât mai mult cu cât d-sa nici nu află cu cale a-mi răspunde la un rând întreg de scrisori ce am fost nevoit să-i scriu pentru a reclama manuscriptul. Lucrul este astfel: în vara trecută am aflat din întâmplare că un amploiat rus din Cernăuţi are mai multe documente vechi moldo-slavone. Am isbutit a le împrumuta spre decopiare. Pentrucă nu pricepeam încă destul de bine limba slavonă particulară a hrisoavelor româneşti, m'am pus întâiu pe studiul ei. După vreo două luni am isprăvit decopierea şi traducerea şi am însoţit încă fiecare document cu un rând de note explicative. Am scris d-lui Tocilescu întrebându-l ori de n'ar fi dispus a le publica — documente şi note — în « *Revista* ». Mi-a răspuns foarte amabil şi în sens afirmativ. Dară de când i le-am trimes şi până acuma nu m'a învrednicit cu o singură linie de răspuns. Pe de altă parte, d-sa a primit, în manualul său de Istorie, rezultatul cercetărilor mele asupra ierarhiei boiereşti, aşa întocmai după cum l-am expus în notele cu care era însoţit manuscriptul — şi aceasta înainte de a publica lucrarea mea (!!). Lucrul este în sine o nemică, dară prea caracteristic pentru directorul « *Revistei pentru Istorie, Filologie şi Arheologie* » decât ca să mă mai încred d-sale. Afară de aceea, în decursul vremii, studiile mele mai aprofundate mi-au arătat că nu toate din părerile depuse în notele cu care am însoţit documentele sunt corecte ......». Ms. Acad. Rom. Nr. 5266.

[3]) La 29 Martie 1887 scrie lui Iacob C. Negruzzi: « Eu mă ocup acum cu studiul elementelor germane în organizaţia veche a târgurilor române; materialul polon şi transilvănean nu-mi lipseşte, dar cel român foarte mult ». I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *l. cit. supra*, I, p. 400,

Aceste cercetări nu au făcut, de altfel, obiectul unei redactări care să fi fost destinată publicării şi pe care s'o fi putut afla printre manuscrisele rămase dela George Popovici.

Dăm de urma unei noui lucrări de Drept românesc la care, în acelaşi an, se gândea George Popovici, dar care nu a mai apărut şi al cărei manuscris — dacă va fi fost întocmit — nu l-am putut afla. E vorba de o lucrare de vechiu Drept românesc pe care el o pregătea pentru « *Almanahul Literar* » al « *României June* » dela Viena pe anul 1888. Ştim, dintr'o scrisoare trimisă la 27 August 1887 din Cernăuţi « *României June* » care, după suggestia lui Titu Maiorescu [1]), făcuse apel şi la colaborarea lui George Popovici, că era « un mic studiu din domeniul vechilor întocmiri româneşti şi că natura lucrului cere ca el să fie întovărăşit de un număr de note indicative de izvoare ». In ce priveşte subiectul, « vă comunic — scrie George Popovici — cum că lucrarea, sub titlul de « *Mişeii* », va fi aşezată pe cel mult opt file de tipar » şi că va fi gata « cam pe la 15 Octomvrie » [2]). La 5 Septemvrie 1887 însă scrie lui Iacob C. Negruzzi că a renunţat de a mai alcătui « un mic studiu asupra mişeilor, în înţelesul vechiu fiscal ». Căci « aş fi trebuit să încep o polemică în contra unor păreri emise până acuma. Dar m'am convins că un asemenea lucru n'ar fi sporitor intereselor « *României June* » şi am luat în urmă hotărîrea să fac un excurs asupra vechei pilde: « *Liuzi între călăraşi* » (v. Manuscrisul Vornicului Golescu, « *Convorbiri literare* », 1874, pag. 71). In ea se oglindesc câteva fărimături din trecuta organizaţie a ţării şi dau prilej a atinge o mulţime de amănunţimi interesante » [3]).

Printre cele câteva crâmpeie de manuscrise rămase dela el, nu am dat nici de urma acestui studiu.

Acelaş an, 1887, ne aduce un studiu: « *Mihai Vodă şi moşnenii din Sularul — o încercare interpretativă* », publicat în « *Convorbiri Literare* » şi în care analizează un hrisov dela Mihai Viteazul din 1 Februarie 1597, pentru a-i da

---

[1]) V. scrisoarea din 3/15 Iunie 1887 a lui Titu Maiorescu către « *România Jună* » în: Ion Grămadă, *România Jună din Viena, 1871—1911, monografie istorică*. Arad, 1912, p. 143.

[2]) Ion Grămadă, *l. cit. supra*, p. 145.

[3]) I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *l. cit. supra*, I, p. 404.

interpretarea juridică, pe care comentatorii anteriori ai hrisovului nu o aflaseră [1]).

Un număr de documente slavone ale mănăstirilor Moldovița și Putna, începând dela Alexandru cel Bun, « într'adevăr interesante — scrie într'o scrisoare George Popovici lui Iacob C. Negruzzi la 19 Octomvrie 1890 — și care-mi dau prilej la unele stabiliri nouă, relevând tot ce e interesant în text din punct de vedere al istoriei de Drept » [2]), era destinat, în intenția lui, să-și găsească loc în coloanele « *Convorbirilor* » — unde această intenție nu s'a tradus în fapt.

Despre anumite aspecte din istoria organizațiunii Voevodatului Moldovei, George Popovici se ocupa spre sfârșitul anului 1890 și își manifesta intenția de a întocmi o lucrare din acest domeniu [3]).

Un excurs în domeniul Dreptului comparat făcea obiectul cercetărilor lui prin 1890, la Innsbruck de unde, la 10 Iulie 1890, scria tatălui său: « Profesorul Zallinger, al cărui curs îl urmez aici și care este un învățat cu renume, deși încă tânăr, m'a îndemnat să fac o lucrare dela care pot să mă aștept la oarecare rezultate. Ar fi să fac un studiu despre cea mai veche codificare a dreptului feudal al cutumelor din Barcelona (1068) *(Lehensrechtliche Codification)*. Această materie nu a fost încă îndeajuns cercetată și ea constitue acum ocupația mea din orele libere [4]).

---

[1]) « Convorbiri Literare », Nr. 12, XX, din 1 Martie 1887, p. 1065—1086. In Nr. 1 din 1 Aprilie 1887, XXI, p. 96 « Convorbirile Literare » publică o notiță care îndreaptă erori și împlinește omisiuni de frază strecurate în transcrierea și tipărirea studiului lui George Popovici.

Gr. G. Tocilescu reușise în parte să interpreteze hrisovul. (« Rev. pentru Ist., Arh. și Fil. », II, vol. IV, 1885, p. 542 sq.). A. D. Xenopol l-a rectificat, în esență destul de bine, dar greșește și el când combate și partea *corectă* a interpretării lui Gr. G. Tocilescu. (A. D. Xenopol, *Țăranii sub Mihai Viteazul, cu prilejul unui document* » în « Convorbiri Literare », Nr. 8, XX, Noemvrie 1886, pp. 695—702).

[2]) I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *l. cit. supra*, I, p. 406.

[3]) Scrisoare din 11 Decemvrie 1890 către redacția « Convorbirilor Literare », în I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, I, pp. 407 și 418 nota 56.

[4]) Din scrisorile încredințate mie.

Lehnsrecht, *Lehnswesen* (lat. *feudum*, *beneficium*) dreptul asupra unui feud care rămâne proprietatea seniorului *(Dominus feudi)* și care drept decurge din raporturile de fidelitate reciprocă dintre donator și beneficiar *(vassus*, în germ. *Lehnsmann)*. La noi, deci, ar fi dreptul donatarului asupra unei moșii donative, asupra căreia Domnul, voevodul, își păstrează *dominium eminens*. Antiteza lui « *Lehn* = *feudum* este *allodium*.

In anul 1891 întâlnim mai multe lucrări tipărite de ale lui. In « *Convorbiri Literare* [1]) el publică o monografie: « *Cronica lui Ureche despre ocoalele jugaene* », pentru a interpreta un fragment al cronicarului care scrisese despre Juga Vodă că « au descălicat orașe prin țară... și au ales sate și le-au făcut ocoale prin prejur... ».

In interpretările anterioare ale lui Picot și A. D. Xenopol « ocoalele erau întăriturile, cercuirile de pază ale orașelor ». Impotriva acestor interpretări, după care ocoalele jugaene ar fi fost întocmiri fortificative, George Popovici susține că ele sunt « forme de organizațiune teritorială » — deci, « ocol » are înțeles de cerc « cuprinzând mai multe sate ». Deci Juga Vodă descalecă orașe, iar din satele înconjurătoare face arondismente pentru cele dintâi. Așa dar, ocoalele erau din vechime cunoscute în Moldova « ca niște forme de organizațiune teritorială ». Din un șir de documente, deduce « existența de ocoale în Moldova în înțeles de cercuri teritoriale ». Textul cronicei lui Ureche, coroborat cu foarte numeroase documente, duce pe autor la a recunoaște în ocoalele jugaene « complexul satelor dimprejurul orașelor », constituite în arondisment.

Același an, 1891, ne aduce o nouă lucrare, publicată tot în « *Convorbiri Literare* » al cărei titlu este: « *Runc* » — *Glosă la o colecțiune inedită de documente moldo-câmpulungene* » [2]). Este o explicare — sprijinită pe un bogat aparat de erudiție — a cuvântului « *runc* », care se întâlnește izbitor de des în nomenclatura topică nu numai a Bucovinei muntoase, ci și a celorlalte regiuni de munți și dealuri locuite de Români. Origina fonetică a expresiunii și sensul topic îi apar cu o evidență perfectă. Românescul « *runc* » — « de cea mai lucie origină latină » (*runcare* = a lăzui, a plivi, a despăduri) — indică, prin sensul topic, o « curătură »; un arhaism care e și « un interesant document istoric... ce mărturisește despre înaintările civilizatoare ale agricultorilor și păstorilor de viță latină în bătrânii codrii dacici ». Din cercetarea acestor docu-

[1]) Nr. 12, XXIV, 1 Martie 1891, pp. 1009—1023.
[2]) Nr. 9, XXV, 1 Decemvrie 1891, pp. 705—716.

mente câmpulungene [1]), din spicuirea prin folklorul bucovinean [2]), precum și din cercetarea basmelor și a zicătorilor populare, conchide că « runcul în funcțiune de apelativ și în moștenită semnificațiune, se afirmă vioi în circulația limbii. Românii își eluptau noui pământuri din stăpânirea codrului verde, runculindu-l ».

Cercetând valoarea lexică a acestei expresiuni, îi află aplicațiuni « izolate și anachronistice » și află că și « amintirea primitivului ei înțeles există sporadic », expresiunea fiind înlocuită prin alte expresiuni (curățitură, curătură = loc despădurit prin instrumente, și arșiță = pădure prefăcută în câmp prin foc, atunci când « runc » desemna amândouă speciile de locuri lăzuite) și se întreabă: « Este misiunea cuvântului [runc] pentru eternitate încheiată? Limba literară nu va simți îndemnul de a reabilita pe acest deposedat nobil de pur sânge? »

In 1894, profesorul de drept canonic din Cernăuți, dr. Ludwig Wahrmund, tipărește un studiu: « *Das Kirchenpatronatsrecht und seine Entwicklung in Oesterreich* ». El se bucură de recenzia amplă pe care George Popovici o publică în « *Gazeta Bucovinei* » [3]) și în revista « *Candela* » [4]), și care recenzie este, potrivit deprinderii conștiincioase a istoricului bucovinean, o cercetare atentă a cărții recenzate.

---

[1]) De ex. un inventar din 20 Februarie 1768: « Am un runc, care a fost lăzuit de tatăl meu cu foc și securea ».

[2])
Leliță cu ochi căprii,
Dupe mine tu să vii,
Că din brazii tăi cei verzi
Eu ți-oi face runculeț...

sau:

Frunză verde, iarbă lată,
Așa-mi vine câte-odată
Să-mi las mamă, să-mi las tată,
Lumea 'n cap ca s'o apuc
Și 'n pustiuri să mă duc,
In pădurea fără stâni,
In codrii fără stăpâni,
Să m'apuc să runculesc,
Loc să-mi fac ca să trăiesc
Și să scap de boieresc...

[3]) Nr. 13, anul IV, 1894.

[4]) 1894, pp. 124—128.

O notă subliniară dintr'un « Anunciu literar » publicat în « *Candela* » [1]) în care amintea de « rodnica activitate a unei superioare personalităţi din ţară », iscă o polemică cu redacţia « *Candelei* », care desaprobase acea notă subliniară [2]), şi determină din partea lui George Popovici câteva precizări pe care el le face sub titlul « *O declaraţiune* », în « *Gazeta Bucovinei* » [3]), şi sub titlul « *Analiza unei anticritice* », tot în « *Gazeta Bucovinei* » [4]).

Despre istoria vechilor organizaţiuni moldoveneşti dă o monografie publicată în « *Omagiu lui Titu Maiorescu* »: « *Starostia Sepinicensa — Notiţă privitoare la istoria vechii organizaţiuni a Moldovei de Sus* » [5]).

Impotriva interpretării care fusese dată anterior (de Picot şi Bengescu, în studiul lor *Alexandre-le-Bon)* după care starostia ar fi fost un titlu de protie dat primului boier din Sfatul Domnesc şi împotriva părerii învăţatului slavist Kalusniacki, după care titlul de staroste s'ar referi la supremul dregător ţinutal al Sucevei, George Popovici arată că este vorba de o instituţiune integrantă din organizaţia teritorială. « Starostia este o căpetenie teritorială, el este mai marele în unele ţinuturi, mai ales în părţile vecine cu Polonia. Astfel la Cernăuţi, unde numirea s'a conservat cu o memorabilă rezistenţă, şi la Hotin ». Deci — în teza lui George Popovici — o dregătorie teritorială din Nordul Moldovei, în legătură cu comerţul ce se făcea la confinele Galiţiei şi ale Poloniei în spre Capitala Moldovei, cu puncte de trecere şi staţiuni vamale în Cernăuţi şi Siret, în Hotin şi Dorohoi. Instituţie de origină polonă, starostia sepinicensa pare a nu fi avut o înrâurire esenţială asupra organizaţiei Moldovei.

---

[1]) Nr. 2, XIII, Februarie 1894.

[2]) Nr. 6, XIII, 1 Iunie 1894, pp. 373—374.

[3]) Nr. 18, anul IV, 1894.

[4]) Nr. 48, anul IV, 19 Iunie 1894.

[5]) Bucureşti, 1900, pp. 476—482.

Este un studiu mai desvoltat al unuia mai mic, anterior (de 4 pagini), pe care-l pregătise pentru « Convorbiri Literare » sub titlul: *Despre starostele din formulele de mărturie ale unor documente dela Alexandru-cel-Bun* — scrie George Popovici lui Iacob C. Negruzzi (fără dată) — în I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, *l. cit.*, I, p. 412.

A apărut şi un *Post scriptum la Starostia Sepinicensa*, în « Convorbiri Literare », Nr. 5, XXXIV, 15 Mai 1900 p. 432.

Se pare că George Popovici se gândea să studieze mai de aproape această instituțiune, în cadrul unor cercetări asupra dregătoriilor moldovenești. Printre manuscrisele păstrate la Academia Română se află câteva foi din care se desprinde că el s'a ocupat despre «începuturile boeriilor moldovenești», însă fără ca să putem afla în ele măcar planul unei expuneri mai largi. Sunt câteva adnotări care mărturisesc mai mult despre intenția lui George Popovici în această direcție. E probabil că, dacă ar fi dus mai departe cercetările, ar fi ajuns la unele precizări în privința starostiei. Avea să le aducă istoriografia noastră de mai târziu. «Existența unui ținut administrativ al Sepenitului, după întemeerea Moldovei, nu se dovedește — scrie d-l C. C. Giurescu. E posibil să fi existat o țară a Sepenitului înainte de întemeerea Moldovei. Nimic nu ne îndreptățește însă să credem că această țară a Sepenitului a alcătuit, după constituirea Statului moldovean, un ținut administrativ având în frunte un dregător cu titlu de Staroste al Sepenitului. In documentele analizate de George Popovici se întâlnește numai titlul de staroste, fără însă să se specifice al cărui ținut era»[1]).

In «*Noua Revistă Română*» din București [2]) aflăm, printre colaboratori, pe George Popovici cu o «*Dare de seamă*» consacrată lucrării lui Aurel Onciul : *Dreptul Administrativ, partea generală*, Viena, 1900.

Il aflăm, de asemenea, printre printre colaboratorii «*Enciclopediei Române*» publicată de Dr. C. Diaconovich, figurând, în vol. I (Sibiiu, 1898), cu capitole din vechiul Drept român, iar în vol III (Sibiiu 1904) cu note de Diplomatică românească.

Un studiu, frumos construit, se ocupă despre «*Ordinea de succesiune în moșiile donative moldovene în veacul al XIV-lea*». Monografia aceasta a apărut în volumul «*Prinos lui Sturdza*», (București, 1903).

---

[1]) C. C. Giurescu, *l. cit. supra*, p. 34, nota 4.
Despre *Țara Sepenitului* v. de asemenea Teodor Bălan. Cernăuți, 1926, extras din «*Glasul Bucovinei*», Noemvrie 1926.

[2]) Nr. 12, vol. I, din 15 Iunie 1900, p. 548.

Din sărăcia documentelor veacului al XIV-lea, (căci tezaurul arhival al Moldovei din acel veac abia de ne-a păstrat câteva cărți voevodale) el desprinde totuși elemente pentru o analiză juridică a proprietății donative, a moșiilor de răsplată moldovene.

Începând cu cartea de hărăzire a lui Jurg Koriatovici, din 3 Iunie 1374, document care a fost prilej de discuțiune largă în ce privește autenticitatea lui — George Popovici conchizând pentru afirmativă [1]) — el supune unui examen strâns formulele celor câteva diplome voevodale surprinse de posteritate din materialul documentar al Moldovei din acel veac, și, analizând întorsătura de frază care apare stereotipic în documentele atestătoare de asemenea colațiuni de răsplată: «*lui și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și răstrănepoților lui*», ajunge la încheierea că nu este vorba de o limitare la al patrulea grad a dreptului de succesiune, ci de o încercare greoaie de a fixa principiul însuși succesoral *in infinitum*,

---

[1]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 223, nota 26, considera acest document — publicat prima oară de B. P. Hajdeu — ca autentic, așa precum îl considerase, firește, B. P. Hajdeu. N. Iorga socotește actul « ca opera dibace a unui om familiarizat cu vechile noastre urice și cunoscând poate și unele diplome litvane » (*Studii și documente*, vol. V, pp. 597—601). Ion Bogdan, care la un moment dat îl socotise și el autentic, (*Documentul Râzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. al XV-lea*, în « Analele Academiei Române », vol. XXX, p. 290, nota 22), revine asupra primei lui hipoteze, pentru a conchide în falsitatea documentului (« Bulet. Com. Istorice », I, pp. 103—104). Aceeași părere o are și Radu Rosetti (*Despre succesiunea Domnilor moldoveni dintre Lațc și Alexandru-cel-Bun.* Iași, 1923. Extras din « Viața Românească », pp. 3—7). D. Onciul îl consideră — ca și George Popovici — autentic. (*Datele cronicelor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru-cel-Bun*, « Analele Academiei Române », Seria II-a, tomul XXVII, p. 206, și « *Din Istoria Românilor* », p. 17, vezi și C. C. Giurescu, *l. cit. supra*, p. 33, nota 1). Pentru literatura chestiunii vezi și I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a Împăratului Sigismund.* București, 1919. Același autor, în « *Revista Arhivelor* », anul II, Nr. 3, 1926, p. 397, mai aduce un argument împotriva autenticității documentului lui Koriatovici.

Un examen diplomatic mai complet asupra documentului îl datorăm d-lui P. P. Panaitescu, *Diploma Bârlădeană din 1134 și Hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374* », în « Revista Istorică Română », 1933, anul II, fasc. I, pp. 46—58.

D-l P. P. Panaitescu, pe lângă argumentele anterior cunoscute deduse mai mult din oarecare elemente suspecte în publicarea hrisovului și din un șir de considerente întemeiate pe unele împrejurări istorice, aduce numeroase observațiuni întemeiate pe analiza limbii și ortografiei hrisovului, pe o critică amplă diplomatică ce face documentului — căci încercarea de critică diplomatică a lui Popovici nu adâncise îndeajuns problema — și pe modificările intervenite între cele două editări ale documentului de către B. P. Hajdeu (1860 și 1873). Conchide în falsitatea diplomei lui Jurg Koriatovici.

pornind dela primul beneficiar al hrisovului. Este singura încheiere posibilă, în sprijinul căreia, pe lângă argumentele istoricului bucovinean, am încercat, într'o lucrare la care trimit [1]), să aduc — şi cred că voiu fi izbutit — unele dovezi documentare certe care să confirme hipoteza lui George Popovici.

In « *Convorbiri Literare* » [2]) George Popovici publică un studiu privitor la un capitol din vechea cronologie românească: « *Anul dela Martie în timpul lui Alexandru-cel-Bun* ». Sprijinit pe un bogat material de erudiţie, el discută o problemă care făcuse obiectul unor cercetări ale altor istorici români [3]) şi conchide în existenţa regimului anului dela 1 Martie, care în cancelaria moldovenească se constată pentru epoca lui Alexandru-cel-Bun. Dar face rezerve asupra chestiunii dacă, pentru timpul când îl surprindem, el a ocupat cu desăvârşire terenul. De asemenea, îşi rezervă dreptul de a cerceta, în studii ulterioare, când a prins rădăcină în Moldova şi cum a dispărut, lăsând locul cronologiei dela 1 Ianuarie. Afirmarea acestui fenomen cronologic, întemeiată mai mult pe considerări generale, o găsim şi la Kosak şi avea să fie repetată şi de Dimitrie Onciul care şi el a susţinut, pentru epoca lui Alexandru-cel-Bun [4]), întrebuinţarea de către scriitorii cancelariilor domneşti moldovene a anilor dela 1 Martie. Această cronologie este combătută de d-l N. Iorga, care scrie că nu e vorba de o normă fixă, ci că fiecare scriitor de cancelarie datà documentul după cum era deprinderea în ţara de unde el venise. « Deci după anul dela 1 Septemvrie, dacă scriitorul era de peste Dunăre sau muntean, după anul dela

[1]) George Fotino, *Contribuţiuni la studiul regimului succesoral în vechiul drept consuetudinar românesc — cercetări monografice*, Craiova 1927, pp. 3—5. O lectură atentă a isvoarelor ne-a dus la găsirea unor formule care nu se opresc la al patrulea grad, ci trec până la al cincelea, dovedind astfel că în stereotipica întorsătură de frază a hrisoavelor româneşti nu este vorba de limitare la al patrulea grad, ci de fixarea, poate greoaie, a principiului însuşi succesoral.

[2]) Nr. 3, XXXIX, Martie 1905, pp. 193—221.

[3]) C. Giurescu, *Câteva cuvinte asupra vechii cronologii româneşti*, în « Convorbiri Literare », XXXIV, 1900, pp. 693—714, 738—745); N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, pp. 2, 651; D. Onciul, *Datele Cronicelor Moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, « Analele Academiei Române », Seria II-a, T. XXVII.

[4]) D. Onciul, *l. cit. supra*.

1 Ianuarie, dacă era polon, sau după anul dela 1 Martie, dacă era rus din Galiția și Podolia »[1]).

Puțin timp însă după apariția în « *Convorbiri Literare* » a monografiei sale, George Popovici face să apară în « *Epoca* »[2]) un articol: « *Căderea hipotezei anului dela Martie* ». Un document german din 30 Martie 1432, din arhivele dela Koenigsberg, aflat între scrisorile Ordinului Teutonic, vine — recunoaște George Popovici — pentru « a da lovitura de moarte anului dela Martie ».

Era și ultima lui lucrare. Incheia cariera științifică, cu o mărturisire a unei greșeli. Mărturisire care nu scade pe adevăratul savant și sporește pe omul adevărat.

In afară de lucrările lui tipărite, se găsesc printre manuscrisele Academiei Române mici începuturi de studii, note privitoare la anumite probleme de vechiu Drept românesc, excerpte din lucrări anterioare. Amintim aici adnotațiile fugare asupra paremiei juridice « ai carte, ai parte », asupra formalismului arhaic al jurământului cu brazda în cap, asupra dregătoriilor din vremea lui Alexandru-cel-Bun, asupra șoltuzului, asupra republicii câmpulungene, asupra starostiei, și alte adnotații, dintre care unele în limba germană, privitoare la puncte de detaliu din istoria vechiului nostru Drept.

Excelând în genul monografic și având și tot curajul unui reconstructor istoric pentru a face și opere de generalizare asupra trecutului nostru, George Popovici începuse a lucra la o istorie a Dreptului românesc, o carte pe care el nu a mai putut s'o încheie și pe care « multă vreme nu o va putea scrie nimeni, o carte a cărei pierdere trebue s'o deplângem, cu atât mai mult cu cât ea era întreagă ca idee conducătoare și ca amănuntele cele mai mici, în gândul și în notele sale, carte de maturitate deplină, definitivă și mănoasă »[3]), carte

[1]) N. Iorga, *Observații de cronologie cu privire la Moldova în epoca lui Alexandru cel Bun*, în « Convorbiri Literare », Nr. 7—8, XXXIX, Iulie—August 1905, pp. 746—751.

Pentru bibliografia chestiunii, v. I. Vlădescu, *Inceputul anului în cronicile moldovenești până la Ureche*. « Acad. Rom. Memoriile Secției Istorice », seria III-a, T. IV, Memoriul 8.

[2]) Nr. 182, anul XI, din 7 Iulie 1905.

[3]) N. Iorga, *Oameni cari au fost*, p. 139.

care era pentru dânsul — cum singur o spunea într'o scrisoare — « o chestie de vieață » [1]).

* * *

Voiau cei cari îl prețuiau și țineau să răsplătească pe acest minunat cunoscător al vechilor așezăminte românești, cei cari aveau grija bunului nume al învățământului nostru superior, voiau să-l așeze profesor pe catedra pe care el o putea ilustra mai bine ca oricine altul. Era și o mare dorință a lui. « In ziua când voiu deveni profesor! iată un lucru la care țiu » — scria tatălui său în ziua Paștilor 1903 [2]). După ce se retrăsese în studii atâția ani, pentru ca mai adâncă să-i fie legătura dintre știința vechei noastre civilizațiuni juridice și mintea îndrăgostită de această știință, vroia să dea lucrurilor, pe care le aflase la capătul atâtor silințe, acea valorare care cere și implică exteriorizare. Căci oricât s'ar resfrânge cineva în el însuși pentru a da o mai mare bogăție vieții sale sufletești, conținutul concret al acestei vieți intime cere exteriorizare. Culegătorul de perle este bine să atingă fundul mării, dar ar muri de s'ar statornici acolo.

Scrisorile lui stau mărturie de fiece zi a nădejdilor pe care și le făcea astăzi, pentru a le vedea risipite, pleavă în vânt, mâine. « Muncesc fără întrerupere ca să isprăvesc lucrarea — scrie tatălui său la 7 Decemvrie 1902 — în cel mult două luni catedra se înființează. Până atunci trebue să-mi fie tipărită cartea și trebue să fie ireproșabilă » [3]).

Dar cele două luni trecură; și alte două luni. Și doi ani trecură, și mai mult de doi ani. Și în fața omului care cuprinsese cu infinită dragoste și adâncă înțelegere trecutul istoric al țării sale moldovenești, în fața omului care aducea cu sine toată acea sfială și bunăcuviință provincială, acea sfială care impresionase Academia Română, când George Popovici, ales la 17 Aprilie 1905 membru corespondent al ei, a apărut în incintă [4]), se strânse coaliția urii. Ce putea

[1]) Din scrisorile încredințate mie.
[2]) *Supra.*
[3]) *Supra.*
[4]) N. Iorga, *Supra*, p. 140.

avea cineva împotriva acestui om, căruia scurta lui vieață nu i-a permis să aibă altceva decât talent, pasiune și spirit?

I se închise drumul către poarta Universității către care ochii lui priviseră, de pe când era în Cernăuții Bucovinii, cu toate iluziile și nădejdiile distanței. Presa interveni și ea, dacă nu cu rea credință, cel puțin fără de pricepere, acoperindu-l de insulte. Mâhnit, el scrie, la 8 Martie 1904, tatălui său: « Atacurile continuă. Nu-i vorbă, am stat în alte focuri mai rele... Din altă parte reclama ce-mi face « Drept ». din Iași îmi strică și ea. Dar ce să faci? Nu poți comanda nimănui ce are să scrie » [1]).

Iar altădată, în noaptea Anului Nou 1905: « De-ar da Dumnezeu să se sfârșească cât de curând... Când văd clar, am cele mai bune perspective și mă simt și mai vesel și mai puternic » [2]).

Alții aveau să fie mai puternici ca dânsul. Oameni, atunci ca și azi, cari neafirmându-se pe ei se ostenesc să nege pe alții, oameni cari au ingeniozitatea de a trăi în umbra altora, nu însă și umilitatea de a primi să fie umbriți de aceștia, oamenii aceia mâhniră sufletul lui sensibil. « Noi știm cât de adânc l-a rănit acea insultă. Și față de împotrivirea acelor profesori de Universitate... știm cu cât desgust spunea că nu mai ține astăzi la catedră » [3]).

S'a resemnat. Nu era nicio fire prea tenace. Opunea piedicilor care îi stau împotrivă o rezistență mărginită — mai ales când era vorba de un interes al său [4]). Și chiar de se încorda astăzi, deseori nu era decât pentru a cădea mâine în tărăgănarea părerilor de rău, a presimțirilor și a resemnărilor. Se va fi resemnat, poate și din acea repugnanță pe care o avea față de mimetismul atât de practic și atât de practicat. A refuzat să creadă că pentru om — ca pentru insectă — cel mai bun sprijin și cea mai bună apărare este să ia culoarea celor cari îl înconjoară.

---

[1]) Din scrisorile încredințate mie.
[2]) *Supra.*
[3]) N. Iorga, *Supra,* p. 140.
[4]) O mărturie în acest sens aduce și Gh. Bogdan Duică, « *Luceafărul* », Nr. 23, 1908, p. 555.

Şi iată-l scriind tatălui său: « In timpuri grele şi în cele mai bune, cele mai curate şi mângâietoare raze mi-au venit întotdeauna dela d-voastră. Nu sunt vrednic a mulţumi cerului pentru atât de buni părinţi » [1]).

Un răstimp tăcere.

« Imi dispare curajul » — mai scrie el tatălui său.

Şi apoi, iarăşi tăcere. Când în noaptea de 11/12 Iulie 1905, într'un han din orăşelul unguresc Munkacs, se frânse o putere la începutul sborului.

La vârsta când vieaţa pulsează mai doritoare, când omul abia a avut timp să-şi făurească iluzii, dar nu şi timp să le şi vadă împrăştiate, moartea are ceva din precipitarea stelelor care se rup brusc de pe bolta de aur a unei nopţi primăvăratice.

Odihneşte la Cernăuţi.

* * *

«Dacă a fost vreodată o vieaţă de om chinuită şi jertfită pentru aleasa gingăşie, pentru nemărginita bunătate, pentru mărinimia superioară a sufletului regal care o stăpânea şi nu putea să stăpânească şi împrejurările unor vremuri nenorocite, a fost vieaţa prietenului nostru George Popovici. Intre învinşii păcatelor noastre, între acei pe cari i-au ucis prostia şi răutatea din acest neam, nu ştiu niciunul de pe urma căruia să trebuiască atâtea lacrimi. A fost aur curat în calea celor cari, împodobindu-se cu plumbul, l-au călcat în picioare» [2]).

Infrânt pe drumul iluziilor sale, urmarea apărea firească. Mai ales că ajungea şi la sorocul jertfelor pe care le făcuse străjuind la căpătâiul suferinţelor neamului său din ţara de sus a lui Ştefan. Spun scrisorile lui, mărturisesc cei cari l-au apropiat şi iubit, pentru ce, în puterea unei vieţi pline de făgăduinţi, făcu el jertfa cea de pe urmă: «Pentru ca să nu aibă ruşinea de a nu putea plăti o datorie pe care n'o făcuse pentru dânsul, ci pentru viitorul poporului nostru

---

[1]) Din scrisorile încredinţate mie.

[2]) N. Iorga, *Supra*, p. 140.

din Bucovina, căruia i-a fost icoana cea mai curată și călăuzul cel mai chemat» [1].

«Evul mediu. cu libertatea seigneurială, cu gluma ascuțită chiar grotesc, cu dărnicia risipitoare, cu cultul asexual al femeii, cu versul împodobitor când trebue să plece în lume, ar fi fost un timp mai priincios gesturilor acestui suflet jenat de bunele cuviințe ale societății de astăzi» [2].

Intârziat pentru o lume ca a noastră, el s'a grăbit pentru o altă lume.

Om, vieața lui va fi avut de sigur și scăderi — poate și mari scăderi. Ci în perspectiva timpului slăbiciunile omenești se estompează ca muchia aspră a munților profilată pe zarea cea îndepărtată. Să nu ispășești și dincolo de moarte slăbiciunile unei vieți de o clipă, în aceasta rezidă maiestatea eternă a sufletului omenesc.

Scriitor, opera lui nu va fi fost fără scăderi. Le însemnăm aici, căci orice talent trebue să plătească vamă criticei, oricât de strălucit ar fi cel dintâi, oricât de modestă ar fi cea de a doua.

Dar erau scăderi firești unei științe care pe atunci se afla — și poate încă se mai află — în începuturile ei. Căci ce valoare puteau avea încercările, fără simț critic, fără informație sigură, fără perspectivă, ale unui Al. Papadopol Calimach, George Missail sau ale unui Nicolae Blaremberg? El însuși își măsura scăderile și le mărturisea cu acea modestie proprie valorilor reale. « Mă simt așa de calic cu sdrențele mele de cunoștiințe, față de erudițiunea solidă și armonioasă ce aveți » — scria tatălui său. O! ce fără de margini admirație și ce sfios respect avea el pentru acest tată, căruia la tot pasul îi cerea sfatul și cu a cărui știință își verifica permanent propriile-i cunoștiințe! — « Nu știu cum să vă mulțumesc, tată, pentru ambele împărtășiri, și luminoase și răscugetate adânc.

[1]) *Supra*, p. 135. « Această jertfă prea mare a fost motivul principal al morții sale » — scrie Ion Grămadă, *Răsfoind corespondența lui George Popovici*, în « *Neamul Românesc Literar* », anul II, 1910, p. 826.

[2]) Gh. Bogdan Duică, Revista « *Făt Frumos* », Suceava, I, 1926, p. 28.

Vă sărut mâinile și în admirație și în recunoștință pentru glosele ce mi-ați trimis » [1]).

George Popovici brăzda în pământ nou. Și era o brazdă rodnică. Dar de atunci, din clipa morții sale, s'a scurs vreme până ce să mai svârle alții, în brazda deschisă, sămânță bună de rodire. Și o vreme pământul a rămas calic și din el abia de a dat, ici, colo, la răstimpuri, câte un lăstar, veștejit și el de multe ori mai înainte de a ajunge la înflorire.

Metoda folosită și atitudinea luată de George Popovici în Știința vechiului Drept românesc își cer aici recunoașterea sau critica.

Informat prin cercetarea directă a izvoarelor, cunoscător al desfășurării istorice a acestui popor și a popoarelor dela care se pot presupune înrâuriri și împrumuturi culturale, conștiincios ca un glosator benedictin [2]), atent ca un miniaturist, minuțios ca un smălțuitor, pe de altă parte în stare de a sintetiza și conchide — era călăuzit de metoda cea bună care nu pierde linia cea mare pentru un amănunt, dar care nu ignorează amănuntul care, el, dă contur și precizie liniei mari.

Cine îi va fi cetit lucrările sau îi va fi cercetat manuscrisele — cu neastâmpărate adăogiri, suprimări, modificări — sau cine îi va fi cetit scrisorile, care constituiau o permanentă consultare științifică cerută învățatului său părinte — căci scrupulul impunea lui George Popovici să fie « absolut sigur », iar lucrărilor lui să fie « cât mai cu putință perfecte », cum însuși scrie [3]) — își va explica pentru ce lucrările lui au, chiar atunci când vor fi fost amendate sau infirmate de el sau de alții, înfățișarea unui lucru încheiat.

Cât despre atitudinea lui în Știința vechiului nostru Drept, ea se inițiază din ideea de reacțiune față de romantismul școlii istorico-juridice din ultimele decenii ale veacului trecut, al acelei școli care explica prin amintiri și tradiții exclusiv romane

1) Din scrisorile încredințate mie.

2) La 30 Martie 1887 scria lui Iacob C. Negruzzi (se strecurase în studiul lui: « *Mihai Vodă și Moșnenii din Sularul* » unele erori de tipar și de transcriere): « In urma omisiunii întâmplate în articolul meu. . . , nu mă pot liniști. . . nu aș putea avea o conștiință mai împovărată. Din momentul când am citit acest pasagiu al articolului meu tipărit, nu mă mai recunosc. . . ». I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *l. cit. supra*, I, p. 400.

3) Din scrisorile încredințate mie.

spiritul Dreptului nostru cutumiar. « Credința că Dreptul pe care l-au introdus în Dacia Romanii a rămas acolo — scrie George Popovici — se poate susținea numai cu o desconsiderare deplină a firii și a construcției Dreptului roman », sau: « Continuitatea Dreptului roman în Dacia, sub forma tradițională a obiceiurilor, trebue respinsă » [1]).

Dar contestarea aceasta a romanismului cutumelor noastre juridice — pe care am împărtășit-o și noi și demonstrat-o într'o lucrare anterioară [2]) — lasă totuși loc unei constatări pe care el însuși o schițează și pe care cercetările noastre recente [3]) ne-au permis s'o formulăm mai precis și s'o demonstrăm: și anume constatării că dacă în esența lui Dreptul consuetudinar românesc nu e roman, se pot discerne totuși, în structura lui, oarecare amintiri romanice. Constatarea acestor amintiri romanice, fie ea chiar schițată fugar de George Popovici [4]), pune la adăpost de excesul absolutului teza aceluiași istoric asupra contestării romanismului tradițiilor noastre juridice esențiale.

Teza lui George Popovici, care refuză Dreptului nostru vechiu o origină romană, a înlesnit cercetărilor istorico-juridice românești mai noui o orientare și în spre alte zări decât în spre aceea a Romei și a îngăduit accesul, în literatura noastră juridică, tezei originilor slave. Aceasta din urmă însă avea, la rândul ei, să se caracterizeze prin afirmarea prea categorică și exclusivă a slavismului vechiului Drept consuetudinar românesc [5]) și, prin aceasta, avea să întârzie orientarea cercetărilor spre acea direcție care — credem noi — poate să explice,

---

[1]) G. Popovici, *O scriere nouă asupra vechilor noastre așezăminte*, în « Convorbiri Literare », Nr. 8, anul XX, Noemvrie 1886, pp. 668, 669, 670—674.

De asemenea în studiul său *Mihai Vodă și moșnenii din Sularul*, în « Convorbiri Literare », Nr. 12, anul XX, Martie 1887, p. 1081, nota 3, combate pe cei « cari susțin continuitatea Dreptului roman în Dacia ».

[2]) Georges Fotino, *Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier Roumain*. Paris, 1925, pp. 460.

[3]) Georges Fotino, *Droit Romain et Droit Oriental: phénomènes d'interpénétration. La représentation en matière de successions féminines dans l'ancien Droit Roumain*, extras din volumul *In memoria lui Vasile Pârvan*, București 1934, p. 13.

[4]) Asemenea amintiri « există în bună parte și în vechiul nostru Drept român », scrie George Popovici. Acesta are « netăgăduit multe rădăcini în Dreptul roman, cu deosebire în cel vulgar ». *Runc*, în « Convorbiri Literare » Nr. 9, anul XXV, Decemvrie 1891, p. 714, nota 4.

[5]) Pentru bibliografia chestiunii v. lucrarea noastră: *Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier Roumain*, Paris 1925, p. 375.

cel puțin în mare parte, temeiul spiritual al vechii noastre concepțiuni juridice: direcția antichităților preromane. E drept că George Popovici nu se înșirue printre susținătorii tezei slaviste fără rezervă. Dimpotrivă, el ia atitudine față de integralismul tezei originilor slave. Admite numai parțial această teză. Dacă nu o spune în lucrările lui — de altfel, problema aceasta nu a făcut obiectul principal al lucrărilor rămase dela el — o spune clar în scrisorile lui. Scria lui Iacob C. Negruzzi, la 15 Februarie 1887, referindu-se la lucrarea lui Ladislau Pic: « Un lucru însă ce ar trebui respins este încercarea de a revărsa asupra instituțiunilor noastre vechi un colorit cu desăvârșire slav » [1]).

Recunoașterea pe care o dăm întreagă — pe alocuri chiar entusiastă — lui George Popovici, nu ne lipsește de dreptul — cred, dimpotrivă, că ea ne dă acest drept — de a face discriminări între rezultatele cercetărilor lui și de a le face critica pe care o socotim îndreptățită. De altfel, el însuși și-a corectat unele din hipotezele și din asertiunile sale — cum am amintit-o în cursul lucrării de față — și nu și-a crutat propria-i critică.

Ni se pare că asupra firului conducător al investigațiilor sale s'ar putea formula o observațiune: credem că rezultate s'ar putea dobândi mai întregi și mai veridice, dacă cercetările asupra vechei civilizațiuni juridice românești nu s'ar face fie numai la lumina romanității prezumate a acestei civilizațiuni — așa cum o întreagă școală o făcea la jumătatea veacului trecut — fie exclusiv la lumina unor influențe și unor împrumuturi culturale slave, așa cum s'a făcut de către unii. Credem că la rezultate mai depline se ajunge prin solicitarea fondului străvechiu autohton, care poate fi un izvor — de sigur încă puțin cunoscut — de știri.

Argumentarea lui George Popovici, când explică pentru ce nu socotește și cu fondul de vieață juridică anterior Romanilor în Dacia, ni se pare că păcătuește. A afirma — cum s'a mai făcut — că ce va fi fost pe pământul acesta înainte de stăpânirea romanică nu prezintă niciun fel de interes, *fiindcă nu avem știri din vremea aceea*, ni se pare că este tot una cu a

[1]) I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *l. cit. supra*, I, p. 398.

nega un *fapt*, fiindcă nu i se găsește *dovada*. *Lipsa celei din urmă să implice oare inexistența celui dintâi?* A scrie: « ce știm despre Daci e prea fragmentar pentru a putea constata în el embrionii evoluțiunii viitoare » și că « astfel, acele știri rămân indiferente din punctul de vedere al istoriei Dreptului nostru »[1]) ni se pare că este tot una cu a admite că dacă generațiile străvechi stăpânitoare a acestui pământ dacic nu ne-au transmis pe bronz sau pe marmură dovada și amintirea vieții lor, e fiindcă această vieață nu ar fi existat și deci nu ne-au putut-o transmite. Ori, pe aceasta o avem dela ei. Iar în multe domenii se și poate demonstra vechimea ei preromană. Și în domeniul concepțiunii românești despre Drept și dreptate, cercetările întemeiate pe studiul antichităților preromane par făgăduitoare pentru determinarea originalității și originilor tradițiunilor juridice românești [2]).

Și, iarăși, nu fără beneficiu de inventar primim următoarea formulare principială a lui George Popovici care scrie că « nu Dreptul roman, ci acea *tabula rasa* pe care au lăsat-o în urma lor barbarii năvălitori este fundamentul pe care cursul veacurilor a pus așezămintele Românilor » [3]). Ni se pare, în ce privește partea a doua a acestei citațiuni, că lucrul e susceptibil de o îndreptățită critică. Dacă este demonstrabil — și eu cred că e și demonstrat — că nu în Dreptul roman se regăsesc originile vechii noastre concepțiuni juridice, a admite acea « *tabula rasa* pe care au lăsat-o în urma lor barbarii » înseamnă, pe de o parte, a concepe năvălirile « barbare » ca pe un iureș care a lăsat vid în urma lui — atunci când ele n'au avut acest caracter — și pe de altă parte înseamnă iarăși a nega un fapt *fiindcă nu i se găsește dovada*. Căci ceeace se știe și s'a demonstrat în știința noastră istorică e că dacă între epoca romană și epoca târzie a întemeerii Statelor românești a fost un îndelungat laps de timp asupra căruia știrile documentare lipsesc, acest laps de timp însă, acest *hiatus* documentar, nu a însemnat și un *hiatus* de vieață, nu a în-

[1]) G. Popovici, *O scriere nouă asupra vechilor noastre așezăminte românești*, în « Convorbiri Literare », Nr. 8, anul XX, Noemvrie 1886, p. 668.
[2]) Georges Fotino, *l. cit. supra*, passim.
[3]) George Popovici, *l. cit. supra*, p. 671.

semnat o discontinuitate în vieața acestui popor, o întrerupere care să ne îngăduie a afirma că peste trecutul acestui neam s'a putut face la un moment dat o *tabula rasa*; și, aceasta, fiindcă informația ne lipsește pentru acel moment dat. Nu se poate vorbi decât de o continuitate între generațiile care se succed.

George Popovici, în cercetările lui și printre luminișurile pe care le-a tăiat în întunericul trecutului nostru juridic, va fi putut astfel să-și rătăcească unele încheeri. Dar acestea, chiar și acolo unde aveau să fie amendate sau înlăturate, se impun întotdeauna cel puțin prin aceea că ele suscită cu toată seriozitatea probleme care se cer deslegate.

Inlăturând romantismul școlii romanice, definind și mărginind aportul slav în cultura noastră juridică, George Popovici — căruia critica de mai sus nu-i scade din recunoașterea pe care i-o datorăm — rămâne cel dintâi istoric critic al vechii noastre civilizațiuni juridice, un precursor care a introdus în această știință plăcerea de a înțelege, puterea de a discerne și voluptatea de a clasa.

Multe din scăderile istoricului erau firești într'o vreme când instituțiuni românești fundamentale — iată de pildă voevodatul, asupra căruia el a putut formula și aprecieri puțin întemeiate [1]) — erau încă nedeplin cercetate și cunoscute pe atunci. Nici cercetările lui Ion Bogdan, nici acelea, de desăvârșită factură, ale regretatului C. Giurescu, nici numeroasele și atât de bogatele, prin noutatea informației, cercetări ale d-lui N. Iorga, nici alte câștiguri dobândite de atunci și până astăzi — când noi îl judecăm — nu-i puteau fi știute, sau nu i-au fost decât în parte știute. Alții au adâncit de atunci cercetările de vechiu Drept românesc. Dar deși multe aspecte ale trecutului nostru juridic au fost de atunci până astăzi luminate, deși pasiunea și osteneala altora vor fi proiectat mulți stropi de lumină pe zarea întunecată a trecutului nostru — dacă nu ar fi să amintesc decât de sinteza în curs de publicare a d-lui I. Peretz, sau de lucrările de strictă metodă și bogată informație ale d-lui Andrei Rădulescu și St. Longinescu — deși, de acum câteva decenii până astăzi, de sub praful arhivelor se vor fi aflat

[1]) George Popovici, *l. cit. supra*, p. 667.

multe lucruri noui, totuşi pe drumul Ştiinţei vechiului nostru Drept românesc mai este atât de mult de străbătut că, mergând pe drumul acesta, deschis de George Popovici, eu măsor tot ce a pierdut această Ştiinţă prin moartea lui mai înainte de vreme şi simt nevoia unei strângeri de puteri pentru a se reconstitui, în linii definite, înfăţişarea vieţii noastre juridice de altă dată.

Poate, astfel, se va ajunge la acea sinteză a vechiului nostru Drept românesc, a cărei viziune George Popovici a avut-o, la a cărei întocmire începuse, dar pe care moartea a vrăfuit-o şi pe care o aşteptăm dela Ştiinţa românească.

Din acea sinteză se va putea desprinde, în toată lumina, trecutul juridic al acestui neam, acel trecut care are şi originalitate şi măreţie şi la a cărui evocare avem dreptul să fim sensibili.

BUCUREŞTII DE ACUM UN VEAC, DUPĂ ROMANUL UNUI AVOCAT (IOAN EM. BUJOREANU 1862)

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 18 Ianuarie 1935

Există, am spus-o nu odată, o întreagă literatură românească necunoscută, care cuprinde lucruri interesante, adesea surprinzătoare. Fără să se ridice totdeauna la valoarea de artă, ea merită a fi cunoscută din mai multe puncte de vedere.

Intâiu, ea arată desvoltarea înceată, dar continuă, a unei originalităţi care va isprăvi impunându-se peste influenţa, totuşi vie până azi, a modelor străine.

In al doilea rând, în ea se pot urmări progresele unei limbi literare care, trecând peste fabricaţiile teoretice, care nu cunoşteau graiul trecutului şi despreţuiau limba populară, bază a oricărui stil, ajunge să poată da expresie oricărei idei şi nuanţe oricărui sentiment.

Dar, mai ales, ea foloseşte prin aceea că, afară de cazul când subiectele se iau de-a-gata din alte părţi, în ea se află notate condiţiile de vieaţă ale epocelor în care deosebitele ei produse, mai mult sau mai puţin vrednice de a fi cetite, au răsărit.

Acum câţiva ani, am întrebuinţat, în conferinţile mele dela Paris, teatrul de mai ieri ca şi romanul şi nuvela, ca să caut a prezinta liniile pe care s'a desfăşurat organizaţia noastră politică şi socială, ca şi, bine înţeles, vieaţa morală a ţării noastre.

În această scormonire au ieșit la iveală unele nume care ar putea să rămâie, unele opere din care măcar fragmente ar fi demne de a fi reeditate.

Acum în urmă, hazardul mi-a scos înainte un roman necunoscut, plin de note scoase din realitatea de acum trei sferturi de veac, poate chiar ceva mai mult decât atâta, roman care miră, nu numai prin aceste revelații, adesea neașteptate, ci prin personalitatea autorului.

Acesta, Ioan M. Bujoreanu, dintr'o familie de boieri mai mici și mai recenți, era cunoscut prin retipărirea Pravilelor lui Vasile Lupu și Matei Basarab, ediție care se întrebuințează curent, în lipsa alteia mai bune, și până în acest moment.

Despre familia lui, iată ce a binevoit a-mi comunica ruda sa, d-l Florescu, cunoscutul genealogist și istoric:

«Mihail Bujoreanu, tatăl lui Ioan, era fiul lui Constantin Bujoreanu, medelnicerul dela 1815, mort de ciumă la 1830 și îngropat în curtea bisericii Sf. Ilie din Calea Rahovei, ctitorie a neamului maicii sale, casele boierilor Bujoreni fiind, de altfel, în proxima vecinătate a bisericii. Maica lui Mihail era Catinca Fotinò, fiica lui Teodor Fotinò, cunoscut și supt numele de Michea Fotinò, fiu al lui Mihai din Chios, legist și filosof al Marii Biserici la 1781, și al fetei lui Pandele Hiotu.

«Constantin Bujoreanu își luase numele de familie dela mumă-sa, Smaranda Bujoreanca, care fusese soția lui Manolachi Sandagiu, fost Clucer, mort pe la 1786, și care-și zisese și el Bujoreanu. Smaranda era fiica lui Radu Bujoreanu, Stolnicul dela 1768, și al Mariei Matei Fălcoianu. Acest Radu avea ca părinte pe alt Radu, mort la 1751, și ca mamă pe Anița Brăiloiu, nepoata de fiu a Marelui Ban Cornea din Domnia Brâncoveanului. Radu acesta era unul din fiii lui Șerban Bujoreanu, fostul Mare Ban dela 1716, și al Ilincăi Mihu Brătășanu, iar Șerban fusese fiul unui Dima Bujoreanu, căpitan la 1673 și 1697, și al unei Bârsești. Din lipsă de documente mai concludente, nu am putut lega pe acest răstrămoș al lui Ioan Bujoreanu cu alți membri ai familiei Bujorenilor, aflători în cursul veacului al XVII-lea».

In ce priveşte biografia, iată şi notele pe care mi le procură, cu aceeaşi amabilitate, d-l Mihail I. Bujoreanu, fiul scriitorului:

«Ion M. Bujoreanu s'a născut în Bucureşti, la 3 August 1834 şi a murit la 1 August 1899. A fost fiul lui Mihalache Bujoreanu şi al Raliţei Bujoreanu, născută Lipoianu. Cursul gimnazial sau liceal — cum era pe atunci — le termină la Institutul Mitilineu. Tatăl său moare tânăr după ce-şi pierde o mare avere. El întră în calitate de «conţopist» la Ministerul de Interne. Ocupă rând pe rând funcţiile de zapciu (subprefect) în mai multe plăşi din judeţul Ilfov, apoi de director de Prefectură la Vlaşca, la Insurăţei (?) şi la statistică supt Marţian, de judecător la Ploeşti, prefect la Ismail, director la «Monitorul Oficial» şi, făcând politică conservatoare, rămâne fără slujbă cât a stat la guvern Ion C. Brătianu.

«După căderea guvernului Brătianu şi venirea la putere a junimiştilor (1888), i se dă postul de subdirector la «Monitorul Oficial» şi el stă în această slujbă până în anul 1897, când, venind din nou la putere liberalii, iese la pensie».

Bujoreanu, care a mai tipărit şi o culegere de «traducţiuni şi prelucrări», intitulată «Cunoştinţe folositoare» (numai partea întâiu, deşi se făgăduia câte un «volum» — adică o fasciculă — în fiecare an; Bucureşti, fără dată, dar după 1865), în care se menţionează şi hotărîrea Consiliului judeţean de Ilfov de a înlocui «actualele case şi bordeie ţărăneşti, care sunt în starea cea mai mizerabilă atât supt punctul de vedere arhitectonic, cât şi supt acela al igienei şi salubrităţii», prin clădiri-model şi se prezintă o formă-tip, franceză, cu totul apuseană şi nepotrivită, adăugindu-se şi unele reţete, e în acelaşi timp autorul unei piese de debut, *Fata supt epitrop*, apărută la Bucureşti în 1855, în editura lui Gheorghe Ioanid, cunoscutul librar.

Comedioara într'un act, şi cu «cântece», e închinată «Ecselenţii Sale Marelui Vornic Constantin Cantacuzino, cavaler, marele cordon al mai multor ordine împărăteşti, etc., etc., etc.», pe care autorul tânăr îl socoate un protector al «literaturii şi artei dramatice». Se întâlneşte într'însa, prea mult, obişnuita frazeologie sentimentală într'o limbă pe care Bujoreanu o va

corecta (el însuși se prezintă ca « devuatul servitor » al lui Cantacuzino), și versurile sunt din cele mai proaste. Dar încă de atunci se vede la viitorul editor de pravile și diletant istoric o înțelegere pentru graiul țărănesc pe care-l reproduce aidoma, și, pe alocurea, nu fără un șfichiu de haz. Se pot releva cuvinte neobișnuite, precum « cloșniță » (p. 12), « chipcan » (p. 14) [1]), « lațele » (p. 15: « îți scot lațele din rădăcină »), « termentin » (p. 16), « scatolcă » (pentru solniță; p. 17), « herechet » (p. 27), « pandolii » (p. 32), « acușic » (p. 40).

Bujoreanu a perseverat în această direcție, și în 1857 el dădea patru bucăți de același fel: « Cuconu' Zamfirake » (trei acte, din 1855, când traduce din hazliul Paul de Kock *Lăptărița dela Montfermeil* și din Florian, trei nuvele) « Bătrânul Lăceanu » (canțonetă sau « cânticel »), « Doctorul scăpătat » și « Lumpatzius à la recherche d'une position *(sic)* médicale » (în franțuzește).

În cea dintâi bucată e iarăși pitoresc și umor popular [2]). E interesant Soreanu, care « premenește limba, căci altfel noi ăștia cu antiriu mirosim a proști de departe » (p. 17). Florina dorește « să meargă la teatru [3]), la baluri, la clupuri, la Șosè, la Cișmegiu » (p. 22). Protestarea indignată a provincialului Zamfirache: « Domnule, nu mă necinsti, căci am rang și te trag în crimenal » (p. 31). Pentru nuntă se aduce « niște candel, născopite *(sic)*, corcodusi » (p. 41). Zamfirache, însurat, apare « la modă »: « fes negru pe cap, un halat foarte larg și lung, de-i atârnă pe jos, legătură albastră, jiletă deschisă, pantaloni vărgați deschiși, prea strâmți, cizme prea largi » (p. 44). Dar se întrebuințează cuvinte ca « exigisis » și « matiură » (p. 45). Un curtezan e pentru servitor « domnul tânăr care poartă două coarne de cârpă pe lângă urechi » (gulerul ; p. 46). Servitorul în « livrè » « parcă e strâns în butuc » *(ibid.)*. Bucătăreasa face « halvà turcească » *(ibid.)*, dar « Avram Ovreiul » e croitorul de modă

[1]) E vorba și de « țârcovnicul Ciacșirică ». — Găsim și câte o notă în adevăr poetică. Grădinarul țăran spune nevestei sale, cu care se împacă: « Și, dacă ne-om îmbolnăvi vr'odată de boala care face să murim, când sunt foile uscate, ne vom duce într'o pădure cu brazi: acolo sânt totdeauna foile verzi » (p. 53).

[2]) De ex.: « să povârnim spre țârcovnic » (p. 22). « Mocățoaica nenei » (p. 34), « gușița mea » *(ibid.)*. « Oul neichi », « moțata nenei » (p. 35), « nacsina » (p. 46).

[3]) E vorba și de « Valerì, actrița noastră din București » (p. 25). Dese reminiscențe de operă (și p. 30).

nouă (p. 47). Neînţelegând limba din bileţelele adresate frumoasei lui neveste, eroul strigă: « De eram un stăpânitor, i-aş trimite dracului în Franţa pe toţi maimuţoii ăştia cari-şi pocesc limba » (p. 48). Şi, cum e vorba de « angel », el răspunde, asigurat: « Angel nu şade aici » *(ibid.)*. Dialogul, şi cu « amintiri greceşti », al lui cu franţuzitul « Marşăntoiu », *Allemand né à Paris*, nu e fără haz (pp. 48—51 [1]). Afişul de teatrul cu « Herşcu bocceagiu » *(sic)* al lui Alecsandri şi multe altele (pp. 54—5), plus « l'Échelle *(sic)* des femmes», lângă cel cu « voltijorii » dela Circ, ar putea fi autentic. Conversaţia cu Bojogărescu, pe vremea ocupaţiei austriace, e vioaie şi spirituală: e vorba dacă papucii, pentru comoditate şi economie, se poartă « desculţ » ori ba (p. 63). Vizitatorul cu « şapcă de piele », arată cum şi-a moralizat nevasta: « după pravila lui Isaia joacă ciomagul pe spinare » (p. 65). Rezultatul e satisfăcător: « poartă rochie de stambă, umblă cu picerele goale pân casă, fiindcă scândurile sunt curate, face bucate, mătură, câte odată şi spală; decât, oricum, îi mai dă ajutor o fată de Ţigan, o roabă a mea » (p. 65).

Pe lângă amorezul serios, Matei Trandafirescu, este şi amorezul escroc, Teodor Bogasierescu, cu « simţiriunea şi repaosiunea » lui, care oferă lui Zamfirache un « barometru » adecă, la întrebare, un « ceasornic care se întoarce la o săptămână odată » (p. 71). Dichiseala cu « alb » şi « roşu » a noii soţii a lui Zamfirache, Vrăjbeanca (p. 86), plus sprâncene şi « aluniţe », arată că « nimic nu e nou supt soare ».

In tabloul final, salonul e plin de aceia cari, la « soarè », « joacă stos sau preferanţ » şi lotto (pp. 36—37). E o scenă, cu « tern », cu « catern », « puntorci » şi « ambo », cu cuvintele greceşti amestecate, care se va repeta în romanul de mai târziu, din cele mai bune în vechiul nostru teatru. Dar toată această parte n'are nicio legătură decât a personagiilor cu ceea ce Bujoreanu numeşte o « piesă ».

Cele două bucăţi următoare sânt, fără acelaşi spirit, ca ale lui Alecsandri. *Lumpatzius* reproduce cu schimbări pe *Doctorul scăpătat:* limba e deosebit de bună.

---

[1]) « Cârpături » (p. 50).

La 1859, Bujoreanu află cuvinte simțite, în genul *Cântării României*, pentru Unirea Principatelor (*Revederea Moldovei cu România supt Alecsandru Ioan I în 1859*, București, 1859; frumoasă mică broșură, tipărită de Ferdinand Ohm). N'am văzut «Momente de distracție».

Dela dânsul mai avem deci pagini care dovedesc o călduroasă iubire pentru trecut, o inițiare în documentele păstrate dela acesta, o pricepere în ce privește sensul lor. Dar nimeni nu-și aduce aminte că, la 1862, el, acest avocat bucureștean, a dat la iveală, cu sprijinul unui N. Cernovodeanu, un roman de moravuri, cuprinzând două volume destul de groase, întrerupte din motive ce se vor vedea: *Misterele din București* (tipografia Ștefan Rasidescu, Pasajul Român).

Arhitectura acestei opere literare nu e cea mai limpede și mai bine potrivită, probabil și pentrucă autorul avea de gând să prelungească, dacă nu povestirile de moravuri pe care le intercalează, măcar vizita la Cătunul a celor doi călători cu tot ce se desfășoară, curat și înălțător, în aceastălaltă atmosferă, pe care ține a o face cunoscută. Aceasta reiese, de altfel, și din observația dela sfârșit, cu litere mărunte: « Crez însă că narația mea ar fi găsit-o cineva mai interesantă, dacă ar fi aflat și scenele misterioase prin care trebuia să trec cu romanța, precum îmi propusesem, și pe care am fost constrâns a le trece supt tăcere, de frica unei legi ce a apărut de curând » [1]). Doi frați, dintre cari unul abia întors dela Paris, își propun să facă o excursie în pădurea Băneasa și de acolo trec la moșia lor, Cătunul. Descriind și marginea Bucureștilor și acest sat muntean din șes, autorul intercalează deosebite povestiri despre scandaluri și crime bucureștene pe care fratele mai mare, care le cunoaște bine, le prezintă fratelui mai mic, care n'avuse vremea să se inițieze în ele.

E vorba acolo de multe lucruri petrecute în locuri deosebite. Femei care petrec cu amanții lor provoacă nenorociri de pe urma cărora trebuie să îmbrace rasa călugăriei (de acest monahism feminin se face un mare abuz, ca și de ucideri și de otră-

[1]) Undeva se scuză și în ce privește pe judecătorii atacați de dânsul, rugând pe cei drepți și cinstiți să n'o ia asupră-și.

viri, pe care avocatul avea cum să le cunoască). Scene de conrupție și uneltiri de crimă. Se desfac din aceste înșirări de evenimente banale sau violent tragice unele tipuri care interesează — şi le voiu prezenta la urmă pe câteva dintre ele — , dar mai ales mediul apare clar.

Un mediu pe care am dreptul de a-l crede al vremii înseși când Bujoreanu își face cartea — căci ni se vorbește de « domnitor »: Vizita « Domnitorului » la temniță; « Domnitorul țerii » (II, p. 76) și « adiutantul dejurna »; (II, p. 255). E o vreme când vechea pană de gâscă se mai întrebuințează, și de aceea se precizează: « condeiu de plumb » (*ibid.*, p. 31). E o lume cu « efreiteri » (II, p. 89), cu « pomojnici », (I, p. 330), cu paznici de noapte, cari strigă « cine este acolo » (II, p. 74). Ni se dau nume de otele, de localuri de petrecere care sânt de prin anii 1860, deși unele amănunte de o extraordinară cruzime, în această satiră socială fără rezerve, care se opri în fața protestărilor și de frica unei noui legi de presă, ar fi mai potrivite pentru epoca Fanarioților în ultima fază [1]) sau pentru aceea, fără prea mari îndreptări morale, care i-a urmat nemijlocit. Căci, poate fără să existe un raport între cele două scrieri, aproape strict contemporane, aceasta fiind cu mult inferioară ca închegare și formă literară aceleia cu care suntem aduși a o compara, între Neagu Bulboacă, zis, un moment, și « domnul Negreanu », om de societate, și între vestitul Dinu Păturică, anume asămănări se impun răpede și cu siguranță. Autorul însuși zice, în Prefață, arătând că prezintă « produsul unui impuls natural și netrecut prin examenul unui maestru îndoctrinat »: « Mistere din București sunt mistere ***din*** București, iar nu Mist***erele*** Bucureș***tilor***. Fondul este o romanță înconjurată de diferite scene fictive pentru a biciui viciul, care scene s'ar fi petrecut în ***diferite epoce ale trecutului nostru social*** ».

Voiu învedera întâiu ce se prezintă ca atmosferă în ce privește Bucureștii înseși și apoi vieața de țară.

[1]) La serate, cutare cucoană mai în vrâstă scoate exclamații grecești: « mega şi chirie », (I, p. 35) şi doi judecători, indignați de « obrăznicia » unui om cu dreptate, vorbesc aşa: « pios ine aftì i puşlamà? Den ton gnorizo » (I, p. 328). Se mai zic « a cabulipsi » (II, p. 91), « neprahtisit » (I, p. 255), « a lua tacrir » (*ibid.*, p. 258). Sânt medici nemți cari nu se deranjează la cafea (I, p. 236) şi « bărbieri cu lanțetă » (I, p. 272). Se vorbeşte şi de un « general străin » care ar voi să ieie pe o fată de boier (II, p. 56).

I

Pentru București, descrierea e rară și scurtă. Ici și colo se pot prinde numai unele note de vieață contemporană. Gorganii, cu frumoasele grădini, cu casele modeste în care și tinerii își îndulcesc vremea fumând, ca și boierii bătrâni, moștenitori ai unui mai îndepărtat trecut, din « ciubuce lungi de lemn de iasomie », luându-și des-de-dimineață cafeaua. Șoseaua cu bufetul ei, « izvorul depravațiilor », și cu doamnele bătrâne cetind în caretă o romanță franceză. Pădurea Băneasa, unde se poate lua dejunul în mijlocul verdeței, lângă « mica fântână din vale » și « pavilionul » plin de inscripții necuviincioase. Herăstrăul, unde un Grec monopolizator stoarce de bani părechile clandestine, între care străinele, mai ales Francezele, care comandă « supeuri » [1]). Tineri cu « mănuși de jacmè », « pungași zdrențoși », femei. In general, mai ales pe de lături, « gropi mari și heleștae permanente » [2]): opt ani, cât a lipsit tânărul Lungeanu, n'au adus nicio schimbare. Se mai pomenește Ulița Franceză, Cișmegiul. Se bea « must dela Filaret » [3]).

Iată tribunalul:

« O clădire cu un etaj, situată alături cu încăperile Ministeriului Justiției și izolată de celelalte încăperi din curtea judecătorească, era lăcașul unde se judecau toate pricinile criminale și corecționale din cea mai mare parte a Țării Românești. O scară cu patru trepte ce se .clătinau subt picioare și pintre care se vedea tot golul dedesubtul lor servea de întrare generală într'un coridor a cărui dimensiune era de doi stânjeni cvadrați. Din partea stângă a coridorului se vedea o sală îngustă și lungă, așa de veche cât și ruinată, iar în partea dreaptă se prezentau două uși laterale, din care una avea întrare în pretoriu, iar cea din stânga ei în cancelaria tribunalului » [4]).

Se vede că avocatul, care e autorul, cunoaște bine locurile.

---

1) I, pp. 2—3.
2) I, p. 11.
3) II, p. 72.
4) I, p. 307.

Vieaţa oarecum apuseană e la « birturile », la « otelurile nemţeşti », cu chelnerii cari servesc încet, cu gazetele germane şi franceze, cu masa de biliard, ca la « Europa » sau « Brenner » [1]). « La birturile nemţeşti se serveşte cineva foarte anevoie şi chelnerii trebue să pună câte zece minute de interval ca să aducă un fel de bucate... In sala biliardului se afla o mulţime de Greci, Nemţi, şi Români puţini. Unii cetiau jurnale nemţeşti, căci numai de acestea se aflau acolo; mulţi jucau table, domino, cărţi, şi doi inşi biliard ». E rar să se vadă « un fecior de boier într'o cafenea » [2]).

Toaletele timpului apar. Pentru clasa de sus, mergând până la ultima treaptă a unei boierimi de funcţii, plină de parveniţi, « mantile », « bonete albe cu funte mari », « coafuri încărcate de pompoane şi de flori, a căror greutate e în cumpănă cu capul », la femeile « pomponate şi înflorate », « împopoţonate, malacovate şi gurguţate » [3]), lângă domni în « jiletă albă » supt « frac sau cvecher », cu gulere mari şi « lornetă de gât », aşa cum se văd în tablourile pictorului epocei, atât de « adevăratul » Teodor Aman [4]). Pentru o bătrână din clasa meseriaşilor se cuvine un « bonet foarte simplu », o « rochie de bareş coloare închisă şi pe d'asupra o boccea neagră cu flori de mătasă verde pe la colţuri ». Pentru una tânără: « o pălărie de mătasă verde închis, rochie de mătasă subţire de o coloare închisă, pelerină de mătasă neagră » [5]).

Ca distracţii, serate de « loton », cu « caternele » şi « caniotele » lor, în care cine poate înşeală şi fură, împrumută şi nu dă înapoi, până la respectabilele doamne, curarisindu-se cu « hapurile lui Morizon », care-şi aduc pentru măritiş fete a căror vârstă se ascunde şi care vor fi mamele acelor pe care cu atâta desgust le înfăţişează, tragic, prin anii 1880—1890, Delavrancea, în *Iancu Moroiu*, cea mai cumplită satiră a burgheziei şi funcţionărimii bucureştene în anii de triumf exterior ai Domniei regelui Carol I, şi în oribila frescă de un realism fustigator, *Paraziţii*. Alături se face câte un « burlot de stos »,

[1]) I, p. 80.
[2]) II, p. 18.
[3]) I, 51.
[4]) I, pp. 29, 31, 36, 51. V. şi *ibid.*, p. 108.
[5]) II, p. 35.

cu cărţi «noi şi pontorci» [1]) Se aude: «banc», «talie», «cine taie? Un sfanţ ochiul, parole şi el mazo; este cartea mea» [2]). Se poartă «farfuriuţele de dulceţi». Conversaţia trece prin grosolănie şi ajunge până la sângeroasa insultă, care opreşte doar un minut jocul: «Te întindeau», spune una, «craii la Cişmegiu şi prostul de bărbată-tău mânca smântână cu cartofi la moşie» [3]). Sau, când cutăreia i se zice de adversari: «madamă»: «Madame sânt numai la hanul Zamfirescului» [4]). Se vorbeşte de «un noroc cât Colţea» [5]). Dar se recunoaşte că se află case care se închid înaintea persoanelor pătate [6]).

Teatrul e însă plin şi, afară, Evreii fac speculă cu biletele: în lojă se înjgheabă legăturile obişnuite între femei mai în vârstă şi tineri cari vreau să trăiască bine, fata de lângă mama văduvă privind în sală ca să-şi afle un rost [7]).

O seară de bal mascat în sala Slătineanu sau Momolu e prezintată cu vioiciune şi coloare. Lumea n'are ţinută şi n'are spirit, ajungând uneori la ultimele grosolănii adresate femeii care nu îngăduie o anume «curte»: «Aţi venit cu rochiile sumese din mahalaua Dobrotesei ca să găsiţi muşterii? La hârdău mi-ai învăţat să dai asemenea răspunsuri?», ca să-şi audă doar acest răspuns dela cinstita fată de meseriaş: «Pleacă şi ne lasă; eşti nesuferit!... Cazi pe lume ca iarna grea!» [8]).

Pentru lumea mai săracă, pe lângă cafenele, sunt şi «cazine», unde pot lua dulceţi şi cafea [9]).

Banul [10]) îi stăpâneşte pe toţi, făcând să joace figurile comice înaintea aceluia care astfel îşi poate continua tragedia. Cu «icosari» poţi trece de barieră fără bilet, căci «căpitanul» te va recunoaşte îndată că eşti un boier cu moşie, care ai trecut adesea pe acolo. Reţeta lui Neagu Bulboacă, de atâtea ori

1) I, p. 54.
2) I, p. 55.
3) I, p. 44.
4) I, p. 48.
5) I, p. 51.
6) «Doamna Bruneasca, din cauza imoralei sale conduite, nu mai fu primită în nicio casă onestă»; p. 114.
7) I, p. 106 şi urm.
8) I, p. 18.
9) I, p. 306.
10) Se pomenesc galbenii, icosarii, sfanţii.

ucigaş, se potriveşte, după socotinţa autorului, la toţi: « Să le ungem puţin buzunarele cu miere şi să facem lucrul cum se cade » [1]). Epistatul, venit să urmărească un criminal, ia palme şi bani, şi pleacă închinându-se « cuconului Stamate », care-i spune: « Ia acest galben şi deschide-ţi ochii altădată în ce casă intri şi cum trebuie să te porţi » [2]). Bietul om crede că altfel nu se poate, deşi blastămă situaţia în care-l pune o slujbă cu aşa de puţin prestigiu, servită cu aşa de puţină demnitate: « Să o bată Dumnezeu de funcţie care mă pune în poziţii critice cu toată lumea » [3]). Nu numai comisarul, ci şi procurorul, care pătrunde în casa celui care a poruncit crima, rostind sacramentalul « vă sărutăm mânile », stau gata la pradă. Procurorului i se oferă, pentru a face să se condamne un nevinovat, o sumă care nu-i convine: « Aide, ia 300 de galbeni şi nu mai zice nimic! — Ascultă, cocoane Stamate, eşti bogat destul: dă-mi 500 de galbeni şi să nu mai fie vorba. Voiu face o lucrare să-ţi placă astfel încât să-mi mai dai şi un prezent ». La vederea « gălbenaşilor ferecaţi, drepţi la cumpănă şi negăuriţi », el consimte a făgădui în scris săvârşirea nelegiuirii, rămâind ca hârtia să i se restitue după ce-şi va fi ţinut cuvântul [4]). Şi drăcescul sfătuitor, ocnaşul Bulboacă, face pe stăpânul său a se gândi şi la judecători: « Acum, unde s'a dus mia, meargă şi suta, numai să fim siguri de izbândă. Aşa sânt pricinile criminale: ca să scape cineva dintr'însele, trebue să plătească cu sutele şi cu miile. Uite, din pricina aceasta, posturile de judecători la criminal nu le-ar schimba nici pe ale miniştrilor. Orice pricină, cât de mică, atârnă numai la galbeni, şi judecătorii s'au învăţat rău. Ei nu se încurcă cu nimic, ci se ţin grei, Doamne fereşte » [5]). Unul din judecători, care stă la Otelul Europa, ocupat cu două Franceze, se plânge de cheltuielile pe care aceste iubiri le reclamă, aşa încât ar fi grea vieaţa, dacă n'ar găsi câte un ajutor amical: « Ştii că este o vorbă că Dumnezeu nu lasă pe om nici când rămâne în sapa de lemn. De unde cu

---

[1]) I, p. 251.
[2]) I, p. 257.
[3]) I, p. 256.
[4]) I, pp. 286—287.
[5]) I, p. 298.

gândul nu mă gândesc, mă pomenesc din vreme în vreme cu câte un creştinaş lăsându-mi un fişic pe masă, ca să-i fac vreo trebuşoară... Crede că astăzi eram la os» [1]). Altul, învinuit pe vremuri că a pus pe o slugă turcită să-i ucidă fratele, se lasă tot aşa de uşor convins.

Iată chiar Logofătul Dreptăţii al «Domnitorului», care vine să-şi ofere lui Stamate, pentru fiul acestuia, Alexandru, fata compromisă. Conversaţia lor e plină de învăţăminte: «Poate a venit ca să-l împrumut cu bani; atâta prevăz numai că nejumulit nu scap», spune cel de gazdă. Iar vizitatorul se laudă cu ce a putut realiza la putere: «M'am curăţit de toată datoria, care se urca la vreo şasezeci de mii de galbeni şi mi-am desrobit toate moşioarele. Ian spune-mi, ce zici? — Ce să zic alt, cucoane Dumitrachi, decât că vă admir capacitatea. Este cunoscut că omul mare este tot mare şi că, orice ar zice cineva, ar fi de prisos. — Şi unde mai pui iarăşi că am mai cumpărat moşia Pârlita pe nimic, care are aproape la o mie de clăcaşi!» Şi, despre puterea sa: «Postelnicul este numai o mobilă: nu face nimic; ba face ceva: dă mese, joacă cărţi, toacă la parale şi întreţine toate străinele care vin în Bucureşti. Într'o zi m'am dus la Palat şi m'am certat furcă cu Domnitorul. I-am zis curat: nu mai pociu să mă lupt, Măria Ta, am obosit de tot; nu mai ştiu unde-mi este capul. Ştii ce mi-a răspuns Măria Sa? Habar nu ai... Mi-a zis Măria Sa cu cea mai mare delicateţă: Să nu faci una ca aceasta, arhon Logofete, căci, dacă-ţi dai demisia, se va încurca toată politica ţării şi eu voiu fi silit să mă lepăd şi eu de Domnie. Fără dumneata nu sunt bun de nimic... Uite iubesc pe Domnitorul ţării şi nu voiu să-i stric hatârul pentru lumea toată. Am hotărît să lucrez şi să fiu ministru până voiu muri, ca să nu fie silită Măria Sa să se lepede de Domnie... — Şi prea bine veţi face, foarte bine, cucoane Dumitrachi. Se cunoaşte că sânteţi un adevărat Român şi că veţi face fericirea ţării. — Negreşit că sânt Român, deşi tată-mieu se zice că ar fi fost Grec şi că ar fi adăugat un *ceanu* la numele său; eu însă nu crez, şi pentru aceasta iubesc pe Român.— Cum bunăoară unii zic

[1]) I, pp. 301.

și de mine că sunt de viță Sârb și că mă numeam odată Dangovici.— Așa e lumea făcută, să critice ».

Autorul a crezut prudent să adauge în notă: « Mă găsesc dator a arăta aci că numirile personagelor ce figurez în acest op sânt improvizate și că, dacă din întâmplare s'ar găsi cineva în țară care să poarte vreuna din aceste numiri, îi cer de acum scuzele mele, căci intenția mea nu a fost a atinge susceptibilități ».

Și, la urmă, vizitatorul, mulțumit că i s'a primit această ofertă, cu locul de director pentru viitorul ginere și o bogată zestre în bani și moșii, încheie astfel: « Mă grăbesc a mă duce la Vodă, care trebuie să fie prea neastâmpărat de nevenirea mea. Il fac să mă aștepte prea mult, mititelul » [1]).

Lumea judecătorească o cunoaște perfect acest om deprins a trăi în mediul ei. E de tot hazul, vrednică de un Caragiale, scena judecării procesului între negustorul bucureștean de grâne prădat la Brăila, care, ca să urmărească pe vinovat, merge la Viena, unde zace un an și jumătate în spital, ca să afle că frumoasa soție s'a măritat din nou cu un « drăngălău », și ea, care nu i-a dat odraslă timp de cinci ani, are acuma un copil « mic de zile ». Apare prezidentul obosit, judecătorii cari, scriind bilete de amor și făcând caricaturi, dau osteneala unul în spinarea celuilalt, până la supleantul care află un motiv legal de a refuza, avocatul care se ceartă public ca să-i vie afacerea la rând: « Am cinci înfățișări pe la diferite Curți... Imi pare rău și mă mâniiu. — Aide, să facem hatârul d-lui Trăncănescu ». Și batjocura cu bietul om care și-a pierdut nevasta și se plânge, cum am spus, că nu i-a dat odraslă și lui: « Pentrucă nu ești bun de prăsilă. — N'oiu fi, cucoane prezidente: nu mă împotrivesc înaintea voinții lui Dumnezeu și a Măriilor Voastre ». Judecătorul, sensibil, a descoperit imediat calitățile fizice ale Brândușoaii. « Ad'un scaun încoace, mă aprod, să șază dumneaei. Nu voiu să o văz în picioare ». Președintele: « Impricinații nu pot ședea jos înaintea judecății. In condică nu este niciun articol special pentru aceasta. — Se face excepție

[1]) Pp. 142—6.

când oamenii sunt pătimași, și domna Brândușoaia pătimește de nevricale. — Atunci este altceva ». I se obiectează negustorului că trebuie să meargă la Consistoriu, fiind o afacere de resortul preoților, și el se explică: « Preasfinția Sa și preacuviosul părinte arhimandrit... — Zi: arhimandrit curat și nu lungi vorba... — M'a întrebat dacă am 500 de galbeni pentru ca să-mi dea nevasta înapoi și pe copilul făcut din preacurvie să-l trimiță la cutie, unde să depuie cele 500 de galbeni pentru creșterea lui; dar vă rog aceasta să nu o treceți pe hârtie ». In zădar prezintă el, la cerere, biletul de cununie pe care « l-a păstrat ca pe niște moaște » (dar și celălalt are pe al său, dat de « părintele Ciocănel dela Cuibul cu Barză »). In zădar, stâlcind noul vocabular al dreptății, se plânge că nu-l înțelege: « Vorbiți cam pe sfranțozie, și răposatul tată-mieu nu m'a ţinut la școală mai multă vreme ca să mă procopsească și pe mine cu limba asta nouă », în care vorbește de « asprimitatea legilor ». Avocatul, aducând înainte tot felul de « de vreme ce », « în vedere că», « în considerare că », e de părere că « domnul Brânduș trebuie să fie răbdător și clienta mea să rămâie măritată cu domnul Repezeanu ». Urmează « chibzuirea » cu nehotărîrile ei: « Brândușoaia să aleagă din doi pe care va voi», «să tragă amândoi bărbații la sorţi și care va câștiga să ia pe femeie», până ce câteva cuvinte, spuse de avocat la ureche, decid contra lui Brânduș, care, poftit a iscăli și el sentința, strigă: « Domnilor judecători, eu nu sunt mulțămit pe dreptatea dumneavoastră, care-mi pare strâmbătate... — Nu putem mulțămi pe toți. — Nu iscălesc de aș ști că mă bate la spate ».

Tot ce se ţine de acest mediu e cunoscut lui Bujoreanu: « îngrijitoria temniței », « vornicul temniţei », « casa de popreală ».

Cu toată dragostea e înfățișată, apoi, o clasă de meseriași români pe cari i-a înghițit vremea, fără nicio apărare a politicianilor stăpâni, înaintea mijloacelor materiale superioare fără frâu moral ale străinilor de toată spețа. Se văd și casele lor și ale negustorilor, micuțe și curate, cu câte un salcâm înainte. La ferești, « perdele de tulpan ». In « sicrin », « mulțime de cești, de păhare, chisele cu dulceață, lingurițe și feluri de drăcii »,

lângă «trenţele de rufe» [1]). Iată cinstita casă a croitorului, lângă Biserica cu Sfinţi [2]), de unde dulcea Frusină e chemată de moaşa mahalalei, câştigată răpede cu bani, ca să meargă pentru cusăturile alese, pe care ştie aşa de bine să le «festoneze», în casa bătrânului boier Dângeanu, care-i vrea trupul, şi, peste câteva ceasuri, otrăvită cu opiu, rănită de moarte în căderea ei năprasnică, acel trup rămas curat numai prin moarte e aruncat de Ţiganul boieresc, care e uneltitorul în toate cele rele, în stradă. Iată, chiar în faţa locului unde zace fetiţa însângerată, un cojocar de toată cinstea şi isprava, Sălcianu, care e pârît că ar fi ucis pe aceea căreia a încercat a-i trezi vieaţa, aducând-o în prăvălia sa, şi o judecată plătită cu bani grei îl trimete în temniţă unde, înainte de a i se judeca apelul, e trăsnit de apoplexie. Nobilă figură de reprezintant al unor străvechi datine de orăşean român, ale cărui cuvinte sânt însemnate cu pecetea celei mai mari omenii, celei mai adânci înţelepciuni şi celui mai creştinesc spirit de îndurare creştină. Şi toată familia lui e împodobită cu aceleaşi alese daruri: soţia, «mama Elisaveta», fiica, Maria, înaintea căreia a îngenunchiat curăţia de suflet a tânărului boier Alexandru Dângeanu, blânda nepoată Tincuţa — «fetele de meseriaşi», spune una din ele, «nu se înduplecă lesne, nici îşi vând onoarea pe bani» [3]) — şi acel vrednic ucenic Stoian, care, după ce şi-a apărat, în faţa acelor ticăloşi judecători, stăpânul, se învredniceşte a fi soţul Tincuţei şi moştenitorul prăvăliei. Altceva decât aceeaşi lume stricată, peste câţiva ani numai, de politicianismul de falsă imitaţie apuseană ca să dea familia zugrăvită de Caragiale în *Noaptea furtunoasă*, cu jupânul membru la club, cu soţia care se ţine cu calfa, acesta, de fapt, ca şi dânsa, păstrând colţuri de gingaşă onestitate în suflet, dar prins în minciună şi păcat, şi cu băieţaşul Spiridon, care face o aşa de teribilă ucenicie....

[1]) II, p. 81. — La cei săraci câte o «icoană veche de hârtie neîncadrată, lipită cu cocă de zid» (I, p. 199).
[2]) E vorba şi de «maidanul Icoanei».
[3]) I, p. 197.

II

Ca să ieși din București se cere, de « căpitanul de barieră », « bilet de drum ». Treci astfel spre Giurgiu sau spre Brașov. Pe această din urmă linie se dau la Săftica, lângă bisericuța și acum în ființă, dar așa de ruinată și părăsită, « banii podului ». Mai departe, la jumătate de drum spre Ploești, e hanul din pădurea Țigănești, « conacul berzelor » și drumul spre mănăstire, până la heleșteul unde copii născuți din păcate se aruncă la ceasuri de noapte. Drept înainte e Ialomița, deprinsă a « rupe podul », râu capricios, care « când vine cât muntele, cu spume la gură, aci se face mititică, ca o broască »[1]).

Lumea satelor e cu totul alta, cu o vieață împletită din zgomotoase petreceri, la care iau parte și popii fără potcap și în opinci. In cutare « casă țărănească în forma unui coșar..., casă de gard, deslipită din toate părțile », care e cârciuma, părintele sufletesc al țăranilor e făcut să vorbească așa: « Cine joacă brâul cu mine? Eu joc și totdeodată și cânt ». Și conversația urmează așa: « Bravo, moș popo, dar, vezi, nu bombăni și de cele bisericești, că e păcatul mare! — Ce, acum dacă m'am făcut popă, nu trebuie să mă petrec și eu? — Apoi cam așa vine vorba, tătucule... — Sî, sî, sî, dârai, dârai; uite-mă, iac 'așa, ba aminterea, dârai, dârai; hop odată și-altă dată, dârai, dârai, dârai »[2]).

Dar ce frumos vorbește moșul Stoica dela hanul Țigăneștilor, care nu-și închipuie ce ticăloși sânt boierii pe cari i-a îndemnat să meargă la mănăstire:

« Apoi să vezi, cucoane. Când se îngâna ziua cu noaptea, adăpam boii la puțul hăla de colo; abia scosesem găleata din puț, când mă pomenesc cu chir Radu birjarul că se oprește cu căruța acolo ca să-și adape caii, și eu, drept, l-am întrebat că ce caută de pleacă noaptea așa târziu, și mi-a spus omul că atunci îi picase mușteriii. In căruță era un boier și cu o cucoană, dar eu, de!, nu i-am văzut, fiindcă era întunerec: atâta numai știu că le-am zis să nu treacă înainte, că e Ialomița mare și că nici până acum n'a mai dat îndărăt. După

[1]) I, p. 82.
[2]) I, pp. 156—157.

ce le-am spus asta, boierilor le părea prea rău: se vede mititeii că aveau vreo grabă mare şi, fiindcă nu aveau încotro, au fost siliţi să conăcească la mânăstire. Acolo sânt şi până astăzi, şi nevasta mea le-a dus nişte găini, nişte ouşoare şi două ulceluşe cu lapte; dar să le dea Dumnezeu bine, că mi le-au plătit peste cap » [1]).

La Cătun, Matei Lungeanu află pe aceia cu cari « se juca cu arşice pe bătătura din curtea boierească » şi, înduioşat de primirea satului întreg, el le făgădueşte izgonirea arendaşului, chemându-i la o petrecere pe sama lui, căci ştie că oamenilor « le place a da oale peste cap fără să-i coste parale ». Lăsaţi în seama Grecului cu « harenda », mânaţi la muncă de zapciu şi de dorobanţii lui, cei cari n'au mare încredere în « gângăniile astea boiereştile » îşi arată aleanul astfel înaintea stăpânului întors o clipă la vatra părintească, pe care nu-l recunoaşte deodată, fiindcă « dumneavoastră boierii vă schimbaţi ca florile şi este anevoie ca să vă cunoască cineva »: « Mergem din butie în butie, cuconaşule; cum este mai rău!... Am ajuns ca nişte dobitoace, doar că numai jugul nu ni-l pune de gât ... Beilicurile nu se mai isprăvesc; dacă arendaşul are nevoie să-i muncim şi peste zilele legiuite, ne ia dela lucrul nostru cu zurbaua şi ne duce la dânsul... Ne pierdem vremea degeaba, ba încă păgubim şi câteva găini şi ouşoare de poclon ». Pe vechii proprietari încă i-ar răbda: « Incailea să ştim că ne jupoaie de piele stăpânii noştri, iar nu străinii după drumuri » [2]).

Cunoştinţa perfectă a vieţii populare se vede şi în caricatura vătăşelului, « baş-vătăşelului » dela Batişte, de pe « toată Batiştea », care merge la cârciumă să petrecă în mijlocul hoţilor şi Ţiganilor, « sugători de ţâţă de Dealul cel Mare », adică: « a cinsti cu două ciocane de rachiu şi cu o acadea», dar rachiu cu « anason bun » sau cu izmă [3]). Sunt acolo: « hoţi cari iese în lume când este soarele dulce... Fac toamna câte o bazaconie, iernează în puşcărie, câştigă la bani şi-i bea cu prietenii vara... — Ştii, mă, ce este iarna în puşcărie?.. Uite, e raiul pe pământ: îţi dă stăpânirea ţoale bune,

[1]) I, pp. 94—95.
[2]) I, pp. 147—151.
[3]) I, p. 207.

încălţăminte, lemne, lumânare, mâncare şi tot ce-ţi trebue.— Dacă este aşa, în puşcărie mă duc de iarnă.— Aşa să faci, Sandule; am vorbit încă cu o mulţime de prieteni, ca să fim cu toţii ». Numai « la ocnă nu prea este petrecere şi te dăulă *(sic)* ciocănitura sării » [1]).

Din experienţa de avocat Bujoreanu poate reconstitui povestea Ardeleanului Ion Borhină, ucigaşul negustorului din Slatina [2]), şi tot de acolo aceea a uciderii călugărului dela Tismana de către chiar tovarăşii lui de vieaţă sfântă [3]).

Şi tineretul? Intre cei crescuţi în ţară sunt ofiţeri ieşiţi din şcoala de cadeţi, cari, cu riscul de a fi degradaţi şi trimeşi la Snagov, ridică sabia, care abia li s'a încredinţat, ca să apere onoarea unei surori sau unei iubite [4]).

Cei veniţi din Paris au văzut uneori şi închisoarea pentru datorii dela Clichy [5]), cheltuind cu « loretele din Paris, supeurile şi jocurile la noroc » şi urmând aşa şi la Bucureşti: « Ieri », spune cutare, « am cumpărat unei lorete franceze o brăţară de 200 de galbeni şi vreo şase mătăsuri », femeia fiind « frumoasă ca o cadră şi cu un spirit de drac » [6]). Câte unul e uşor atras să-şi bată joc de fata pe care o iubeşte: astfel fiul cel mai mare al boierului Dângeanu, el însuşi izvor de păcate, nenorociri şi crime. Dar fiul cel mic, Alexandru, e prezintat ca icoana însăşi a omului idealist, cu suflet drept, gata de toate jertfele. Moştenitor unic al imensei averi părinteşti, el apără la balul mascat, riscând o ceartă sau un duel, pe cele trei femei din clasa meseriaşilor, pe care le acopere de vorbe groase un tânăr fără creştere şi, invitat în casa cojocarului, el ajunge a iubi pe frumoasa fată a casei, Maria, şi, făgăduindu-i căsătorie, caută a se ţinea de cuvânt; batjocorită de vătaful de curte după ordinele, suggerate tot de el, ale boierului celui bătrân, care vrea să împiedece astfel o legătură ce ar dezonora o familie din protipendadă, logodnica află înţelegere şi iertare dela acela care o caută până în mănăstirea Dintr'un lemn, unde voise să

[1]) II, pp. 66—72.
[2]) I, p. 77 şi urm.
[3]) I, p. 132 şi urm.
[4]) I, p. 135.
[5]) I, p. 141.
[6]) II, p. 17.

îmbrace veşmântul lepădării de lume, şi Alexandru, otrăvit de unealta lui Stamate Dângeanu, se va stinge legat de cuvântul său până la capăt, atrăgând în mormântul său pe desnădăjduita Marie.

III

Două figuri de mizerabili se ridică din mijlocul unei societăţi care nu se deosebeşte prin originalitate şi prin desvoltarea conştientă a individualităţilor.

Una e a bătrânului boier care ştie un singur lucru: răgazul lui, huzurul lui, primirea omagiilor, satisfacerea tuturor poftelor şi tuturor capriciilor, niciun scrupul neputând să intervie pentru a-i înfrâna brutala îmbulzire.

Stamate Dângeanu e foarte mândru, într'o vreme când şi jos se arată mirarea că « au început să se boierească şi calicii »[1], că, deşi fără strămoşi, fără nume şi fără un rang mare în boierie, fără o situaţie în Stat, aparţine grupului de privilegiaţi ale căror priviri nu se coboară măcar până la nobilimea funcţionărească de al doilea grad, necum să poată admite monstruozitatea încuscririi cu o familie de meseriaşi. In casa lui cu multe încăperi — « cineva se pierde într'o casă de boier », spune Dângeanu însuşi —, el înţelege să fie privit ca un zeu încunjurat de plecăciuni şi de complimente. Când vine la dânsul fata iubită de fiul său, pe care vrea s'o înlăture din calculele lui de viitor ori s'o nimicească, fată care a trăit într'un mediu casnic de demnitate şi a învăţat şi clase de pension, aşa încât nu se lasă luată în picioare, iată scena care se petrece, după ce el, stăpânul a tot ce vrea, o intitulează « fetico » şi ea-i răspunde fără a-l « coconi »: « Poate nu ştii, fetico, că boierilor nu le zice cineva: « domnule », ci este mai cinstit să li se zică « cocoane ». — Şi inferiorii îşi au onoarea lor în lume, şi unei fete de meseriaş, care trăieşte cu averea sa proprie şi care se bucură de oarecare independenţă socială, nu i se zice « fetico » ca unei servitoare, nici se ţine în picioare, pe cât timp nu vine să implore ajutorul nimănui ». Stamate-i explică imposibilitatea

[1]) II, p. 65.

căsătoriei promise de singurul său fiu: « Nimeni nu mi-ar călca în casă, mie care trăiesc cu toată lumea mare ». Dar despărțirea de acela care o iubește și care-i e și ei atât de drag ar trebui făcută cu socoteală: « Noi, boierii, nu suntem ca oamenii ordinari, să ne batem și să ne insultăm », ca să-și audă imediat: « Și meseriașii țin la onoarea lor, și mai mult încă decât mulți alții mai mari decât dânșii » [1]).

« Coconul mare » e un grozav tiran. Pe soția lui o înlătură cu vorbe grele, când se amestecă în conducerea unei gospodării pe care și-o rezervă numai lui însuși și, într'un moment, găsindu-i voința, neînduplecată, în față, o trântește jos, făcând-o să verse sânge, pentru ca pe urmă să-i trimeată agonia la cura de zăr, pe Muntele Penteleu [2]). Pe fiu pune să-l aresteze cu dorobanții și să-l trimeată cu cărucioara de poștă și o « lettre de cachet » dela Curte la o mănăstire, unde va sta supt pază [3]), ca, în Moldova contemporană, un Mihail Kogălniceanu, un Alecu Russo sau orice revoluționar dela 1848. Are cel mai adânc despreț pentru tineri « de cei cu romanțele în buzunar, de cei cu crucea în sân și de cei ce fac paradă de onoare și de popularitate » [4]). Pune să-i aducă fetele care-i plac, le adoarme ca să-și bată joc de dânsele, pune să se arunce cadavre pe stradă, dă în sama vătafului de curte țigan pe acelea care trebuie batjocorite fără a fi plăcerea lui la mijloc; pe însuși fiul care i-a aflat tainele pune să-l otrăvească. Autorul, generos, îl face să moară de remușcări pentru această din urmă și mai grozavă crimă.

Cine-l servește, când boierul vrea, cine-l îndeamnă să vreie, când duhul rău nu s'a trezit în sufletul « coconului » său, apare odată ca un cavaler de modă, jucând cărțile, curtenind femeile, făcându-le să fure dela bărbați pentru a-l întovărăși într'o escapadă, travestindu-se în călugăriță ca să ducă în pădure, ca o călăuză, spre cuibul unui fugar care e însuș el, pe soțul răzbunător și să-l ucidă; trimes la ocnă, va ajunge sfetnicul lui Dângeanu, care avea o ură veche contra aceluia pe care fapta de sânge a

[1]) II, pp. 36—44.
[2]) II, p. 114.
[3]) II, p. 109 și urm.
[4]) II, p. 27.

noului său asociat la cele rele l-a înlăturat. De fapt, cel care fusese o clipă « domnul Negreanu » şi care se pregăteşte, când îşi va face capitalul din leafa de vătaf de curte şi din daruri, să lepede şapca « de slugă » [1]), să se însoare bine şi să-şi reia locul într'o lume pe care o cunoaşte perfect cu toate îndemănările şi vicleniile ei, nu e decât un Ţigan din Ialomiţa, născut din părinţi cari au fost gazde de hoţi, apoi clăcaşi la Ciochina, unde fac şi linguri; dat la puţină carte, a început prădând pe arendaşul satului, care-şi ţine banii în « ştergar înodat la un colţ » [2]), ascunzându-şi apoi prada în pământ, pentru ca, descoperit răpede, să-şi facă o primă temniţă la « munca Giurgiului ». Neagu Bulboacă ştie toate, descopere imediat orice taină, propune, ferindu-se pe cât poate de răspundere, măsurile care duc, peste trupuri de morţi, la ţintă. După cea mai neagră faptă el poate să strige, sigur de sine când trimete un nevinovat la ocnă, cu mărturiile false pe care le-a câştigat, pentru boier şi pentru sine însuşi: « Tot griji de acestea să am eu! » [3]). Faţă de stăpân e de miere: « Dacă socotiţi că aţi făcut bine, apoi bine aţi făcut, cocoane » [4]), e o formulă pe care n'ar fi descoperit-o nici Dinu Păturică. Indemnul la corupţie dela dânsul pleacă: « Să le ungem puţin buzunarele cu miere şi să facem lucrul cum se cade; altfel dăm de gât cu bună samă » [5]). Grăbit să termine fără a veni în atingere cu prevederile noii legi a tiparului, Bujoreanu nu uită să deie pedeapsa cuvenită celui cu păcatele cele mai multe.

O nobilă ură însufleţeşte pe acest om de drept contra rămăşiţelor unui trecut fără conştiinţă, ca şi împotriva parvenitismului a cărui undă înaintează şi înneacă, deşi-i lipseşte încă sprijinul, aşa de puternic pe urmă, al politicii de clientelă: « Câţi nu au purtat », scrie el, « fiare de picioare şi nu le mai simt apăsarea, ba încă sânt mari şi tari »! [6]).

---

1) I, p. 206.
2) I, p. 63 *şi urm.*
3) I, p. 306.
4) II, p. 117.
5) I, p. 251.
6) *Ibid.*, p. 8.

IV

O deosebită atenție merită limba. Autorul, format la școala Regulamentului Organic și purtat prin cărți, amestecă uneori, mai ales spre sfârșit, ridicule expresii la modă, dar mult mai puțin numeroase decât se obișnuia în vremea care a dat pentru povestiri pe Pantazi Ghica și în poezie pe Mihail Zamphirescu. Astfel: « naturelul », « palpită », « coronă », « raționabil », «esersà», « abandon », « cancelarist », « pronunciat », « seanță », « turnură », « a tantà », « atașè ».

Eroii lui Bujoreanu, chiar când sânt fetițe de meșteri, fără lectură de « romanțe », știu să exclame: « Sărmană mașină umană » (II, 46). Ei « fac onoare prânzului » (II, 63). Ei ascultă la țară « lamentațiile oilor și ale mieilor » (I, 175). Au « tandre priviri », « au pietate de amorul lor ». Pot ajunge « porumbițe albe la picioarele Creatorului ». Se plâng că « este un secol de când n'au văzut pe cineva ». Avocații « fixează parchetul ». « Pendulele sună oarele. »

Dar se întâlnesc cu grămada cuvinte rare sau chiar inedite: « să-l mărgenească dela dânsa » (II, 27), « zgripțoriță » (II, 33), « cuvinte încredințătoare » (II, 48), « bătrân coclit » (II, 56), « tutunar » (II, 80), « ghiorlan de-ai stăpânirii » (II, 80), « nu mai zise nici *bleau* » (II, 83), « tăgă » (II, 87), « puști cu spăngi » (II, 88), « a scofeli » (II, 117), « povăros » (II, 157), « avocatlâcuri » (I, 320), « crai » (« o să se lege craii » — la bal-mascat — « de tine »; I, 177), « biata mama *moșică* » (I, 207), « voce *miuită* » (I, 207).

Se adaugă expresii pline de miez [1]): « fură oul de supt coțofană » (I, 321), « împrejurările ce *încunjură* o pricină » (I, 321), « a merge pe drumuri ocolite » (I, 339), « o biată alegere șchioapă-oarbă » (I, 346), « stăpânirea *nu prea caută omului de ce îi este cojoaca*, ci intră cu obrăznicie în case de boieri ca și în case de cerșitori » (I, 251). « A-i suna cuiva cojoaca » (I, 298), « a cuconi » (I, 119), « a îmbrobodi ca pe o brezae » (I, 126), « a-și căuta de scărpinat » (I, 157), « șasezeci

[1]) Uneori formule personale, pline de poezie: « Soarele pare totdeauna mai plăcut după o furtună lungă » (I, p. 350). « Nu se vorbește de fericiri viitoare unui om nenorocit » (II, p. 7).

de galbeni *de colea* sânt? » (I, 203), « crede-mă, măiculiță, să te crează Dumnezeu » (I, 208), «a nu veni mort-tăiat» (I, 215), « prăpădi-m'aş după pământ » (I, 220), « ce mai bărbați proşti au ieşit astăzi la maidan » (I, 44), « un noroc cât Colțea » (I, 51), « că a dracului e vorba românească: şi când mulțumeşte, cineva, pare că înjură » (II, 33), « omul se îngraşă de ce-i place » (II, 57), « umblă ca nimenea după pământ » (II, 57), « o să te trezeşti *într'o zi albă* mort în coşarca aceea de noapte » (II, 70), « mai hăis încoace şi pe la noi » (II, 71), « te-ai apucat să îndrugi la şiră te-mărgărite » (II, 80), « nu a voit ariciul să mă ajute, şi pace » (II, 90), « moarte fără bănuială nu se poate » (II, 97), « a făgădui ce pe apă nu curge » (II, 118), « a face capul doage » (II, 206), « a-şi năpusti casa » (II, 112).

Şi reminescențe ale trecutului fanarioto-turcesc: « işalà, başalà; chef acum » (II, p. 14)!

V

La 1864, Bujoreanu revine la teatru prin *Judecata lui Brânduş*. Cu Brânduş, negustor de grâne, cu grefierul Răpezeanu, « vechilii » (avocații) Ghizdaveț şi Trăncănescu, cu magistrații, pe cari şi în roman îi vom găsi bine caracterizați de cine-i putea cunoaşte aşa de bine, ca avocat, Işliu, Găman, Palati, Mehmengeà, Verigescu, plus aprozii şi jandarmii, cu Şnaps, « berar şi profesor de duel », şi o chelneriță, cu femeile de speța Andreiascăi şi Eftihiei, el pune în picioare, cu adevăr şi vioiciune, o întreagă lume care-şi spune în adevăr vremea ei[1]). Povestea lui Brânduş, prădat la Brăila, plecat la Viena după cercetări, socotit ca înecat şi care vine să-şi ceară înapoi nevasta dela noul soț Repezeanu, e prezentată aici din nou, în forma dramatică [2]). Până şi hazlia plimbare dramatică a celor doi soți ai Eftihiei e prezentată cu pricepere (p. 9). Urmează dialogul:

Repezeanu (tremurând, cu frică): Ce pofteşti, domnule?

Brânduş (tremurând de necaz): Pe mine îndrăzneşti să mă întrebi ce poftesc?.. Dar ştii cine sunt eu?

[1]) Expresii cum e « *câştigă* uşa din fund » (p. 95), fac a se bănui vreun original francez pentru intrigă.

[2]) Şi aici descoperiri în limbagiul popular: « a lepăda negrele » (p. 7), « ponturi » (p. 10), « aprozie » *(ibid.)*. « A pune în capange » (p. 11), « vechilet » (p. 15).

Repezeanu: Nu am cea mai mică plăcere să te cunosc. Te văz în casa mea și te întreb ce cauți într'însa?

Brânduș: In casa ta?.. Aceasta este casa ta? Și de când, mă rog?

Repezeanu: De când m'am însurat.

Brânduș: Cu cine?

Repezeanu: Cu Eftihia, pe carea am găsit-o văduvă.

Brânduș: Ha, Ha; văduvă... Dar eu sunt mort, tâlharule, ori tare și voinic? (cu furie) Răspunde, cum ai îndrăznit să te însori cu nevasta mea?

Repezeanu (cu frică, dar făcându-și curaj): Nevasta ta?.. (cu despreț) Atât... Dacă erai însurat, trebuia să trăiești cu dânsa, iar nu să mori și după un an să înviezi ca stafiile » [1]).

Și judecata de pe la 1850—1860 e înfățișată cu un perfect adevăr, în actul al doilea. Nu lipsește încă de aici «sulișorul» de bani care face minuni [2]). Este și bietul moșnean care vine «cale de nouăsprezece poște și jumătate» [3]). Și morala o exprimă Găman: «Tot omul trebue să caute a se chivernisi cum poate» [4]). La vechea poveste Bujoreanu a făcut un adaus, cu duelul și descoperirea că Repezeanu e însuși hoțul dela Brăila, așa că Brânduș își redobândește dorita soție.

La 1894 încă, bătrânul încerca satira politică din *Bătăușii*, «tablou de moravuri», în care e mult de cules pentru dedesupturile politice de acum jumătate de veac, pe lângă un număr de cuvinte care nu se pot găsi nicăiri aiurea. Antisemitismul de acolo se întâlnește și în canțoneta *Zulufenblum sau Drepturile Ebreilor* (1879) și în cărticica de polemică *Ebreii în România* (1885). Totul e, firește, supt literatură și valoarea documentară lipsește și ea [5]).

---

[1]) I, p. 9.
[2]) I, p. 11.
[3]) I, p. 12.
[4]) I, p. 20.
[5]) A se adăugi: *O floare la Plevna*, *romanță* (1880). La 1882 el face o călătorie la Petersburg (după însemnările lui).

SCRISORI DE FAMILIE ALE VECHILOR BRÂNCOVENI

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 15 Martie 1935

După conferinţa, aşa de interesantă şi rostită într'o aşa de bună limbă românească de membrul corespondent al Academiei noastre, d-l Gamillscheg, dar care, mă grăbesc s'o spun încă din această şedinţă chiar, n'a schimbat vechea mea părere asupra caracterului ilusionist al teoriilor gepidice ale unui Diculescu şi asupra posibilităţii împrumuturilor pe care ciudatul cercetător clujean credea că le-a descoperit, să ne coborîm la lucruri româneşti adevărate şi sigure de acum două sute de ani.

Intre hârtiile semnalate mie de d-l Vârtosu şi de curând cumpărate la Atena, care privesc mai ales Domnia lui Nicolae-Vodă Mavrogheni, s'au strecurat, pe o cale care nu se poate gâci, un mănunchiu de scrisori şi acte care privesc epoca şi familia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu.

Ele sunt de o deosebită însemnătate, şi n'au numai interes istoric, ci trezesc sentimente de o adâncă înduioşare, cu atât mai mult că sunt din ajunul chiar al grozavei catastrofe care a înghiţit tot acest neam mare, bogat şi iubitor de învăţătură.

Sunt privitoare mai ales la acel Ştefan Brâncoveanu, dela care s'a păstrat, în posesiunea lui Grigore Brâncoveanu Banul, şi pecetea aşa de frumos lucrată de meşterul sas dela Braşov.

Cel de-al doilea fiu al strălucitului Domn se interesa de afacerile publice, și în ce privește chiar străinătatea cea mai depărtată, dar se pare că tatăl său, om de gânduri foarte păzite, chiar de familia cea mai de aproape, nu-l iniția în acest domeniu, ferindu-se de a-i comunica înseși scrisorile care-i veneau dela capuchehaielele din Constantinopol. Ori poate că, aflându-se la moșie, Ștefan nu avea, atunci, la 1714, atingere cu acest așa de respectat părinte. Era de nevoie deci ca informația să-i fie comunicată prin altcineva, și acesta a fost Șerban Greceanu, unul din cei doi frați cărturari, a căror operă literară e așa de cunoscută, și care era legat de Brâncoveni prin căsătoria cu una dintre domnițe.

Avem trei din aceste comunicații cu aparența secretă.

Ele prezintă ce aduc călărașii dela boierii ce stăteau pe lângă Impărăție, ce se aude și în preajma Domnului. E vorba de legăturile dintre Sultan, căruia i se zice totdeauna, cu un deosebit respect: « Împăratul », și stăpânitorul dela « Muscali », care e intitulat numai Țarul sau chiar « Țearul », de o taină a lui Brâncoveanu însuși în legătură cu aceste relații, de agitațiile din jurul « Craiului Șvețesc », Carol al XII-lea, care se zbătea desnădăjduit la Bender, ba chiar de cucerirea cetății Stade, pe malul Pomeraniei, de adversarii eroicului rege. Se menționează și opera politică discretă pe care o îndeplineau oameni ca acel « macariotatos », « prea-fericitul », deci un Patriarh, care e, firește, Hrisant Notara, un intim al Brâncoveanului, dar, în același timp, și al vrăjmașilor celor mai neînduplecați ai acestuia, și acel Gheorghe Castriotul, mare donator în Epirul său, al cărui rol în relațiile ruso-turce e atât de bine cunoscut și căruia, din cauza importanței lui, Vodă-i pregătia cea mai măgulitoare primire la vestea că el se îndreaptă, dela Chiev, pe unde erau Toma Cantacuzino fugarul și ai săi, spre Focșani.

Nicio pornire « creștinească », precum am fi putut-o aștepta — căci sunt mărturisiri și în acest sens, ba chiar dela un Constantin Stolnicul Cantacuzino, — contra stăpânilor turci. Șultanul, atunci Ahmed al III-lea, e înfățișat ca un bun ocrotitor al lui « Vlah-beiu », care servește cu atâta devotament « Alì-Osmanul » și trimete la Constantinopol

știri care se dovedesc adevărate; nu mai sunt de nevoie laude pentru acel ce era să fie tratat apoi cu atâta cruzime supt ochii chiar, lacomi de sângele « hainului », ai acestui stăpânitor de lungă dăinuire: « Impăratul » știe de mult și bine cât prețuește acest « rob » al său. Mai ciudat e însă că se socoate ca un bun și sigur prieten, ca un sprijinitor al Domnului muntean, ca un om de toată bunătatea, pe care Hrisant îl intitulează « creștinul Vizir », acel Gin-Alì sau Damad-Alì (27 April 1713—15 August 1715 [1]), cumnat al Sultanului, care era să hotărască supliciul lui Constantin-Vodă și al întregii familii. Nu se uită printre cei cu priință la Poartă Capudan-Pașa — i se zice: « Căpitan-Pașa » — Soliman, care are să fie în curând înlocuit [2]), și Silihdarul, « Aga fetelor », Câzlar-Aga.

Forma din aceste scrisori ale învățatului elenist care a tradus « Mărgăritarele » Sfântului Ioan Hrisostomul e interesantă. Intr'o românească de o așa de bună epocă se amestecă termeni grecești, scriși uneori cu litere cirilice, și, ca la Radu Popescu, un contemporan, și cuvinte latine, sau italiene, precum: *intimi*, *consiliari*, *materie*, *report*, *țărămonii*, *particulare*, etc. Era moda zilei, cum se vede și din epitaful, la care vom veni mai departe, al Balașei Brâncoveanu, redactat de însuși corespondentul lui Șerban Greceanu.

Atmosfera de familie, în care, pe lângă o călduroasă prietenie și o camaraderie sinceră, se amesteca sentimentul de mare respect pentru aceia cari începeau a fi priviți ca o dinastie, se oglindește în aceste trei răvașe, în care, cu felicitările și urările inițiale, totdeauna întrebuințate, se dă « coconului » domnesc titlul de « Măria Sa », pentru ca odată, la urmă, cumnatul, care iscălea uneori cu această calitate, să alunece spre un afectuos « Ștefănică ».

Cu duioșie discretă ruda domnească vorbește de năcazurile cele mari de acasă: « copilașa » cea « mitiutică » Săftica, a cării moarte se apropie, și de fapt ea s'a stâns îndată după aceea, băiețelul Drăghiceanu, care și el tușește și de atâta

[1]) Hammer, *Geschichte des osmanischen Reichs*, ed. din Pesta, IV, p. 694.
[2]) *Ibid.*, p. 636. Cf. și Iorga, *Viața și Domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, București 1914, p. 204 și urm.

vreme se luptă cu frigurile supt ochii tatălui îndurerat și ai mamei, Domnița Ilinca, sau Iordăchiță, copilul pierdut al lui Iordachi Cantacuzino.

I.

« Iarăș cu multă plecăciune mă închin Mării Tale și rog pre večnicul Dumnezeu să păzească pre Măriia Ta pururea cu fericire.

« † Cu această-mi plecată scrisoare iarăș și iarăș cercetezu a Mării Tale bună sănătate, care întreagă auzindu-o și în bună stare, să dau laudă și slavă puternicului Dumnezeu. Alta, vrănd să-mi înplinescu datoriia care făgăduită am dragostei Măriii Tale, iată cu mare prothimie [1]), în ceas ce aflaiu căt dă puțintel dăn venirea călărașilor, nu mă lenevii a face știre și Mării Tale, măcar că știu că dăn alții mai pre largu și fără dă cusur să vor perigrăpsi [2]) Mării Tale *τὰ πάντα* [3]) dă vreme ce și intimi sănt consiliarii, însă și eu, ca unul dăn cei mai dăn afară, mai dăn afară auzite scriu Marii Tale.

« Fie lăudat numele večnecului Dumnezeu, întăi dăn toate ačasta vestescu Mării Tale că me*ϱαν πεϱ' ἡμέϱαν (sic)* [4]) numele Mării Sale lui Vodă la Poartă să mărește și să lățește dă credinčos, zic, și dă vrednic: aceasta. Scriu și particulare: că mare isihie [5]) să află în ceastă dată la Poartă și cum că pă solul cest după urmă în mare cinste și bună peripiisis [6]) îl au, însă al doilea înpreunare pănă acum nu au avut. Acestea le scriu boerii și cum că au dus darul Căpitan-Pașii și l-au priimit foarte bine, și mare mulțămită au dat beiului. Au scris și el carte Mării Sale lui Vodă foarte frumos și cu *ἀπεί-ϱαις εὐχαϱιστίαις* [7]) și foarte prietenește, arătănd că-l are Înpărățiia în catalogul celor mai buni și credinčoș, etc. Acestea, precum zic, de la boeri scrie și părintele macariotatos [8]), după

[1]) Grabă.
[2]) Descrie.
[3]) Toate.
[4]) Zi de zi.
[5]) Liniște.
[6]) Considerație.
[7]) Nesfârșite mulțămiri.
[8]) Prea-fericit.

alte țărămonii, cum că, dăn poruncă, după cum am mai scris Măriii Tale, se-au înpreunat cu Măriia Sa Veziriul; l-au priimit cu mare cinste; înpreunarea nu i-au fost dă alt fără căt l-au întrebat zicănd că Înpăratul mai cere încă un lucru dă la Țearul, ce socotește? Sfințiia Sa i-au zis că nu poate ști găndul Țearului: priimi-va au ba, iar însă, după părerea Sfinții Sale, așa scrie că au zis că mai va priimi (cu; *șters)* și, așa, întrebănd și pă sol, au răspunsu că el la aceia nu poate răspunde, fără căt să să dea știre Țarului, și dă acolò cum va vrea el va răspunde. Deč așa au pus diorie [1]) pănă în 3 luni să meargă și să vie răspunsul, și așa au triimes. Însă ce să-i fie zitima [2]) n'am putut afla, că către nimeni Măriia Sa Vodă n'au răsuflat păn în cest čas nimic, fără căt atăta mă bucur că scrie părintele Măriii Sale: căt dă spre pace, să fie anemigmiastos [3]), că pacea va fi pace multă vreme și cum că acest Veziri va sta, că foarte tare îl iubește Înpăratul, tocma ca cănd i-ar fi un părinte, și cum că dă față stă vrăjmaș Hanului și Izmail-Pașii, și la toate cu voia Înpăratului. Și scrie părintele Mării Sale cum că, dă va fi, precum bună nădejde au, ca să stereosească [4]) acest Veziri, mare milă, mare răsuflu țeara va să afle și multe lucruri Măriia Sa cele după pohta și voia Mării Sale în har și fără dă nicio cheltuială va să catorthosească [5]). Poți pricepe Măriia Ta că acestea toate sănt auzite dăn singură gura Veziriului, care nu puțină bucurie ne-au dat. Și iarăș zic că se vestește cum că pacea *ἐξ ἀποφάσεως* [6]) va fi pace, *καὶ ὄχι ἄλλο* [7]). Dumnezeu Sfăntul numai să ajute bietului Veziri să aducă is calin *ἔκβασιν ἐπιχήρημα* [8]) ce au început, că să cunoaște că iaste mare dă obște folos. Părintele îi zice: « prea-creștinul Vezi[ri] » și zice că să cuvine cu toții să rugăm pre Dumnezeu pentru starea lui.

---

1) Termin.
2) Cererea.
3) Netulburat?
4) Să se întărească.
5) Indrepte.
6) Din hotărîre.
7) Și nu e alta.
8) Să aducă la bun capăt întreprinderea.

« Acestea sănt în ceastă dată de la Țarigrad; dăn căte însă am putut înțelege dăn reporturi, încă vei ști Măriia Ta că cu adăvărat să vestește cum că Danezii au luat Stada, cetatea dăn Pomeraniia, dănd răsboiu catà cratos [1]), prinzănd și pă ghenerariul ce era în cetate, și altele cataleptòs [2]). Și să pare că va scrie Măriii Tale Marele Spătariu și ceialalți.

« Pentru Măriia Sa Vodă vei ști Măriia Ta că acum, har Domnului, sănătos, bărbat și vesel să afla, ἄμποτες [3]) tot cu norocirea și buna stare a Măriii Sale Dumnezeu Sfăntul să ne măngăe și să ne bucure ca să putem slăvi sfănt numele lui.

« Aceasta acum, și Dumnezeu iarăș rog să păzească pre Măriia Ta pururea cu mila Sfinții Sale.

« Sept. 20 dn., lt. 7221 dn. *(sic)*.

« Măriii Tale
« plecat dăn cumnați
« *Ș[e]r[ban] Logft.* ».

2.

« † Măcar că, iarăș zic, gătită încă mai dănnainte plecata-mi scrisoare au fost, cu carea după, prea-plecata-mi închinăciune, cele puține auzite vestiiam Mării Tale, însă, aducătoriu neîntămplăndu-se, pecetluită sta. Acum dar iată, și cu multă plecăciune și ὑπέρμετρον ἀγαλίασιν [4]) a Mării Tale luminată și prea-dulce scrisoare luănd, carea bun statul fericitii Mării Tale sănătăți vestindu-mi, am lăudat pre vecnicul Dumnezeu, înțeles-am și toate scrisele Mării Tale, la care în ceastă dată alt a răspunde Mării Tale n'am, fiind și canviiaticò [5]). Și mai mult că astăzi la Curte nimica nu am mersu, și pricina că biiata copilașa Săftica cea mitiutică să află la mare slăbiciune, căt nu i-au sosit doară ceasul: o au măncat-o frigurile și tusea, ci-i i-așteptăm numai ceasul. Ci aceasta m'au zăticnit mai mult, dă nu pociu răspunde Mării Tale cataleptòs [6])

[1]) Cu putere.
[2]) Cu de-amănuntul.
[3]) De-ar da Dumnezeu.
[4]) Peste măsură bucurie.
[5]) Schimbătoare.
[6]) Cu de-amănuntul.

la cele ce poftești Măriia Ta. Ci mă rog, Ștefăniță, să aibu ertăciune, Ștefăniță; iar cu alt părlej voi pliriforisi pre Măriia Ta dă toate *κατὰ πλάτος* [1]). Și cu aceasta rămăiu iarăș.

« Acel prea-plecat
« Mării Tale și gata slugă
« *Ș[e]r[ban] Logft.*

« Vistiiariul Gligorașco încă purcede măine la Țarigrad.»

3.

« Iarăș cu acea obicnuită-mi multă plecăciune închinăndu-mă Mării Tale, pre acel puternic Dumnezeu să păzească pre Măriia Ta întru fericit statu sănătății pururea rog.

« † Cu multă plecăciune și cuviinčoasă cinste luminată scrisoarea Măriii Tale am înbrățeșat, carea și bun statul sănătății Măriii Tale vestindu-mi, cu totul m'am umplut dă bucurie, înnălțănd și večnicului Dumnezeu slavă și mulțămită. Scrisele Mării Tale încă toate *καταλεπτικῶς ἔγνων* [2]).

« Nu că doară vredniciia mea, ci multa Măriii Tale bunătate și dragostea cea ce încă dă început către mine, plecatul Mării Tale, fără dă covărșire și *ὑπερβολιτικότης* [3]) o am cunoscut, m'au învrednicit a mă numi astăzi că *ὑμέτερος* [4]) sănt și mă cunoscu cu totul, carei, măcar că *φθονοῦντες* [5]) grăescu, mărturisind adăvărul, crede-mă Măriia Ta că socotiiam cum fără dă cusur să să fie perigrapsind [6]) Mării Tale toate, iar acum crezu dăn luminată scrisoarea Mării Tale că nimic, și stau dă mă mir dă ce, lasă că unii poate fi că vor fi cuprinși și dă amelie [7]), dar alții dă atăta sănt sinethismeni [8]) la condeiu, căt, când n'au materie a-l metahirisi, încă să nevoescu dăn

---

[1]) Pe larg.
[2]) Cu de-amănuntul am cunoscut.
[3]) Peste măsură.
[4]) Al vostru.
[5]) Cu invidie.
[6]) Descriind.
[7]) Negligență.
[8]) Obișnuiți.

nimic ca să afle, să nu şază fără dă lucru; dar poate fi că văd precum Măriia Ta bine nemereşti tot cele păste a lor plăcere că curgu şi acolò să află în ceastă dată, şi, dă ce merge, tot înnainte prohorusi [1]), care ambotes [2]) tot aşa să urmeze *καὶ εἰς τὸ ἑξῆς* [3])! Călăraşi în ceste zile au venit, carii iarăş *χαροποιὰ μηνήματα* [4]) au adus, scriind boerii aceasta cum că, trimiţănd Măriia Sa Vodă o caimea [5]) cu veşti la Veziriul, ce încă mai înnainte scrisesem Mării Tale cum au sosit Veziriul, mumai *(sic)* dă căt au mersu dă o au dat la Înpăratul. Atunci cănd au dat caimeaoa, zic cum să fie fost paron [6]) numai Căzlar-Aga şi Silihdar-Aga, care caimea cetindu-o Înpăratul, zice că au zis că, căte scrie Vlah-beiu, toate sănt adăvărate şi cum că mai direaptă slugă alta dăcăt Măriia Sa Înpărăţiia lui Alì-Osman n'are, şi alte laude multe. Atunci zice că au zis Silihdari-Aga cum că şi el aude pă afară pă toţi cei înţelepţi foarte lăudănd pre Măriia Sa, iar Înpăratul zice că au zis că nu-i trebue să i-l mai laude nimeni, că-l ştie el mai bine dăcăt toţi, zicănd că şi căte i-au scris mai înnainte, la alţi Veziri, toate adăvărate au fost; şi scrie aceasta şi părintele macariotatos [7]). Pă sol scriu că l-au dus dă s'au mai înpreunat şi altă dată, dă i-au zis căč nu poate să treacă Craiul Şfeţescu pren Ţeara Leşască, că trimisese ei să cerce la Hanul dă va fi cu putinţă ca să treacă pren Ţeara Leşască, şi, viind trimisul acela, au spus că a trece pren Ţeara Leşască iaste *ἀδύνατον* [8]); care auzind, numai dă căt au triimis dă au chemat pre solul cel nou şi, întrebăndu-l, el au răspunsu cum că el, poate trece pren Ţeara Leşască, nu poate, nu să amestecă, nič să bagă, fără căt, pren ţeara lor au zis şi iarăş zic că nu va avea ničo zăticneală, ničo nevoe. Ajungă atăte, zice, că oştile noastre dă asupra Ţării Leşăşti au luat măna şi s'au arădicat dă acolo, după cum au avut tocmele şi legături. Care auzind Înpăratul aceasta, foarte tare zic să să fie

[1]) Înaintează.
[2]) De-ar da Dumnezeu!
[3]) Şi de acuma.
[4]) Veşti de bucurie.
[5]) Raport.
[6]) Prezent.
[7]) Prea-fericit.
[8]) Imposibil.

măhnit. Cele ce vor mai fi, iarăș vremea le va dăscoperi și le va arăta.

« Acestea dă spre Poartă, iar, dă spre Benderiu, vei ști Măriia Ta că scriu cum că la Craiul au venit sol dă la Franța un om al lui Racoți, cu cărți, și zic cum că-i scrie să să scoale să meargă la Poartă, să nu lase pă Sultanul, adecă pre Înpăratul, să facă pace cu Moscalul nici într'un chip, iar el și cu Englitera și cu Prusias îi vor fi într'aj[u]toriu. Aceasta iaste foarte alithinotaton [1]), să știi Măriia Ta și cum că Crăiasa Engliterii au scris și Țarului chiiar că, dă nu va face pace cu Craiul, va să dea ajutoriu Turcului înpotriva Mării Sale. Ci acum dar vom vedea în scurte zile ce să va mai naște și dăntr'acestea.

« Să știi Măriia Ta și aceasta, cum că și Comisul Gheorghie Castriotul în ceste zile să așteaptă să vie, și aceasta, dă unde s'au înțeles, dă la margine Vel Căpt. au scris Măriii Sale lui Vodă cum că, viind un negutător la Focșani, au mersu la căpt. și i-au zis să scrie Mării Sale cum că au întălnit pă Coms. Gheorghie la Chiov, viind și i-au zis să spue Măriii Sale lui Vodă cum că să închină cu sănătate Mării Sale și să-i spue că vine și dumnealui și iaste foarte vesel; acum, aducăndu-l Dumnezeu sănătos, mult vom afla. Iar crede-mă Măriia Ta că ceștea stau încremeniți *οἱ Θωμαῖτες* [2]) adecă. Care Măriia Sa Vodă, cum au auzit, numai de căt au pus dă i-au scris carte și au trimis la Chiov au unde îl va întălni, scriindu-i Măriia Sa că foarte s'au bucurat dă venirea dumisale înțelegănd, și ca să înbărbăteze să vie mai tăricel.

« Acestea sănt dă ceastă dată. Dă noi vrănd Măriia Ta a ști, har Domnului în ceastă dată sănătoși ne aflăm, doară iar dă inimă rea ne ajunge, că, lăngă multa măhnire ce ne-au proxenisit [3]) moartea copilașii, acum ne prăpădește și ne omoară bietul Drăghicean, căt stăm cu ghiiața la inimă, ca *(sic)* sănt acum 3 luni dă cănd tușaște, dar tot nu-i era atăt dă greu, iar acum ne-am spereat că nu iaste tuse curată,

---

[1]) Adevărat.
[2]) Ai lui Toma Cantacuzino, trecut, la 1711, în Rusia.
[3]) Produs.

dă stăm morți, să nu ajungă ca copilașul cumnatului Iordache, ca Iordăchiță, că leșină dă tot tușind; care ce să mai zicem nu mai știm; Dumnezeu numai Sfăntul să-ș facă milă și cu dănsul și cu noi; ceialalți ai Măriilor Voastre să află toț sănătoș. Ilinca să închină Mării Tale cu sănătate și fii iarăș cu mila lui Dumnezeu. Oct. 1 dn., lt. 7221.

« Iar păntru zitima [1]) Înpăratului dă la Țearul nimic păn acum, crede-mă, nu se-au ecfonisit [2]). Am cercat și pă Vodă, și zice că nu-i scrie A ce să fie; am cercat și pre Vel Spăt., și iarăș așa zice.

« Plecat Mării Tale
« *Ș[e]r[ban] Logft.* ».

II

A doua parte a acestor neprețuite acte, ieșite la iveală ca prin minune dintr'un material târziu și așa de deosebit, cuprinde corespondența lui Ștefan Brâncoveanu cu mama, Doamna Marica, și cu fratele mai mic, venind îndată după dânsul: Radu.

Scrisoarea lui Ștefan însuși către mamă, mai veche, din 27 Mai 1703, începe cu obișnuita solemnitate și se întinde apoi în formule convenționale. Răpede însă tinereța și iubirea scriitorului biruie eticheta. Sprinten, Ștefan cere, amenințându-și și pe mamă și pe surori — « că apoi nu va fi bine de voi » —, ca toate « lelele », și Stanca, și Ilinca, și Săftica, să-i coase o basma cu fir.

« Cinstită dumneata mamă, cu plecăčune sărut cinstită măna dumitale și rog pre puternicul Dumnezeu să dăruiască dumitale fericită sănătate înpreună cu tot binele.

« Pricina scrisorii mele către dumneata de astă dată de alt nu ieste făr numai, întăi, să aflu de buna și mie mult veselitoare sănătate dumneavostră; a doao ca să aduc dumitale bună vestire cum că noi de acum păn la Simpietru vom

[1]) Cererea.
[2]) Rostit.

veni de vă vom găsi, numai Dumnezău vă dea sănătate, ca, venind și găsind pre toți sănătoși, să putem să ne bucurăm și noi.

«Ačasta veste ne-au adus dumnealui neanea Toma Slujgieriul [1]). Numai ci-m gătiț toate căte o basmà cu fir, c'apoi nu va fi bine de voi. Lea[lei] Stan[căi], lea[lei] Ilin[căi], lea[lei] Săf[ticăi] le sărut măinile și să le zič să fie gata basmalele cănd voi veni, că apoi mă voi măniia pe dumnealor. Lealii Stancăi să-i spui cum că pă neanea Radul îl dor măinile poțintel de astă noapte încoace, dar nu-i va fi nimic. Pă celelalte cocone și coconi sărut, și, cu ačastă sfărșănd, mila lui Dumnezău să păzească pre dum.

« Mai 27 dn., lt. 7211.

« Al dum. de fii cei mici
« și plecat. *Șt. B.*».

Veselul băiețaș, pe care la 1703 îl dureau puțintel picioarele, e la Târgoviște, probabil la Doicești, venind dela curțile frumoase din Potlogi, în 1712. Vânează « iepuri de Târgoviște » și bucuros ar prinde și prepelițe, dar Ștefan i-a luat « uliul cel bun ». Ce-l interesează mai mult sunt însă caii: Cerchezul, cel mai ales dintre toți și acel buiestraș, cu numele curios, probabil oriental, de Smarladăc, care a șchiopat la grajd, spre marea frică a beizadelei, care știa că Vodă vrea să-l trimeată peste Dunăre unui Turc: noroc că, atunci când « tata » a cerut să i se înfățișeze animalul, acesta mergea bine pe toateși patru picioarele. E vorba, în această scrisoare, datată 20 Septemvrie, și de un contăș de blană, cu privire la care trebue vorbit cu fratele cel mare, « nenea Dinul ».

Dar, cu toată familiaritatea, zglobie, ce respect și aici când i se scrie mai marelui frate, « nenei »!

Acesta a fost bolnav, dar iată că, în loc de doctor din țară sau de peste munți, s'a căutat cu o babă, cu o « moașă », și, uns de două ori, i-a trecut; Radu e de părere că o astfel de

[1]) Cantacuzino, viitorul Spătar,

lecuitoare e de mare preț și trebue ținută înainte pentru alte cazuri întâmplătoare.

Forma e cea îndătinată. « Coconul » mai tânăr n'are pretențiile școlare, aproape erudite, ale lui Ștefan [1]), — deși a fost și el un bun elev al lui Gheorghe Maiota Venețianul, care a pus și pe fiul cel mai mare al lui Vodă să lucreze literar, prefăcând în greceasca modernă o parte din « Viețile Paralele » ale lui Plutarh (1704),—ale lui Ștefan cel meșter în a redacta « encomii » pentru bucuria domnescului părinte și, pe când acesta a adaus la panegiricul către Constantin cel Mare alte două, pentru Sfântul Ștefan și Maica Domnului, Radu însuși e autorul unui « Cuvințel » la Patimile Domnului (1701—3) și unei laude a Sfântului Nicolae (1704 și 1706), cu închinare către marele Patriarh al Ierusalimului, Dosoftei, și cu pomenirea lui Preda Brâncoveanu, străbunul. De altfel, Radu a rostit înaintea tatălui și mamei, la 1701 și 1703, două din discursurile făcute de Ștefan [2]).

Și fiul cel mic, Matei, era trecut printr'un învățământ care-i îngăduia să scrie grecește corect și liber, cum se vede din scrisoarea dela 1713, în care se vorbește cu haz unui personagiu așa de important ca Patriarhul Ierusalimului Hrisant Notara de « uriașul Iosifachi » [3]).

Iscălitura, adausă la o scrisoare de o așa de frumoasă caligrafie, e însă mai slabă ca scris și cu îndoială de ortografie.

« † Cinstitului, mai marelui mieu frate, dumneata neane Ștefănică, cu multă plecăciune închinăndu-mă dum., sărut cinstită măna dumitale, rugănd pre mult milostivul și atot putearnecul Dumnezeu ca să ție și să păzească pă dumneata supt mare mila Sfinții Sale, cu întreagă sănătate, înpreună și cu alalte toate fericiri și norociri. Cinstită și mie dorită cartea dumitale ce mi-ai trimis mi-au venit, și cu multă

[1]) Atanasie de Dristra îi închină și lui Ștefan, la 1710, *Panoplia dogmatică*; Bianu și Hodoș, *Bibliografia*, I, p. 482, Nr. 160.

[2]) *Ibid.*, p. 419, Nr. 127; p. 452, Nr. 142.

[3]) *Ibid.*, pp. 419-20, 421-2, 441, 452-3, 482; apoi pp. 457, 469. Cf. C. Erbiceanu, *Patru cuvinte bisericești compuse grecește de Ștefan, fiul lui Constantin Brâncoveanu*, București 1891.

[4]) Iorga, *Documente grecești*, I (« Hurmuzaki », XIV,) pp. 524-5, Nr. DXXV.

plecăciune o am luat. Dintru care întăi înștiințându-mă cu bună fericirea sănătății dumitale, mult bucurându-mă, am slăvit marele nume al Înpăratului ceresc. Alalte câte dumneata îmi scrii încă am văzut.

« Pentru moașă, cum că numai de 2 ori te-au unsu pă dumneata și ț'au trecut, adăvărat de ispravă moașă s'au arătat, carea trebuiaște foarte păzită bine, că ne va trebui și de alte trebi. Pentru vreame ce-mi scrii dumneata că, fiind închisă și turburată, nu poț eși nimic pă afară, așa va fi cu adăvărat, că și aici tot vreamea turburată și ploioasă iaste, de nu poč eși nicăirea afară. Mai vârtos mie îmi iaste cu mare năcaz, că mă știi dumneata că eu sânt obiciuit, măcar a doao zi, a treia zi, să es afară, iar acum pentru vreame șăz tot închis. Întăi când am venit, puțin am avut vreame bună, 2, 3 zile, ci am ci a cercat *(sic)* și epurii de Târgoviște, că prepelițe nu să pot găsi, și, de să pot găsi, nič n'avem cu ce le prinde, că ulii n'avem, că mă înșălaș dumneata de-m luaș uleul cel bun, nădăjduindu-mă că-m vei trimite de acolò altul, de vreame ce spre partea uliilor aț mersu, iar acum văzui că nădeajdea mea au fost deșartă. Ele [1]), Ștefane, înșălatu-m'ai, ține minte!

« Pentru calul cel în buestru, ala Smarladăc, să știi dumneata că s'au mântuit, dar tot îmi tremură inema și tot stau înghețat, până voi auzi că au trecut Dunărea; că, după ce am venit de la Potlogi, i-am scos potcoavele de la picioarele din dărăt, și nič la apă nu l-am scos, doară nu va mai șchiopăta. După aceaia m'au învățat dumnealui neanea Ianachi [2]) de i-am pus ștreangu tăiat cu unturā și l-am potcovit, și tot mă întreba tata: șchioapătă, apoi mi-au zis de l-am adus de l-au văzut, ci, când l-au văzut, mulțămescu lui Dumnezeu că n'au șchiopătat, iar pă cale temu-mă că tot nu va merge sănătos și zdravăn până acolò. Ele *(sic)* de aici s'au dat zdravăn, îl trimete unui Turcu pă vt. Vist., și poimâine, Luni, purceade. Iar năcaz č-am tras cu dânsul, care încă n'am văzut cal așa blestemat, așa șăzând în grajdu să șchioapete.

[1]) Adecă: « elei ».
[2]) Văcărescu.

Ceialalţi cai toţ sănt sănătoşi, sănt toţ frumoş, iar ca Cerchiezul ničunul.

« Altele pă aici ce sănt poruncile dumitale tot silim şi nevoim de le facem şi toate le înplinim, ca să nu rămăe ničuna jos. Pentru blana de conteş ce-mi scrii dumneata încă am văzut, ce de ačasta voi vorbi cu neanea Dinul, şi vom zice dumnealui tatei.

« Cu ačasta iarăş rog pre mult milostivul Dumnezeu ca să ţie şi să păzească pă dumneata supt noianul milelor sale, cu întreagă sănătate, aducăndu-te pă dumneata sănătos, ca să ne putem bucura şi a ne veseli de dorita înpreunare.

« Sept. 20 lt. 7221.

« Al dumitale
« mai mic frate şi în totă vreme gata a sluji:
« *Radul Brăncoveanul* ».

III

Radu-şi avea dela tată, încă din 1707 — o întărire va veni la 7217, peste câteva luni [1]) — o sumă de moşii, pe care, cu date despre condiţiile cumpărăturii, apărând personagii interesante, le înşiră în carnetul pe care-l reproducem:

« Catastişăl de moşăile ce mi au dat dumnealui tata, însă întăi Obileştii şi înprejurul Obileştilor şi altele, precum scriu înlăuntru anume; Sept. 15 dn., lt. 7216.

« Porumbreanii.

† 1 zapis al Mitrei Vistiernicelul ş'al frăţine-său Neculai, za sjn. 350 za tl. 151, 33, lt. 7191.

† 1 zapis al Radului Vornecul za Doamnă 30 stănj. 10, 30 tl. 37 pl., lt. 7132.

† 1 zapis al Chidei sin Ganul za stănj. 200, tl. 75, ot lt. 7191.

† 1 zapis al lui Coman ce să chiamă Copačul Balei, la Porumbreani, stănj. 350, za tl. 65 pl., lt. 7197.

---

[1]) V. ale mele *Documente Brâncoveanu*, Bucureşti 1906.

† 1 zapis al lui Bobe călăraşul za stănj. 100, tl. 40, ot lt. 7181.
† 1 zapis al lui Marin căl. za stăj. 100 za tl. 37 pl., lt. 7188.
† 1 zapis al Chidei za stănj. 50, tl. 15, ot lt. 7188.
† 1 zapis al Radului iuz[başă] za stj. 10, za tl. 3 pol, — 33, ot lt. 7186.
† şi 2 cărţi a căte 6 boiari de alesul aceştii moşăi şi cartea lu *(sic)* Şerban-Vodă şi alta carte a caimacamilor, tot pe ačastă moşie, za stănj. 500.
† 1 zapis al lu *(sic)* Ştefan sin Ştefan Čoranul de aşăzământ pentru necătura heleşteului ot Obileşti.
† 5 cărţi domneşti vechi tot pe ačastă moşie č-au stăpănit ei.

« Obileşti.

† 1 zapis al Neculcei sin Andreicăi Hagi[u]lui ot Arnăutchioi za stănj. 150, za tl. 75, ot lt. 7189.
† 1 zapis al lui *(sic)* Roman ş'al fii-său Odor, za stănj. 200, tl. 75, ot lt. 7189.
† 1 zapis al Mitrei ş'al Chidei, za stănj. 140, tl. 52 pol, ot lt. 7189.
† 1 zapis al lu *(sic)* Dobrotă ş'al vară-sa Stoică *(sic)*, za sjn. 80, tl. 30, ot lt. 7189.
† 1 zapis al lu *(sic)* Nedelco Cliuč. ot Bucureşti, za stănj. 57, za tl. 280, ot lt. 7188.
† 4 cărţi domneşti vechi şi 2 zapise č-au stăpănit ei ačastă moşie.

« La Frăsinet ot Obileşti.

† 1 zapis al Ducăi starostei za stănj. 174, tl. 70.
† 3 zapise vechi č-au stăpănit el ačastă moşie.
† 1 zapis al Sfinţiei Sale părintelui Vlădicăi Theodosie za stănj. 150. Pentru care moşie s'au dat schimbu stănj. 200 la Mălăeşti şi la Suleşti, ce s'au fost cumpărat de la Ion iuz-[başa], za tl. 100, ot lt. 7209.

« Zgărciţii.

† 1 zapis al lu Istratie căpt. ş'al fraţilor lui, fečorii Ghinei căpt., pe toată moşia lor, stănj. 345, za tl. 172 pol, ot lt. 7197.

† zapis al săteanilor ot Zgărciți pe toate părțile lor, za stănj. 375, za tl. 187 pol, ot lt. 7197.

† 1 zapis al Cozmei, egumenul ot Neg[o]ești, za stănj. 130, za tl. 65, cu care bani au cumpărat vii ș'au făcut alte odoar[e] mânăstirii, ot lt. 7199.

† 4 cărți domnești vechi și 16 zapise č-au stăpănit ačastă moșie.

† Foiță a 4 boiari mari, de alesul aceștii moșii a lor, ce i-au fost înpărțită.

« Gurbănești.

† 1 zapis al lu *(sic)* Panait Čoranul ș'al cumnat[ă]-sa Milotinei i sin eg pe un codru de loc ot Gurbănești și cu crăngul ce să chiamă Steriian, za tl. 150, ot lt. 7208.

† 1 zapis al lu *(sic)* Panait Cliuč. i vnuc eg, pe jumătatea de heleșteu ot Gurbănești za tl. 100, ot lt. 7209.

† 1 zapis al Barbului Păh. Urdăreanul de tocmeala morilor ș'a heleșteului ot Gurbănești, ot lt. 7210.

« Tomeanii.

† 1 zapis al Radului Păh. Strămbeanul ș'al jupăneasăi lui Dospina, fata Radul[ui] Spăt., nepoata lu Pătrașco Cliuč., pe satul Tomeanii, za stănj. 1743, za tl. 581, ot lt. 7204.

† Șă o carte veche domnească č-au stăruit ei.

† 1 zapis al Hărsovei, fata Curuei Cliuč., pe satul Ruptura, cu toț rumănii, za tl. 200, ot lt. 7194.

† Și cartea lui Șerban-Vodă de judecată pentru acest sat, ot lt. 7193, și alte zapise vechi ».

IV

O înștiințare, o părintească scrisoare, plină de o adâncă simțire, de o mișcătoare durere pentru pierderea soției Balașa se îndreaptă de un neiscălit către sătenii din Bălțătești și din alte locuri, socotiți astfel ca adevărați membri ai familiei, ale cării bucurii și suferinți sunt chemați a le împărtăși. Nu e vorba de altcineva decât de însuși acel cocon domnesc, de o așa de caldă inimă și de o așa de bună creștere în grija

unor admirabili părinți. Ștefan luase în căsătorie pe Balașa, fiica lui Ilie Cantacuzino, care, prin tatăl său, Toderașcu, era nepotul vestitului Iordachi Cantacuzino Vistierul, făcător și ocrotitor sau dușman și răsturnător al Domnilor. Nunta s'a serbat în Februarie 1709, nun fiind și nașul lui Ștefan, Stolnicul însuși. Pe frumoasa piatră de mormânt din Mitropolia dela Târgoviște se cetesc rândurile acestea:

« Supt ačastă marmură odihnează țărâna blagorodnii Balașii Cantacuzenii, una fiică a lui Ilie Cantacuzinò Vel Vist. den Moldova, soția a luminatului coconului Ștefan Brăncoveanul, al doilea fiiu al înnălțatului și blagocestivului Io Costandin Băsărabă Voevod, care, de ani 15 vârsta fiind, cu iubit soțul ei creștinează, efsevòs[1]), cu înțelepčune și alalte aretas [2]) au trăit, ci, cruda moarte făr de vreme încă sosind, după ce, în boală grea căzând, nu mult zăcând, o au răpit, viețuind cu luminatul soțul ei numai ani 2, luni 10. Aice e odihna și răpaosul de veač, dupre bunătățile sale căștigat, iar iubitului ei soț și tot blagorodnecului neamului ei lacrămi nestămparate și jale necurmată au lăsat, răposând la anul de la Zidirea Lumii lt. 7220, Dech. 23, astrucându-se cu multă cinste în Sfânta Mitropolia Tărgoviștii [3]).

« Vorniceale ot Bălțătești și voao, sătenilor ot (Bălțătești, șters) de acolea, sănătate.

« Dupe aceasta, săvai că cu destulă măhnire, iar însă cu cădeare iaste a vă face știre de ceale amară ce se-au întâmplat den porunca dumnezeiască în ceaste zile trecute, că veți ști că amară și tânguită despărțire de prea-iubita noastră soție și a voastră dulce stăpână Balașa ni s'au întâmplat, adormind în Domnul. Nu puțin dar ne-am măhnit, nu puțin ne-am amărât, ci grea tânguire, necurmate lacrămi și necontenite suspine am avut și avem pentru această grea și nenorocită întâmplare, căci că iată la mare pedepsă au rămas viața noastră, atâta cât înbunare nu putem afla, ci lacrămi cu

[1]) Cu evlavie.
[2]) Virtuți.
[3]) Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, p. 118, Nr. 241.

ohtări apururea vărsăm. De care lucru ce să facem, deaca voia lui Dumnezeu așa au fost și porunca Sfinții Sale așa au hotărăt, făr căt să dăm laudă de mulțumită Sfințiii Sale pentru toate căte ne-au trimis, căč așa i-au plăcut, așa au și făcut. (Însă, șters.) Ştim dar că nu puțin v'eț turbura și voi de această cumplită veaste, și cu direptate, că iată stăpăna v'aţ perdut, întru care nădăjduiați. Dar iar zicem: daca voia cerescului Împărat, întru a căruia mănă sănătatea și boala, moartea și viiața iaste, așa au fost și cum i-au plăcut au făcut, n'aveț ce face, ci numai să dați mulțămită Sfinții Sale. Că, de prea-iubita mea Balașa au adormit și cu moartea sa ne-au pedepsit, iar nici fără parigorie nu ne-au lăsat nici pe noi, nici pe voi, ci iată odraslă dentr'ănsa au rămas, iubita noastră fiică Mariuța, și, săvai mică de vărstă, iar cu mare nădeajde să ia și înplinească locul măne-sa. Nu vă turburați dar, ci cu mulțămită rugați pre dătătoriul de viață Hs. să hărăzească sănătate aceștii prunce și să vă o trăiască spre măngăiarea mea și a voastră. Nici cu veastea aceasta vă risipiți, ci precum pănă acum nu v'ați mișcat, așa și de acum nemișcați să fiți, așăzăndu-vă pen locurile și cășčoarele voastre, căč că noi vă făgăduim că, pănă zile va avea fiica noastră Mariuța, nu vă vom lăsa, ci vă vom căuta și vă vom păzi, precum în viiața răposatei soții noastre Balașei, Dumnezeu să o odihnească, așa și de acum înnainte. Care o vom face acum peste puține zile, scriind rugăminte nu puține către Măriia Sa Necolae-Vodă, și așa bine nădăjduim ca la o cale să vă punem. Numai și voi, pecum zicem, nu vă spăimăntați, nici vă risipiți, ci stați la locurile voastre, că și noi, pecum ne făgăduim, vă vom căuta, nelăsăndu-vă loc și vreame fără de ajutorința noastră. Numai iar zicem: rugați pre dă[tă]toriul de viiață Hs. să hărăzească zile și înmulțime de viață fiicii noastre Mariuții, care stăpănă în locul măne-sa v'au rămas, că tot căutați veți fi pănă ia va fi sănătoasă și cu viii să va număra. Așa dar vă făgăduim, și voi așijderea faceți.

« Aceasta, și fiți sănătoși ».

Pe dos: « Izvodul scrisorilor ce s'au scris la satele ot Moldova Şărbeștii și Băltățești dupe răposarea Balașii ».

V

La 1 Septemvrie 1712, o scrisoare greacă, într'o grafie influențată de turcește și cu o pecete tot turcească, aduce îndatorirea ce-și iea un necunoscut de a servi ca seimen, cu «căpitănia» sa, oricând și oricum pe Vodă-Brâncoveanu:

«† Ἰωαννάκι. Καὶ δίδω τὼ παρόν μου εἰς τοὺς ἐκλάμπρους χῖρας τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ θεοσεβεστάτου ἡμῶν αὐθέντου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Μπασαρὰπ Βωεβόδα, ἐλεόντας μας μὲ τὴν μεγάλην καπετανίαν τὸν σεκμενίδον. Ἔδοσα τὼ παρόν μου καὶ ἡπόσκομεν νὰ τὸν δουλέψω πιστὰ καὶ δικαῖα, καὶ δίχος δόλον, εἰς ὅλαις του ταῖς προσταγαῖς φανερὲς καὶ μιστικαῖς, καὶ νὰ εἶμε ἄωκνος, μακάρι καὶ εἰς κἀμίαν συμφοράν, νὰ μὴν δόκι ο Θεὸς, νὰ μὴν ἀρνίσω τὴν Ἐκλαμπρότι του καὶ νὰ εἶμε ἐπιτιριτὴς εἰς τὰ ὅλα ὅτη θέλο μάθι κακὸν περὶ τὴν Ἐκλαμπρότι τοῦ, νὰ τῆς τὰ φανερώνο μὲ δικαιοσίνη, καὶ νὰ μὴν ἡξεύρο ἄλον πόρτα, μόνον τῆς Ἐκλαμπρότης του, νὰ τὸν δουλεύσο πιστὰ καὶ δικαῖα δίχος κἀνέναν δόλον, καὶ ἀνίσος καὶ κάμο κἀνέναν δόλον, ὁ Θεὸς καὶ ἡ Παναγία νὰ κόψι ταῖς ἡμέραις μου, καὶ προκοπὶ νὰ μὴν ἦδο καὶ νὰ ἔχο καὶ τὰς ἀρᾶς τὸν ἁγίον τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὸ πατέρων, καὶ νὰ ἦμε ἀναθεματισμένος ἀπὸ Πατρὸς, Ὑιοῦ καὶ Ἁγίον Πνεύματος, καὶ προκοπὶ νὰ μὴν ἦδο, καὶ νὰ πεδέβομεν μὲ πέδευσιν τιμορικὶ ἐν τὸ νῦν καὶ ἐν τὸ μέλοντι, ἀμῆν.

1712, Σεπτεμβρίου ι'.

Ἰωαννάκη τὴν στέργο καὶ ἡπόσκομε τὰ ἄνωθεν».

VI

Dar se pare că următoarea învoială a cunoscutului scriitor ardelean ungur Samuel Köleséri ar fi mai potrivită pentru învățatul Constantin Stolnicul Cantacuzino:

« Celsissime princeps, domine, domine mihi gratiosissime. Gratiosas Celsitudinis Vestrae humillime accepi. Si is essem qui, seculi genium secutus, praesentibus solum afficerer virtutesque ac vitia pari passu pensarem neglectum officii, sed ne tunc quidem oblivionem calidorum adhuc meritorum imputari mihi posse vel exinde securus sum, quod veram et

constantem gratitudinem interna animi occupare, in externis tum maxime, cum necessitas exegerit, se exarare certo sciam.

« Celsitudinis Vestrae gratiosam et longe aestimatissimam memoriam autem tam profunde ac intime infixam mihi esse, ut nec temporis quod una aetas fert, multo minus paucarum septimanarum intercapedine, nec alterius cuiuslibet excogitabilis impedimenti adminiculo obliterari facile possit.

« Cistulam apothecariam, prout inaequalitas vitrorum permisit, iam equidem paratam esse, sed nondum externe exornatam, neque pixides stannei addi potuerunt propter informem, si additae fuissent, figuram; prout itaque est, statim ac accepero, impleri faciam et quartocyus transmittam.

« In libris difficultas maior est: illi enim debent ex Germania transcribi ac, ad commoditates attendendo, cum tempore adduci, neque terminare licet, quonam tempore compos quispiam ledi possit.

« Sic iam Puffendorfii opera perscripta sunt; dum advenerint, transmittere non intermittam. De Schrevelo parvam spem habeo; ita de Bibliis integris, graece et latine, Novum enim Testamentum graeco-latinum in 12-mo prostat, sed Vetus, quod sciam, non.

« Aurifabrum Ongjest licet continuo admonuerim, paratam tamen argenteriam nondum obtinui; urgebo porro et sollicitabo diligenter.

« Brancovani itineris comes esse iucundum ac omnino volupe mihi fuisset, quod, dum in persona non licet, votis exequor. Si casu quo vel in Brancovan vel in locis cis-danubianis lapides aliqui latinis sive romanis characteribus notati occurrerent, dignabitur Celsitudo Vestra per aliquam characterisari facere, ut ex Valachia etiam aliquid eruere valeam, quod pro gloria gentis sit, enixe rogo, Qui cum constanti devotionis meae contestatione ac perpetuae felicitatis voto sum et maneo

« Celsitudinis Vestrae.

« humillimus ac devinctissimus servus
« *Samuel Köleserius a Kerester* m. propria (?).

Cibinii, 12 Sept. 1712».

VII

In legătură cu scrisoarea lui Şerban Greceanu e şi aceasta, cu ciudată întitulare greacă a lui Vodă, despre apropiata moarte a lui Ismail-Aga, scrisoare datată din 31 Decemvrie 1713. Afenduli, către care se îndreaptă, e autorul descrierii şederii la Bender a lui Carol al XII-lea:

«*Ἰῶ Κωνσταντῖνος Βασαράβας Βοϊβόνδας, ἐλέῳ Θεοῦ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας.*

† Ἐντιμότατε ἡμέτερε ἄρχον Κλουτζάρη Κυρίτζη Ἀφέντουλη, καὶ διὰ τοῦ παρόντος χαίροις καὶ ὑγιαίνοις. Τὸ ἀπὸ κβ'ας τοῦ τρέχοντος γεγραμμένον γράμμα σου ἐλάβομεν, καὶ ἐγνωρίσαμεν τὴν ὑγείαν σου, καὶ ὅσα γράφ... [rupt]. *Καὶ εἰς μὲν τὰ μερικὰ δὲν ἔχομεν πλέον κᾀμίαν ἀπόκρισιν..., διὰ δὲ τὰ χίλια γρόσια ὁποῦ εἶναι εἰς τὴν Ἐντιμότητά σου, πῶς σὲ εἶπαν οἱ λοιποὶ... χοντές μας, νὰ σταθῶσιν ἀκόμι ἕως νὰ ἰδῇς τὸ ἀποβησόμενον τοῦ Ἰσμαήλ··· εἰς αὐτὸ ἡμεῖς κᾀμίαν βεβαίαν ἀπόφασιν νὰ δώσωμεν δὲν ἠμποροῦμεν, ὅτι, καθῶς λέγεις καὶ ἡ Ἐντιμότης σου, τῶν τοιούτων προσώπων ὁ ἀναβιβασμὸς καὶ κατάπτωσις ἐν ταὐτῷ γίνεται καὶ ἀπογίνεται, καὶ ἀκαιριαίως μεταβάλλωνται ἐκ τούτου εἰς τοῦτο· μόνον πάλιν συμβουλευθεῖτε ἀν μέσον σας, καὶ ἐκεῖνο ὁποῦ σᾶς φανῇ εὐλογώτερον, ἐκεῖνο καὶ ἂς γένῃ. Αὐτοῦ εἶναι ὁ καγιμὲς ὁποῦ πρὸς ἐκεῖνον ἐγράψαμεν, καί, ἂν σᾶς φανῇ νὰ σταλθῶσι τὰ χρήματα, θέλετε στείλλῃ μαζὴ καὶ τὸν καγιμέν μας. Ταῦτα εἰς ἀπόκρισιν, καὶ πάλιν ἠγίαινε.*

ᾳψιγ'ῳ, Δεκεμβρίου λα'».

Io Costandin Voevod.

Adecă:

« Io Constantin Basarab Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn a toată Ungrovlahia.

« † Prea-cinstite al nostru jupăne Clucer Chiriţi Afenduli. Şi prin cea ce faţă fii bucuros şi sănătos. Am primit scrisoarea ta scrisă la 22 ale lunii de faţă, şi am aflat de sănătatea ta şi câte scrii. Şi pentru cele osebite nu mai avem niciun răspuns; iar pentru mia de lei cari sănt la Cinstea dumitale, cum ţi-au spus ceilalţi..., noi, să stea încă până ce vei vedea răposarea lui Ismail, întru aceasta noi nu putem da nicio

hotărîre sigură, căci, cum spui și Cinstea dumitale, înaintarea și căderea unor fețe ca acestea în aceeași stă și cade și fără vreme se prefac din una în alta; numai iarăși sfătuiți-vă între voi, și ceia ce vi se va părea mai potrivit, aceia să se și facă. Aici e caimeaua ce am scris-o către același, și, de vi se va părea să se trimeată lucrurile, le veți trimete împreună și cu caimeaua noastră. Aceasta ca răspuns, și fii sănătos.

1713, Decembre 31».

Scrisoare a lui Şerban Greceanu către Ştefan Brâncoveanu, p. 7

[illegible]

Scrisoare a lui Ștefan Brâncoveanu către mama sa, Doamna Maria. V. p. 11.

Scrisoare a lui Radu Brâncoveanu. V. p. 14.

Scrisoarea lui Ştefan Brâncoveanu către ţăranii din satele soţiei lui moarte, Balaşa.
V. p. 18.

Scrisoarea lui Constantin-Vodă Brâncoveanu către Afenduli. V. p. 21.

DOUĂ ARZURI ALE ŢĂRII CĂTRE SULTAN IN SECOLUL AL XVIII-lea

Arzurile către Sultan erau un obiceiu des în țările noastre de-a lungul secolului al XVIII-lea. Dar ele s'au păstrat rareori. Niciodată cu forma turcească în față, așa cum vedem din cazurile de mai jos că se începuse, printr'o decădere dela vechile datini, a se face. Cu atât mai puțin ni s'au păstrat astfel de acte dela clerul celor două Principate.

Aceasta face interesul documentelor, rarisime, care urmează [1]).

Primul e o plângere de prin 1760 contra lui Constantin-Vodă Mavrocordat, care a luat Ţării-Românești banii pe cari nu i-a restituit.

« Noi, lăcuitorii Ţării-Rumânești, Mitropolitul, episcopii și igumenii dupe la mănăstiri, boiari mici și mari și ceialaltă săracă raià, cu acest plecat al nostru mahzar aducem aminte că Domnul nostru ce au fost înnainte, Costandin-Vodă, fiind Domnu în țara noastră, cu poronca lui, au luat bani înprumut de la unii alții, carei bani i-au luat el și i-au dat la trebile lui, dăndu-ne noao la mănă căte un zapis, asemenea și la etpaiaoa și la fii lui, și, dupe ce s'au mazilit, cu zapisile i-am cerut bani, și el cu multe feliuri de pricini ne-au potolit, făcăndu-ne ca să tăcem pănă în zioa de astăzi. Dar noi, din bani ce au luat el și au dat zapisile la slugile lui neluând nimic, au rămas zapisile la măinile lor pănă astăzi. Intr'acest chip noi, cănd să vor cere bani dupe vreme, și pe noi înșine să ne vindem, și să nu putem plăti. In vremea cănd s'au mazălit Mihai-

---

[1]) În aceeaş colecţie.

Vodă din Ţara-Rumănească şi în locul lui s'au făcut Domnu numitul Costandin-Vodă, căte zapise ale boiarilor au fost la fii şi la slugile lui Mihai-Vodă, cu poroncă înpărătească ce s'au făcut au întorsu înnapoi zapisile boiarilor pămănteni, ale tuturor, cu ferman înpărătesc, şi, făcănd un vechil dă spre partea lor, le didese şi sineturi la măna lor, ca pe urmă să nu aibă a le cere nimeni măcar un ban, şi pentru acasta s'au făcut hoget de la judecată. Asemenea s'au întămplat şi la noi, prea-plecaţii robi, şi acastă mare nedreptate ni s'au pricinuit de la Costandin-Vodă. Deci cu fierbinţi lacrămi ne rugăm milii înpărăteşti să-ş facă acum şi cu noi milă şi să ne scoată zapisile care cu sila le-am dat. Iată că facem şi vechil pe Radul Văcărescu boiar, ca să le ia dă la măinele lor, măntuindu-ne şi pe noi şi pe fii noştri de acastă nedreptate. Şi ce va fi mila Înpărăţii.

† Neofet Mitropolitul Ug. Grigorie episcopul Răim. Rafail episcopul Buzăului.

Ἡγούμενος τοῦ Σαρανταρίου Σωφρόνιος (pecete). *Ἡγούμενος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου [προδρόμου ἐν Βουκουρεστίῳ] Χρύσανθος* (pecete). *Ὁ ἁγιωγεωργίτης Ἰωασὰφ* (pecete cu Sf. Gheorghe şi legenda... *[Γε]ωργίου ... δοτάριον*). *ἡγούμενος τοῦ Ῥάδου-Βώδα Θεοδόσιος* (pecete cu Treime şi... *Μοναστηρίου τοῦ Ῥάδουλ-Βό[δα]*). *Ἡγούμενος τοῦ Σταυροπόλεος Παρθένιος* (pecete cu: *ὁ Σταυρουπόλεως Ἰωαννίκιος, 1735*). *Ἡγούμενος τοῦ Σαρανταρίου Σωφρόνιος. Γενάδιε ἡγούμενον τοῦ Κατερίνας* (pecete fără legendă). *Ὁ ἡγούμενος τοῦ Ῥεσβανίου Προκόπιος* (pecete de inel cu *Π[ρο]κό[πιος]*). *Κοσμᾶς ἡγούμενος τοῦ Ἁγίου Σάββα* (pecete cu *Κον. τοῦ Ἁγίου Σάββα*). *Ἄνθιμος ἡγούμενος Ἀρχιμανδρίτου* (pecete cu legendă ilegibilă). *Νεόφυτος ἡγούμενος Κοτροτσανίου* (pecete cu: *Σφραγὶς τῆς ἁγίας μονῆς τοῦ Κοτροτζανίου, 1694*). *Νικηφόρος ἡγούμενος Μιχαὴλ-Βονδ.* (pecete cu: *Σρφαγὶς τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου Μιχαὴλ Βοεβόνδα*). Theocet ar[hi]diiacon egm. Stelei (pecete culitere slavone). *Ἰωννὰς ἡγούμενος Βακαρεστίου* (tot cu pecetea Cotrocenilor). Costandin Vornecul. Costandin Banul. Costandin biv Ban. Costd. Logft. Ştefan Spat. Dumitraşco Vist. Părvul logfăt. (pecete cu Părv. Mg....[1]) C.). Mihai Vistier. *Νικόλαος*

[1]) Măgureanul.

παχάρνικος. Petre Stolnicul. Badea Stolnicu. Sandul Bucşănescu. Nicolae Cluceriul. TomaPaharnecul. Pantazì Paharnec. Iordachie Paharnecul. Anastasachie Sărdariul. Gheorghie Sărdariul. Costandin Sărdar. Costandin Sărdariul. Ştefan Sărdariul. Nicolae Pitar».

Al doilea aduce înaintea «Impăratului» plângerea Moldovenilor contra încălcărilor turcești în Basarabia:

«De cătră Mitropolit[ul] Moldovii, a înpărăteştii ţără, de episcopi, egumeni, boeri, căpitani şi de cătră zapcii, robii Înpărăţii Tale, cu chipu arătătoru acelui cu credinţă adevărul, acestu plecatu arzu cătră pragul prè-puternicii Înpărăţii să dă. Cu cătăva vremea mai înnainte robii Înpărăţii Tale, înpreună cu Domnul nostru č-au fostu mai dennainti şi cu acesta de acmù, robii Înpărăţii Tali, am arătatu cu plecăčune răutăţile şi strănbătăţili ce s'au întămplatu în Moldova după vremi în trii Ţănuturi a Moldovii, adică: Orheiu, Lăpuşna şi Soroca despre emacii şi lăcuitorii Benderului şi pentru ačastă madea am cerşitu milă şi milostivirea stăpănilor noştri şi, îndemnăndu-să la ačasta prè-puternica Înpărăţie pentru ağutorul înpărătescului locu şi a chelerului Înpărăţii, au orănduit mumbaşir şi muvilà-efendi, şi, căşlile ce să făcusă în tăriia a numiţilor emač stricăndu-li şi dobitocile lor de pe locul Moldovii înpreună cu dănşii gonindu-le, o samă de vremi cum că să didesă linişte şi odihnă săracilor raeli cunoscutu şi tuturor arătatu să făcusă, iar, acum de curăndu, făcăndu emacii şi lăcuitorii Benderului arzu cătră prè-puternica Înpărăţie, s'au datu înpărătiască poroncă cătră cadiu de la Accherman, aciste poroncindu, adecă după cum să află scris la condica înpărătiască, şi după aşezămănturili hudum-namelii, adică a hotarălor, şi după hogetu cel de ğudecată, precum în anul al treizeč şi patru după chipul cel de înnoirea s'au rănduit acesti hotară satului ce să zăce Paşà-chioiu (cari desparte locul Benderului de cătră locul Moldovii), parte di spri Răsărit să să stăpăniască de cătră Bender şi cè di spre Apus să să stăpăniască de cătră Moldova, şi ca să margă numitul muvilà-efendi înpreună cu doi boeri

de spre parte Domnului nostru, robului Înpărăţii Tale, la capul hotarului acestui sat, adecă Paşà-chioi, şi, după înţăligire înpărăteştii poronci înblăndu, să aräte numitul efendi între apa Turlii[1]) şi a lui Sarăsu[2]), afară de hotarul Benderului celi noâo sate ce să află dintru'ntăiaş dată şi din ceputu (întrebăndu-ne lăcuitorii cei bătrăni), de cătră cari parte s'au aflat a să stăpăni, nefăcăndu niciunii dentr'amăndoâo părţile asuprială sau ağutori. Iar numitul efendi, măcar că i să poruncisă să înble după înpărătiasca poroncă ci i s'au datu, trecăndu numitul hotaru şi neavăndu voia să calci niciun pas pe locul Moldovii sau să scriia vre unul den satili ei, înpotriva înpărăteştii poronci şi a hudum-namelii şi a hogetului de ğudecată, străngăndu piste patruzece de şereţi den emacii Benderului şi trecăndu numitul hotar şi întrăndu mai multu decătu unsprăzeci časuri înnuntru, în locul Moldovii, cu o atăta mulţăme de emaci, înblăndu din satu în satu şi scriindu de acolo sati unul căte unul, tulburăndu pre săraca raià şi aruncăndu-o întru adăncul păgubirii şi a spăimăntării, de răutăţile ce îndrăznescu să facă săracilor acestora, înpotriva înpărăteştii poronci, fiindcă să pricinueşte tulburari şi răsăpă celor ce lăcuescu într'acesti numite trii Ţănuturi: Lăpuşna, Orheiu şi Soroca, cari acesti Ţănuturi săntu celi mai cu mulţi oameni şi lăudate a ţărăi Moldovii, şi săntu cheia şi izvorul înpărătescului mali-mirì, săntu pricinuitoare ca să ia săvărşiri orice fel de slujbi înpărăteşti, fiindu-că acesti trii Ţănuturi săntu celi mai roditoari, de dau cel foarti mai multu venitu al Moldovii. Scriindu dar acele de acolo sati cu găndu să facă arzu cătră prè-puternica Înpărăţie după vrere lor, iar, de se va face musaadeà, cari să nu să întămple, după acè înpotriva înpărăteştii poronci cerire a numitului efendi şi a celor denpreună cu dănsul Benderlii, ca să să dea afară din hotarăli ce s'au rănduit, după semnili ce s'au pus, un pas din locul Moldovii numiţilor mai sus, fiindu cunoscutu şi tuturor arătate cum că nizamul cel bunu ce s'au datu să va strica şi să va prăpădi, şi emacii Benderului vor lăcui într'acesti

1) Nistrul.
2) ?

numiti trii Țănuturi și să vor strănge și mai mulți decătu întăi și vor stăpăni în sălă casăle și locurili săracilor raeli, și fără de zăbavă vremi să vor tulbura și să vor răsăpi, din cari acesti pricini să vor pricinui pagubi și lipsă înpărăteștii malimerì, și pre lăngă acesti trii Țănuturi să vor tulbura și toate celelante Țănuturi a Moldovii și să vor faci pricinuiri a rămănè ĝos acele după vremi dati înpărătești poronci, adică pentru materii, cară și totu felul de cherestè pentru tocmitul sarhaturilor, pentru carea cum că să pricinuești nu numai celor trii Țănuturi tulburari, ce și noâo tuturor răsăpă, neînblăndu numitul efendi după înpărăteasca poroncă și după vechilul hudum-namè și după hogetul de ĝudecată, ce înblă fără de drumu și fără de cale și să face pricinuitoriu de prăpădirea locului înpărătescu, cari area trebuință de ağutoriul și de orice felu de chipu de apărari a stăpănilor noștri, n'am lipsitu după acè de rob a noastră cu creadință datorie să o arătăm către pragul prè-puternicii Înpărății, a căriia esti stăpănirea și poronca.

Gavriil Mitropolitul Moldovii (pecete cu: pecetea Mitropoliei Moldovei, Gavriil Mitropolit, 1760). Ioanichie episcop Romanului (pecete cu: *σφραγὶς... τῆς μονῆς τοῦ Βατοπαιδίου)*. Dositheu episcop Radăuțului (pecete cu *σφραγὶς τῶν Τριῶν Ἱεράρχων, ἁγίας Παρασκευῆς Ἐζεκιὴλ;* Iscălitură greacă ilegibilă cu pecetea Vatopedului *Προκόπιος Γαλατᾶς* (pecete ilegibilă, cu data de 166..). *Ὁ Συνάδων Ἰωαννίκιος* (pecete cu: *σφραγὶς τῆς μονῆς ... ἱεράρχων τοῦ Δάνκου*, și îngerul). *Κύριλλος ὁ τοῦ Μπαρνόβσκη* (pecete cu *νκ κς τσθο...)*. Ioanichie episcop Hușului (pecete cu: pečate stei episcopie Hus, 7240, M.). Iscălitură greacă (pecete cu cei Trei Ierarhi). *Γεδεὸν τοῦ Ἁγίου Σάβα* (pecete mică, cu *ἱερομονάχου Ἁγιοταφίτου)*. *Ὁ Μπαρμπόης Σάββας* (pecete cu † *σφραγὴς τῆς μονῆς τῶν ἁγίων ... Μπαρμπόη)*. Sds. Logft. Costandin Vel Logft. Andronachi Vel Vor. Lupul Balș Vorc. Dd. Vel Vorc. Ion Paladi Vel Vor. V. (?) Roset Hat. V. Razul Hat.... Vel Vist. ... Cant. Vist. Toader Cost. Ban.... Donič (?) Ban. Pet. Vidale Vel Pah. Costandin Rășcan Stol., Vasili Vel Stol. V. Cantacz. Pah. Costandin Stol. Grigori Balș biv Vel Ar[ma]ș. Ștefan Iamandi Jid. Ianachi biv Vel Șăt. Lupul Donici căpt. de

Soroca. Ioniță căpt. Dorohoiu. Lupul Hadămbul Vornic de Poartă. Ion Čudin (?) Vel Căpt. Proca poroșnec. Ion Meleghe Vor. de poartă.

E de însemnat partea, scrisă cu atâta căldură, în care se prezintă populația numeroasă, bogăția de produse, valoarea celor trei Ținuturi basarabene, Orheiul, Lăpușna și Soroca, pe care le-a atins încălcarea turcească. In ciuda tonului de umilință, documentul interesează și mișcă prin energia cu care, la această supremă instanță, se apără drepturile teritoriale ale Moldovei.

II.

Intre curiozitățile pe care le desvăluie descoperirea aceasta adaug că Archiva lui Nicolae Mavrogheni e compusă mai mult din acte grecești. Cele românești cuprind mai mult ordine, socoteli, câte un raport de spion. E foarte curioasă porunca trimeasă pe un căpețel de hârtie, cu o intitulare aproape caricaturală, dar având, jos, monograma roșie întreagă și bine desemnată, la 12 Iunie 1788:

«† Mlstiiu bj. Io Nicolae Petru Mavrogheni... gvdami căpitanilor după la menziluri, viind *acest lipcan*, mergănd la *Nicopoia*, să-i dați din mezil în menzil căte *un cal* și *un surugiu* în ducătoare *și viitoare*. Tolic pisah gvsdmi.

a 88, *Iun. 12 dn.*

«† Io Nicolae Petru Mavrogheni Vvd, mlstiiu bjiiu gospodar».

Partea subliniată e adausă. Restul e forma obișnuită a ordinelor curente.

Arzul moldovenesc pentru încălcările turcești în Basarabia.

Arz muntean contra lui Constantin Mavrocordat. V. pp. 23—24.

PRACTICA DOMNEASCA A UNUI IDEOLOG: DIMITRIE CANTEMIR

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 12 Aprilie 1935

Ce a însemnat Dimitrie Cantemir în vieața politică a Moldovei, pe care a încercat s'o facă liberă de Turci, legând-o în condiții de autonomie desăvârșită, cu o dinastie a ei, cu o oaste care s'o apere, cu întoarcerea înapoi a teritoriului ajuns supt stăpânire otomană, e așa de bine cunoscut încât nu mai e de nevoie să se reia cercetarea împrejurărilor în care s'a ajuns la legământul cu Petru-cel-Mare, la primirea acestuia la Iași, la participarea militară a Moldovenilor, iar, la, urmă, după neizbânda Țarului, care se visase peste Dunăre în calea spre împărătescul Constantinopol, retragerea în Rusia, unde acest om cu îndrăzneața minte înaltă a vegetat între străini prea puțin atinși de cultură, având el singura mângâiere a cetirilor, studiilor și scrierilor sale.

Ce nu a format obiect de cercetare e atitudinea neobișnuitului Domn față de vieața însăși a patriei pe care de două ori, și tot pe scurtă vreme, a ajuns s'o stăpânească acest ideolog dominat de elementele abstracte ale crezului său luat din cărți și hrănit printr'o neobosită cugetare.

Să încercăm a desface, din acest domeniu, câteva linii.

Când bătrânul Constantin-Vodă Cantemir și-a isprăvit vieața, fiul mai mare, Antioh, fiind ostatec la Constantinopol, între tinerii Moldoveni era o mare mișcare spre isprăvile

războinice, dacă nu subt steag propriu, cum de sigur că ar fi dorit, măcar subt acela al vecinilor în luptă pentru cauzele lor naționale: Poloni, în rândul întâiu'și Ruși, până la acea minune de eroism aventuros care a fost Carol al XII-lea, « leul nebiruit » pentru oamenii noștri de atunci.

Beizadeaua Dimitrie era și el părtaș al acestei stări de spirit și, pe lângă aceasta, trăit până atunci în țară, el era pătruns de acea tradiție care, cum a expus-o el însuși, în admirabila carte din exil, *Descriptio Moldaviae*, prevedea cercetarea în fața boierilor a « testamentului » Domnului mort — deci principiul de ereditate, și, interesat, Dimitrie adăugia că se putea înlătura fiul cel mai mare în folosul celui mai mic —, apoi, cu multe ceremonii impunătoare, asemenea cu cele obișnuite la Impărați, binecuvântarea cununii de aur pe care unul din dregătorii cei mari ai țării avea privilegiul de a o pune pe fruntea noului stăpân.

Prezența în țară a trei Patriarhi: de Alexandria, de Antiochia și de Ierusalim, pe lângă un Ecumenic mazil, Iacob, care s'a și stins în țară, participarea lor la slujba pentru Domnul răposat — ceremonie cum nu se mai văzuse în țară —, trebuiau să îndemne pe acela care se simțea moștenitorul de drept al tatălui său la o anumită atitudine legată de seculara tradiție bizantină trecută la noi.

Era, în sfârșit, viu în mintea tuturora felul cum prin voința boierilor — și anume a celor dintr'un singur partid —, prin aclamațiile soldaților urmate de marele vuiet surd al mulțimii din stradă fusese ridicat în Scaunul Țării-Românești la moartea înainte de vreme a lui Șerban-Vodă Cantacuzino nepotul lui, Constantin Brâncoveanu.

Deci așa s'a procedat și în Iașul dela 1693.

Cele trei cronici moldovenești ale acestui moment prezintă această alegere și înscăunare în aceleași forme.

Nicolae Costin arată pe scurt cum « boierii de casa lui Cantemir » « ridică » pe Dimitrie: în fruntea lor știm că era cumnatul tânărului, Lupu Bogdan, om energic, de care lumea fusese deprinsă a asculta, și bogatul, meșterul în tot felul de uneltiri Iordachi Roset, care, fusese și el în legături de familie

cu un Domn, ca unul care ținuse pe fiica, moartă tânără și îngropată la Bârnova, a lui Dabija-Vodă.

E dus, în lipsa Mitropoliei, neisprăvită, la biserica lui Ștefan-cel-Mare, de curând reparată și crescută de Țarigrădeanul Antonie Roset, Sfântul Nicolae, unde Dimitrie a ținut să se așeze, în « gropnița » pregătită pentru Domnul reparator, trupul, mutat apoi în fundația cantemirească dela mănăstirea Mira, bătrânului său părinte. Patriarhul Gherasim de Alexandria face slujba, după vechea datină împărătească pe care trebuia s'o cunoască. « Sărutarea poalei », potrivit cu moda turcească, se face de toată lumea la Curte [1]).

Neculce, omul lui Dimitrie Cantemir, într'o mai largă povestire, atribuie însă rolul de căpetenie în această creațiune domnească, nu boierilor din partidul cantemiresc, ci castei militare. « Slujitorii au și început a strigare că altul nu li trebuie să fie Domn, ce numai Dumitrașco beizadea, feciorul lui Constantin-Vodă. Ce boierii și țara nu cutezau să zică într'alt chip, că se temeau de slujitori; ce numai le căuta să priimească și să zică cum ziceau slujitorii ». O întărire turcească întâmplătoare se adaugă. Un simplu agă era la Iași, cu trebi, și acesta, « văzând că strigă cu toții într'un cuvânt », își arogă dreptul de a confirma tumultuoasa alegere, mergând până la așezarea în biserică lângă Scaunul domnesc, ba luând chiar loc în alt scaun. Urmează, de sigur, molitva arătată mai sus la Sfântul Nicolae [2]). « Și au început a slobozire puștile cele mari și a zicere surlele, trâmbițele și a batere tobele, pe obiceiu, tabulhanaua [3]). »

Deși se ceruse prin trimiși speciali, între cari un tânăr Roset, întărirea din partea Sultanului, ea n'a putut fi câștigată, deși, cum am văzut, aga pusese în spinarea beizadelei un caftan provizoriu. In curând acela care se intitulase Dimitrie-Vodă trebuia să ieie calea către Constantinopol.

Din această « Domnie » neconfirmată, pe care cel care crezuse că o putea păstra n'a pomenit-o în acte sau scrise de

[1]) In *Letopisețele* lui Kogălniceanu, II, p. 39.
[2]) *Ibid.*, p. 244.
[3]) *Ibid.*

mai târziu, nu ne-a rămas niciun document, deși cărți domnești au trebuit să se dea în acest așa de scurt răstimp.

Noua Domnie, pe care Dimitrie Cantemir o datoria intervenției Hanului Tatarilor și, probabil, și unora din prietenii constantinopolitani, arată un fel de a fi cu totul deosebit. Acela care devenise, în Capitala imperiului, un tânăr « cilibiu » de princiară origină, trăind după moda locului și a vremii în palatul a cărui înfățișare o cunoaștem și din care s'au păstrat importante ruine, purtând în același timp turbanul și hangerul ca și cravata și haina strânsă pe corp a curtenilor marelui rege francez, cu al cărui ambasador era în legătură, se simția acuma ca un reprezentant al acelui spirit apusean pe care-l putuse cunoaște zilnic în Pera plină de Levantini, în lăcașurile ambasadorilor străini. Nu mai visa de apuse splendori bizantine, păstrate din instinct în vechea lui Moldovă, ci tindea să se manifeste ca un iubitor de oameni, vrăjmaș al pompelor, desprețuitor al formelor, sprijinitor înainte de toate al săracilor, gata să-i ajute chiar în dauna Cămării domnești și a Vistieriei, iar, față de boierii speriați de ifosurile imperiale ale lui Nicolae Mavrocordat, de asprimea cu care cădea asupra celor bănuiți de dânsul, chemând calăul ca să mântuie pe dată cu dânșii, el apărea ca un bun tovarăș din vremile întâii tinerețe, socotind, prețuind și așezând pe fiecare după vrâsta și vrednicia lui.

In aceste privinți toate izvoarele de țară concordă.

După Nicolae Costin, pe care noul drum îl așeză, pentru pedanta lui învățătură și cunoașterea, dela Iezuiții din Iași, și a limbii latine, în fruntea noului Divan, Dimitrie Cantemir apăru la Iași, coborîndu-se din poșta turcească, « menzilul împărătesc », cu o neobișnuită simplicitate. Nu era lângă dânsul nimic din semnele impunătoare ale unei noi stăpâniri: nici tuiurile dăruite de Sultan vasalilor înfeodați de dânsul, nici steagul de Domnie, nici muzicanții turci cari cântau, după datină, de înscăunare: « fără tuiuri, fără sangeac, fără tabulhanaoa împărătească [1]». Atâta numai: un Turc purtând nu

[1]) *Ibid.*, p. 89.

știu ce semn al puterii, în care cei nedeprinși cu un astfel de alaiu văzură numai « o ghioagă lungă de lemn ținută amână ». Cu dânsul, cu clerul, cu boierii, cu slujitorii și mulțimea ce se va fi adunat, el merse la biserica lui Ștefan-cel-Mare, unde-i era îngropat părintele, și acolo primi pe frunte mirul, cu o evlavie pe care vom vedea că o înseamnă un martur străin.

Cuvântările altora se îndreptară iarăși, după ceremonialul arhaic, către dânsul. Dar elocvența lui Vodă însuși trebui să întreacă pe a lăudătorilor săi. Cronicarul o afirmă: fiind « slovesnic », el a cerut cu căldură « să fie unii către alții întru dragoste, poftind pre cei bătrâni ca pre niște părinți, pre cei de vrâsta sa ca pre niște frați, pre cei mai tineri ca pre niște fii, *arătând ce ar fi folosul unirii boierești* ». Indemn ce nu se auzise niciodată în această Moldovă sfâșiată de interese, mâncată de cumplite uri, în care unii erau pentru Mihai Racoviță, alții pentru tânărul Constantin Duca, ba câte unul și pentru Țarigradeanul Nicolae Mavrocordat, fără să uităm pe anume boieri cari, între cele două beizadele lăsate de Constantin-Vodă Cantemir, preferau pe fiul cel mare, a cărui înlăturare dela succesiune a încercat s'o explice prin tradiția țării Dimitrie: Antioh-Vodă.

Aceeași « filosofie » o recunoaște credinciosul sfetnic al lui Dimitrie-Vodă, Ion Neculce. Pe când, în Domnia lui Antioh, fratelui mai mic îi ieșise numele că e « nerăbdător și mânios, zlobiu la beție », « om rău », acuma, din înaintarea vrâstei sau din experiența în lucruri de turburări și de războiu, « așa se arăta de bun și blând că *tuturor le erau ușile deschise, și nemăreț, de vorovia cu toți copiii* ». O înduioșătoare notă a acestui temperament superior, rafinat și înălțat prin cetirea multor cărți și prin cunoașterea atâtor oameni aleși: plăcerea de a se apropia și de sufletul nevinovat al copiilor țării sale de naștere.

Banii steagului e silit, contra voinții sale, a-i scoate, pentru a-și plăti la Constantinopol Domnia, dar cu un sfert mai puțin decât ceruse Nicolae Mavrocordat, deci trei mii de galbeni. Prieten al mazililor, din ale căror rânduri de vrednici gospodari și de ostași născuți i se trăgea neamul și după tată și după mamă, el le scade la jumătate dajdea, « și unora

și mai bine ». Desființează prin « testament », deci cu blăstăm al clerului, rostit de Mitropolitul țării, desetina, și poate — cum se va vedea din altă mărturie —, nu numai pentru boieri, cum o afirmă Neculce, deși acesta spune în toată forma că « acest obiceiu se făcuse dela Mihai-Vodă de dau desetină boierii, iar Dimitrașco-Vodă i-au iertat ». Aceasta era și firesc ca unul care, în deosebire de alții, « lăcomie nu avea mare ».

Aplecat spre cei mici și săraci, el adună toată boierimea în jurul lui, căutând în unirea lor: sprijinul pentru viitorul primejdios de luptă creștină; « deci boierii, văzând așa milă și nemărire, începuse toți a se lipire și a-l lăudare ».

Se observă, ca element de critică, atâta că, necunoscând țara, de mult ce trăise dincolo de hotarele ei, judecata, la care, ca orice Domn, era îndatorat zilnic, nu-i era prea sigură: « la giudecăți nu prea putea lua sama bine, poate unde fusese trăit mult la Țarigrad, în străinătate ».

Și pentru toate acestea el nu cerea altceva decât o recunoaștere care de sigur i se cuvenia: « *lucrurile lui poftea să fie lăudate* » [1]). Și care e oare omul superior care, între ai lui, cărora se ostenește a li face bine, să n'o fi dorit cândva în vieață?

Și iată un al treilea contemporan, acela care trece subt numele modestului logofăt de Divan Mustea. Iarăși lipsa dorinții de a se impune prin forme exterioare: « *Au venit mai degrabă fără gloată, fără de nicio mândrie* ». Aceeași prietenie fără deosebire de vârstă și de rang: « S'a arătat cătră toți cu dragoste și cu blândețe, și pre toți boierii îi ținea la cinste, și *țara nu o au supărat cu bani, ce prea ușor au lăsat pe săraci, ca să poată plăti mai lesne* », adăugind că și lumea, cu ochii la nădejdile muscălești, nu era dispusă să caute până în fundul pungii [2]).

Și un glas străin se adauge la acelea care arată intențiile de nouă Domnie, « filosofică », ale lui Dimitrie-Vodă. Spiritualul parazit corfiot, făcând haz de înstrăinarea, de sărăcia

[1]) *Ibid.*, p. 302.
[2]) *Ibid.*, III, p. 43. Al patrulea martur, Grecul Amiras, vorbește numai de inovațiile lui Dimitrie Cantemir în ce privește muzica turcească *(ibid.*, p. 117).

și de boala sa, Anastase Condoid, așezat de mai mult timp în această Moldovă, unde mediul boieresc, chiar în Iași, i se părea greoiu și neînțelegător, în comparație cu ce lăsase în insula sa influențată de Veneția, împărtășește lui Hrisant, Patriarh al Ierusalimului, cu care Dimitrie va avea tainice legături politice, cum apare stăpânitorul abia sosit în Iași, față de acel Nicolae Mavrocordat pe care totuși scriitorul îl recunoaște că fusese « întru toate prea-glorios, prea-bogat, vrednic de o puternică impărăție » [1]). Arătând de ce ajutor s'a învrednicit dela fostul Vornic Iordachi Ruset, ajuns acuma Hatman, el urmează așa, vorbind de Domnul însuși: « A venit Domnul cel nou, la inima căruia am cunoscut o bună-voință față de mine care n'a știut măguli cu cuvinte plăsmuite, ci a face bine cu bogate daruri. I-am rostit o laudă la ceasul venirii lui, și mi-a dăruit un frumos postav de doisprezece coți, canavăț, de mătasă, venețian, de șaizeci de lei, și m'a asigurat să iau cât luam și de la Domnul de mai nainte. Sper de la mărinimia lui acel ajutor pe care nu l-am știut de la socotința guvernării otomane ».

« Și rugăciunea Ta », adauge el, să fie aceasta: « să-i dea o mare stabilitate și stare pașnică pentru de obște folosul cârmuirii țării, căci *și de Dumnezeu se teme*, *bisericile lui le venerează*, *și poporul nu-l supără; n'a voit cheltuieli de Domnie nouă și a înlăturat peste tot darea albinelor și a viilor*. Boierii cari de frică se sălășluiau prin pustiu, de mult curaj s'au întors la ale lor, răsuflând aierul lor părintesc cu toate formele bucuriei și mulțămirii. In scurt, strălucește în Bogdania azi o schimbare a dreptei celui Prea-înalt, căci a răsărit în ea nou soare de dreptate ».

Aceeași mulțumire cu noul Domn o arată Condoidi și în scrisoarea dela 18 Aprilie, în care vorbește de răsplata din bielșug pentru opera de traducere la care, din însărcinarea lui Hrisant, lucrează cu greutate, fără un Lexicon ca acela, vestit, al lui Scriverius (Schryver), și urează « întărirea pe părintescul Scaun » a celui care așa de generos a fost față de dânsul. Rolul străin lui era de a face predicele grecești, de o

[1]) Iorga, în « Hurmuzaki », XII, pp. 83—85, Nr. LI.

retorică aleasă, în zilele Postului celui mare, și în frumoasa biserică a lui Vodă-Barnovschi. Cu acest prilej aflăm că egumenul, care cârmuia în numele Sfântului Mormânt, se făcuse vinovat de les-maiestate, de bună samă atacând pe Dimitrie în folosul fostului stăpân grec, Nicolae Mavrocordat, și a trebuit ca Domnul să se gândească la legătura vinovatului cu Patriarhul Ierusalimului pentru ca pedeapsa să nu fie și mai aspră.

Dar încă din acel moment problema grea a politicei externe între Turci, Suedezi și Ruși se punea aceluia care, de mult, cu speranțe mari, o resolvise teoretic. Condoidi arată că la Cetățuia erau adăpostiți Suedezi, Poloni de-ai lui Stanislav Leszczynski și Cazaci de subt ascultarea lui Mazeppa, aliatul eroicului rege [1]).

Alcătuirea Divanului Domnesc pune alături boieri de mai veche și mare vază, ca Nicolae Costin, Lupu Costachi, Constantin Costachi, Ioan Sturza, Sandu Sturza, Ilie Catargiu, cu oameni noi, din tineret, ca Hatmanul Antohie (alt Antioh) Jora, Ioan Neculce, Gheorghiță Păharnicul, Dabija Banul, locul de Postelnic fiind rezervat unui Grec constantinopolitan, de cunoștință intimă, acel « Spraioti Dracumana », care trebue să fie dragomanul Euspragiotes, Evspraioti [2]).

Cu acești sfetnici el va fi desfășurat o întreagă activitate dominată, firește, de un spirit nou. Din nenorocire actele ce s'au păstrat privesc lucruri fără însemnătate: privilegii pentru boieri de cei noi, *și mai ales ostași tineri*, ca Ștefan Luca, fost al treilea logofăt [3]). Păharnicul Adam Luca, Alexandru, căpitanul de Fălciiu [4]), Sandu Vârnav, pârcălabul de Orheiu, Pavel Vârnav, Apostol Dabija [5]), Beldiman treti logofăt [6]), restul privind pe episcopul de Roman, Pahomie [7]), preoți și alți slujitori bisericești [8]), calicii sau mișeii tot din Romanul

[1]) *Ibid.*, pp. 85—86, Nr. VII.
[2]) Neculce, p. 302.
[3]) Bibl. Ac. Rom., CXLI, 28. Cf. pentru dânsul și Nicolae Costin, p. 101.
[4]) Bibl. Ac. Rom., XLVII, 214. Cf. Codrescu, *Uricariul*, XVI, pp. 221—2.
[5]) *Ibid.*, LXX, 189.
[6]) *Ibid.*, XII, 261. Pentru un răzeș dela Alexești, *ibid.*, CIV/42. Cf. și *ibid.*, X, 6.
[7]) *Ibid.*, LXVI, 4.
[8]) *Ibid.*, LXXXVI, 54.

Vlădicăi Pahomie [1]. Am publicat cândva în aceste « Memorii » chiar un document de caracter militar.

Ce păcat că nu ni s'a transmis dela el o condică asemenea cu acelea ale Fanarioților următori! Dar că în această administrație, pe care abia o întrezărim, era o politică, apare neîndoielnic.

Ne putem gândi ce ar fi dat ea dacă lui Dimitrie Cantemir i-ar fi fost îngăduit a îmbătrâni în Scaun, și cu atât mai mult a lăsa Domnia urmașilor cari să continue înoirea Statului după exemplul lăsat de dânsul.

Nu odata împrejurări neprevăzute au stricat norocul acestui popor.

---

[1] *Ibid.*, LXV, (2)27. Alte documente ale lui ar trebui adunate.

UN VECHIU PROCES LITERAR
(RELAŢIILE LUI I. BOB CU S. KLEIN, GH. ŞINCAI ŞI P. MAIOR)

DE

ZENOVIE PÂCLIŞANU
MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 19 Aprilie 1934

In Aprilie trecut s'au împlinit patruzeci şi unu de ani de când Aron Densuşianu încerca în *Revista critică şi literară* din Iaşi (pp. 145—161) să explice « *Cauzele persecuţiunilor lui S. Micul, G. Şincai şi Petru Maior* ». Relaţiile dintre cei trei mari învăţaţi ardeleni şi vlădica Ion Bob având o influenţă hotărîtoare asupra vieţii şi activităţii lor, au preocupat, mai mult ori mai puţin, pe aproape toţi istoricii noştri literari. Am crezut că o nouă examinare a acestui interesant moment dramatic din vieaţa culturală ardeleană poate fi utilă. O încerc în paginele următoare utilizând pe lângă materialul cunoscut şi o parte din actele inedite aflătoare în Blaj şi Oradea.

Eroul principal al acelei drame atât de nenorocite şi cu urmări atât de funeste asupra vieţii noastre literare a fost vlădica Ion Bob. Născut la 1739 în Orman, fostul judeţ Solnocul de mijloc, azi Someş, a învăţat întâiu la dascălii reformaţi din satul său natal, apoi din Ocna Dejului, din Ghiula şi Ciomafaia. Liceul l-a făcut la iezuiţii din Cluj, întreţinându-se mai mult din mila călugărilor. După terminarea liceului, în vârsta de 25 de ani, a mers în Septemvrie 1765, împreună cu Gherman Peterlachi — cu care ne vom mai întâlni — la Blaj, cu intenţia

de a se face călugăr, intenţie la care, după un an de noviciat, a renunţat, părându-i-se vieaţa călugărească prea severă. Pe când era în mănăstirea blăjeană, s'a petrecut un eveniment, care l-a impresionat şi pe care după mai bine de trei decenii voia să-l repete şi el cu Samuil Klein: călugărul Grigorie Maior, care făcea o opoziţie violentă noului episcop Rednic, a fost chemat la Sibiu, acolo arestat şi dus în surghiun la mănăstirea Muncaciului.

I. Bob a părăsit Blajul în iarna anului 1765 plecând la Odorheiu, unde fostul său protector din Cluj, Alexandru Sarosi, era superiorul mănăstirii iezuiţilor. Nădăjduia să treacă cu acesta în Ungaria şi să urmeze dreptul. Sarosi l-a primit şi l-a făcut *economul său* (suum oeconomum fecit tradens mihi omnia et eorum curam, spune Bob în *Autobiografia* sa [1]). Deşi Sarosi murise în Mai 1766, Bob a rămas la Odorheiu econom al iezuiţilor până în Aprilie 1769, când a trecut la Blaj în slujba de dijmuitor al mănăstirii, pe care a purtat-o patru ani şi jumătate. « La anul 1773 venindu-i chef să se facă popă — zice Petru Maior — măcar că era fecior bătrân » de 34 de ani, a fost trimis de noul vlădică Grigorie Maior, surghiunitul dela 1765, în seminarul din Târnavia. Terminând studiile teologice la 1777 se întoarce la Blaj, după ce petrecuse patru zile la Viena, unde a fost adăpostit în institutul teologic Pazmaneu, numit astfel după întemeietorul lui, Petru Pazmany. Aci face cunoştinţă cu teologii români I. Para, Vasile Nemeş, Petru Ungur, Ştefan Salcivai şi Alexandru Fiscuti, cunoştinţă care, cum vom vedea mai târziu, l-a dus în fruntea episcopiei Blajului. Sfinţit preot în Iunie 1778, a fost numit protopop la Daia fără a-şi ocupa slujba niciodată fiind, tot atunci, însărcinat cu supravegherea lucrărilor de reînoire a mănăstirii şi catedralei din Blaj şi cu strângerea banilor oferiţi de preoţime pentru nevoile de războiu ale monarchiei. In Martie 1779 e numit protopop al Mureşului cu sediul în Târgu-Mureş, slujbă pe care a purtat-o până în toamna anului 1782 când a ajuns episcop al Blajului, în locul lui Grigorie Maior, demisionat [2]).

[1]) Cipariu, *Acte şi Fragmente*, p. 25.
[2]) Pentru toate acestea vezi *Autobiografia* lui I. Bob, publicată de T. Cipariu în *Acte şi Fragmente*, p. 21 squ.

Pe Samuil Klein, Bob l-a cunoscut în Blaj în anii 1764—65. Tot acolo au petrecut împreună și în 1777—78. Cu Gh. Șincai pare a fi avut chiar relațiuni de prietenie pe timpul când era protopop la Târgul-Mureș, pentrucă acela îl numește într'o scrisoare din 23 August 1781 adresată învățatului ungur Daniil Cornides « familiaris meus » [1]). Nu știu să fi avut, înainte de a ajunge episcop, relațiuni cu cealaltă victimă a sa, Petru Maior.

Alegerea de vlădică a lui Ion Bob s'a datorit unui curent deosebit de interesant, asupra căruia nu s'a stăruit încă, deși privitor la el găsim imformațiuni prețioase în *Istoria bisericească* a lui Petru Maior, informațiuni confirmate de Ion Bob însuși. Toți episcopii uniți, cu excepția lui Ioan Patachi (1721—27), au fost călugări precum călugări au fost, în ultimele decenii, și sfetnicii lor, cari formau consistorul vlădicesc și cei mai mulți din profesorii școalelor blăjene. Acest fapt, apoi ideile antimonahale, care stăpâneau în capitala imperiului, Viena, pe timpul lui Iosif II, au produs și în mijlocul preoțimei culte unite un pronunțat curent contra stăpânirii eparhiei exclusiv din partea călugărilor. Inițiatorii acestui curent au fost cei câțiva protopopi cari și-au făcut studiile teologice la Viena. Ion Bob a fost exponentul lor — deși nu-și făcuse studiile acolo — în lupta electorală deschisă în vara anului 1782, după demisia forțată a lui Gregorie Maior.

Am amintit mai sus că Ion Bob, după terminarea studiilor în Târnavia, a petrecut câteva zile la Viena, unde a cunoscut pe teologii Ștefan Salcivai, Ion Para, Vasile Nemeș, Petru Ungur și Alexandru Fiscuti. In 1782, Ștefan Salcivai era superior la institutul s. Barbara din Viena, Ion Para era protopop la Năsăud, Alexandru Fiscuti protopop la Bistrița, Petru Ungur protopop la Santău, iar Vasile Nemeș protopop la Tășnad; prin urmare toți alegători și toți oameni cu influență asupra preoților [2]). După retragerea lui Grigorie Maior, Ștefan Salcivai a scris lui Ion Para că acum e momentul potrivit ca în fruntea vlădiciei Blajului să fie ales un preot de mir și stăruia să lupte

[1]) A. Veress, *Note și scrisori Șincaiane.* București 1927, p. 18.

[2]) Drept de vot la alegerea de episcop aveau protopopii și din fiecare protopopiat câte doi preoți. Episcopul era numit de împăratul din trei candidați cari obțineau cele mai multe voturi.

ca între cei trei candidaţi să fie şi Ion Bob, care e cel mai în vârstă dintre protopopii teologi. Dacă va fi şi el intre cei trei cu voturi mai multe, se va îngriji Salcivai, ca împăratul să-l numească. Ion Para a luat contact cu foştii colegi din Viena şi astfel la alegerea din 12 August 1782 din 179 voturi Ion Bob a obţinut 37, faţă de Ignatie Darabant care obţinuse 63 voturi şi faţă de Iacob Aaron cu 57 voturi. Ion Bob era deci *unul din cei trei*. In *Autobiografia* citată Bob spune că Salcivai « laboravit pro me tamquam persona de clero, quum alii duo essent monachi » [1]. Mulţumită zelului lui Salcivai, Ion Bob a fost numit la 21 Octomvrie 1782 vlădică al Blajului. Numirea lui a trebuit să revolte adânc în rândul întâiu pe călugării blăjeni. In *Autobiografia* sa Bob ne informează că S. Klein, care atunci petrecea la Viena, lucra acolo ca să fie numit oricare dintre ceilalţi candidaţi, numai el nu. De acasă Şincai scria, îndată după alegere, nunţiului din Viena să facă tot ce-i stă în putinţă ca să fie numit Ignatie Darabant [2].

In afară de faptul că numirea lui era socotită ca un act îndreptat împotriva călugărilor — şi era, într'adevăr, un astfel de act — Bob nu era şi nu putea fi simpatic şi din alte motive. Părăsise mănăstirea după anul de noviciat, ocupând apoi până la vârsta de 34 de ani, când a fost trimis în seminarul din Târnavia, slujbe fără nicio legătură cu preoţia — econom la iezuiţii din Odorheiu şi dijmuitor al mănăstirii din Blaj — şi chiar şi după absolvirea la vârsta înaintată de 38 de ani a seminarului, deşi a fost numit protopop la Daia « fu ţinut — cum spune Petru Maior — în curtea cea vlădicească în Blaj socotitor la caii şi celelalte, care cugeta vlădica Gr. Maior să dea spre ajutor împărătesei Maria Teresia asupra Prusului ». Ca protopop — deci în slujbă strict bisericească — funcţionase abia 3 ani. Nu dovedise, prin urmare, niciuna din marile calităţi ale antecesorilor cari au fost toţi oameni cu studii superioare şi cu o bogată activitate bisericească înainte de a ajunge episcopi.

Apoi ceilalţi doi candidaţi, cari obţinuseră voturi mai multe, erau amândoi călugări cu mare prestigiu. Ignatie Darabant a fost vicar al episcopiei Blajului sub vlădicia lui Atanasie Rednic

[1]) Pentru amănunte vezi Petru Maior la Cipariu, *O. cit.*, p. 133 sq.
[2]) « Foaia bisericească şi scolastică din Blaj », I, (1881), p. 51.

şi Grigorie Maior, « harnic, cu inima mare şi cu neastâmpărata râvnă spre binele cel de obşte al clerului » — cum zice Petru Maior. Iacob Aaron, călugăr şi el, făcuse strălucite studii filosofice şi teologice la Roma şi în 1782 era rectorul institutului s. Barbara din Viena. Faţă de aceştia triumfase I. Bob, care dăduse până aci dovezi numai că e un bun econom şi un bun strângător de dijme.

Samuil Klein, Gheorghe Şincai şi Petru Maior aveau motive speciale să fie nemulţumiţi. Toţi trei erau adânc devotaţi lui Ignatie Darabant, fiindcă în urma stăruinţelor lui a fost trimis cel dintâi la studii în Viena, iar ceilalţi doi în Roma. Gh. Şincai scrie despre el « părintele şi crescătorul meu cel prea dulce », care « cu autoritatea şi judecata sa făcu de am fost trimis la Roma în anul 1774 pentru studii mai înalte, iar după reîntoarcere totdeauna cu blândeţe m'a tratat » [1]. Samuil Klein scria în *Dedicaţia* la *Teologia sa moralicească* adresându-se lui Ignatie Darabant: « cel ce de când m'ai cunoscut totdeauna ca pe un frate... m'ai iubit şi m'ai miluit... că tu ai fost şi pricinuitorul ca eu să me trimit la academiile cele din ţările dinafară, pentru carea mare ba prea mare dragoste şi cu adevărat părintească inimă cu multe îţi sunt dator » [2].

Intâiul, care a reacţionat contra numirii lui I. Bob a fost Samuil Klein. La începutul anului 1784, când episcopul era încă la Viena, s'a adresat direct lui Iosif II cerându-i încuviinţarea de a părăsi călugăria. Impăratul a trimis la 12 Februarie 1784 petiţia lui Klein episcopului Bob, care nu i-a dat nicio importanţă [3]. După întoarcerea episcopului la Blaj, Klein împreună cu Şincai, Petru Maior şi Gherman Peterlachi, tovarăşul din 1765 al lui I. Bob, au cerut, acum împreună, direct dela acesta, deslegarea dela voturile călugăreşti. Deşi prepozitul (egumenul) mănăstirii, Ieronim Kalnoki, a propus în « avizul » său din 19 Iunie să fie satisfăcute cererile tuturora, adică să li se dea voie să părăsească vieaţa călugărească, episcopul n'a avut curajul să hotărască singur, ci s'a adresat guvernului ardelean.

[1] Nota 18 la cunoscuta sa *Elegie* în Cipariu, « *Archiv pentru filologie şi istorie* », p. 291.

[2] T. Cipariu, *o. cit.*, p. 676.

[3] Memoriul lui Bob din 29 Septemvrie 1797 către guvernul ardelean în Cipariu, *o. cit.*, p. 717.

Acesta a răspuns la 28 Decemvrie. Răspunsul a fost, pentru Klein şi Peterlachi, nefavorabil. Privitor la cel dintâi răspunsul accentua că, neputând fi trimis nici în parochie, să rămână în mănăstire şi să fie îndemnat a duce o vieaţă liniştită şi potrivită regulilor cinului călugăresc [1]).

Şincai, care nu era hirotonit, avea încă de mult slujba de catechet şi director al şcoalei naţionale (şcoală primară) din Blaj, apoi pe aceea de inspector al tuturor şcolilor româneşti din principatul Ardealului. Petru Maior a fost trimis paroh şi protopop la Reghinul săsesc. Samuil Klein a fost silit să rămână mai departe în mănăstirea din Blaj, ocrotit câtva timp numai de prietenia înţelegătoare a vicarului Ignatie Darabant, « părintele nostru Ignatie, îngerul cel dela Dumnezeu dat nouă apărător — zicea Klein mai târziu — folositorul cel ferbinte şi ajutorul cel grabnic, căruia i se făcea milă de asuprealele noastre ce ni se întâmpla » [2]).

Inainte de a urmări desfăşurarea conflictelor dramatice dintre I. Bob şi cei trei mari învăţaţi şi pentru înţelegerea deplină a lor, sunt necesare câteva lămuriri asupra activităţii noului vlădică şi asupra atmosferei pe care a creat-o în biserica unită. Ion Bob, spre deosebire de antecesorii săi, era, ca pregătire teologică, mediocru. Făcuse la o vârstă înaintată (35—38 de ani) studii teologice într'un seminar din Ungaria, pe când antecesorii săi au învăţat la universităţile din Viena (At. Rednic) şi Roma (P. Aaron şi Grigore Maior) şi tot acolo învăţaseră şi mulţi din sfetnicii săi blăjeni.

Apoi toţi antecesorii erau în rândul întâiu păstori de suflete, cutreerând aproape în permanenţă vasta eparchie, şi propovăduind Evanghelia; I. Bob sta acasă fiind cu totul absorbit de preocupările economice. Aceia erau mereu în contact cu reprezentanţii clerului, ţinând sinoade şi sfătuindu-se cu ei, acesta în lunga-i păstorie n'a convocat « soborul mare » decât de două ori, când a fost silit, şi anume în 1791 — ca să facă jurământul de credinţă lui Leopold II şi în Decemvrie 1792 pentru a face

---

[1]) Avizul lui Ieronim Kalnoki în Al. Papiu Ilarian, *Vieaţa, operele şi ideile lui Gh. Şincai*, p. 89. Pentru răspunsul guvernului vezi scrisoarea din 28 Ianuarie 1785 a lui Bob în I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori*. Bucureşti, 1924, pp. 38—39.

[2]) Dedicaţia din *Teologhia Moralicească* în Cipariu, *o. cit.*

jurământul de credință împăratului Francisc I (1792—1835). Dacă nu erau aceste două schimbări de tron, e foarte probabil, că vlădica nu ar fi luat niciodată contact cu reprezentanții clerului său adunați în sinod.

Obținând puținele voturi în sinodul electoral din 1782 ca exponent al curentului antimonahal, I. Bob a urmărit, dela începutul vlădiciei sale chiar, distrugerea ordinului călugăresc blăjean, de care întemeietorul lui, Inochentie Micu Klein, legase atâtea nădejdi. A menținut ca vicar general pe Ignatie Darabant « fără nici a se sfătui cu el despre lucrurile clerului sau a-i da ceva lucru vicărășesc să lucre, nu vru; asemenea făcea și cu ceilalți călugări » [1]). « După ce s'a întărit în scaun — spune Petru Maior — vlădica Ion Bob, precum avea mare ură asupra călugărilor, nu numai întru ascunsul inimii ci și la arătare, cât nici pe preoți nici pre mireni nu-i suferea să se apropie de mănăstire a povesti cu călugării » și se purta cu asprime față de aceia « pe cari îi simțea că au plecare a se face călugări » [2]). La sfârșitul anului 1784 în mănăstirea din Blaj erau 11 monachi. In 1788 Ignatie Darabant a trecut episcop la Oradea, în 1790 au murit doi, în 1792 alți doi, în 1794 unu, în 1801, 1802 și 1803 încă câte unul. La 1804 Samuil Klein a părăsit mănăstirea în care mai rămăseseră trei bătrâni neputincioși, trecând la Buda ca revizor la Tipografia universității. Cu toate acestea în tot cursul vlădiciei sale de 48 de ani, I. Bob n'a primit în mănăstire niciun călugăr, lăsând să se distrugă sub ochii săi o foarte importantă instituție bisericească și națională, care n'a mai putut fi refăcută până în ziua de azi [3]).

Atitudinea aceasta a episcopului Bob față de mănăstirea blăjeană a fost determinată, în afară de vederile lui antimonahale și de alte considerațiuni. In urma decretului împărătesc din 15 Decemvrie 1781, averile mănăstirești au trecut în administrația episcopului, care, în schimb, era dator să dea fiecărui călugăr 200 floreni anual pentru întreținere. Scăzând numărul călugărilor, evident, și sumele pe care trebuia să le dea vlădica

---

[1]) Petru Maior, *Istoria Bisericii Românilor*, Buda, 1813, p. 232.
[2]) *O. cit.*, p. 224 și 232.
[3]) I. Rațiu, *Din trecutul ordinului bazilitan* în « Anuarul institutelor de învățământ din Blaj pe anul școlar 1911—12 ». Blaj, 1912, pp. 55—56.

erau mai mici şi astfel veniturile mănăstirii rămâneau în punga lui.

Purtarea lui Bob faţă de cler, faţă de călugări, sgârcenia lui, care devenise proverbială, apoi faptul că, îndată după ocuparea scaunului vlădicesc, s'a înconjurat de rude, pentru care făcea însemnate sacrificii materiale, au produs mari valuri de nemulţumiri în sânul preoţimei. De aceea « încă în zilele împăratului Iosif al II-lea (mort la 20 Februarie 1790)... — zice Petru Maior — sfătuindu-se nişte protopopi cari, ei, stătuse mai tare ca Ion Bob să se facă vlădică, sfătuindu-se, zisei, să pornească lucru înaintea împăratului Iosif spre lepădarea lui Ion Bob din vlădicie pentru multe pricini; care nenorocire prea lesne putea în zilele acelea să-i cadă lui Ion Bob », — au fost însă împiedecaţi de Petru Maior însuşi [1]).

După moartea lui Iosif II, intervenţia s'a făcut: în vara anului 1790 câţiva reprezentanţi ai clerului trimit guvernului un energic memoriu împotriva felului cum înţelegea Bob să păstorească. Memoriul îi aducea, în şapte puncte, acuzaţii grele, spuse într'un stil aspru şi necruţător. Este acuzat că nu face vizitaţii canonice, împiedecă unirea cu Roma, nu se interesează de necazurile poporului, este lipsit de duhul blândeţii, a introdus în moşia vlădicească o mulţime de rude, care sug sângele ţăranilor — sanquisugae — le numeşte memoriul — beau şi mănâncă şi se îmbogăţesc din averile episcopiei care ar trebui folosite spre alte scopuri, nu dă niciun ban săracilor şi nu poartă grije de instituţiile bisericeşti. Casa parochială din Blaj e ruinată de şase ani şi vlădica nu o repară, deşi el e ctitorul bisericii, spunând că nu are lemne şi nu are bani, dar în acelaşi timp a cumpărat unei nepoate o casă cu 300 florini şi unui frate al său o casă în Alba-Iulia cu 5000 florini. In împrejurările actuale ar trebui — zice memoriul — să invite la sine câţiva protopopi şi preoţi învăţaţi, să discute cu ei necazurile clerului şi să intervină la dietă pentru îndreptarea lor. Antecesorii lui ţineau relaţii bune cu magnaţii şi funcţionarii superiori ai ţării şi astfel puteau face mult bine bisericii. De Bob însă nu se apropie nimeni, fiindcă vecinic se plânge de sărăcie.

---

[1]) *Istoria bisericii Românilor*, p. 323.

Guvernatorul Banfy trimete la 7 Septemvrie 1790 lui Bob memoriul amintit, invitându-l să examineze plângerile pe care le cuprinde și care, zice guvernatorul, abia pot crede că ar putea fi, nu săvârșite, ci îngăduite de un episcop (credere vix possum ea, prout exponuntur, a viro in episcopali dignitate constituto vel admitti multo minus committi posse) — și să ia măsurile potrivite pentru îmblânzirea clerului ca nemulțumirile să nu isbucnească din nou cauzându-i neplăceri atât lui — episcopului — cât și instanțelor superioare [1]).

In atmosfera aceasta de nemulțumire a părăsit Blajul (1787 ori 1788) și I. Budai-Deleanu, care într'o scrisoare din 1814 scria, vorbind de Bob și de oamenii lui, « cunoscutu-i-am eu foarte bine când i-am părăsit — Budai fusese profesor și director de studii în seminarul teologic de-acolo! — și fugind, mai bine am ales nemernicia decât sâmbra cu dânșii » [2]). Tot atunci (1788) a părăsit mănăstirea blăjeană și Ignatie Darabant, fiind numit episcop la Oradea în locul răposatului Moise Dragoș. De odată cu plecarea lui, centrul mișcărilor naționale românești s'a mutat și el, pentru foarte mult timp, din Blaj în reședința vlădicească a lui Darabant și a urmașului său Samuil Vulcan. In Blajul lui Bob au rămas deci numai S. Klein și Gh. Șincai, alături de câteva figuri șterse și fără nicio însemnătate culturală.

In anul instalării lui Bob în scaunul vlădicesc (1784), Samuil Klein — ca să începem cu el, cel mai bătrân — nu era un necunoscut. Tipărise până la această dată la Viena, în tipografia lui Kurtzböck « *Cartea de rugăciuni pentru evlavia omului creștin* » (1779), «*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*» (1780), întâia gramatică tipărită a limbei române; «*Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam graecae orientalis ecclesiae* » (1781) și « *Dissertatio de jejuniis graecae orientalis ecclesiae* » (1782), lucrări care i-au câștigat o mare faimă și în lumea învățaților străini. Cu toate acestea Bob nu-i putea ierta că în 1782 a luptat la Viena contra numirii sale în scaunul vlădicesc al Blajului — acest amănunt nu uita să-l amintească și în autobiografia

[1]) Copie contemporană în Biblioteca centrală din Blaj.
[2]) *Revista critică și literară* din Iași II, p. 153.

sa redactată la 1803! — apoi, că îndată după ce a obținut numirea împărătească acesta, Klein, a încercat de două ori să iasă din mănăstire. La câteva zile după instalarea sa în vlădicie (11 Iulie 1784) Bob primește denunțul faimos al croatului Bastasich (19 Iulie) care îi spune că S. Klein intenționează să părăsească biserica unită trecând la ortodoxie și că a scris chiar mitropolitului sârbesc din Carlovitz să-l primească în eparhia sa[1]. Este semnificativ pentru mentalitatea lui I. Bob faptul, că acest denunț l-a tăinuit 13 ani, utilizându-l într'un moment, când credea, cum se va vedea mai târziu, că-i poate da harnicului călugăr lovitura de grație.

Evident, în atmosfera aceasta, relațiile dintre modestul monah și puternicul episcop nu puteau fi amicale. In anul următor (1785) Klein mai face o încercare să iasă din Blaj adresându-se direct guvernului ardelean ca să-l numească paroh la Sibiu, spunând că acolo aierul e mai prielnic sănătății sale șubrede. Guvernul a trimis la 23 August petiția episcopului, de a cărui competență se ținea rezolvirea ei. Acesta n'a împlinit dorința lui Klein, petiția însă a păstrat-o făurind mai târziu și din ea un argument foarte puțin demn contra autorului ei. Neputând nici acum ieși din Blaj, Klein se silea să petreacă cât mai puțin în el. Astfel în toamna anului 1788 îl vedem în Alba-Iulia, unde traduce *Omiliile lui Vasile cel mare* și în același an, spune Bob în memoriul său trimis guvernului la 29 Noemvrie 1797, a petrecut mai mult în Sibiu[2], deși îl vedem scriind din Blaj la 24 Martie și 18 Iunie lui Samuil Vulcan, pe atunci vicerector al seminarului din Lemberg; în 1798 îl găsim în Oradea la prietenul său Ignatie Darabant unde traduce *Canoanele sfintelor soboare*[3]; în vara anului 1790 petrecea la vărul său Efrem Klein în Sibiu, terminând aci *Istoria Bisericească după Fleury*[4]. In toamna anului 1791 îl găsim în Miercurea (jud. Sibiu) în casa lui Ştefan Laday de unde scrie la 30 Octomvrie

[1]) Textul denunțului l'am tipărit în art. *Contribuții la biografia lui Samuil Micu Klein*, publicat în revista « Libertatea » a. II, (1934), p. 233.

[2]) T. Cipariu, *Archiv pentru filologie și istorie*, p. 717.

[3]) Al. Papiu Ilarian, *Vieața, operile și ideile lui Gh. Şincai*. Bucureşti 1869, p. 120 nota 1.

[4]) N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, III, ed. 2-a. Bucureşti, 1933, p. 174.

lui Ignatie Darabant[1]). In fine, după repețitele intervenții din 1799, 1801 și 1804 ale lui I. Darabant, Klein reușește să părăsească definitiv Blajul, în vârstă de 59 de ani, fiind numit revizor al cărților românești care se tipăreau la tipografia universității din Buda.

In timpul petrecut în mănăstirea din Blaj, relațiile cu Bob deveneau tot mai încordate. Conceptul unei scrisori fără dată, scrisă însă de Klein, care se păstrează în arhiva episcopiei unite din Oradea (vol. 210) indiferent dacă a fost trimisă lui Bob ori nu, cuprinde informațiuni ce aruncă o tristă lumină asupra relațiilor dintre ei. Bob îi făcuse lui Klein aspre reproșuri că nu poartă barbă. Acesta răspunse în scris. Răspunsul e nervos și violent. Ne amenințí — zice Klein — fiindcă nu purtăm barbă și astfel călcăm ritul bisericii orientale. Niciun canon și nicio poruncă papală nu ne obligă la aceasta. Portul bărbii e un simplu obiceiu, pe care nerespectându-l, nu călcăm ritul bisericesc. Acela îl calci P. S. Ta spre scandalul și al uniților și al neuniților; îl calci în disprețul ordinelor papale, înlocuindu-l cu forme latine. Pe noi ne împiedeci să înghițim țânțarul și P. S. Ta înghiți cămila. Răspunsul continuă în stilul acesta energic și necruțător.

Dela 1790 înainte conflictele cu Bob sunt permanente și ele pot fi urmărite destul de bine. Klein începuse, la 1783, marea operă, cea mai mare a vieții sale, a traducerii Bibliei. Indemnul i-a venit dela vechiul și statornicul prieten Darabant. Traducerea era gata la 1785. In Octomvrie cere un împrumut de 4000 floreni dela Stat ca să o poată tipări. Imprumutul nu l-a obținut. In 1787—88 se gândea s'o tipărească pe cheltuiala proprie. Tipărise o coală de probă pe care a trimis-o prietenilor cu rugămintea de a face abonamente. Abonamentele erau puține iar tipografia din Blaj nu voia să lucreze decât pentru bani gata. Atunci Klein, nerăbdător, oferă traducerea episcopului ortodox Gherasim Adamovici dela Sibiu ca s'o tipărească el. Acesta trimite preoților « liste de subscripție » și, după ce cheltuelile de tipar erau asigurate, cere la 2 Decemvrie 1790

[1]) Scrisoarea e publicată în Z. Păclișeanu, *Luptele politice ale Românilor ardeleni în anii 1790—92*. București, 1923, p. 108.

autorizația guvernului pentru a o putea tipări la Sibiu. Ne putem ușor închipui ce s'a petrecut în sufletul lui Bob când a aflat că o lucrare de o importanță atât de covârșitoare a fost pusă de un călugăr al său la dispoziția vlădicului « schismatic ». In 14 Decemvrie trimite guvernului o lungă jalbă contra lui Samuil Klein, care — zice episcopul — este călugăr bazilitan, a fost crescut pe cheltuiala clerului unit la Viena, iar după întoarcerea la Blaj a fost scutit de multe sarcini numai ca să aibă răgazul necesar pentru traducerea Bibliei. In același scop a fost ținut și de Darabant mai mult timp în reședința lui din Oradea. Acum el își uită de toate acestea, uită că a fost crescut și nutrit de clerul unit, uită că e supus regulilor de obediență și pauperitate monahală și, nerăbdător și dornic de bani, își face Biblia de vânzare și, lăsându-se prins în cursa neuniților, le-o oferă lor ca s'o tipărească ei. Bob roagă guvernul să confiște valoroasa traducere și să i-o trimită lui. Va tipări-o el, la Blaj, și din veniturile pe care le va avea tipografia cu ea, îi va da și traducătorului o « discretam remunerationem ». Klein aflând de intervenția aceasta a lui Bob, n'a dat manuscrisul din mână și astfel guvernul nu avea ce confisca.

La 24 Septemvrie 1791 episcopul convocase la Blaj « soborul de obște » al preoților ca să facă jurământul de fidelitate către noul împărat Leopold II, succesorul lui Iosif II, mort în 20 Februarie al anului trecut. La stăruințele sinodului « instante toto clero », zice Klein în scrisoarea sa din 30 Octomvrie către I. Darabant, a vândut Biblia tipografiei blăjene pentru suma de 600 floreni. La 1 Noemvrie 1793, după ce a fost « cercată și revăzută cu de-a-măruntul din fir în păr » de Bob însuși și de alți « bărbați învățați » a fost pusă sub tipar fiind gata la 15 Noemvrie 1795 [1]).

In cursul chiar a tipăririi Bibliei s'au ivit noui motive de conflicte, care au înăsprit și mai mult relațiile între cei doi. La 1794 Klein avea gata « *Teologhia moralicească* » pentru tipărirea căreia ceruse în Mai, cred, (1794) autorizația Consiliului Locumtenențial al Ungariei. Acesta trimite manuscrisul guvernului ardelean, care, la rândul său îl trimite la 12 Iunie lui I. Bob,

[1]) Pentru amănunte vezi I. Modriganu-Z. Păclișanu, *Cum a apărut Biblia lui Klein?* « Cultura creștină » din Blaj din 1919, pp. 96—102.

deoarece, fiind cartea de cuprins teologic, el trebuia s'o cenzureze. *Teologhia moralicească* era dedicată lui Ignatie Darabant. Lunga *Dedicație* din fruntea manuscrisului era redactată în termeni, pe care vlădica Bob îi socotea ca o sfidare și, ca o jicnitoare umilire a sa. In ea Klein spunea adresându-se lui Darabant:

> « tot neamul românesc mai vârtos cel din Ardeal *acum* cunoaşte cât de mult a pierdut când tu din rânduiala Duhului sfânt ai trecut la scaunul archieresc al Orăzii-Mari în Țara-ungurească şi fără de încetare plânge paguba sa cea cu totul mare și fără de tămăduire, pe care o a pățit şi o simte de când s'a lipsit de tine şi cu suspin din inimă pururea pomenește şi strigă: unde este părintele nostru Ignatie? Ingerul cel dela Dumnezeu dat nouă apărător, folositorul cel ferbinte și ajutorul cel grabnic, căruia i se făcea milă de nevoile noastre şi-l durea de asuprelile noastre ce ni se întâmpla. *Acum* cunoaște ostenelile tale cele în sus şi în jos, în lungiş şi în curmeziş, umblând și cutreerând toată țara și tot unghiul străbătând, făcând vizitații și adeseori cercetând bisericile, *acum* cunoaşte lupta şi apărarea cea părintească și cât te-ai nevoit ca să întemeiezi ca pe preoți să-i ții în scutință, care se cuvine lor, cum te-ai silit ca tinerii să învețe. Tu întâi ai făcut, când erai vicaraş general, ca la episcopia Ardealului (Blaj!) să se învețe filosofia și teologia şi școalele să fie în bun stat. Tu seminariumul l-ai întărit și l-ai înzestrat cu cărți filosoficești şi teologicești care singur dela împărăteasa Maria Teresa le-ai dobândit ».

Despre Bob niciun cuvânt! Această lipsă a oricărui semn de atențiune față de el, apoi felul cum Klein accentuiază mereu că *acum* simte poporul românesc ce a pierdut, *acum* cunoaște ostenelile tale, *acum* cunoaște lupta ta, cuprindea aluzii prea transparente la starea nenorocită în care a ajuns eparhia și întreg neamul din Ardeal după trecerea lui Darabant la Oradea, pentru ca Bob să poată rămâne indiferent [1]).

La 28 Iunie episcopul cere avizul consistorului său nu privitor la cuprinsul cărții, ci numai privitor la Dedicația amintită; întreabă că « oare dedicațiunea putea-s'ar tipări cu toate expresiunile, termenii și clausele sale și eșind la lumină oare nu ar produce ea ceva animosități, neîncredere, scandal sau schismă? ».

[1]) Dedicațiunea a fost tipărită de I. M. Moldovanu în T. Cipariu, *Archiv pentru filologie şi istorie*, pp. 676—78.

Consistorul răspunde la 15 Iulie (1794) că e de părere « ca Dedicaţiunea nici decum să nu se tipărească », de o parte pentrucă « ea cuprinde în sine unele neadevăruri şi atribue episcopului dela Oradea faptele altora » de altă parte « ea este aşa întocmită de ar putea da ocaziune la animosităţi, neîncredere şi scisiune dela domnul episcop al Făgăraşului (adică Bob) ». Astfel sunt afirmaţiunile că toată naţiunea şi toată eparchia plânge paguba ce o suferă prin trecerea lui Darabant la Oradea « ca şi când acum nu ar mai avea nici un apărător, ba ca şi când nici mai înainte nu ar fi avut pe altul afară de episcopul dela Oradea »; apoi afirmaţia că dânsul şi acum ajută Transilvania, e injurioasă şi pentru episcopul Bob şi pentru cel dela Oradea » [1]).

La 15 Octomvrie 1794 Bob temându-se că S. Klein va intra cu cineva în legături pentru a-şi tipări « *Teologia moralicească* », de care eparchia sa avea atâta nevoie — cartea a fost folosită de teologii din Blaj ca manual până prin 1850! — scrie guvernului că având în vedere că autorul trăieşte din averea episcopiei Blajului « fiind scutit de mai multe sarcini pe care le poartă alţii » să intervină ca « să se plece înaintea lipsurilor acestei dieceze » şi să nu se adreseze « oficinelor străine » [2]). *Teologhia moralicească* a apărut într'adevăr în 1796 la Blaj. « Dedicaţiunea » adresată lui Ignatie Darabant a fost înlocuită cu un *Cuvânt înainte*, în care bietul autor după ce arată importanţa cărţii, adaogă un pasaj plin de elogii, pe care avem dreptul să le credem foarte puţin sincere, la adresa lui I. Bob. « Şi Măria Sa — cetim aci — Prea luminatul şi Prea Sfinţitul nostru archipăstor Ioan Bob, Vlădica Făgăraşului şi a toată ţara Ardealului, căruia Părintele luminilor de sus i-a încredinţat cuvântătoarea sa turmă, dela începutul păstoriei sale cei archiereşti, neîncetat ziua şi noaptea cugetă cum se poate mai bine face ca toţi şi fiecarele să poată cunoaşte legea lui Dumnezeu şi să-şi ţie creştineasca datorie, de care la judecata cea de pe urmă se va întreba şi acest păstoresc cuget al Măriei Sale m'a îndemnat şi pe mine de pentru mai mare mărirea a lui Dumnezeu şi folosul sufletesc m'am apucat şi am alcătuit această carte »...

[1]) *Ibid.*, pp. 678—79.
[2]) *Ibid.*, p. 676.

Atâta n'a fost de ajuns. La 24 Iulie 1794 guvernul trimite lui Bob pentru examinare o nouă lucrare a lui Samuil Klein: *Istoria bisericească* prelucrată după Fleury, pe care o avea gata din vara anului 1790. Cazul era mai grav: cartea era dedicată mitropolitului sârbesc ortodox din Carlovitz, care este lăudat « copiosissimis laudum argumentis », cum spune Bob în adresa sa din 3 Martie 1797 către consistor [1]). Dedicația venea ca o confirmare a denunțului lui Bastasich din 1784. Apoi tot în 1794 a izbucnit scandalul cu arestarea lui Şincai, maltratarea lui în Blaj sub privirea uluită a clerului, a elevilor şi a țăranilor, deportarea lui la puşcăria din Aiud pentru conspirație contra vlădicului şi contra țării, conspirație, la care se şoptea că ar fi amestecat şi Samuil Klein.

In atmosfera aceasta sufocantă a relațiilor dintre cei doi, se tipărea Biblia, care cum am spus, se isprăvise la 15 Noemvrie 1795. Cartea are două « *cuvinte* » către cetitori: unul la început, cu indispensabilele laude aduse lui Bob, semnat de Klein şi unul la sfârşit semnat de « smeritul între ieromonaşi German (cunoscutul Gherman Peterlachi, care voia să părăsească vieața călugărească la 1784, deodată cu Klein, Şincai şi Petru Maior) dela mănăstirea Sfintei Troițe ». « *Cuvântul* » din urmă cuprinde lucruri neobicinuite: se spune în el că greşelile de tipar, pe care cetitorii le vor descoperi, trebuesc atribuite lui Klein. « Măcar că bine s'a plătit izvoditorul » ca să dea manuscrisul « limpede scris » totuşi « de-atâtea îndreptări şi ştersături era plin cât pre multe locuri abia cu luare aminte se putea ceti ». Evident, această frază nu-i putea scăpa lui Klein, care se plânge de ea într'o scrisoare din 8 Noemvrie 1794 către Bob, spunându-i că astfel de lucru n'a mai văzut până acum niciodată în nicio carte (quod in nullo unquam libro factum adhuc vidi [2]).

Am amintit că S. Klein a vândut tipografiei manuscrisul Bibliei pentru suma de 600 floreni şi cu condiția de a i se da şi lui un număr de exemplare. Banii i se plăteau cu greu. In afară de ce a primit la început, i s'a mai dat în 10 Ianuarie 1796 un Acaftist în preț de 2 floreni 30 cruceri, în 5 Februarie al aceluiaş an « ex restantiis pretii manuscripti » 80 floreni 55

[1]) *Ibid.*, p. 715.
[2]) *Ibid.*, p. 715.

cruceri şi abia în 1800 restul de 54 floreni « ut nihil habeat ultra praetendum » [1]. Din exemplarele făgăduite nu i s'a dat niciunul, nici după două luni dela apariţia lor. Aceste mici lovituri l-au făcut pe Klein să scrie la 12 Ianuarie 1796 lui Bob scrisoarea foarte amărîtă, pe care a publicat-o I. M. Moldovanu în *Arhivul pentru filologie şi istorie a lui* T. Cipariu (p. 700) şi în care cetim: « Aceste răspunsuri ce mi s'au dat mie (adică refuzul de a-i da exemplarele din Biblie şi de a-i da să-şi revadă manuscrisul *Teologhiei moraliceşti*, care se află la tipografie) cu totul mi-au slăbit mâna mea a lucra asemenea, iar inima mi-au mâhnit... Iar me rog ca ce greşesc să te milostiveşti părinteşte a-mi ierta, căutând la amăreala inimii mele pentru că foarte greu mi-au căzut aceste răspunsuri, socotind cât ziua şi noaptea îmi bat capul şi lucru pentru folosul de obşte încă şi pentru al tipografiei ».

Anii următori (1797—1798) au fost cei mai grei din vieaţa atât de amărîtului călugăr. Încă din 30 Mai 1796 guvernul scrisese episcopului, că după informaţiile pe care le are, Klein se amestecă în luptele ortodocşilor pentru alegerea noului episcop în locul răposatului Gherasim Adamovici şi ar fi făgăduit că, dacă-l vor alege pe el, se lapădă de unire. Guvernul îl roagă pe Bob să-l tragă pe Klein la răspundere şi să-i interzică în numele lui — al guvernului — să se mai amestece în afacerile bisericii ortodoxe. Conform obiceiului său, Bob a aşteptat un an şi cinci luni neluând nicio măsură. Abia la 29 Noemvrie 1797 trimite guvernului un lung denunţ contra lui Klein, ticluit cu multă perfidie şi răutate. Denunţul arată că la 1784 a voit să treacă la ortodoxie scriind mitropolitului sârbesc dela Carlovitz să-l primească în eparhia sa. Ca dovadă anexează scrisoarea cunoscută a lui Bastasits din 25 Iulie 1784, pe care o tăinuise 13 ani. Probabil, fiindcă dela Carlovitz n'a primit, niciun răspuns ori a primit unul negativ s'a adresat lui Iosif II rugându-l să-i îngăduie să părăsească vieaţa monahală. Nereuşindu-i nici acest plan, în 1785 a cerut guvernului ardelean să-l numească paroh (unit!) al Sibiului, spunând că aerul de

[1] Datele sunt scoase din registrele tipografiei aflătoare în *Biblioteca centrală* din Blaj.

acolo e mai prielnic sănătății, în realitate însă urmărea câștigarea simpatiei protopopilor ortodocși ca să poată fi ales mai târziu episcop al lor. Neobținând parohia cerută, a călătorit mereu la Sibiu și în regiuni locuite de ortodocși; apoi odată în drum spre Oradea s'a oprit la Turda, a asistat la liturghie în biserica neuniților și a și predicat acolo și, în fine, a voit să dedice o istorie bisericească mitropolitului sârbesc ortodox din Carlovitz. Pentru toate aceste crime, Bob, aducându-și aminte de pedeapsa dată pentru neascultare lui Grigorie Maior în 1765, propune guvernului ca și Klein să fie dus în taină la mănăstirea din Muncaci și să fie închis acolo ca să se pocăiască.

Guvernul a fost cu mult mai calm și înțelegător. La 27 Ianuarie 1788 a răspuns lui Bob vorbindu-i de blândețea creștinească (ce ironie!) și spunându-i că Samuil Klein să nu fie lăsat să mai părăsească Blajul, ci să stea liniștit în mănăstire între ocupațiile sale literare. Guvernul nădăjduește că aci, pe lângă o supraveghere binevoitoare și, dacă va fi nevoie, chiar severă, numitul călugăr își va redobândi liniștea sufletească. Câtă deosebire între răspunsul acesta senin, binevoitor și înțelept al guvernului și între furioasa dușmănie nepotolită a memoriului lui Bob!

Ancheta făcută din ordinul lui Bob, care nu s'a astâmpărat nici după răspunsul amintit al guvernului, de consiliul călugărilor blăjeni, a dat prilej lui Klein să-și întocmească frumoasa și mișcătoarea apologie din 20 Mai 1798, în care, pentru a dovedi cât de străin este de ideea de a părăsi catolicismul și a trece la ortodoxie, cere autorizația să treacă la ritul latin. Este iarăși semnificativ pentru mentalitatea acelui episcop, că Samuil Klein a fost invitat să răspundă numai la adresa din 30 Mai 1796 a guvernului, tăinuindu-i-se denunțul trimis împotriva lui de Bob însuși [1]).

Amărît și sdrobit sufletește, Klein a continuat a trăi resemnat în mănăstirea Blajului până în toamna târzie a anului 1804,

[1]) Toate actele acestui proces le găseşte cititorul în T. Cipariu, *Arhiv pentru filologie şi istorie*, pp. 717—720 şi 736—739. Traducerea românească a apologiei lui Klein vezi-o în G. Pascu, *Istoria literaturii române din sec. XVIII*, vol. III. Iaşi, 1927, pp. 133 squ.

când şi-a ocupat atât de mult dorita şi mult aşteptata slujbă de revizor al cărţilor româneşti, ce se tipăreau în tipografia universităţii din Buda.

După conflictul atât de grav din 1797—98, s'a potolit şi unul şi celălalt pentrucă, după plecarea la Buda, îl vedem pe Klein scriindu-i lui Bob în termeni prieteneşti la 20 Decemvrie 1804 şi la 20 Februarie 1805 [1]).

Când Bob şi-a ocupat scaunul vlădicesc, Gheorghe Şincai nu era nici el un necunoscut. Făcuse şi el studii strălucite teologice şi filosofice la Roma, apoi petrecuse un an la Viena în tovărăşia lui Samuil Klein, unde a făcut studii speciale de pedagogie, de dreptul ginţilor şi de drept canonic. De doi ani funcţiona, în Blaj, chiar, ca director şi catichet al şcoalei primare şi ca director al tuturor şcoalelor româneşti din Ardeal. In această din urmă calitate a cutreerat mai multe regiuni ale ţării, pentrucă la 7 Martie 1788 îl vedem cerând guvernului restituirea cheltuelilor făcute cu aceste călătorii oficiale [2]). Avea apoi şi o reputaţie literară fiindcă şi-a avut partea lui de colaborare la Gramatica limbii româneşti întocmită de Klein şi tipărită în 1780 la Viena, iar în cursul anului 1783 a tipărit două *Abecedare*, unul la Blaj şi altul la Sibiu în tipografia lui Hochmeister, *Catechismul cel mare cu întrebări şi răspunsuri*, acesta, la Blaj şi o *Gramatică latină* în acelaşi an şi tot acolo.

Cu noul episcop a avut relaţiuni bune de pe timpul când acesta era protopop la Târgu-Mureş. In 23 August 1781 scrie învăţatului ungur Daniil Cornides să-i trimită, prin Bob, pe care-l numeşte «*familiaris meus*» indicele documentelor sale. Termenul *familiaris* dovedeşte că între ei erau relaţiuni mai strânse. Cu toate acestea la alegerea din 1782 Şincai a fost unul din duşmanii lui Bob şi, dat fiind temperamentul aprins al lui, unul din cei mai viguroşi. Contra lui Bob luptase nu numai fiindcă acesta era, cum am arătat, exponentul curentului antimonahal — Şincai era călugăr! — ci îndemnat şi de sentimentul de caldă recunoştinţă faţă de Ignatie Darabant, căruia îi datora trimiterea, în 1774, la Roma. Apoi aducându-şi aminte că în

[1]) Amândouă scrisorile au fost publicate de I. Raţiu în « Revista politică şi literară » din Blaj, a. II (1909), pp. 14—15.

[2]) Originalul în archiva episcopiei unite din Oradea Nr. 206.

anul petrecut la Viena s'a bucurat, în urma recomandației cardinalului Borgia, de sprijinul deosebit al nunțiului Garampi, care — spune Şincai mai târziu — « totdeauna cu cea mai mare bunăvoință mi-a dat intrare în biblioteca nunțiaturii apostolice, ba încă el însuși îmi căuta cărți și manuscrise », îndată după alegere îi scrie să împiedece numirea lui Bob și să intervină cu toată influența sa pentru a fi numit Ignatie Darabant.

După ce Bob s'a așezat în Blaj, Şincai a cerut și el voie să părăsească vieața călugărească. In urma propunerii egumenului Ieronim Kalnoki din 19 Iunie 1784, care-l descrie în colori puţin prietenești, spunând că în mănăstire n'a scăpat nime nejicnit de el, cererea i-a fost împlinită [1]). Fostul, acum, monah, care și în timpul studiilor la Roma se dovedise « di ardente naturale » va fi continuat, sigur, și după instalarea lui Bob să agite contra lui. Fire uimitor de impulsivă, neastâmpărată și, mai ales, nedisciplinată, Şincai nu se putea acomoda spiritului de supunere și umilință, care, mai ales pe timpul noului episcop, stăpânea în micul orășel vlădicesc. Nu cunoaștem amănunte privitoare la relațiile dintre ei; o scrisoare fără dată, probabil din 1787, a guvernului ardelean arată însă că acestea erau foarte încordate. Guvernul îi scrie lui Şincai că a aflat cu nemulțumire că nu se poartă față de episcopul său cu cuvenitul respect și umilință și că și altă dată a pierdut din vedere cinstea cuvenită [2]).

Un conflict acut trebue să fi izbucnit între Şincai și Bob din cauza locuinței. La 15 Octomvrie 1782, când școala națională din Blaj a fost despărțită în două clase cu dascălii Ion Pop și Samuilă Caltor și când în fruntea ei a fost așezat Şincai, guvernul a lăsat în seama episcopului grija locuințelor lor. Pe Şincai chestiunea îl interesa în cel mai mare grad, fiindcă ieșise din mănăstire și avea și doi nepoți de crescut. Se și plânge de câteva ori guvernului în 1788 și 1789, dar văzând că plângerile sunt zadarnice și-a zidit însuși cu cheltuiala proprie o casă pe

[1]) Raportul lui Kalnoki, publicat în Al. Papiu Ilarian, *Vieața, operele și ideile lui Şincai*, p. 89.

[2]) Das königliche Guvernium hat missfällig vernohmen, das derselbe seinem Bischofe nicht mit der gehörigen Ehrfurcht und Bescheidenheit begegnen auch in anderen Fällen bisweilen das erforderliche Decorum aus den Augen setzen solle ». Orig. in *archiva episcopiei unite* din Oradea.

terenul dat de episcopie, din grădina ei cu autorizaţia guvernului. Am arătat mai sus că noul vlădică, prin felul său de a se purta cu oamenii, prin sgârcenia sa şi prin alte multe defecte mari şi mici, şi-a creat o atmosferă duşmănoasă chiar în mijlocul acelora, cari au luptat mai mult ca să fie ales în scaunul părăsit de popularul Grigorie Maior, atmosferă ce s'a manifestat atât de viguros în memoriul amintit din vara anului 1790, trimis contra lui guvernului. Starea aceasta de nemulţumire a pus stăpânire şi pe Şincai, care trimetea mereu episcopului scrisori de ameninţare, redactase chiar o scrisoare satirică (pasquillus) contra lui, şi contra rudelor, pe care le adusese lângă el la Blaj şi în special contra surorii sale Agneta şi contra soţului ei Iosif Pop Benyei, administratorul domeniului văldicesc [1]) şi începuse a bea mult, săvârşind fapte care nu puteau fi tolerate într'un loc unde erau numai călugări, preoţi şi elevi. Apoi începuse a ameninţa public pe Bob că va face să-şi piardă vlădicia şi afirmând că « el e şeful şi autorul conspiraţiei » contra vlădicului. Se pare, în fine, că nici şcoalele nu le mai vizita ca înainte şi chiar când le vizita se purta, uneori, într'un fel puţin potrivit cu situaţia sa oficială.

La 24 Iunie 1794 Bob scrie, îndemnat de credincioşii săi, guvernului, că l-a sfătuit destul pe Şincai să părăsească vieaţa de până aci, dar fără niciun rezultat. Stă acasă, nu vizitează şcoalele şi când le vizitează îl reprezintă mai mult pe Bachus, se bate cu oamenii şi prin purtarea lui se face de râsul copiilor. Episcopul roagă guvernul să trimită pe cineva la Blaj care să ancheteze lucrurile obiectiv. Guvernul a şi delegat pe prefectul judeţului, Antonie Vajna. Ancheta s'a făcut la 15 Iulie când au fost ascultaţi 14 martori. După anchetă, Şincai a fost cuprins de o furie nepotolită, făcând declaraţii şi săvârşind fapte, care i-au îngreunat şi mai mult situaţia. La 22 Iulie intervine şi egumenul mănăstirii scriind, în numele călugărilor, guvernului că fiind dovedită în urma anchetei din 15 Iulie vinovăţia lui, să-i fie milă de şcoalele româneşti şi înlăturându-l din fruntea lor, să numească în locul lui pe un călugăr, care să restabilească disciplina. La 19 August intervine din nou Bob

[1]) Traian Popa, *Un capitol sbuciumat din vieaţa lui Gheorghe Şincai.* Târgu-Mureş 1924, p. 5.

aducând la cunoștința guvernului amenințările lui Șincai, care-i scrie mereu scrisori ofensatoare și care, de curând, la un curs spunea elevilor că omul pentru apărarea proprie poate și ucide. Episcopul roagă guvernul să-l aresteze, căci altfel va fi silit să purceadă contra lui conform canoanelor, scoțându-l din biserică și aducând acest lucru la cunoștința poporului. Güvernul a răspuns la 23 August, că a dat ordin prefectului să ia împotriva lui Șincai măsurile necesare [1]).

Bob cuprins de frică își pierduse răbdarea. In 24 August a chemat la Blaj pe subprefectul Alexandru Gyujto, căruia i s'a plâns de amenințările lui Șincai. Au urmat apoi scene de o revoltătoare sălbăticie. Șincai a fost chemat de Gyujto la locuința cumnatului lui Bob, și după ce a declarat și aci că a organizat o conspirație la care participă 100 de indivizi, a fost înjurat și pălmuit. « M'a înjurat de Dumnezeu — spune Șincai peste câteva luni — și amenințându-mă că-mi smulge părul și-mi scoate ochii,... m'a pălmuit atât de tare încât în urma acelei dureri, mai târziu, am pierdut chiar și dinții ». Refuzând Bob, la al cărui sprijin recursese, să-l ia sub protecția sa, Șincai a fost arestat și dus în temnița din Aiud [2]).

La 13 Septemvrie 1794, în urma anchetei din 15 Iulie, a fost destituit din slujba de director, care, la propunerea lui Bob, a fost dată la 15 Octomvrie protopopului din Băința, Gheorghe Tatu [3]).

Din temniță, Șincai scrie la 19 Octomvrie 1794 episcopului spunând că a greșit nu din răutate ci din slăbiciune și rugându-l să-l ierte și să intervină ca să fie eliberat. Bob nu numai i-a refuzat orice sprijin, ci a încercat să-i dea întemnițatului o lovitură, în momente când acesta nu se putea apăra, și care a trebuit să facă și atunci, cum face și azi o impresie din cele mai neplăcute. Am amintit, că în 1782 guvernul obligase episcopia să dea locuință lui Șincai și dascălilor școalei primare din Blaj. După câțiva ani de așteptare zadarnică, Șincai și-a zidit însuși o casă pe terenul dat din grădina episcopiei,

[1]) Pentru toate aceste amănunte vezi Z. Pâclișanu, *Contribuții la biografia lui Gh. Șincai* în revista « Transilvania » din Sibiu a. 53 (1922), pp. 295 squ.

[2]) Pentru momentele dramatice ale acestei arestări vezi *broșura citată* a d-lui Traian Pop, pp. 6 squ.

[3]) Al. Papiu Ilarian, *o. cit.*, p. 103.

în 1789. Acum după ce Şincai fusese arestat, Bob şi-a trimis oamenii să-i ia grădina şi s'o alăture grădinii episcopiei. Intemniţatul, pe care gestul vlădicului, l-a atins foarte dureros s'a plâns la 13 Mai (1795) guvernului rugându-l să intervină la episcopul ca sau să-i restitue terenul ocupat sau să îl răscumpere cu bani, împreună cu casa, dându-i preţul pe care-l vor stabili câţiva experţi străini. Guvernul în 6 Iunie comunică episcopului plângerea lui Şincai. Bob răspunde la 25 Iunie că din milă este dispus să cumpere casa cu tot ce se ţine de ea [1]).

La 23 Iunie 1795, după închisoare de 10 luni, Şincai a fost eliberat, şi s'a întors acasă, la Blaj, în cea mai cumplită mizerie. Peste câteva zile îi scrie lui Bob cerându-i milă şi sprijin. « In cursul robiei mele am sărăcit şi nu am cu ce trăi. Grădina îmi este ocupată, leafă n'am primit. Cu umilinţă rog pe Măria Ta să-ţi fie milă de mine şi să-ţi aduci aminte că suntem oameni şi putem greşi ». Episcopul Bob răspunde în ziua următoare. Răspunsul e respingător şi rece. Mai cunoaştem o scrisoare a lui Şincai către vlădica, din 10 August 1795, care trădează o stare sufletească foarte tulburată. In ea cere să i se plătească preţul casei şi a celorlalte lucruri ce le are în jurul ei şi este iscălită: Şincai cel amărît peste măsură [2]).

Preţul casei — 627 floreni — l-a primit dela Bob abia la mijlocul lui Decemvrie, după ce a declarat în scris că nu mai are faţă de el nicio pretenţiune.

Scăpând din închisoare şi fiind achitat de acuzaţiile de conspirator contra Statului, Şincai s'a adresat în Octomvrie 1795 guvernului ardelean rugându-l ca, fiind sărac, să-i dea un avocat din oficiu pentru a putea da în judecată pe subprefectul Alexandru Gyujto, care l-a arestat şi maltratat şi pe complicii lui, I. Bob şi cumnatul său Iosif Benyei. Guvernul a trimes petiţia Curţii de apel din Târgu-Mureş, iar aceasta a delegat în 1796 pe grefierii Iosif Almaşi şi Ioan Lantos la Blaj ca să ancheteze felul cum a fost arestat şi maltratat Şincai în vara anului 1794 [3]).

---

1) Originalele acestor trei scrisori în Biblioteca centrală din Blaj.

2) Orig. *ibidem*. Scrisoarea din urmă a fost publicată de A. Papiu Ilarian, *o. cit.*, p. 104.

3) Traian Pop, *o. cit.*, care publică în rezumat procesul-verbal al anchetei.

Alergând zadarnic pe la Oradea, Viena și Cluj după o dreptate, care nu se ivea de nicăieri, Şincai s'a întors iarăși la Blaj unde pare a fi petrecut iarna anului 1796-97 și unde îl găsim până târziu în Mai 1797. La 18 Martie mai încearcă odată să se apropie de Bob, scriindu-i că în Roma ca elev al colegiului de Propaganda Fide a jurat că se va preoți și, neîmplinind până acum jurământul, simte mustrări de conștiință. De aceea îl roagă să-l hirotonească. Episcopul însă nu se schimbase. In ziua următoare răspunde refuzând cererea celui ce, frânt de mizerie, da semne de pocăință. La 1 Mai încearcă din nou dar primește același răspuns [1]).

De aci înainte orice legătură între pribeagul Şincai și vlădica Blajului a încetat. Târziu, când cel dintâi era adăpostit în Buda, în casa învățatului ungur Kovachich, la 25 Martie 1804 Engel îi scriea, din Viena, acestuia, că a cetit cu atențiune actele procesului oaspetelui său și s'a convins din ele că a fost persecutat numai din cauza urii personale a episcopului Bob (eundem nonnisi ob personale episcopi Bob odium persecutiones passum esse) [2]). Deși în deslănțuirea acestor cumplite persecuții vina nu era numai a lui Bob, totuși nu se poate contesta, că atitudinea și purtarea lui n'a fost nici vlădicească, nici românească.

Petru Maior a fost mai norocos. Cu mult mai tânăr decât cei doi tovarăși ai săi, dintre cari cu Şincai fusese coleg de studii la Roma iar cu Klein petrecuse un an la s. Barbara în Viena, unde s'a oprit, la întoarcerea din Roma, pentru completarea, la universitatea de acolo, a cunoștințelor de drept canonic, era pe timpul sinodului electoral din 1782 profesor de logică, metafizică și dreptul firii la Blaj. A fost și el ca și prietenii săi pentru Ignatie Darabant, care, el, a făcut să fie trimis la Roma și căruia i-a purtat toată vieața adânci sentimente de recunoștință și iubire. Ingăduindu-i-se în 1784 să părăsească cinul călugăresc, a fost numit în vara anului următor paroh la Reghin unde s'a instalat, probabil, în Iulie. Trimițându-l în parohie, Bob i-a făgăduit că-l face și protopop și toată

[1]) *Protocollum praesidiale* al lui I. Bob în archiva Mitropoliei Blajului.
[2]) Andrei Veress, *Note și scrisori Şincaiane*, p. 24.

lumea îl credea că este. Numirea de protopop însă întârzia, fapt care-l punea pe tânărul păstor de suflete, de multe ori în situaţiuni delicate. De aceea îi scrie episcopului la 4 August 1785 că « cu parochii din satele vecine am multe necazuri, mai cu seamă că pe mine mă caută ca pe un protopop, iar eu nu cutez a mă amesteca în afacerile lor ». Ar fi bine — continuă el — ca înainte de târgul de ţară dela Reghin, să primesc dela Măria Ta scrisorile de introducere a mea în protopopiat, ca nu cumva cu ocasiunea târgului de ţară să se producă oarecari bănueli ». Numirea tot nu sosea. La 10 August Maior scria din nou urgentând numirea protopopească. Scrisoarea fiind deosebit de interesantă atât pentru relaţiile de atunci dintre el şi Bob cât şi pentru cunoaşterea mândrei sensibilităţi a lui, o reproducem aproape în întregime:

« Te milostiveşti Măria Ta a-mi porunci ca să fiu puţintel îngăduitor pentru introducţie la protopopie, şi răbdător. Eu adevărat şi în veci aşi fi răbdat: aşa adică când am venit la preoţie eram de întocmit ca cu totul să fiu supus proniei şi providenţei Măriei Tale orice te-ai milostivi să faci cu mine, nici sub a altuia vlădicie nu m'aş fi apropiat de treapta preoţiei ci, cunoscând înţelepciunea şi statornicia Măriei Tale, am socotit că sub stăpânirea Măriei Tale şi spăsănia sufletului voiu dobândi şi de batjocură încă n'oi fi de care tot omul din fire se fereşte. Aş avea, zisei, răbdare pentru această introducţie ce Măria Ta te-ai milostivit a pricinui că această răbdare peste măsură grea şi cu ruşine mie să-mi fie. Când Măria Ta însuşi Te-ai milostivit a-mi porunci ca eu degrabă să viu la această parohie, care dobândindu-o îndată m'ai împodobi şi cu vrednicia protopopiască şi pentru aceasta te-ai milostivit a-mi porunci ca şi pe Subişpan despre adunarea săborului pentru introducţia mea la protopopie să-l recviráluesc, cu carea recviziţie mi-am agonisit ca nu numai la norodul nostru, căruia însuşi nepretenii mei şi prin târguri m'au vestit că sunt eu protopop la Gurghiu, ci acum şi la tisturile din afară să fiu de ruşine; cari toţi archidiaconus me salutant şi dacă le spui că nu sunt se miră. Eu, Măria Ta, decât să fiu de atâta ruşine şi prin târg de ţară să trimită Dănilă (protopopul Cătinei) porunci la mine, şi prin gura copiilor — scris să mă admonăluiască — mai gata sunt altele a pătimi. Măria Ta şi Părinte! Non est bonum ita irritari filios, că dacă-mi voi pierde odată inima nici de-o trăbuială nu sunt. Deci cu umilinţă mă rog Măriei Tale, ca lăpădând clevetirile oamenilor să te milostiveşti a nu întârzia cu numita introducţie că cu adevărat m'oi sili şi m'oi sârgui ca nu peste

multă vreme să te milostivești a cunoaște că n'ai greșit ce ai lucrat » [1]).

In sfârșit la 15 August 1785 numirea protopească a fost făcută. Decretul de numire, al cărui concept l-am găsit în arhiva mitropoliei Blajului, spune:

« Deci fiind eparhia (protopopiatul!) noastră a Gurghiului și a Abafaii în vestită varmeghie a Turzii prea cinstitului protopop și decan Daniil dela Catina de-o vreme încoace inspectorește încredințată, pentru depărtarea locului de un povățuitor mai de-aproape ca acela a lipsit. Ca nu cumva acele eparhii să pătimească ceva și păgubire sufletească și pentru ca poruncile împărătești și archierești mai curând și mai cu bun folos spre ușurarea noastră și a clerului să isprăvească, îndreptându-ne ochii minții noastre spre cucernicul și cu deplină învățătură dăruit fiul nostru Petru Maior, întâi l-am rânduit paroh al Reghinului, iară acuma, uitându-ne că și cu așezământul parohiei se află tocma într'aceea eparhie ba și cinstita tablă la care toți instanții noștri lucrurile și nevoile sale cele vremelnice aleargă după milostiva orânduială împărătească fiind tocma acolo în Reghin așezată, unde de un îndreptar ca acesta bieții preoți au mare lipsă pururea, eară despre altă parte, fiind noi despre vrednicia, hărnicia și strădania luminatului Petru deplin încredințați cum și nouă și preoților acelei eparhii de mare ajutor și ușurare va fi, am socotit a-l rândui, a-l face, a-l numi și a-l vesti protopop desăvârșit întru acea eparhie, precum îl și rânduim, facem, numim și vestim protopop desăvârșit eparhiei Gurghiului iară la Abafaia inspector ».

După primirea numirii Petru Maior se instalează protopop în soborul convocat pe ziua de 20 Septemvrie la Orosfaia, fiind de față 46 preoți. Peste 2 zile scrie lui Bob asigurându-l că-i va mulțumi cât va trăi. « Simt că datoria mea — zice noul protopop — nu poate fi alta decât ca totdeauna și fără încetare să vărs rugăciuni la altarul Domnului pentru vieața îndelungată și desăvârșita fericire a Măriei Tale. Cu ajutorul lui Dumnezeu făgăduesc că în viea Domnului me voi sili să fiu Măriei Tale numai spre mângâiere, și nici decum spre durere » [2]).

Relațiile deci între cei doi au început bine și nimic nu lăsa să se bănuiască marea dușmănie de mai târziu. Relațiile acestea

[1]) Amândouă scrisorile au fost publicate de revista « Blajul » I, (1934), pp. 407—409.
[2]) Revista « Blajul », I, pp. 409—10.

bune par a fi continuat câţiva ani, pentrucă la 1792 desfiinţându-se seminarul din Lemberg, unde se mutase, după ce a fost aşezat câtva timp la Agria, vechea s. Barbara din Viena, şi teologii români întorcându-se la Blaj, Petru Maior a fost dus dela Reghin şi însărcinat cu predarea dreptului canonic. Aci a stat numai un an, întorcându-se în parohia şi protopopiatul său [1]. Amănunte asupra cauzelor, care au provocat duşmănia între el şi Bob nu cunoaştem. « *Cârtirea* », pe care o combate atât de viguros Petru Maior în « *Răspunsul* » său şi care nu e decât prefaţa iniţială pusă de canonicul Dionisie Vaida în fruntea broşurii sale *Cuvântări în cinstea Excelenţei Sale Ion Bob*, apărută în Blaj la 1813, spune numai că învăţatul istoric

> « de multe ori în cugete nu se nărăvia cu Excelenţia sa (Bob) că având istoricul (P. Maior) cunoştinţa rânduelilor vechi, care după statul şi obiceiul vremii trecute erau întocmite, voind mai tare de acelea să se ţie, poruncile de acum, care după obiceiurile şi stările vremii imprejur de acum se întocmeau, nu aşa bucuros şi nu fără ceva răspundere îndărăpt le primia şi de multe ori răspunsul îl scria cu prea ascuţit condeiu şi câte odată vorbind deschidea gura prea tare » [2].

Intr'adevăr conflictul între ei a isbucnit numai din cauza « prea ascuţitului condeiu » şi a « gurii prea tari » a lui Petru Maior, care « nu se nărăvia în cugete » cu inovaţiile, unele foarte bune şi foarte utile, ale lui I. Bob. Câteva cazuri găsim în scrierile lui Petru Maior însuşi. In sinodul din Decemvrie 1792 vlădica, vrând să reînvie obiceiul, acum părăsit, ca protopopii să trimită şi scaunului vlădicesc o parte din « gloabele » pe care le încasau din protopopiatele lor, P. Maior, singur, a combătut această măsură. Iată cum relatează însuşi discuţia în « *Istoria bisericii Românilor* », p. 306:

> « In săborul mare cel din anul 1792 în luna Dechemvrie adunat, certă (Bob) pe protopopi că nu trimit gloabele la scaunul arhieresc. La care a lui vorbă cei mai mulţi protopopi nefiind în vârstă ca aceea veche cât să fi ajuns mai sus zisul obiceiu, nici dându-se

[1] P. Maior, *Răspuns la cârtirea care s'a dat asupra persoanei lui Petru Maior autorul istoriei cei pentru începutul Românilor în Dachia.* Buda, 1814, p. 21. Interesanta broşură a fost retipărită de Aron Densuşianu în « Revista critică şi literară din Iaşi », a. II (1894), pp. 68—72 şi 123—140.

[2] Vezi *Răspuns la cârtire*, p. 27.

până aci dela vlădica Ioan Bob ceva poruncă în treaba aceea, se mirară de vorba vlădicului și nu pricepură ce vrea vlădica cu acele cuvinte. Iară un protopop (P. Maior), căruia era cunoscut zisul obiceiu răspunse: De a fost obiceiul să trimită protopopii din unele gloabe la scaunul archieresc și acel obiceiu a fost ca scaunul archieresc a treia parte din gloabele acelea, care dintru acelea cauze ce sunt prin apelație trimise dela scaunul protopopesc la scaunul archieresc, se capătă, să o dea protopopilor. Ci precum vedem scaunul archieresc nu dă protopopilor dintru acelea nimica; așa dară să fie fiecare cu ce a căpătat. După care al protopopului răspuns, neavând vlădica ce grăi împotriva, tăcu ».

Probabil că Petru Maior va fi « deschis gura prea tare » iar Bob, care nu putea suferi să fie contrazis și mai ales contrazis în fața întregului sinod și în felul cum avea protopopul dela Reghin obiceiul să contrazică, a tăcut. A tăcut, dar n'a uitat, pentrucă în anul următor a spus fățiș că-l va distruge (dabo operam ut destruam illum).

Bob încercase într'adevăr să introducă o mulțime de inovații în administrația eparhiei sale, inovații dintre care unele erau foarte utile și au fost menținute până azi, când par atât de firești și de logice. Maior însă având — cum spune autorul « *Cârtirei* » citate, — cunoștința rânduelilor vechi, care după statul și obiceiul vremii trecute erau întocmite, poruncile noui « nu așa bucuros și nu fără ceva răspundere îndărăpt le primia și de multe ori răspunsul îl scria cu prea ascuțit condeiu ». Cunoaștem câteva din răspunsurile acestea. Astfel Bob avea obiceiul, fără îndoială inadmisibil, de a trimite preoți în parohii fără a anunța și pe protopopii respectivi. De aci urmau o mulțime de încurcături. Petru Maior scrie la 14 Octomvrie 1802 episcopului, combătând inovația introdusă cu argumente foarte tari, scoase, mai ales, din experiența de toate zilele. Lucrul era neobicinuit ca un subaltern să critice în acest fel măsurile superiorului — și încă ce superior! — cerând revocarea lor [1]). Inainte cu o zi îi trimisese o altă scrisoare împotriva obiceiului de a numi nu protopopi ci numai vice-protopopi. Măsura era foarte utilă. Protopopii erau stabili și, odată numiți, nu mai

[1]) Textul scrisorii în *Istoria Bisericii Românilor*, pp. 319—21.

puteau fi scoși din slujbă decât prin judecată, care dura mult și era, de multe ori, împreunată cu agitații neplăcute. De aceea Bob pe unii îi numea, la început, numai vice-protopopi, cari aveau toate drepturile protopopilor, afară de stabilitate. In cazul când cel numit astfel nu se arăta vrednic, putea fi revocat fără nicio formalitate, iar dacă se dovedea capabil, era numit protopop. Obiceiul era necunoscut în biserica veche românească, era însă cunoscut în biserica latină și e cunoscut și folosit și azi în biserica unită. Lui Petru Maior însă acest obiceiu nu-i plăcea, fiindcă nu-l găsea în rânduelile vechi bisericești, și de aceea în scrisoarea din 13 Octomvrie 1802 a luat atitudine împotriva lui [1]). Și iarăși fiindcă, probabil, unii protopopi aveau obiceiul de a pedepsi, cu dela sine putere, pe credincioși cu pedepse mari și mai ales cu pedepse care nu erau totdeauna nici meritate și nici cele mai potrivite, episcopul a dat ordin ca orice pedeapsă pe care protopopii o cred utilă a o aplica subalternilor lor să fie comunicată, pentru examinare, episcopiei. Petru Maior care avuse și el astfel de cazuri s'a simțit jicnit și a scris la 20 Iunie 1803 consistorului scrisoarea din care cităm câteva rânduri pentru a vedea « ascuțișul » condeiului lui:

« Iar de se înțelege — prin ordinul amintit — să se răstoarne obiceiul cel vechiu al bisericii grecești și alt nou praxiu să se bage acum în eparhia vlădiciei Făgărașului, cu datornică plecăciune mă rog preacinstitului Consistoriu ca mai pe larg să mi se reschireze lucrul și lămurită instrucție să mi se trimită și ca să știu de ce me ținea și pentrucă să-mi fie cunoscută puterea prin care se face înoirea. Că precum nu toată puterea are volnicie a face înoire în lege; așa fiindcă trista ispită arată cum că înoirea mai vârtos în legea bisericească s'a obicinuit a naște jalnice urmări, laudat lucru mi se pare va fi de se vor descoperi puterei cei preînalte greutățile care pot să nască din înoire. Deci până când se va limpezi cu amănuntul lucrul, me rog să fie cu blagoslovenie Scaunului a me ținea de vechiul obiceiu » [2]).

O altă scrisoare de acest fel, adresată nu consistorului ci lui I. Bob însuși, avem din 4 August 1804 [3]).

[1]) « Biserica ortodoxă română », a. XIX, p. 122.
[2]) *Ibid.*, pp. 124—125.
[3]) *Ibid.*, pp. 126—130.

Cu toate aceste scrisori și atitudini, Bob, pe care ele, fără îndoială, nu-l lăsau indiferent, nu pare a fi avut sentimente dușmănoase față de un atât de incomod subaltern. La 1805 îi oferă slujba de vicar al Hațegului, rămasă vacantă în urma morții lui Mihail Timariu. Petru Maior a refuzat s'o primească rămânând în Reghinul său. La 1807 înființând însă capitlul de canonici, între cei șapte membrii ai lui, Bob a refuzat să-l numească și pe Maior. Episcopul voia să aibă în acest sfat numai persoane cu care știa că se poate înțelege și cari îi primesc poruncile fără nicio opoziție. Maior însă dovedise ca protopop, că nu e o astfel de persoană. Asta l-a durut cumplit. In « *Răspuns la Cârtire* » (p. 26) spune că « și cei străini s'au scăndalisit când au auzit că Petru Maior n'a fost ales între noii canonici ».

La 2 Septemvrie 1808 a fost numit la recomandarea lui Samuil Vulcan, episcopul Orăzii, succesorul lui Ignatie Darabant, revizor la tipografia din Buda în locul răposatului Samuil Klein. Noua slujbă și-a ocupat-o în 18 Martie 1809. Deși era, relativ, bine salariat și deși avea acolo bibliotecile atât de necesare ocupațiilor sale istorice, gândul îi era totuși la canonicia din Blaj. Murind la 9 August 1809 canonicul Avram Meheși, l-a rugat pe Bob « într'un chip așa de apus (supus!) cum știea că-i place lui Ioan Bob » să-l numească în locul lui. Vlădica a refuzat [1]).

Sentimentele lui Maior, mai ales după acest refuz, față de Bob, le cunoaștem din două scrisori inedite ale lui, trimise teologului vienez Basiliu Rațiu, ajuns mai târziu profesor și canonic la Blaj, unde a și murit la 1870 în vârsta de 87 de ani, unchiu, mi se pare, al marelui luptător naționalist ardelean dr. Ioan Rațiu. Intâia scrisoare e din 25 Octomvrie 1810.

> « Aud, zice Maior, că tu vreai să te rogi de Excelența Sa Domnul vlădica nostru ca să-ți fie cu părtinire spre a putea lua doctoratul. Intru aceasta poftesc ca să me înștiințezi, în ce chip și pe lângă ce motivuri vreai să-ți alcătuești cererea ta, ca să văd oare întocmită este stărilor Blajului celor de acum, că de nu va fi așa întocmită, în loc de a dobândi cele ce ceri, lesne poți căpăta încă înfruntare ».

[1]) *Istoria Bisericii Românilor*, p. 342.

In scrisoarea a doua din 9 Decemvrie 1810 îi scrie, răspunzând unei scrisori a lui Raţiu din 7 Noemvrie:

«Motivurile pe lângă care voeşti a cere dela Excelenţia Sa Domnul vlădica buna lui spre aceea voinţă, ca să mai poţi rămâne în Viena spre dobândirea doctoratului, măcar că pe oricarele ce este scutit de prejudecăţi, de ajuns îl poţi învinge, totuş fiindcă quamquis novit artem in hac se exercet şi nenumărându-se doctoratul între iscusinţele cele economice, eu îţi pot prezice numai cumcă acele puternice motivuri nu vor afla loc în Blaj. Ba încă aducându-mi aminte că între alte nefericiri ale Românilor şi aceea prea înrădăcinată este ca să pismuiască unul altuia, me tem să nu se afle şi de aceia cari pismuindu-ţi această cinste vrednică de tine să dea pulpe impiedicării gândului tău. Drept aceea nu te sfătuesc să scrii cuiva în treaba aceea la Blaj» [1]).

Conflictul violent între Bob şi Petru Maior, conflict, care era aproape să devină primejdios pentru desvoltarea conştiinţei naţionale româneşti a izbucnit abia mai târziu. In 1812 apare la Buda *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*. Cartea cuprinde în două locuri atacuri directe şi viguroase contra lui Bob. Vlădica luând cunoştinţă de ele scrie revoltat la 5 Mai 1813 guvernatorului Ardealului, Gheorghe Banfi, să intervină ca să fie scoase din carte paginele 204 şi 336 şi următoarea şi până se vor scoate, cartea să nu se vândă.

Petru Maior, zice Bob, odinioară protopop al Gurghiului astăzi, fără recomandarea mea, revizor la Buda, a publicat, nu ştiu cu a cui aprobare, *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, în care, pentru a-şi manifesta ura contra mea pentrucă odinioară l-am mustrat pentru excesele sale şi nu l-am făcut canonic, a scris (evomuit zice textul latinesc) lucrurile dela pagina 204 şi 336 şi următoarea. Erorile aruncate în public tulbură liniştea publică, micşorează încrederea subalternilor şi slăbeşte supunerea lor [2]).

Ce cuprindeau paginele care au făcut lui Bob atâta sânge rău? Petru Maior vorbind la p. 204 a istoriei sale despre familia Ţopa scrie:

---

[1]) Originalele ambelor scrisori în Biblioteca centrală din Blaj.

[2]) Teodor Roşu, *Censura şi interdicţiunea operei lui P. Maior «Istoria pentru începutul Românilor în Dacia»* în ziarul «Unirea» din Blaj din 1892, Nr. 45.

« Familia Ţopa şi astăzi este între Români; dintre aceasta fu dreptul Chiril Ţopa vicariu al Haţegului în Ardeal, carele după cumplite goane, ce avu a pătimi dela mai marii clerului, întorcându-se biruitor la Haţeg, ostenit de necazuri în anul trecut 1811 în luna lui Dechemvrie schimbă vieaţa cu moartea. Aşişderea în veacul nostru năcăjiţi, înainte de vreme muriră în clerul unit din Ardeal, Ştefan Salcivai desfătarea neamului omenesc, care cauza cea de căpetenie fu ca Ioan Bob din protopopiatul Mureşului să se înalţe la vlădicia Făgăraşului; ... Unii din cei mai harnici părăsind clerul acela ieşiră din ţară: dintre aceştia este Simeon Bran preavrednic canonic la Oradea Mare. Unii îşi mai trag încă sufletul acolo, dintre cari este Vasile Nemeş protopop al Tăşnadului. Alţii iscusiţi bărbaţi săvârşind învăţăturile cele teologiceşti, nici nu voiră a primi preoţiască hirotonie; dintre aceştia e Ioan Budai (I. Budai Deleanul, autorul Ţiganiadei) consilierul dela Liow. De câte ori se adeverează aceea între Români: perirea ta din tine Israile! »

Vorbind apoi în « *Disertaţia pentru literatura cea veche a Românilor* » adăogată *Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia*, despre literaţii timpului său, Petru Maior are o nouă ieşire, aceasta mai violentă, contra lui Bob.

« Nici odată, zice el (p. 336) n'a fost biserica Românilor precum e în veacul acesta clirul uniţilor din Ardeal, îmbogăţită de bărbaţi învăţaţi: cari, de ar fi părtiniţi de mai marii bisericii lor şi ajutoraţi în cele de lipsă pentru pânea cea de toate zilele, şi aşezaţi şi povăţuiţi unde şi cum se cuvine, nu ar plânge publicul şi împreună aceiaşi vrednici bărbaţi... Vlădica lor ăl de acum, carele de mulţi ani stăpâneşte cu totul e dat la economie şi la adunare de bani. De ar avea acesta râvnă spre ştiinţă şi vrere spre oamenii cei învăţaţi precum are nevoinţă spre iconomie, vârtos ar fi cu o parte a banilor săi adăogată biblioteca Românilor cea din Blaj, unde e lăcaşul vlădicului uniţilor acum şi mulţi bărbaţi multe plase de cărţi ar fi dat la lumină pentru luminarea a tot neamul românesc ».

Vorbind apoi de traducerea românească a *Teologiei morale a lui Tournely*, tipărită de Bob, Petru Maior reproduce declaraţia unui profesor catolic din Alba-Iulia: « câtă vreme au întors Ioan Bob pe Tournely în românie mai bine ar fi făcut nişte roate ». Deoarece *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia* a apărut la Buda, guvernatorul Banfy a trimis la 12 Mai 1813 copia plângerii lui Bob palatinului Ungariei, arhiducelui Iosif

(1796—1847) cu rugămintea ca să scoată din ea paginele incriminate, iar până atunci răspândirea ei să fie oprită. Dacă s'a răspândit aşa cum este, să i se dea episcopului satisfacţie iar autorul să fie silit să revoace public insultele pe care i le-a adus. La 30 Mai palatinul însărcinează cu examinarea plângerii lui Bob pe consilierul Ioan Latinovici. Acesta observând din discuţiile cu P. Maior că între el şi episcop sunt animozităţi vechi, l-a invitat să răspundă în scris: 1. Dacă a tipărit cartea cu titlul *Istoria pentru începutul Românilor în Dacia?* 2. Cine a cenzurat-o? 3) Unde s'a tipărit şi în câte exemplare? 4. Câte exemplare s'au vândut, prin cine (librari, comisionari) şi unde este expusă spre vânzare? A cerut apoi să i se prezinte un exemplar din ea. Petru Maior a răspuns, că a tipărit cartea cu titlul amintit, pe care a censurat-o Constantin Diaconovici Loga. A tipărit din ea 1500 exemplare din care cea mai mare parte s'au trimis peste Carpaţi, unde s'au vândut mai mult şi celelalte cărţi apărute la Buda. A mai trimis apoi 100 exemplare preotului dela Oradea, Mihail Munteanu, ca să le vândă acolo. Câte exemplare se vor fi vândut până acum nu poate şti. In ce priveşte părţile încriminate, autorul răspunde, că el nu l-a numit nicăiri pe Bob, ci a combătut numai relele care stăpânesc cultura română.

In ce priveşte cuprinsul însuşi al cărţii, Latinovici neştiind româneşte, s'a cerut la 22 Iunie 1813 părerea episcopului Samuil Vulcan dela Oradea, un bun prieten al lui Petru Maior, trimiţându-i-se şi copia plângerii lui Bob. Vulcan a fost rugat să examineze cartea, să indice părţile ofensătoare şi să vadă ce satisfacţie ar trebui să i se dea vlădicului dela Blaj şi dacă trebue oprită răspândirea cărţii. Acesta răspunde la 10 August: lucruri care ar putea fi jicnitoare se găsesc numai la pagina 204 şi 336 şi următoarea, pe care le şi traduce textual în latineşte. La p. 204 — zice Vulcan — autorul vorbeşte numai de asuprirea unor membrii ai clerului din partea mai marilor, fără a-l aminti pe Bob şi deci, numai « printr'o violentă restricţiune a textului » s'ar putea referi la el. La p. 336 autorul *pare* a fi greşit contra respectului datorit episcopului prezentându-l ca îngrijindu-se mai mult de cele economice, iar cartea tradusă de el o judecă aspru, potrivit părerilor moderne asupra scolasticilor.

Vulcan propune ca după ce paginele citate s'ar scoate din carte ea trebue lăsată liberă la vânzare fiind « unica în limba română, pe care o pot ceti cu folos toți cei ce nu cunosc altă limbă ». Autorul să ceară iertare episcopului, iar în *Istoria bisericească* pe care va publica-o în curând să-l laude. Speră că Bob îl va ierta.

Propunerea episcopului dela Oradea a fost aprobată de arhiducele Iosif, la 10 Octomvrie, iar la 31 Martie 1814 P. Maior îi scrie lui Vulcan: « despre lucrul meu cel cu istoria, eu cu judecată Inaltului Palatin tocma am fost mulțumit văzând că trupul istoriei nu se strică, ba se vestește că cu folos se poate ceti ». Cu toate acestea și deși autorul « toate cele de Inaltul Palatin pornite le-a împlinit », în Ardeal cartea a fost confiscată. In aceeași scrisoare P. Maior spune că « peste 400 de exemplare care le avea la Sibiu toate le-au cărat la Cluj, nu me îndoiesc, cu titlu de confiscație ». Intreabă pe Vulcan ce să facă fiindcă « se păgubește pre tare ». Vulcan îi răspunde să se adreseze Palatinului ca să comunice și guvernului ardelean hotărîrea luată [1]).

Observ, că în toate exemplarele pe care le cunosc ale *Istoriei pentru începutul Românilor în Dacia* se găsesc paginele încriminate, de altă parte nu avem nicio informație că autorul și-ar fi cerut iertare dela Bob iar « laudele » aduse în *Istoria bisericii Românilor*, le vom vedea îndată.

Criticile lui Petru Maior contra episcopului dela Blaj au trebuit să producă pretutindeni, dar mai ales în micul orășel, o impresie deosebită. Canonicul Dionisie Vaida tipărind la Blaj în 1813 în traducere românească « cele două cuvântări mai înainte în limba latinească spre lauda vlădicei făcute » le-a adăogat o prefață în care s'a ocupat de criticele lui Petru Maior, luând apărarea lui Bob. Istoricul dela Buda a pus mâna încă în cursul tipăririi pe o coală din această prefață și, fără a mai aștepta apariția ei, a întocmit repede un strașnic răspuns, plin de energie, ascuțit, necruțător și mândru, pe care l-a tipărit fără a-l semna în acelaşi an 1813 în tipografia din Buda sub titlul « *Răspunsul la cârtirea care s'a dat asupra persoanei lui*

[1]) Articolul citat al lui Teodor Roşu din « Unirea » Nr. 47 şi P. Maior, *Răspuns la Cârtire*, p. 4.

Petru Maior, autorul Istoriei cei pentru începutul Românilor în Dacia ». Autorul discursurilor se ocupă, într'adevăr, numai de persoana lui Petru Maior. Spune că acesta îl atacă pe Bob numai din patimă şi răzbunare « adică socotindu-se pe sine că nu după învăţătura şi hărnicia sa a fost părtinit », şi, mai ales fiindcă nu l-a făcut canonic. Vlădica însă l-a sprijinit totdeauna, l-a primit în cler, l-a hirotonit « l-a rânduit Reghinului paroh şi protopop preste doue eparhii (protopopiate) în care stătu ca nimene altul în dieţesis (diecesă) de cu odihnă şi strălucit ». Când au venit acasă teologii români din Lemberg, vlădica l-a dus la Blaj, însărcinându-l cu predarea dreptului canonic, iar după moartea lui Mihail Timariu i-a oferit vicariatul Haţegului. E adevărat că nu l-a făcut canonic, dar cauza a fost că Maior « în cugete nu se nărăvia » cu vlădica, ori lui îi trebuiau în consiliul canonicilor oameni cari să-l asculte fără opoziţie. Răspunsul, cum am spus, a venit fulgerător, înainte chiar ca atacul să fi ieşit de sub tipar. El a fost distrugător dovedind cât de primejdioasă este lupta literară cu acest viguros şi necruţător polemist. Deşi el s'a tipărit la Buda, totuşi, pentru a putea fi răspândit în Ardeal, a fost supus cenzurii de aci, cenzor fiind cunoscutul Iosif Martonfi, care a cenzurat şi cronica lui Şincai.

Am văzut că Samuil Vulcan recomanda în adresa sa din 10 August către Palatinul Ungariei ca Petru Maior să laude pe Bob în Istoria bisericească « ce-o va publica în curând ». *Istoria bisericii Românilor* » s'a tipărit într'adevăr în acel an (1813) însă, în loc de laude, găsim în ea o critică extraordinar de severă şi de viguroasă a activităţii episcopului dela Blaj. Incă în prefaţa cărţii autorul spunea că,

> « măcar că deobşte obiceiu este istoricilor a nu scrie faptele cele scălciate ale celor puternici până sunt în vieaţa aceasta pentruca să nu fie surupaţi întru nenorocire de puterea lor; eu totuş pentru dragostea adevărului cu care îmi este învăpăiată inima, mai bucuros am fost să sufer primejdia, de va fi aşa voia celui înalt, decât să las sau a se înşela cei viitori în strălucirile cele nălucite sau a nu şti cauza (pricina) schimbărilor celor în veacul meu întâmplate ».

Autorul s'a ţinut de cuvânt. Despre Bob vorbeşte mereu în diferitele părţi ale cărţii, cu rost şi fără rost, descoperindu-i cu

patimă și îndărătnicie păcatele și toate defectele reale și închipuite. Episcopul aflând de cuprinsul cărții, un nou și dureros conflict a izbucnit iarăși între ei. In urma intervenției lui, tipărirea *Istoriei Bisericii Românilor* pe care autorul o scrisese în 11 luni, a fost oprită la p. 393, înainte de-a putea ajunge cu povestirea evenimentelor până la epoca lui Bob. Ea se încheie cu vlădicia lui Inochentie Klein, iar partea privitoare la Grigorie Maior și Ion Bob a fost publicată, fragmentar, de T. Cipariu în *Acte și Fragmente*, pp. 129—137. Amănuntele noului conflict nu le cunoaștem. Știm însă că faimoasa carte a fost oribil mutilată scoțându-se din ea zeci de pagini. Din exemplarul pe care îl am eu în mână lipsesc pp. 233—264 și 329—344. Exemplarele nemutilate au fost confiscate și depozitate parte — 900 de exemplare! — într'un grânar din curtea lui Bob, unde se găseau și în 1842, parte în pivnița mănăstirii călugărilor franciscani din Cluj, unde se găseau încă la 1847 și de unde au fost scoase, lăsându-se libera lor răspândire, abia după 1848 [1]). Deși Petru Maior a mai trăit opt ani — Bob a murit în 1830 — legăturile între el și vlădica Blajului au rămas definitiv rupte.

Prezența timp de 48 de ani (1782—1830) a lui Ion Bob în fruntea vlădiciei unite a Blajului, a constituit pentru cultura și literatura românească, fără îndoială, o mare pierdere. Ce alt aspect ar fi avut această cultură dacă S. Klein, Gh. Șincai, Petru Maior, Ioan Budai Deleanu și alții ar fi putut rămâne până la sfârșitul vieții lor în jurul vechilor școale ale lui P. P. Aaron, scutiți de grijile materiale și ocrotiți de un vlădică înțelegător, iubitor și iertător?

---

[1]) I. Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechisch-nicht-unierten Glaubensgenossen in Siebenbürgen.* Sibiu 1850, p. 11, Nota 3 și articolul lui S. Bărnuțiu despre starea școalelor din Blaj publicat în revista ungurească Vásarnapi Ujság din Cluj Nr. 448 dela 4 Decemvrie 1842, reprodus în traducere românească de G. Bogdan-Duică în *Vieața și ideile lui Simeon Bărnuțiu.* București, 1924, pp. 191—95.

IMPĂRATUL IOSIF II ŞI RĂSCOALA ŢĂRANILOR DIN TRANSILVANIA

DE

PROF. I. LUPAŞ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 2 Noemvrie 1934

Când am anunţat pentru ziua de astăzi comunicarea despre *Împăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania*, am fost povăţuit de gândul de a-mi împlini o datorie faţă de *Academia Română*, care mi-a publicat acum 19 ani un memoriu întemeiat pe materialul cules din arhivele vieneze tocmai cu privire la istoria Românilor din Transilvania în timpul lui Iosif II, şi din preocupările căreia ştiam că nu a lipsit niciodată grija de a sublinia, în limitele adevărului istoric, importanţa momentelor mai hotărîtoare din trecutul românesc, căutând a stabili legăturile lor fireşti cu cele din domeniul istoriei universale.

Personalitatea lui Horia şi a tovarăşilor săi de luptă şi de mucenicie pentru ideea desrobirii din jugul străin, era din secolul trecut destul de cunoscută din două publicaţiuni ungureşti [1]), dar mai ales din amănunţita monografie a răposatului Nicolae Densuşianu [2]); în schimb aceea a împărătescului lor colaborator la pregătirea şi isbucnirea răscoalei din

[1]) Teleki Domokos, *A Hóra támadás története*. (Istoria atacului lui Horia). Pest 1865 şi Szilágyi Ferencz, *A Hóra-világ Erdélyben* (Lumea lui Horia în Transilvania). Pest, 1871.

[2]) Nicolae Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—1785. Scrisă pe baza documentelor oficiale*. Bucureşti 1884.

1784 nu a format până acum obiectul vreunei cercetări speciale în literatura noastră istorică.

In seria împăraților din dinastia de Habsburg istoria a reservat lui Iosif II multă vreme un loc împrejmuit de aureola legendară a celui mai milostiv și mai liberal dintre toți cei ce au fost chemați să cârmuească vreodată soarta numeroaselor popoare strânse, ca într'un pat al lui Procrust, sub pajura bichefală dela Viena. Cu toate că în realitate fusese și el o fire despotică, având ca model absolutismul «regeluisoare» și subordonând ideii de stat orice considerație publică sau particulară, până la sacrificiul propriei sale personalități, istoriografia austriacă a evitat a încerca să spulbere legenda, în firele căreia fusese înfășurat pretinsul liberalism al împăratului Iosif II. Și astfel se întâmplă să păstreze publicațiile germane asupra lui mai curând o notă de panegiric, decât una de istorie obiectivă, inspirată exclusiv de iubirea adevărului. Hanns Schlitter scria la 1910, cu un sentiment de explicabilă sfială pentru istoricii austriaci, că un cercetător rus, Pavel Mitrofanov, a reușit să dea asupra acestui vestit împărat cea dintâi monografie istorică documentată publicând în rusește două volume sub titlul «*Iosif II. Activitatea lui politică și culturală*». Cu toate că a sacrificat timp de 8 ani de zile pentru culegerea materialului din numeroase arhive și biblioteci europene, autorul însuși spune că n'a urmărit decât scopul de a da «o modestă schiță istorică» [1]) prin această carte, tradusă și în limba germană de Vera Demelič.

* * *

Ca fiul întâi născut al Mariei Teresia, Iosif era sortit să învioreze speranța în viitorul unei dinastii care, după ce se stinsese în ramura spaniolă, a rămas stăpânită de teama unei apropiate dispariții și în cea austriacă. Era deci explicabilă alipirea aproape mistică ce înlănțuise de acest vlăstar împărătesc pe mama

[1]) Paul von Mitrofanov, *Ioseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit.* Aus dem Russischen ins Deutsche übersetzt von V. von Demelič. Mit einem Geleitwort von Dr. Hanns Schlitter. Wien und Leipzig. C. W. Stern, 1910, pp. XIV+870.

lui — o femeie cu totul excepţională, care în vârtejul frământărilor pricinuite de cârmuirea unui stat cu nesfârşite complicaţii ca cel austriac, nu a dat nici o clipă uitării grijile pentru buna creştere şi îndrumare a celor 16 copii ai săi. Intre ei grija de căpetenie se îndrepta, în mod firesc, spre primogenitul Iosif, a cărui educaţie era urmărită cu viu interes nu numai de membrii dinastiei, ci şi de reprezentanţii statelor europene la Curtea din Viena. Astfel Podewils, reprezentantul Prusiei, spre a fi pe placul stăpânului său Frederic II, se grăbea să trimită la Berlin informaţiuni puţin favorabile despre plăpândul moştenitor al tronului habsburgic, trăgând la îndoială talentul lui, recunoscut şi apreciat de alţii. Două calităţi îi recunoştea totuşi: hotărîrea caracterului, care îl făcea să prefere a flămânzi ori a sta închis decât să cedeze din vreo idee predilectă, şi dărnicia care îl îndemna să-şi împartă adeseori toţi banii cu cei din preajma sa. Frederic înţelegând să străbată însă cu privirea dincolo de informaţiile tendenţioase ale celor zoriţi să-i raporteze cu orice preţ lucruri plăcute, a constatat mai târziu că talentul lui Iosif era ajutat şi de o mare sârguinţă. In tinereţă învăţase Iosif istoria (dela Bartenstein) şi geografia, matematica, limba latină, limbile moderne, istoria literaturii şi studiul biblic; rămăsese mai puţin iniţiat în chestiunile de artă, afară de muzică. Nu era omul unei şcoale filosofice, cum s'a crezut şi s'a afirmat adeseori. Citea bucuros din scrierile enciclopediştilor şi ale fisiocraţilor, dar chestiunile practice îl interesau mai mult decât cele filosofice. A interzis publicarea scrierilor lui Voltaire în limba germană sub cuvânt că nu poate admite răspândirea acestui « venin filosofic » printre supuşii săi.

* * *

La 4 Iulie 1765, murind subit tatăl lui Iosif, împăratul Francisc I, Maria Teresia simţi trebuinţa unui coregent, care s'o poată ajuta cu sfaturile lui în conducerea trebilor statului, cum o ajutase în 1-a epocă a domniei decedatul ei soţ. Luă deci pe Iosif lângă sine în calitate de coregent. Oricâtă silinţă punea tânărul de 25 de ani să nu-şi supere

mama cu afirmarea părerilor sale adeseori prea deosebite de ale ei, nu era în firea lui să renunţe la convingerile, ce-şi formase cu privire la felul de guvernare a statului. Dacă prin reformele introduse în mod sfios de Maria Teresia în relaţiunile dintre domnii feudali şi iobagii lor, legaţi de glie, situaţia privilegiată a celor dintâi începuse a fi clătinată, Iosif era neînduplecat în hotărîrea de a o sdruncina cu totul prin reforme cât mai radicale, pentru ca pe ruinile organizaţiei feudale să poată vedea întemeindu-se în ritm accelerat absolutismul monarhic. Iosif era « tipul reprezentanţilor monarhici ai ideilor moderne. Nimeni n'a ostenit ca el pentru binele statului şi al supuşilor săi; nimeni nu era în acelaşi timp atât de despotic şi de volnic... » [1]. Inzadar îl sfătuea Maria Teresia, să-şi mai potolească aversiunea faţă de stările şi obiceiurile tradiţionale, înzadar îl implora să facă tot ce-i stă în putinţă, spre a nu da nimănui prilej să creadă ori să bănuească măcar vreo deosebire de păreri între dânşii [2]. Conflictul dintre două generaţii şi dintre concepţii politice diametral opuse, conflict concretizat prin deosebirile de principii dintre fiu şi mamă, lua uneori forme aşa de acute, încât biata împărăteasă nu era străină de gândul de a se retrage în viaţa mânăstirească, lăsând frânele domniei cu totul în grija lui Iosif. Acesta reuşea însă a o îndupleca să rămână mai departe la cârmă, asigurând-o că vrea să fie « cel dintâi servitor » al ei. Mai intervenea şi sfatul împăciuitor al cancelarului Kaunitz înlăturând conflictul, pentru ca el să isbucnească din nou, în alte forme.

* * *

Spiritul revoluţionar începuse a prinde rădăcini, în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea, în populaţia oprimată din provinciile monarhiei habsburgice. Sfetnicii Curţii din Viena nu lipseau a-şi face datoria, atrăgând cu tot mai multă stăruinţă atenţiunea Mariei Teresia asupra nemulţumirilor

[1]) Mitrofanov, pp. 85—86.
[2]) Dr. Otto Krack, *Briefe einer Kaiserin. Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde*. Berlin. Karl Curtius 1910, p. 34: « aber Niemand ausser uns darf glauben oder nur ahnen, dass eine Meinungsverschiedenheit zwischen uns herrscht ».

adânci ale maselor populare, exploatate crunt de către clasele privilegiate. Unul dintre cei mai capabili consilieri, baronul Borič a isbutit s'o convingă, că nu ar fi decât echitabil şi folositor pentru interesele statului, dacă ar lua Coroana sub protecţia sa directă pe iobagi, apărându-i de exploatările nedrepte ale feudalilor latifundiari. Chiar dacă s'ar întâmpla să se dedea ţăranii la necuviinţe contra stăpânilor proprietari, simţindu-se sprijiniţi din partea Coroanei, aceasta ar profita, deoarece i s'ar oferi ocazie să-şi afirme în măsură tot mai mare puterea, prin intervenţiuni decisive între părţile învrăjbite.

După încheierea războiului de 7 ani, Maria Teresia ceru dietei ungare dela 1764 sporirea dărilor, întâmpină însă refuz sub cuvânt că ţăranul e sărac şi nu poate presta mai mult. Pentru a uşura soarta ţăranilor şi a le spori puterea de prestaţiune în folosul vistieriei statului, prezentă în primăvara anului următor un proiect de lege privitor la regularea chestiunilor urbariale. Dieta neacceptându-l, regina s'a simţit îndemnată a introduce «*jure regio*» această reformă agrară, de a cărei necesitate era deplin convinsă. A păşit deci pe tărâmul reformelor. Dar latifundiarii aveau, în cadrele autonomiei comitatelor ungureşti, suficiente mijloace de a împiedeca la tot pasul înfăptuirea lor. Insuşi Iosif II constata mai târziu că toate dispoziţiile luate în chestiuni urbariale, de către «împărăteasa de prea fericită memorie» au fost necontenit zădărnicite din partea nobililor.

Isbucnind pe această chestiune importantă conflictul între nobilime şi Curtea din Viena, iobagii începură a trimite la treptele tronului mulţime de petiţii, particulare şi colective, tânguindu-se de asupririle nobililor şi cerând să li se facă dreptate. Din felul, cum erau redactate petiţiile lor, rezultă că rolul de intermediatori între iobagi şi Curtea împărătească îl aveau adeseori organele administraţiei militare, deplin orientate asupra intenţiilor politicii vieneze, ostile nobilimii ungare. Nu lipseau nici ţăranii mai îndrăsneţi, gata a porni în persoană pe drumul Vienei, ca să împărtăşească înaltelor locuri jalbele tovarăşilor de suferinţă. In mai multe comitate din Vestul Ungariei cete de iobagi au dat năvală asupra curţilor şi castelelor boereşti, cum s'a întâmplat în vara anului 1766

pe moşia unuia dintre cei mai mari latifundiari: contele Eszterházi, care de groaza iobagilor răsvrătiţi fu nevoit a-şi părăsi castelul, refugiindu-se într'o pădure apropiată [1]).

In deceniul următor isbucniră în Boemia şi în Moravia răscoale ale ţăranilor nemulţumiţi. Conducătorii acestora se adresară adversarului perpetuu al Habsburgilor, lui Frederic II rugându-l «în numele Domnului» să-i primească sub aripa sa ocrotitoare şi să-i scape de prigonirile, cu cari se năpusteau asupra lor «duşmanii lui Dumnezeu şi ai credinţei adevărate». Frederic află însă potrivit a lua măsuri de priveghere la graniţă, să nu se întindă răscoala şi în Prusia, îndrumând totodată pe baronul Arnim, reprezentantul său la Drezda, să cerceteze dacă s'au răsculat ţăranii Boemiei din pricina robotelor ori a prigonirilor religioase şi să aştepte, poate va reuşi Curtea din Viena să stângă flacăra acestei răscoale.

Aşa s'a şi întâmplat. După ce au fost pustiite mai multe castele şi biserici ca «în vremea husiţilor»,— a intervenit armata, suprimând repede răscoala (Aprilie 1775). Ţăranii răsculaţi au avut însă curajul să tragă şi asupra trupelor, cum arată Maria Teresia într'o scrisoare adresată fiului său Ferdinand la Milano, adăugând cu melancolie că această răscoală va scrvi ca un excmplu foarte rău [2]).

După moartea mamei sale (29.XI.1780) împăratul Iosif II, în pasiunea sa nestăpânită de a reforma totul, muncea câte 18 ore pe zi, fiind în istoria universală cel dintâi monarh care era cel mai mare în lucrurile cele mai mărunte (maximus in minimis et minimus in maximis) în aceeaşi măsură ca şi cel mai activ în cele mai mari, voind a le îndeplini singur pe toate [3]). Activitatea lui febrilă şi hiperzeloasă pornise într'un ritm precipitat, ignorând prea adeseori realităţile şi nepermiţându-şi răgazul necesar pentru examinarea temeinică şi chibzuită a reformelor de introdus în diferitele

[1]) Cf. Eckhardt Ferencz, *Mária Terézia és a magyar parasztkérdés* în volumul *Emlékkönyv Gr. Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai müködésének emlékére, születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, 1925, pp. 499—512 şi Szabo Dezsö, *Mária Terézia és a parasztok*. Ibidem pp. 513—524.

[2]) Cf. Bertold Bretholz, *Geschichte Böhmens und Mährens*. Dritter Band. Reichenberg 1924, pag. 145 şi Kamil Krofta, *Geschichte der Tschechoslovakei*. Berlin 1932, pag. 94.

[3]) Mitrofanov, p. 104, n. 1.

provincii ale monarhiei. Era decis a nu lăsa nimic neîncercat pentru uşurarea sorţii celor asupriţi. La 1 Noemvrie 1781, fără a mai ţine seamă de obiecţiunile feudalilor, a publicat decretul pentru desfiinţarea iobăgiei în Boemia, Moravia şi Silezia, la 11 Iunie 1782 în Stiria, la 12 Iulie 1782 în Carintia, la 20 Decemvrie 1782 în Austria [1]).

* * *

Pentru uşurarea sorţii iobagilor din Transilvania ordonase Maria Teresia încă din 1766 guvernului, să le ia apărarea de câte ori ar fi expuşi asupririlor nedrepte ale claselor privilegiate. Iar cu trei ani mai târziu a publicat un decret (12 Noemvrie 1769) cu anume puncte normative — *certa puncta* — pentru orânduirea raporturilor dintre iobagi şi domnii feudali. Aceste puncte ar fi fost menite să îmbunătăţească, în unele privinţe, soarta ţăranilor iobagi, cu toate că numărul zilelor de robotă a rămas tot cel din vechime : două zile pe săptămână pentru muncitorii cu braţele, iar pentru cei ce aveau car cu boi, o zi. Soarta iobagilor se înrăutăţise aşa de mult, fiindcă proprietarii nobili nu mai ţineau seamă de legi, ci pretindeau câte 3—4—6 zile de robotă pe săptămână. Astfel putea să apară acum ca o uşurare robota de 52—104 zile pe an, câtă vreme la 1514 ea fusese stabilită în legiuirea lui Verböczi ca o pedeapsă aspră pentru răscoala ţăranilor sub Secuiul Gheorghe Dozsa [2]). Dar precum isbutiră latifundiarii din Ungaria să ia în bătaie de joc reformele agrare ale crăiesei, la fel au procedat şi cei din Transilvania, zădărnicindu-le în întregime.

Când a străbătut Iosif II pentru întâiaşi dată (la 1773) Transilvania, în lung şi în lat, cercetând cu deosebită atenţiune starea iobagilor, a constatat că nimic nu se schimbase în ordinea relaţiunilor urbariale, domnii feudali continuând să-i asuprească fără milă ca şi mai înainte. Socotea că ar trebui ordonate cercetări severe, pe cari în comitatele administrate de nobili maghiari să le îndeplinească funcţionari saşi,

[1]) Idem pag. 606.
[2]) Cf. Szekfü Gyula, *Magyar történet. A tizennyolcadik század.* Vol. VI, pag. 292.

iar în oraşele săseşti funcţionari maghiari, căci altfel ar fi cu neputinţă a se face dreptate pe seama oamenilor necăjiţi. Adevărat că între Unguri şi Saşi dăinuea o veche duşmănie înverşunată. Intr'o privinţă însă ei apăreau deplin înţeleşi: în asuprirea Românilor. Justiţia o găsea Iosif cu totul nemulţumitoare şi nu se sfia a mărturisi, că-i sângerează inima de durere, văzând cât este de imposibil a face săracului dreptate [1]).

Metoda lui era să primească, să asculte personal pe toţi cei nevoiaşi. Aşa a procedat şi în Transilvania, silindu-se a mângâia pe toţi cei ce se apropiau de el cu vreo cerere, cu vreo jalbă; la plecare a luat cu sine un număr de 19.000 petiţii, spre a le resolva la Viena. Experienţele personale din cursul acestei călătorii le-a comunicat Iosif consiliului de stat prin rapoarte amănunţite cari, păstrate în arhiva centrală din Viena, pot servi ca preţioase mărturii istorice despre stările transilvane din jumătatea a doua a secolului XVIII [2]).

---

[1]) Cf. Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen.* Sibiu 1907, vol. II, p. 158.

[2]) Das Land ist gewiss schön und gut — scrie Iosif despre Transilvania — aber es braucht Hilfe; Paliative und Flickwerke sind bei den schon so verdorbenen Geistern gewiss nicht mehr hinlänglich... Misstrauen, Argwohn, Intriguengeist herrschen durchaus... Die ungarische Nobilität scheut in der Welt nichts mehr als was ihre Einkünfte betreffen könnte, oder was ihr Recht beschränkte — selbes nach Billig- oder Unbilligkeit soweit, als sie nur immer kann, zu erstrecken und ihren Untertan recht auszusaugen und mit selben nach Willkür disponieren zu können, daher sie alles eher täte als eine Verminderung einzugestehen; dieses ist was eigentlich dem Ungar sein Hauptabscheu ist... Iobagg ist ein Sklav seines Herrn, er hat keine Resource, er muss nach Willkür viel oder wenig dienen, wie und wo der Herr will... Dieses Land, ich machte mir ein Gewissen daraus, wenn ich nicht anzeigte, erfordert mehr als kein anderes, eine Urbarial-Regulation...» Iar despre Românii din Transilvania scria Iosif următoarele: «Diese armen walachischen Untertanen, so doch *unstreitig die ältesten und zahlreichsten Inwohner von Siebenbürgen* sind, diese werden von jedermann, seien es Ungarn oder Sachsen dergestalt geplaget und mit Ungerechtigkeiten überhäuft, dass wahrlich deren Schicksal, wenn man es einsieht, recht erbarmungswürdig ist und noch zu verwundern ist, dass noch so viele dieser Menschen vorhanden und nicht alle davon gelaufen sind... Ich wundere mich nicht, wenn seine Gründe schlecht bebaut sind, allein wie kann es anders sein, da er von einem Tag zum andern seiner Possession nicht sicher ist, täglich und stündlich schier in der Arbeit seines Herrn sein kann, dass er sich recht in solchen Umständen um seinen Grund annehme und beeifere. Die Nation ist sonsten wahrlich witzig und ihre Unbeständigkeit kommt gewiss nur von ihrem Unglück her, dass sie sich auf Viehzucht mehr verlegen müsse um, in dem Notfall und wenn es gar zu arg wird, *in ein anderes Land* leichter zu entfliehen im Stande zu sein» Const. Sassu, *In jurul reformei agrare din Transilvania. Mărturiile unui împărat* (mss.).

Mamă-sa, profund îngrijorată de această atitudine demofilă a lui Iosif, nu contenea să-și exprime teama că vânarea popularității l-ar fi împins, în cursul călătoriilor lui, la prea multe declarațiuni despre libertate în chestiunile religioase și în cele privitoare la relațiunile dintre iobagi și domnii feudali. La sfârșitul anului 1775 îi scria lui Iosif că dintre principiile generale mai ales trei sunt, cari îi pricinuesc neliniște sufletească: *liberul exercițiu religionar*, a cărui introducere nu poate fi îngăduită nici unui principe catolic, fără gravă răspundere; *nimicirea bogaților* sub pretextul ciudat de a ocroti partea cea mai numeroasă (ea nu înțelegea necesitatea, cu atât mai puțin justeța acestui postulat) — și *libertatea prea adeseori repetată* în toate privințele. « Sunt prea bătrână, pentru a mă putea obicinui cu astfel de principii. Doresc și rog pe Dumnezeu, ca urmașul meu niciodată nici să nu le încerce măcar. Nici el nu ar deveni mai fericit prin ele; succesorii lui cu atât mai puțin » [1]).

Resultă din aceste cuvinte că sufletul ei de mamă și de crăiasă era mereu stăpânit de teama convulsiunilor, ce vor provoca aceste principii, dacă neastâmpărul reformator al fiului său Iosif le va pune în aplicare pentru cetățenii diferitelor provincii ale monarhiei. Viziunea clară, aproape profetică, a primejdiilor viitoare i-a tulburat liniștea sufletească, de care ar fi fost în drept să aibă parte eroica femee la sfârșitul vieții, după o domnie de patru decenii.

* * *

In adevăr, Iosif nu a ținut seamă de sfaturile mamei sale, ci îndată ce s'a văzut singur stăpân asupra vastei împărății a Habsburgilor, s'a grăbit să-și inaugureze domnia tocmai prin

[1]) Arneth, *Maria Theresia und Ioseph II. Ihre Correspondenz.* Wien 1867, vol. II, pp. 94—95: « Unter vielen General-Sätzen, die alle mir gar zu reell sind, sind doch die drei wichtigsten: *freies Religions-Exercitium,* welches keinem katholischen Fürsten erlaubt ist, ohne schwerer Verantwortung einzuführen, die *Zernichtung der jetzigen Grossen* unter dem speziosen Vorwand, den mehreren Theil zu conserviren, wovon weder die Noth, noch weniger die Billigkeit einsehe, die *so oft repetirende Freiheit in Allem,* so mich mehr besorgen als hoffen macht. Ich bin zu alt, mich zu solchen Prinzipiis jemals zu fügen; wünsche aber und bitte Gott, dass *mein Nachfolger selbe niemals nur probire.* Weder er, noch weniger seine Nachfolger würden glücklicher ».

aplicarea puţin chibzuită a principiilor de libertate, dela cari îl sfătuise răposata lui mamă să nu aştepte nicio fericire pentru sine sau pentru succesorii săi. Prin dispoziţia luată la 11 Iunie 1781 a ţinut să asigure libertatea tiparului, încuviinţând chiar şi criticile îndreptate contra principelui ţării, mai ales dacă autorul garantează cu propriul său nume pentru adevărul celor afirmate[1]). In toamna aceluiaşi an — la 20 Octomvrie — publicând faimosul *edict de toleranţă*, a făcut cel dintâi pas către *liberul exerciţiu religionar*.

In Transilvania însă edictul acesta a produs în scurtă vreme consecinţe, la cari Iosif pare a nu se fi gândit: în Ţara Haţegului şi în Ţara Făgăraşului Românii «uniţi» (greco-catolici) începură a se întoarce la ortodoxie. Curentul acesta devenise atât de puternic, încât în comuna Copăcel din comitatul Făgăraşului chiar soldaţii grăniţeri, călcând disciplina militară, au refuzat categoric ordinul locotenentului Montag de a cerceta biserica unită, înfruntând primejdia, să fie pedepsiţi pentru crima insubordinaţiunii[2]).

Spre a nu periclita tot ceea ce se putuse obţine prin o sistematică propagandă catolică între Românii din Transilvania timp de aproape un secol, Iosif se simţi îndemnat a publica, la 20 August 1782, alt edict ameninţând cu cea mai grea pedeapsă « morţii asemenea » pe amăgitorii cari ar cuteza să rostească vre-un cuvânt « spre lăpădarea, scăderea sau stricarea sfintei uniri ».

La începutul anului 1783, generalul comandant din Sibiu intervenea în mod confidenţial pe lângă guvernul Transilvaniei, exprimând părerea că după cele întâmplate în districtul Haţegului ar fi indicat a nu se mai aduce la cunoştinţa poporului edictul de toleranţă din 20 Octomvrie 1781, deoarece acesta ar provoca noui tulburări. Sfătuea deci să se publice

---

[1]) Cf. E. V. Zenker, *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848*. Wien u. Leipzig 1892, p. 62—63: « Kritiken, wenn es nur keine Schmähschriften sind, sie mögen nun treffen, wen sie wollen, *vom Landesfürsten an bis zum Untersten*, sollen besonders, wenn der Verfasser seinen Namen dazu drucken lässt und sich also für die Wahrheit der Sache dadurch als Bürge darstellt, nicht verboten werden »...

[2]) Cf. T. V. Păcăţianu, *Contribuţiuni la istoria Românilor ardeleni în sec. XVIII*. Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj v. III.

numai patenta din 20 August 1782 cu amenințările privitoare la cei ce vor cuteza să agite poporul contra « sfintei uniri ».

Nu numai la sate, ci şi la oraşe s'au resimțit asemenea efecte ale edictului de toleranță. Preotul ortodox Ioan Clintoc din Oradea-Mare nu a lipsit a însemna chiar în *Matricula Botezaților* din parohia sa cazul următor: « In anul 1783 au ieşit poruncă dela împăratul Iosif II, fiul Mariei Teresiei, cum că oricine ar vrea să se întoarcă dela unație la Râmleni, aceia să fie slobozi, numai să aibă catehizație de 6 săptămâni; aşa dară în ziua de astăzi cu acea rânduială au şi ieşit dela unație anume: Vida Samuilă şi Popovici Pavel, locuitori în Oradea-Mare şi au adus către noi o instanție de slobozenie şi aşa i-am împreunat cu oile noastre » [1]).

* * *

Interesul lui Iosif de a-şi cerceta supuşii din diferitele provincii, de a se convinge personal despre împrejurările lor de traiu, nu a slăbit nici după ce a rămas singur la cârma monarhiei. Un istoric austriac îl compară cu împăratul roman Adrian [2]) iar Hanns Schlitter îl numeşte « un Harun-al-Raschid habsburgic, una din cele mai populare figuri ale trecutului austriac » [3]). Criticile adversarilor, cari spuneau în ironie că împăratul Iosif vrea să-şi cârmuească monarhia din diligeanță (en courant les postes) nu-l puteau îndupleca să renunțe la pasiunea sa de a căuta să se convingă însuşi de adevăr şi să cunoască din proprie intuiție stările de lucruri din tot cuprinsul vastului său imperiu. Cu drept cuvânt afirmă istoricul rus Mitrofanov că niciun monarh nu cunoştea atât de exact toate împrejurările locale din țara sa şi orientarea practică a niciunuia nu era aşa de întemeiată ca a neobositului Iosif II [4]).

---

[1]) Cf. N. Firu, *Monografia Bisericii Sfintei Adormiri (Biserica cu Lună) din Oradea*. 1934, pp. 58—60.

[2]) A. J. *Gross-Hoffinger, Ioseph II als Regent und Mensch*, Strassfurt p. 27.

[3]) Mitrofanov, *o. c.*, p. IX: « ein habsburgischer Harun-al-Raschid, eine der populärsten Gestalten der österreichischen Vergangenheit ».

[4]) Idem, vol. I, p. 94: « Wohl kein einziger Monarch, der grosse Friedrich nicht ausgenommen, kannte so genau alle lokalen Verhältnisse in seinem Reiche und wohl keiner besass daher eine so gründliche praktische Schulung wie der unermüdliche, rastlose Ioseph II ».

La 1783 găsi împăratul Iosif momentul potrivit să întreprindă o nouă călătorie prin Transilvania. Constatările făcute cu acest prilej nu erau mai îmbucurătoare decât cele înregistrate cu 10 ani în urmă, ca resultat al celei dintâi călătorii în provincia aceasta. Chiar din Sibiu îşi anunţă la 4 Iunie gândul hotărît de a desfiinţa, şi pentru Transilvania, iobăgia cum procedase în celelalte provincii ereditare, ca să dispară de pretutindeni această tristă « degradare a omenirii ».

Nemulţumirea lui Iosif fu exprimată şi în cuvintele de rămas bun adresate, la 7 Iunie, conducătorilor sibieni pe cari i-a sfătuit să-şi implinească cinstit datoria şi să contenească şicanele. Şi de astădată s'a întors Iosif la Viena convins, că populaţia românească din Transilvania fusese despoiată de drepturi şi foarte vitreg tratată. Această convingere l-a îndemnat să ia, prin rescriptul dela 16 August 1783, noui dispoziţiuni pentru a uşura soarta iobagilor, încuviinţându-le libertatea de a se căsători, de a învăţa, de a îmbrăţişa vreo meserie şi de a-şi chivernisi smerita lor avere fără a mai cere învoirea proprietarilor de pământ, cărora le poruncea să nu mai înstrăineze, fără sentinţă judecătorească, agoniseala vreunui iobag. Anunţând o apropiată regulaţiune urbarială, impunea din nou autorităţilor administrative, să apere pe iobagi de orice abuz al proprietarilor.

In cursul călătoriilor sale prin Transilvania nu şi-a ascuns Iosif aversiunea faţă de nobilimea maghiară şi de representanţii burgheziei săseşti, manifestând în acelaşi timp un interes deosebit pentru soarta ţăranilor şi preoţilor români. Notarul sas din Mediaş, Heydendorf care l-a însoţit, nu uită să însemneze în autobiografia sa [1]), că masele poporului au rămas ameţite de această atenţiune prea milostivă a împăratului.

O reminiscenţă literară a bunelor impresiuni şi a speranţelor trezite cu acest prilej în sufletul Românilor din Transilvania, s'a păstrat în « stihurile politiceşti » care explică rostul pajurii bichefale tipărită la începutul *Molitvelnicului* apărut la Blaj în 1784, vorbind cu entusiasm despre împăratul Iosif ca despre un « soare de scutinţă » răsărit pe seama Românilor.

[1]) « Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde », vol. XVI, p. 484 şi « Anuarul Institutului de Istorie Naţională ». Cluj, vol. II, p. 76.

Gripsorul cu două capete înălţat
Schiptrul, mărul cu spata împreunat
Semnul Puterii Impărăteşti arată
Care lui Iosif este încredinţată.

Lui Iosif cel mare, de neamuri iubit
Soare de scutinţă nouă răsărit
Domnul cu pace mulţi ani să-l trăească
Şi prin El pre noi să ne ferицească...[1])

*
* *

Nu e decât prea firesc să fi avut atitudinea demofilă a împăratului Iosif, alături de alte împrejurări de ordin politic, religios şi social-economic, un rol determinant la isbucnirea revoluţiei lui Horia în toamna anului 1784.

Spre acest ţăran de energie şi de hotărîre neînfrântă, răsărit din rândurile iobagilor dela Arada Albacului (jud. Turda) s'a îndreptat încrederea neprecupeţită a mulţimilor impilate investindu-l, prin consimţământ obştesc, cu rolul pe cât de important, pe atât de primejdios al îndrumării acestei răscoale ţărăneşti. Intre anii 1779—1784 Horia a călătorit de 4 ori la Viena isbutind a fi primit de 3 ori (1780, 1782 şi 1784) în audienţă la împăratul Iosif[2]), spre a cere dreptate pe seama ţăranilor din Munţii Apuseni. In aceste călătorii ale sale Horia era însoţit şi de alţi tovarăşi de suferinţă, între care e amintit de 3 ori Ioan Oargă-Cloşca din Cărpiniş, odată popa Dumitru din Certeje, altădată Dumitru Todea, primarul din Albac şi un văr al acestuia, Simion.

Cea din urmă călătorie o întreprinse Horia la Viena către sfârşitul anului 1783, în postul Crăciunului. Impăratul Iosif, cam bolnav de piept, petrecând iarna aceea în Italia, Horia trebui să-l aştepte până în primăvara anului următor. Anevoie se scurgeau zilele pentru bietul om, cu gândul mereu la Moţii săi chinuiţi de nedreptăţi şi fărădelegi. O broşură germană, atribuită lui Friedrich Schiller, tradusă în ungureşte de preotul reformat Ştefan Czövek şi publicată de Episcopul Roman Ciorogariu în traducere română (Oradea 1931) îl înfăţişează

[1]) Cf. I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia Românească Veche*. Bucureşti, 1910, tom. II (1716—1808), p. 291.
[2]) Cf. N. Densuşianu, *o. cit.*, p. 106, nota 1.

pe Horia ca « om cu învățătură și mare meșter în iscodiri rafinate ... Vorba nemțească — se spune mai departe — curgea din gura lui ca apa, citise cu temeiu mulți autori germani, dar se plângea că nu înțelege bine pe Klopstock, fiind prea greu pentru el.. [1]». Această informație este, fără îndoială, exagerată. Nimic din ce se știe până acum despre Horia, pe temeiul izvoarelor contemporane, nicio fărâmă de dovadă nu poate fi invocată în sprijinul ei. Că în vârtejul luptelor pentru drepturile poporului va fi simțit Horia necesitatea graiului german sau că în cursul repetatelor sale călătorii la Viena va fi avut prilej să-și însușească oarecari cunoștințe de limbă germană, se poate admite. Dar ca el să fi fost în stare a ceti cu temeiu autori germani și chiar pe Klopstock, este de necrezut [2].

Mai verosimilă pare informația privitoare la contactul ce ar fi avut Horia în cursul iernii 1783—1784 cu membrii unei societăți secrete *Frăția de cruce*, care se înființase la Viena cu scopul religios-politic de a salva pe Românii din Transilvania și Banat din jugul asupritorilor, — precum și cu un fost ofițer în armata rusească, Mihail Popescu, agent secret încredințat cu misiuni la Viena, atât din partea Rușilor, cât și din partea lui Alexandru Constantin Mavrocordat, Domnul Moldovei. Acest Mihail Popescu l-a însoțit pe Horia la începutul răscoalei prin Munții Apuseni, s'a adăpostit apoi la Zălau și, când a simțit apropiatul sfârșit al mișcării, s'a grăbit să părăsească Transilvania trecând prin Bucovina spre Iași [3].

---

[1]) Cf. Roman Ciorogariu, *Horia și Cloșca*. Oradea, 1931, pp. 14—15 și recensia publicată în ziarul *Aradul* din 3 Mai 1931 de prof. *Ascaniu Crișan*, care formulase ipoteza că această scriere atribuită lui Fr. Schiller ar fi putut face parte din colecția publicată de vestitul poet german în timpul când era profesor de istorie la Universitatea din Iena, cu titlul: *Geschichte der merkwürdigsten Rebellionen und Verschwörungen aus den mittleren und neueren Zeiten. Bearbeitet von verschiedenen Verfassern, gesammelt und herausgegeben von Friedrich Schiller.* I-iul volum al acestei colecții a apărut la Leipzig în 1788. Textul german a fost tradus în limba maghiară de preotul reformat Ștefan Czövek, după care l-a tradus apoi și în românește, cum bănuește editorul, Alexandru Gavra, fost profesor și director la preparandia ortodoxă-română din Arad dela 1821—1877. Cf. Prefața pp. 10—11.

[2]) Cf. D. Prodan, *Din ecourile răscoalei lui Horia în străinătate.* In revista *Gând Românesc* din Cluj, 1935, pp. 99—105.

[3]) Cf. Carol Göllner, *Rolul lui Mihail Popescu și Salis în revoluția lui Horia,* studiu publicat în « Anuarul Institutului de Istorie Națională » din Cluj, vol. VI.

După ce s'a întors împăratul Iosif din Italia, a primit pe Horia în audienţă la începutul lui Aprilie şi, ascultându-i jalbele, nu a întârziat a da ordin guvernului transilvan, să termine o cercetare începută de pe la 1780 şi să apere locuitorii din Munţi.

Dintre audienţele lui Horia la împăratul aceasta a fost cea mai importantă şi mai decisivă pentru pasul ce urma să-l facă în curând. In cursul ei Iosif s'ar fi rostit cu vorbe tari — după obiceiul lui — împotriva nobililor unguri, cari îl împiedecau la tot pasul în năzuinţa de a face dreptate Românilor. Atunci Horia l-ar fi rugat, să-i lase pe nobili în grija lui, căci va găsi el mijlocul de a-i stânge pe toţi răsvrătind poporul asupra lor. Nu e însă de crezut ca împăratul să fi rostit chiar cuvintele: *tut ihr das* (faceţi voi aceasta) ca îndemn direct la răscoală, după cum i se atribue în scrisoarea târzie a unui nobil ungur din Ribiţa (8 Aprilie 1830) care spune că ar fi primit informaţia aceasta dela căpitanul Sodler, afirmativ prezent la audienţă. Dar scrisoarea, nepăstrându-se decât într'o copie defectuoasă şi fiind aproape cu o jumătate de secol posterioară audienţei dela 1784, nu are suficientă putere de dovedire în chestiunea-aceasta. Cu privire la felul, cum se va fi desfăşurat cea din urmă audienţă a lui Horia la împăratul Iosif, lipseşte orice informaţiune contemporană sigură.

Dar nu poate fi tras la îndoială faptul că, în agitaţiile sale pentru pregătirea răscoalei, Horia a făcut adeseori amintire de « voia şi porunca împăratului », după cum se vede lămurit din circulara adresată judelui din Ponor, chemând ţăranii din acest sat împreună cu cei din Bucium, Lupşa şi Mujina la o adunare în Câmpeni şi arătând anume că chemarea aceasta o face « cu porunca împăratului ». Este uşor de înţeles, ce răsunet puteau să aibă astfel de chemări în sufletul mulţimilor obidite sporindu-le nădejdea într'o apropiată scăpare din jugul iobăgiei — nădejde cu atât mai îndreptăţită acum, cu cât în sprijinul ei putea fi invocată însăşi « voia şi porunca împăratului ».

O dificultate mare au întâmpinat căpeteniile mişcării în silinţele lor pentru procurarea armelor. Speranţa de a primi arme din depozitele oştirii împărăteşti s'a dovedit zadarnică.

Nu le rămânea decât să caute a-şi înarma glotaşii cu ce găseau la îndemână prin satele lor: cu securi şi topoare, cu furci de fier, cu lănci, cu pistoale şi, mai rar, cu săbii şi cu puşti. Toate ştirile arată, cât de redus era numărul răsculaţilor, cari aveau câte o puşcă. Din punct de vedere tehnic răscoala nu putea fi decât slab pregătită ca toate răscoalele ţărăneşti. Imprejurarea aceasta îl făcea pe Horia să chibzuească, dacă nu ar fi mai bine să amâne începutul răscoalei pentru primăvara anului 1785. Dar tovarăşul său Gheorghe Crişan, comandantul Zarandului, după adunarea poporului dela biserica din Mesteacăn (31.X.1784) şi vărsarea de sânge întâmplată în comuna Curechiu o deslănţui fără şovăire în ziua de 2 Noemvrie 1784. Peripeţiile acestei răscoale ţărăneşti sunt înfăţişate amănunţit şi documentat în cartea răposatului N. Densuşianu.

Răsculaţii erau însufleţiţi de credinţa că în pornirea lor pentru stângerea nobililor asupritori nu vor întâmpina nicio împotrivire din partea oştirii împărăteşti. Dimpotrivă se amăgeau cu iluzia că se vor bucura chiar de ajutorul acestei oştiri, despre comandanţii căreia nu se îndoiau că vor fi cunoscând şi ei « voia şi porunca împăratului ». Nobililor destinaţi pierzării le îngăduiau răsculaţii totuşi un mijloc de scăpare, dacă se învoiau a trece prin apa sfinţită a botezului românesc; iar soţiile şi fiicele nobililor îşi puteau salva vieaţa păşind la taina cununiei cu vreunul dintre iobagii satelor româneşti. E unicul caz în istoria poporului român, când o răscoală ţărănească apare călăuzită, pe lângă obicinuitele lozinci economice şi sociale-politice, de o vădită tendinţă ofensivă spre convertire confesională-religioasă. Răposatul Nicolae Densuşianu voia să vadă în acest fenomen aplicarea practică a unei « idei iosefine », întru cât după mărturia contemporanului Heydendorf împăratul Iosif II urmărea scopul de a contopi — şi prin legături matrimoniale [1]) — diferitele elemente etnice într'o singură « *naţiune transilvană* ». Dar unificarea aceasta forţată, de sigur, nu se gândea Iosif s'o încerce în Transilvania

[1]) N. Densuşianu, *o. c.*, p. 408, Nr. 1: « dass die verschiedenen Nationen *zusammen heiraten* und sich in eine *vereinen sollten* ». Cf. şi I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784*. Cluj, 1934, p. 107.

prin contopirea elementelor de colonizare în populaţia de baştină românească, ci pe aceeaş cale ca şi în restul imperiului: prin germanizare. O explicaţiune mai acceptabilă ne oferă prigonirile religioase, pe cari le-au îndurat Românii din Transilvania din partea agenţilor de proselitism catolic. Ceea ce urmăreau ţăranii şi preoţii de sub comanda lui Horia prin impunerea botezului şi a cununiei, după vechia datină românească, nu era decât o reacţiune provocată prin măsurile de convertire silnică, ce le fuseseră aplicate în cursul secolului XVIII, după ce provincia lor devenise o anexă a imperiului habsburgic. Acest procedeu este amintit însă numai în ţinutul Zarandului şi al Hălmagiului; după ce s'au alăturat la cetele răsculaţilor români şi câţiva iobagi unguri de pe la Turda şi de pe la Cluj, el pare a fi fost părăsit cu desăvârşire. Rămâne totuşi apropiată de adevăr constatarea consilierului imperial Hatzfeld că « ura nativă contra acestei naţiuni a fost, dacă nu motivul principal, cel puţin motivul accesoriu al acestei tragedii (so scheint, dass nativer Hass gegen diese Nation, wo nicht die Haupt- wenigstens die Mitursache dieses Trauerspiels war).

* * *

La început, în prima fază a răscoalei, atitudinea generalului-comandant, baronul Preiss din Sibiu, părea mai favorabilă ţăranilor răsvrătiţi decât nobililor împinşi în defensivă. Fără a da vreun ajutor efectiv celor dintâi, nu voea să admită intervenţia armatei nici în sprijinul celor din urmă, ci se complăcea în atitudinea de spectator pasiv al ciocnirilor dintre cele două tabere încăierate în lupte sângeroase. Când nobilii desperaţi solicitau ajutorul oştirii, el spunea că nu-l poate încuviinţa fără ştirea şi aprobarea consiliului de războiu din Viena şi sfătuea guvernul, să întrebuinţeze alte mijloace pentru liniştirea poporului. La fel procedară şi alţi ofiţeri superiori din regiunile limitrofe, ca locotenent-colonelul, contele Bellegarde dela Oradea. In asemenea împrejurări guvernul a cedat stăruinţelor repetate ale celor refugiaţi în Sibiu, încuviinţând insurecţiunea nobililor. La 16 Noemvrie contele Ioan Csáky, comitele suprem al Clujului, aviza comitatele vecine că el este comandantul acestei insurecţiuni — me supremo comite

ducente agmen — iar cu două zile mai târziu printr'o adresă trimisă din Feneșul săsesc (azi Florești) solicita ajutorul nobilimii din Solnoc, precum și al celei din Bihor. La 30 Noemvrie scria din tabăra dela Aghireș contelui Kornis, să îndemne nobilii din Solnoc a grăbi spre Huedin, să dea ajutor celor din comitatul Clujului, cari se străduiau a împiedeca Moții să pătrundă prin strâmtorile dela Vlaha (Oláhfenes), Vâlcău, Gilău și Mărgău (Mirigyoj). Ajutorul solicitat de Csáky a întârziat însă, deoarece conducătorii comitatelor vecine, mai prudenți, au cerut forurilor superioare încuviințare, după cum rezultă din adresa vice-comitelui din Bihor, Ioan Beöthy care avizează că trebue să aștepte răspunsul consiliului locotenențial din Ungaria, deoarece fără știrea regelui nu este îngăduită insurecțiunea, afară de cazul necesității extreme (praeter extremum necessitatis casum az országba a király hire nélkül feltámadni nem szabad).

Când a primit la Viena, în 12 Noemvrie, cea dintâi știre despre răscoală, împăratul Iosif se găsea tocmai învăluit de grijile unui răsboiu împotriva Olandei [1]) mobilizându-și armata și frământându-se cu gândul de a merge să supravegheze în persoană desfășurarea operațiunilor militare. Intr'o asemenea situație precară toată strădania lui nu putea fi decât să aibă liniște și pace în cuprinsul monarhiei, câtă vreme armata era mobilizată spre un eventual răsboiu în afară de granițele ei. A trimis deci guvernatorului transilvan Samuil Bruckenthal instrucțiuni amănunțite, cum să procedeze la pacificarea poporului din Munții Apuseni cu ajutorul trupelor de aci, cu al dregătorilor din comitate și cu al preoților români din regiunile primejduite. Iar generalul-comandant Preiss a primit ordin să trimită fără întârziere tunurile împotriva răsculaților « fiindcă impresiunea cea mai puternică asupra mulțimii o fac în astfel de cazuri tunurile ». Ostașii regimentului I românesc de graniță, din cauza legăturilor de sânge și de credință cu cetele răsculaților nefiind potriviți a participa la opera de represiune, i s'a dat generalului Preiss sfatul să-i retragă cu grije din locurile expuse.

[1]) Mitrofanov I, p. 124.

Ceva mai târziu a scris Iosif din nou guvernului transilvan mustrându-l că fără ştirea lui prealabilă a cutezat să încuviinţeze insurecţiunea nobililor, fapt pe care-l califica drept « cea mai mare obrăznicie ». Totodată porunci a se proceda cu blândeţă faţă de ţărani, interzicând orice act de cruzime şi publicând amnestie generală pentru toţi cei ce au luat parte la răscoală. Situaţia acestora, în faţa trupelor împărăteşti, pornite să-i înconjoare din trei părţi, era în a doua fază a răscoalei cu mult mai grea decât în cea dintâi, când se aflau în luptă numai cu cetele de strânsură ale nobililor. Cu toate acestea n'au voit să primească amnestia oferită, ci au continuat lupta obţinând câteva succese.

In cele din urmă însă, pe la jumătatea lui Decemvrie, Horia dându-şi seama că răscoala pornită din speranţa unui ajutor al oştirii împărăteşti contra nobililor asupritori, căzuse în osânda de a fi spulberată chiar prin puştile şi tunurile acestei oştiri, a înţeles zădărnicia oricărei încercări de a se mai împotrivi expunând primejdiei viaţa oamenilor săi prin continuarea unor lupte fără nici o perspectivă de isbândă. A dat deci ordin pentru disolvarea cetelor sale (14 Decemvrie) fără a-şi fi pierdut cu totul, nici în ceasul din urmă, încrederea în împăratul Iosif, spre tronul căruia ar fi fost aplicat să pornească din nou. Dar împrejurările nu i-au mai dat răgaz să cunoască şi pentru a cincea oară zădărnicia unui drum la Viena împăratului, ci l-au silit să-şi caute un adăpost în codrul Scorăcetului, unde lt.-colonelul Kray cu ajutorul unor ţărani năimiţi din Arada Albacului a reuşit să-l prindă Luni în 27 Decemvrie împreună cu Cloşca şi să-i aducă pe amândoi în temniţa dela Alba-Iulia.

Astfel lupta, pe care o pornise ţărănimea răsvrătită contra asupritorilor seculari, nu s'a putut decide numai între aceşti doi factori în litigiu, ci a intervenit al treilea factor: armata împărătească, inclinând cumpăna în favoarea nobililor privilegiaţi. Iobagii au pierdut lupta, fără ca nobilii să se fi putut simţi învingători. Biruinţa finală nu fusese a lor, ci a oştirii împărăteşti. De aceea au rămas timp îndelungat stăpâniţi de teama că situaţia lor privilegiată se va sdruncina îndată ce iobăgimea se va fi recules şi va încerca să facă din nou apel la

înfiorătorul botez de sânge, spre a răsturna piatra de pe mormântul libertății.

Nobililor nu le-a fost dată nici putința de a-și stâmpăra setea de răsbunare asupra iobagilor, cum ar fi dorit. Căci împăratul Iosif, neavând încredere în instanțele lor judecătorești, a ținut să încredințeze cercetarea întregului complex de chestiuni dificile, privitoare la originea și desfășurarea acestei răscoale țărănești, unui om obiectiv și imparțial, pe care credea că l-ar fi găsit în persoana contelui Antoniu Jankovics. Acesta își începuse cariera în Croația, spre a o continua mai târziu (1782) în capitala Ungariei ca jude la tabla septemvirală (Curtea de casație), de unde fu trimis apoi la Timișoara în calitate de comisar regal pentru Banat. Numindu-l în fruntea unei comisiuni mixte (19 Noemvrie 1784), alcătuite din civili și militari, împăratul Iosif i-a dat ordin să plece împreună cu generalul Pavel Papilla și să cerceteze în modul cel mai exact cauzele răscoalei țărănești « lăsând la o parte toate instanțele ordinare ».

Activitatea lui Jankovics o urmărea Iosif cu deosebită solicitudine cerându-i rapoarte amănunțite și trimițându-i repetate instrucțiuni. La 13 Decemvrie îi scria că Românii fiind tratați vreme îndelungată cu asprime și nefăcându-li-se dreptate, s'au întărâtat în mod firesc împotriva Ungurilor, după cum și nobilii, atacați foarte grav, și-au pierdut cumpătul și sunt porniți a trata cu cea mai mare severitate întreagă națiunea română. De aceea trebue să caute a-i convinge că liniștea și siguranța deplină pentru persoanele și averile lor poate fi obținută numai dând cu totul uitării cele întâmplate, căci nu va fi posibil să așeze câte o gardă înaintea fiecărei curți boerești. La fel îndruma și pe guvernatorul Samuil Bruckenthal să facă pe nobili a înțelege că împăratul nu-și poate ținea « armata gata de războiu contra propriilor săi supuși ». Acest trist exemplu ar trebui să-i convingă că vieața și averile lor sunt în mâna mulțimii, adecă a poporului și poporul numai tratându-l cu echitate, cu iubire și încredere poate să fie ținut în frâu.

Neliniștea, ce frământa sufletul împăratului Iosif cu privire la resultatele cercetărilor întreprinse de Jankovics în Transilvania,

iese lămurit la iveală şi din mărturisirea pe care o făcea în scrisoarea adresată (la 13 Decemvrie) lui Bruckenthal împărtăşindu-i că, dacă nu l-ar reţine griji mai importante, ar fi gata să vie însuşi la faţa locului, fiindcă apreciază momentul acesta ca fiind « de cea mai mare importanţă pentru întreagă monarhia, şi încă mai mult pentru viitor decât pentru prezent ».

Iar după ce a primit ştirea despre prinderea şi arestarea căpeteniilor răscoalei, Iosif se grăbi să scrie din nou (la 2 Februarie 1785) lui Jankovics arătându-i cât e de doritor să afle « ce va ieşi din interogatoriile acestor sceleraţi », exprimându-şi credinţa că în răscoală nu vor fi fost amestecaţi « nici străini, nici indigeni » şi stăruind a nu se grăbi cu pedepsirea până nu se vor lămuri deplin toate împrejurările, ca să nu mai rămână « nicio urmă necercetată ».

Din toate aceste manifestări de ordin psihologic ale împăratului, precum şi din dispoziţiile lui categorice pentru excluderea totală a instanţelor ordinare din lucrările de cercetare şi sancţionare a căpeteniilor răscoalei, resultă în mod logic încheierea, că învinuirile ce i se aduceau din partea nobilimii de a fi contribuit însuşi, prin reformele sale rapide ca şi prin surprinzător de benigna sa atitudine faţă de ţărani, la pregătirea unei atmosfere prielnice pentru isbucnirea răscoalei, nu erau lipsite de temeiu.

In cursul cercetării atât Horia cât şi Cloşca au refuzat orice lămurire esenţială cu privire la cauzele şi peripeţiile răscoalei. Nu lipsesc informaţiuni contemporane arătând că Horia ar fi cerut să fie dus la Viena, deoarece el nu poate face destăinuiri decât în faţa împăratului. Această atitudine constantă a îndemnat pe merituosul cercetător Nicolae Densuşianu să-şi exprime convingerea « că împăratul discutase cu Horia prea adânc chestiunea reformelor sale cu privire la Transilvania », fără a-şi fi dat însă încuviinţarea pentru răscoală, căci în acest caz Horia ar fi interzis tovarăşilor săi a pune în circulaţie svonul că fapta lor purcede din « voia şi porunca împăratului » [1]).

---

[1]) N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—1785*. Bucureşti, 1884, p. 439.

Atitudinea lui Gheorghe Crişan a fost, în cursul cercetărilor, deosebită de a lui Horia şi de a lui Cloşca poate din motivul, că el nu fusese legat prin jurământ, ca ceilalţi doi, să păstreze în taina cea mai desăvârşită anume chestiuni din tratativele prerevoluţionare dela Viena, pe care de altfel nici nu avea de unde să le cunoască, fiindcă nu participase la ele niciodată. Dar ascultarea lui Crişan, după a 47-a întrebare, a fost întreruptă brusc şi zădărnicită prin faptul că în ziua de 13 Februarie 1785 el şi-a curmat firul vieţii în temniţă sugrumându-se cu nojiţele dela opinci sau, după altă informaţiune contemporană, cu baierele dela cămaşă.

Acest sfârşit neaşteptat al căpitanului, care manifestase în timpul răscoalei atitudinea cea mai dârză şi era socotit de contele Iankovics ca principalul autor al cruzimilor (praecipuus crudelitatum author) — nu poate fi înţeles şi explicat decât prin firea lui aprigă şi cu totul dispreţuitoare de moarte. După cum îndrăsnise în focul răscoalei să stângă atâtea vieţi, ale altora, nu a stat mult la îndoială în temniţa din Alba-Iulia să şi-o curme şi pe a sa, lipsindu-şi astfel judecătorii de plăcerea de a-l vedea despicat de viu, tras în ţeapă şi cu mădularele frânte în roata, care urma să sfâşie la 28 Februarie 1785 trupul lui Horia şi pe al lui Cloşca.

Preotul ortodox Nicolae Raţiu [1]) din Alba-Iulia, oferind condamnaţilor la moarte asistenţa religioasă în preajma executării, nu a pregetat a semna în graiu românesc ultima lor voinţă aşa cum « a primit din gura lor », înaintând apoi comisarului Jankovics aceste smerite testamente ţărăneşti. Din cuprinsul lor nu lipseşte nota religioasă-creştină. Horia a ţinut să arate cu numele pe « oamenii cari l-au prins: Matieş Nuţu, Matieş Onu, frate-său Gheorghe, Trifu Ştefan a lui Neagu, Andrei cu 2 feciori, Simion cu frate-său adăugând că îi « *iartă cu toată inima* ». Iar în testamentul lui Cloşca e cuprinsă această ultimă dispoziţie: « ce am la Bârluţu Sântion din Mogoş, las la *popa Vasilie să mă pomenească*... ».

---

[1]) Acest Nicolae Raţiu e amintit mai târziu nu numai ca preot *al Bisericii Hramului Bunei Vestiri*, ci şi ca *protopop în Oraşul Bălgrad*, cum se vede dintr'o însemnare scrisă de el, la 14 Mai 1797, în *Matricula Botezaţilor*, păstrată în arhiva bisericii ortodoxe din Alba-Iulia.

Horia era deci cuprins în ultimele clipe ale vieţii sale de sentimentul iertării creştineşti chiar faţă de trădătorii săi, iar Cloşca era preocupat de gândul de a-şi uşura povara sufletului prin viitoarele rugăciuni ale preotului Vasilie. Cu astfel de sentimente s'au apropiat cei doi căpitani ai răscoalei, în dimineaţa zilei de Luni, 28 Februarie 1785, de locul pierzării. La uciderea lor înfiorătoare au fost aduşi anume să asiste, pe lângă mulţimea orăşenilor, 2515 ţărani din 419 sate româneşti (câte 3 oameni în vârstă şi câte 3 tineri din fiecare sat, urmând ca cheltueala drumului să le fie plătită din «lada satului» [1]). Potrivit cu disposiţia sentinţei de moarte pe care auxiliarul contelui Iankovics, Frederic Eckhard o citise în limba maghiară, germană şi română, — întâi a fost executat Cloşca, fiind întins pe roată şi aplicându-i-se vre-o 20 de lovituri până şi-a dat sufletul în chinurile cele mai cumplite. Urmă apoi Horia despre care spune un martur că «merse fără nici o schimbare, cu inima îndrăsneaţă» spre locul supliciului şi că «după o lovitură, care-i frânse fluerul drept, îi dădură numai decât o lovitură de graţie asupra pieptului». Iar alt martur ocular, profesorul Iosif Gabri din Alba-Iulia arată, într'o scrisoare dela 2 Martie 1785 că, privind execuţia de călare, a putut s'o vadă aşa de lămurit, cum vedea hârtia de scris înaintea sa. Nu poate fi deci trasă la îndoială informaţia lui că «Cloşca a primit cel puţin 20 de lovituri, înainte de a-şi fi dat sufletul, iar pe Horia îl ţineau legat şi în picioare doi ucenici ai călăului — câtă vreme Cloşca se svârcolea în roată — ca să vadă, cu ce moarte îngrozitoare trebue să se sfârşească tovarăşul său ucigaş. Isprăvind cu Cloşca şi aruncându-l la o parte, au aşezat în locul lui pe Horia şi legându-l au început sgomotos a-i sdrobi picioarele în roată; iar după a patra lovitură, din porunca d-lui Eckhard, începură a-l isbi în piept şi astfel după 8—9 lovituri a crepat». La despicarea lor în bucăţi n'a voit profesorul Gabri să mai asiste, ci dând pinteni calului s'a întors în cetate.

[1] Din comuna Gurarîului, jud. Sibiu, fiind trimişi 6 ţărani, li s'a plătit câte un fiorin (zlot) de fiecare ins. Cf. Ioachim Muntean, *Monografia Economică-Culturală a comunei Gurarîului*. Lucrare premiată cu premiul II de 15 coroane la concursul publicat de Tinerimea română din Sibiu pentru monografiile comunelor comitatului Sibiiu. Sibiiu 1896, pag. 103.

Preotul Nicolae Raţiu a putut privi — după tradiţie — numai uciderea lui Cloşca, iar când începură a-i frânge oasele lui Horia, a căzut leşinat la pământ. Nu lipsesc izvoarele contemporane, relatând cu vădită satisfacţie sălbăticia, cu care au fost sdrobiţi în roată şi sfâşiaţi aceşti căpitani ai răscoalei primind «răsplata meritată a faptelor lor — den verdienten Lohn ihrer Thaten», — cum scria autorul anonim al unei broşuri din 1785: *Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen.*

Ca să liniştească neastâmpărul şi curiozitatea împăratului Iosif II, contele Jankovics se grăbi să raporteze la 3 Martie 1785 că a cercetat cu toată grija şi precauţiunea, să afle dacă cineva dintre străini sau dintre fiii patriei a făcut agitaţie şi propagandă pentru răscoala aceasta, dar a ajuns la concluziunea că nici dintre străini, nici dintre fiii patriei n'a avut nimeni vre-o influenţă asupra ei.

Erau tocmai cuvintele, pe care i le sugerase Iosif II prin scrisoarea dela 7 Februarie. Impăratul putea fi deci mulţumit de felul, cum şi-a îndeplinit omul său de încredere mandatul. Iar acesta, dacă ar fi fost sincer şi mai ales dacă ar fi cutezat, ar fi putut mărturisi că nu mai era nevoie de nici o agitaţie şi de nici o propagandă pentru răscoala îndelung pregătită de o parte prin asupririle nobililor, cari au umplut de amărăciune sufletul poporului, de alta prin atitudinea demofilă, adeseori chiar demagogică a curţii împărăteşti, care amăgise pe bieţii oameni a crede că ar fi sosit la 1784 momentul să-şi scuture jugul iobăgiei seculare din grumazi.

La 6 Iulie 1785 înaintă comisarul Jankovics împăratului Iosif II un nou raport amănunţit, întemeiat pe un număr de 358 acte privitoare la diferite momente din cursul activităţii sale în Banat şi în Transilvania. In cuprinsul acestui raport indică următoarele 4 cauze ale răscoalei: 1) asuprirea iobagilor de către nobili; 2) conscripţia militară; 3) negligenţa guvernului transilvan de a nu fi luat la timp măsuri pentru înlăturarea nemulţumirilor şi 4) întunecimea, de care era stăpânit poporul român în chestiuni religioase-morale.

Iar ca măsuri de îndreptare propunea: 1) introducerea şi aplicarea severă a unui urbariu general; 2) interzicerea oricărei abateri dela regulile urbariale fixate; 3) neadmiterea

nici unei conscripţii militare fără ordin împărătesc special şi îndrumarea organelor militare să procedeze de comun acord cu cele politice; 4) separarea justiţiei militare de cea provincială; 5) în cazuri de primejdie cererea comitatelor pentru asistenţă militară să fie neapărat satisfăcută; 6) să se înfiinţeze şcoale naţionale, cari la Români lipsesc aproape cu totul, pentru instruirea clerului neunit (ortodox) foarte ignorant, să se organizeze un seminar şi, în sfârşit, 7) colibile Românilor, foarte risipite, să fie adunate laolaltă în sate mai compacte, ca să se poată obişnui poporul cu un traiu mai social.

La sfârşitul raportului nu uită să amintească printre cei ce i-au dat ajutor în potolirea răscoalei şi în readucerea poporului la linişte pe episcopii Ghedeon Nichitici şi Petru Petrovici, precum şi pe colonelul Kray.

Propunerile au fost examinate de către consilierii lui Iosif şi aprobate de către acesta, luându-se măsuri pentru înfăptuirea lor. Printr'o adresă specială dela 12 Iulie împăratul comunică lui Jankovics că i-a cetit cu « adevărată plăcere » raportul şi, aprobând întreg felul lui de a proceda în chestiunea aceasta dificilă, se simte îndemnat a-i oferi un semn văzut al « deplinei mulţumiri » numindu-l *comandor al ordinului Sfântului Ştefan*. Episcopului Ghedeon Nichitici dela Sibiu îi votează o gratificaţie de 1000 fl., iar lui Petru Petrovici dela Arad de 800 fl. pentru serviciile prestate.

Iar pentru desfiinţarea iobăgiei în Transilvania, după ce organele administrative au reuşit să împiedice şi să amâne câtva timp executarea dispoziţiilor împărăteşti dela 16 August 1783, — cum arată raportul cancelariei aulice dela 30 Iunie 1785 — din repetatele stăruinţe ale lui Iosif a resultat patenta dela *22 August 1785* [1]) al cărei text românesc a fost publicat cu slove chirilice, ca să poată fi răspândit prin satele româneşti, să ajungă şi la cunoştinţa iobagilor dispoziţiile de mare interes pentru ei.

« *Voim şi poruncim* — scria în această patentă « Iosif al doilea cu darul lui Dumnezeu ales a Romanilor împărat » — ca aceste punturi ce urmează *legi de obşte să fie* şi, spre a tuturor

[1]) Vezi anexa XXI.

cunoştinţă de obşte şi îndreptare, *în toate locurile să se vestească*.

« *Intâi:* Soartea iobăgească, încât aceea pe coloni până acuma supt vecinică supunere şi de un loc legaţi îi ţinea, de aici înainte de tot o stricăm şi o ştergem, nici voim ca numirea: *iobagiu* întru această înţelegere mai mult să se pomenească, şi pentru aceea pe toţi şi pe fieşcare coloni, ori de ce neam sau religie vor fi, încâtu-i despre feţele sau capetele sale, îi numim a fi de aici înainte *oameni de umblare slobodă*, şi poruncim ca pretutindenea ca aceeaşi să se aibă şi să se cunoască; mai ales că şi legea firei şi folosul bunului de obşte aceastaş îndeamnă şi pofteşte; de unde urmează, că pentru aceasta trebue să înceteze toate legiuirile despre răscumpărarea libertăţii sau a slobozeniei ».

« *A doua:* Voim a fi slobod fieştecărui colon după plăcerea sa, încă şi fără voia Domnului locului, a se căsători, în învăţături şi ştiinţe a se deprinde, a învăţa meşterìi şi meşteşuguri, şi cu acestea sau acelea în tot locul a putea trăi şi a se câştiga » [1]).

. . . .

« *A cincea:* Pentru ca mai bine să fie întărită apărarea colonilor întru cele ce stăpânesc ei, milostiveşte rânduim, ca încă nici de pe vatra au sessia colonească, sau orice alte funduri ale sale, fără legiuită şi destulă pricină, şi fără mainainte cunoaşterea comitatului său, ei sau oricine moşteni ai lor, să nu se poată scoate afară sau tulbura, ci în pacinica şi nengăimăcita moştenire acelora pururea să se lase, şi nici dintr'un loc sau comitat la altul fără voia lor să se strămute.

« *A şasea:* Intr'alte lucruri, care nu sunt cuprinse întru aceste Punturi, colonii or avea a se îndrepta după cele mainainte date orândueli — şi, de cumva s'ar întâmpla a pătimi ei ceva batjocuri şi asupriri, atunci Comitatul datoriu va fi a le da sprigeană fiscuşească şi îndestulire pentru asupririle suferite ».

Ca încheiere exprima *Iosif* speranţa că « părinţescului său cuget » vor înţelege şi ţăranii să răspundă cu sârguinţă şi cu « bărbătească în economia câmpului deprindere, bunul de

---

[1]) Vezi pp. 3 şi 4 la Densuşianu, care a reprodus întreg textul patentei împărăteşti în traducere modernă, făcută după originalul latin (495—497).

obşte, a sa şi a moşteanilor săi fericire, după putinţă, vor nevoi a o mâna înainte ».

Cu sângele mucenicesc al celor sacrificaţi în cursul răscoalei din *Munţii Apuseni* a fost deci pecetluită cea dintâi răscumpărare a ţăranilor ardeleni din jugul robiei seculare.

* * *

Ţinând seamă de propunerea lui Iankovics pentru înfiinţarea şcoalelor româneşti, dispune Iosif a se proceda fără întârziere la realizarea ei şi cere a i se face raport în fiecare jumătate de an despre sporul obţinut în aceste şcoale, iar pentru seminarul ortodocşilor crede că localitatea cea mai corespunzătoare ar fi Timişoara şi aşteaptă să-i facă mitropolitul sârbesc propuneri, oferindu-se dânsul a suporta cheltuelile. De soarta şcoalelor româneşti nu a încetat împăratul Iosif a se interesa până la sfârşitul vieţii. Chiar în cel din urmă an al domniei, având prilej a lua cunoştinţă de înfiinţarea unui număr de 48 şcoale româneşti ortodoxe în comitatul Aradului, încuviinţează un ajutor de 272 fl. din vistieria statului şi îndrumă « consiliul locotenenţial ungar », să privegheze în mod deosebit, ca şcoalele să se deschidă cât mai curând şi, până vor fi terminate edificiile şcolare, instrucţia să fie împărtăşită în case închiriate, deoarece educaţia tineretului român este una dintre cele mai importante şi mai urgente chestiuni de stat — « in der Rücksicht, dass die Bildung der wallachischen Jugend eines der wichtigsten und dringendsten Geschäfte für den Staat ist », după cum se exprima în rescriptul său dela 6 Mai 1789, Nr. 5250 [1]).

Dacă răscoala ţăranilor din Munţii Apuseni nu a putut da, sub raport social-politic, roadele aşteptate, — în domeniul culturii şi al educaţiunii poporului român nu a rămas lipsită de orice resultat. Din timpul domniei lui Iosif II se îndreaptă spre domeniul acesta o atenţiune tot mai stăruitoare din partea organelor de stat, care se vedeau nevoite a părăsi vechea tradiţie de dispreţ pentru poporul român.

* * *

[1]) Cf. I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*. Bucureşti 1928, vol. I, p. 305.

In ce priveşte sfârşitul vieţii şi al domniei acestui împărat cu tendinţe progresiste şi cu sentimente de o demofilie puţin obişnuită, el a fost din cele mai triste. Profund mâhnit văzând, cum se dărâmă întreagă opera vieţii sale, Iosif II şi-a trăit ultimele zile în groaznice chinuri sufleteşti şi scrisorile lui sunt pline de tânguirile sguduitoare ale omului care, prigonit de un destin neînduplecat, şi-a pierdut orice speranţă de mântuire. Intr'o scrisoare, adresată fratelui său Leopold la Toscana, mărturisea că se simte cel mai nefericit dintre toţi muritorii [1]). Noailles, reprezentantul Franţei la Curtea din Viena, compătimind pe nenorocitul împărat, scria despre el ca despre un om « al cărui corp era cu totul pornit spre istovire, al cărui suflet pătimea însă şi mai cumplit » [2]). Din aceste cuvinte se poate descifra icoana ispăşirii, prin care a trebuit să treacă şi neodihnitul iubitor de reforme Iosif II. Dacă pornirea lui de ostilitate nebiruită faţă de ordinea de lucruri, pe care se căsnea să o schimbe radical, a contribuit în măsură hotărîtoare la isbucnirea răscoalei, ai cărei iniţiatori au fost sfâşiaţi în roata dela Alba-Iulia, nu a lipsit nici Iosif II a-şi răscumpăra vina tragică a demagogiei imperiale prin chinurile sufleteşti, care îi storceau la sfârşitul zilelor sale mărturisirea că se simte *cel mai nefericit dintre muritori*.

Aripa morţii s'a întins isbăvitoare şi asupra chinurilor lui sufleteşti în dimineaţa zilei de 20 Februarie 1790, cum se întinsese asupra celor trupeşti ale lui Crişan, Horia şi Cloşca în zilele de 13 şi 28 Februarie 1785.

---

[1]) Mitrofanov, pp. 111—112: « Je suis, je crois, actuellement le plus malheureux mortel qui existe ».

[2]) *Ibid.*

ANEXE

I

Conducătorii comitatului Cluj avizează pe cei din Solnocul-de-mijloc despre pregătirea și hotărîrea lor de a porni a doua zi sub comanda comitelui suprem împotriva țăranilor răsculați.

Inclyta Tabula Continua. *16. XI. 1784*

Nihil dubitamus quin rumor tumultuantis Plebis Valachicae ad Illustritatem quoque Vestram Inclytamque Tabulam penetrasset, nihilominus tamen tamquam periculis illiud haud expertes notificandum esse duximus, quod grassantes isti latrones ad periferiam Oppidi Toroczko penetrarunt, actuque ibidem delitescant magno numero, post conflagratas ibidem Aedes Possessorum, direptasque quas ibi habuerunt fortunas; fama volat fide digniores que relationes attestantur tumultuantes eo gloriari absurdo, quod ipsis ex altissima intentione fas esset cum Nobilitate ex Gente Hungarica id quod lubet peragere & quidem per integrum septennium, de quo aureis litteris picta patentales quoque secum portarunt, quae dementia multorum in partibus etiam adhuc securis animos occupavit. Nos autem haud ex vano timore, quia grassantium numerus identidem augetur, cuncta retulimus Excelso Regio Gubernio, solicitantes auxilium, pro repressione mali manum militarem huc usque tamen nihil aliud nisi manus militaris praesto adfuturae promissionem obtinumus, quasdam praeterea patentales ad sedandum tumultum Valachos cohortantes, publicandas; hinc ad praesentissimum remedium confugiendum existimavimus, videlicet ad arma nostrorum concivium cum quibus grassantibus crastina die obviam ire satagimus, me Supremo Comite ducente agmen. In partibus oppido Toroczko Sz. György vicinis sunt circiter quinquaginta hussarones, cum uno centurione et locumtenente, & aliquott nobilibus in sede denique Aranyos et factae sunt dispositiones, quod illic e sylvis exire difficile sit latronibus. Nos autem ab alio latere conabimur eosdem impetere. Quae omnia Illustritati Vestrae, Inclytae item Tabulae eo fine notificanda duximus ut sui quoque ex parte de publica securitate prospicere possint. In reliquo manemus Inclytae Tabulae

Continuae ad officia paratissimi servi et amici — Tabula Continua Comitatus Colos Superioris, Thorda Inferioris, cum sede Aranyos conjuncti.

Claudiopoli 16-ta 9-bris 1784.

Adresa: Inlcytae Tabulae Continuae Iudiciariae Inclyti Cottus Szolnok Mediocris, cum Cottu Kraszna & Districtu Kövár conjuncti Dominis Nobis ac Fratribus colendis, per Zilah ad Szilágy — Cseh.

Ex Off(ici)o.

No. 24. Praes. 21-a 9-bris 1784. Lectae in Sessione 22-a 9-bris ejusdem.

II

Comitele suprem Ioan Csáky, comandantul insurecţiunii nobililor, din comitatul Cluj, chiamă în ajutor şi nobilimea din comitatul Solnoculni interior şi al Crasnei.

18. XI. 1784

Spectabilis ac Generose Domine Ordinarie

Vicecomes, Domine mihi sing (ulariter) colende!

Én a Szent Istennek segedelme által vármegyémmel feles számu Méltoságos Mágnásokkal igen nagy számból álló dühös tolvajoknak elejében a vármegyémnek a havasok mellett lévő széljeiben kiállottam, hosszasan az Urnak nem irhatok, meg kévánnya mint a felséges királyunkhoz, mint édes Hazánkhoz köteles hivségünk minden kigondolható költséget tökéletesen vigyünk, igen nagy vesedelemben vagyunk, ha mi ezuttal ellenek nem állunk, az egész országnak nyilvános veszedelmét valaki érzékeny szivvel bir, elöre hirelheti, tsak a tegnapi napon is voltt két szász nemes lovas és egy Svadron Toscaner Regimentjéből való Huszárság kik is az egyben gyülekezett megszámlálhatatlan tolvajoktól való félelemnek miatta az elött csak két orával elfogattatott mint egy 80 számból álló tolvajokat szabadon elbocsátották, le nem lehet irni az inséget, a mely nemes vármegyémet egészen körül vette, ennek kimenetelétöl füg az országnak boldog vagy boldogtalan állopattja, vegye az Ur a dolgot szivére, a mennyi mágnás s nemességet fel gyüjthett, utasitsa ide jol fel fegyverkezve Szászfenesre, és jol lehet innét lesz mozdulásom, mikor és merre bizonytalan, mindazonáltal tészem Rendelésemet akárhová mégyek, engemet megtalálnak bizom az Ur tökéletes szivében, magáévá tenni, kérelmemet meg nem vetni az által nemes Hazánk oltalmát vinni méltoztatik.

Praetitulatae Dom. Vestrae obligatissimus servus: Comes Joannes Csáky m. p. S(upremus) Comes et Dux Cohortis Nobilium.

Szász — Fenes die 18-a 9-bris 1784.

Adresa: Spectabili ac Generoso Domino Ordinario V(ice) Comiti Inc(liti) Comitatus Szolnok interior et Krasznensis Domino mihi singu(lariter) colendissimo per Zilah. Szilágy — Cseh. Ex Off(ici)o.

Praes. 21-a 9-bris 1784. Lectae in sessione 22-a 9 bris eiusdem. Litterae I(llustris) D-ni Comitis Joannis Csáki circa auctum Plebis Valachicae tumultum praestandumque ex hoc comitatu ad Szászfenes nobilitare Brachium exaraae.

Traducere: Eu cu ajutorul sfântului Dumnezeu am ieşit la marginile de lângă munţi ale comitatului meu, cu foarte mulţi magnaţi iluştri, înaintea numeroşilor tâlhari înfuriaţi, nu pot scrie d-voastră mai pe larg, credinţa ce datorăm atât către înălţatul nostru Rege, cât şi către Patria cea dulce, pretinde să purtăm deplin orice fel de cheltuială, căci ne aflăm în primejdie foarte mare; dacă noi nu le stăm acum împotrivă, oricine are inimă simţitoare, poate prevesti obşteasca primejdie a ţării întregi; chiar numai ieri au fost aci două sute de nobili călăraşi, împreună cu un escadron din regimentul Toscana, cari temându-se de mulţimea nenumărată a tâlharilor strânşi în cete, au slobozit vreo optzeci de tâlhari, pe cari îi prinseseră numai cu două ceasuri mai înainte. Nu se poate descrie lipsa ce a impresurat cu totul nobilul meu comitat, de sfârşitul acesteia atârnă starea fericită sau nefericită a ţării; să vă puneţi şi d-voastră la inimă cauza aceasta, câţi magnaţi şi nobili puteţi strânge, să-i trimiteţi aici la Feneşul-Săsesc (azi: Floreşti) bine înarmaţi şi cu toate că eu voi pleca de aici nefiind sigur, când şi încătro, totuşi voi lăsa porunca mea, ori încătro voi merge, pe mine mă vor găsi. Am încredere în inima d-voastră deplină, că vă veţi însuşi cererea mea şi nu o veţi dispreţui, dând ajutor pentru apărarea patriei noastre nobile.

III

Circulara guvernului transilvan despre hotărîrea împărătească dela 12.XI.1784 privitoare la măsurile de luat contra celor ce s'ar alătura la cetele răsvrătiţilor.

21. XI. 1784

Versio acclusae Commissionis Gubernialis.

Felséges Urunk ezen Hazában dühösködő tolvajoknak és felzendült parasztságnak sok eröszakos és vérengző cselekedeteit kegyelmesen szivére véve és méltó haragra fel gerjedvén, ezen lefolyó Holnapnak 12-ik napján Bétsböl költ és az Méltoságos K(irályi) Gubernium által 21-ik napján az emlitett Holnapnak ezen Tekintetes Nemes Táblával közlött szentséges parancsolattja által végezni méltoztatott, hogy a mely Lakos, ezen Praedálokkal és felzendült Parasztokkal egyet érteni vagy czimborálni tatáltatnék; annál is inkább a föld népét ezen pártütésre fel inditaná, minden törvény-látás és kegyelmezés nélkül tüstént és hevenyében katona-törvény szerint: kerék, nyárs és akasztófa által életét veszesse.

Traducere: Inălţatul nostru Domn, milostivindu-se a-şi lua la inimă multele fapte volnice ale furioşilor tâlhari din această patrie şi ale

ţărănimii răsvrătite, s'a aprins de mânie demnă şi prin sacra-i poruncă dată din Viena la 12 zile ale acestei luni curgătoare şi de către slăvitul crăiescul Gubernium în ziua a 21-a a lunii amintite, adusă la cunoştinţa cinstitei Table a Nobililor (din comitate) s'a milostivit a hotărî ca oricare locuitor s'ar afla în înţelegere sau în tovărăşie cu aceşti prădători şi ţărani răsvrătiţi sau mai ales dacă ar aţâţa poporul la răsvrătire, fără nicio judecată şi iertare, după legea ostăşească, îndată şi într'o clipeală să-şi piardă viaţa prin frângere în roată, prin ţeapă şi spânzurătoare.

IV

Circulara guvernatorului transilvan Samuil Bruckenthal către conducătorii comitatelor pentru pacificarea poporului român.

22. XI. 1784

Sacrae Caesares — Regiae et Apost. Mattis Archiducis Aust. M. Ppis Tranniae et Siculorum Comitis D. D. Nost. Clem. nomine Tabulae cottus Szolnok Mediocr. Kraszna et Kövár inter se uniti intimandum.

Post interventam plebis valachicae in nonnullis Cottus Hunyadcum Zarand uniti ut et Albae Infer. locis tumultuationem patratosque atrocissimas violentias multifariae ad R. Gubernium de plebis erga Officiales atque Dominos suos Terestres renitentiae delatae sunt quaerelae, necessarium proinde invenit R. Gubernium eandem Plebem in continuatione priorum D-vris transmissarum Patentalium Literarum vigore novarum hic advolutarum Patentalium ad debitum Officialibus, Dominisque Terestribus praestandum obsequium, solitas item et legibus ordinationibusque conformes robottarum praestationes comonere. Proinde eisdem D. V-ris comittitur ut hanc R. Gubernii ordinationem praescripta per anteriores dispositiones modalitate omni cum solemnitate ad omnium quorum interest notitiam illico publicare, et ejus effectui attendere non intermittant. E Regio Magni Pptus Tranniae Gubernio Cibinii Die 22 Novembris 1784. (ss) B. S. de Brukenthal; (ss) David Székely; (ss) Adam Veress Secr.

Adresa: 10874. Tabulae Cont. Judiciaiae Cottus Szolnok Mediocris consignandum per Zihah Szilágy — Cseh. Ex Off(ici)o.

No. 104-to. Praes. 30-a 9-bris 1784. Lectae in Sessione 30-a 9-bris 1784 ejusdem.

Plebs rustica juxta communicatas Patentales ad debitum Officialibus Inclytisque Dominis Terrestralibus Officium, pro instituenda, praescripta modalitate earundem publicatione commoneri ordinatur. N. B. Dominis Substitutis V. Comitibus, pro procurando effectu, communicatum.

V

Circulara guvernului transilvan către comitate pentru publicarea premiului de 300 galbeni pe seama celui sau celor ce vor prinde pe Horia.

23. XI. 1784

10944. Sacrae Caesareo-Regiae et Apostolicae Majestatis Arhiducis Austriae Magni Principis Transilvaniae et Siculorum Comitis D-ni D-ni nostri Clementissimi nomine! Tabulae Continuae Comitatus Szolnok Mediocris, Kraszna et Kövár inter se unitis intimandum!

Sacratissima Sua Caesareo-Regia & Apostolica Maiestas, ad meam Gubernatoris Regii eidem altissimae circa patratas per tumultuantem plebem violentias demisse submissam Relationem, medio benignissimae suae manualis Resolutionis die 15-a currentis Mensis ad me Gubernatorem Regium clementer exaratae, dignata est clementissime ordinare, ut haec prava, perniciosa et summe dolenda Plebis Valachicae tumultuatio & patratae crudelitates atque expilationes cum omni severitate et omni celeritate comprimantur, simul autem taglia intercipiendi tumultuantium coriphaei in 300 aureis pro illo aut illis, qui hunc coriphaeum aut alium praecipuum tumultuationis concitatorem interceperint & effective transposuerint proponatur, una vero clementissima haec determinatio ad omnium notitiam publicetur.

Quemadmodum proinde per Regium Gubernium, quoad prius benignae huius ordinationis momentum, pro comprimendis videlicet tumultuantis plebis violentiis & restitudenda publica tranquilitate, in mutua cum Inclita Suprema Armorum Praefectura cointelligentia, ad tenorem benignissimae huius Resolutionis congruae ad concernentes circulos factae sunt dispositiones, ita alteram benignae huius Resolutionis partem, quoad propositam in 300 aureis tagliam ad omnium quorum interest notitiam D-Vestrae publicandam habebunt, quae quidem benigna intuitu propositae in 300 aureis tagliae Resolutio, ut ad plebis etiam valachicae notitiam, tanto magis pervenire possit, accluduntur D. Vestris Patentales Litterae praescripta per ordinationes modalitate publicandae. E Regio Magni Principatus Transilvaniae Gubernio-Cibinii die 23-a 9-bris Anno 1784. B. S. de Bruckenthal m. pr. David Székely m. p. Adam Veres m. p. Secretarius.

Adresa: Tabulae Continuae Comitatus Szolnok mediocris Judiciariae consignandum per Caudiopolim Zilah Szilágy-Cseh.

Ex officio.

Praes. 30-a 9-mbris 1784. Lectae in sessione 30-a 9-bris.

Virtute Benignae de 15-ta labentis Resolutionis Regiae, pro singulo tumultiantium Coriphaeo, aut alio praecipuo tumultuationis concitatore, intercipiendo et effective transponendo, Tagliam in 300 aureis datum iri annunciatur, advolutaeque eatenus Patentales modalitate per anteriores ordinationes praescripta publicari praecipiuntur.

N. B. Dominis Substitutis Vice-Comitibus transpositae sunt publicandae.

VI

Lt.-Colonelul contele Bellegarde din Oradea răspunde comitatului Solnoc că nu poate da nobilimii asistenţă militară.

Löbliche Comitats Tafel! *28. XI. 1784*

Das unterm 25-ten 9-ber 1784 von Einer löbl. Comitats-Tafel erlassene Schreiben, ist der diesseitigen Regiments-Comando richtig zugekommen, und auch dem Herrn G-ral Brigadier Baron von Sturm zu Einhollung nöthiger Befehle in Betracht der anverlangten Assistenz comuniciret worden; worauf selbiger mir aufgetragen hat Einer löbl. Comitats-Tafel zu erwiedern, dass, da von allen Seiten sowohl von denen ausgeschickten Patrouillen, als Kundtschaftern, sichere Nachrichten eingetrofen sind, dass der Bauern-Aufstand in Siebenbürgen sich schon meist geleget, und nur noch eine kleine Rothe tumultuarischer Bauern in den Gebürgen des Weissenburger Comitats alwo sie sich geflüchtet, aufhalten, auch das Berlichingenische Dragonen-Regiment den allerhöchsten Befehl hat, sich marche-fertig zu halten, so könne obbesagter Herr General nicht in das Gesuch Einer nichts weniger, als dringendnöthigen Assistenz einwilligen, um desto mehr als Ein. löbl. Comitats-Tafel sich, wenn sich der Fall ereignen solte, viel leichter an das Siebenbürgen-Militär wenden könne, oder allenfalls an die zu Tokay, und dortigen Gegend: liegende Splenische Infanterie-Brigade, welche Trouppe ohnehin bey jetzigen Jahreszeit in denen hohen Gebürgen viel anwendbarer ist, als die Cavaillerie, welche, wegen Conservation der Pferd und Verpflegung, ausser dem besondern Rucksicht erfordert; auch ist von Einer Siebenbürgen Hohen G-ral Comando noch nichts in Betref einer Assistenz an die Brigade ergangen, woraus die Nothwendigkeit davon erhellte. Der ich übrigens mit vollkommenster Hochachtung behare.

Einer. löblichen Comitats-Tafel gehorsamer D(iene)r Gross Wardein den 28-ten 9-ber 1784.

Gr. V. Bellegarde m. p.
Obrist Lieut.

Adresa: An die löbl. Szolnoker Comitats-Tafel zu Zilah.

No. 112. Praes 30-a 9-bris 1784. Die eodem in Tabula lectae. Responsoriae. v. Colonelli C. Bellegarde M. Varadino de 28-a 9-ber 784. Se petitam Militarem Assistentiam non daturam, declarantis.

VII

Căpitanul contele Bryas răspunde comitelui suprem Kornis din Solnoc, că nu poate da ajutor militar nobilimii, aşteaptă aviz dela brigada Orăzii.

Hochgeborener Graf! *30. XI. 1784*

Sonders Hoch Geschetzter Herr Ober-Gespann!

Euer Excellentz Schreiben habe gestern erhalten, und auch also gleich den nemlichen Brief an das Brigat abgeschickt nacher Grosswardein, damit mir der Befehl von dorth zukommen möchte, ob ich die Assistentz oder aber eine andere Escadron geben wird, weill ich hier nur mit 70 Berittene und 40 Köpf. von der Infanterie versehen bin, und folgsam auf meiner eigenen Authoritet es nicht thun darf, und auch hier den Pass wellcher besetzt sein mussnicht verlassen kann, womit gehare in aller Hochachtung Euerer Excellentz gehorsamer Diener Graf Bryas m. p. Rittmeister.

Szeplack den 30-ten 9-bris 1784.

Adresa: S-r Excellentz Herrn Obergespan Grafen v. Kornis nach Szilagy. Szeplack den 30-ten Novemb. 784. Vormittag um 10 Uhr expediert.

No. 112-0. Praes 1-a X-bris 1784. Lectae eodem.

Responsoriae Capitanei C. Bryas de 30-a 9-bis 1784, respondentis, se stationem suam propria ex authoritate deserere, ac manu militari succurrere non posse.

VIII

Contele Ioan Csáky scrie din tabăra dela Aghireş contelui Kornis rugându-l să îndemne nobilii din Solnoc a veni în număr cât mai mare la Huedin, să dea ajutor nobililor din comitatul Cluj.

38. XI. 1784

Méltóságos Groff Camerarius Fö Ispány Ur,
Tekintetes Nemes Tábla!

Örvendezve láttuk, hogy azon közönséges fájdalom, a mely Hazánknak nagyobb részét gyászban boritotta, azon nemes vármegyét is arra birta, hogy egyben vetett válokkal ezen veszedelemnek eltávosztatására, vélünk fel fegyverkezni és mindazoktól, a kik az veszedelemhez közelebb vagynak Deputássai által a téendő rendelések iránt értekezni kivánnak, mely szerént az tolvajok serege közönséges és legbizonyosabb relatiok szerint Fejér és Kolozsvármegyei havasok közt s nevezetesen két Szoltsovákon, Runkon, Okloson, Nyirmezön és Zalakna körül levő falukban nem tsak számosan tsoportoznak, hanem naponként ujobban fellázodott falukkal tolvaj seregeket nevelik.

Mivel pedig Topánfalva felöl, a mint az ide érkezett tudositásunkból láttszik a Militia és Fejér vármegyei Nemesség öket nyomni szándélkozik, nyomulván pedig, más utott nem vehetnek, hanem vagy Iára és Torotzko vidékein, vagy az Oláh-fenesi és Gyalui Passuson, vagy tovább elő menvén az Havason, az valkai, Mirigyoji Passusokon, mely szerint szükségesnek látszik mind ezen Passusoknak szoros örizése, de ezen vármegyének nemessége kintelenitetvén az tüznek kezdetén a Járai Passusnak örizetére rendeltetni, az többieknek örizetére már elégséges számmal nem találtatnak.

Szügségesnek állityuk tehát, hogy azon nemes vármegye mentül számosabban Bánffi Hunyadra érkezni igyekezzék, hogy mi is addig azon vidéken mulatozván, azon nemes vármegye megérkezésével meg edgyezett akarattal, s értelemmel mind a Passusok szoros örizetéröl, mind pedig az tolvajok lehetö üldezésekről közelebbröl érkezésünk, nem lészen azonban semmi fogyatkozás ezen nemes vármegye részéről, hogy az érkezendő nemesség fogyatkozás nélkül a naturákat kész pénzen készen találja, csak ez nemes vármegye is az érkezendő nemességnek számát elöre meg küldeni ne terheltessék, hogy az rendelések annál helyesebben tétessenek, reméljük is telyes bizodalommal, hogy azon nemes vármehgye által látván, hogy ezen Passusoknak örizetétől függ, nem tsak ezen két vármegyének, hanem az egész országunknak nyugodalma fellyebbvitt mod szerént annak meg nyerésére velünk együtt telyes igyekezettel lészen: kik magam ajánlása mellet vagyok a Méltóságos Groff Camer Fö Ispány Urnak és a Tkts Nemes Táblának alázatos szolgája Gróf Csáky János m. p. Fő-Ispány és nemes Seregnek Fő Hadi Vezére.

Az Egresi táborból 30-ik 9-bris 1784.

P. S. A puskapor iránt oly rendelés tétetett Kolozsvártt, hogy mindenkor a kivántató alkalmatossághoz képest elegendő tanáltassék, mely szerint Métóságos Gróf ur is maga subscriptiója alatt költ testimoniumot egy meghitt embereinek a pénzzel együtt által advän, a mennyit kévän v. ki hozotothat.

Adresa: Illustrissimo Domino Domino Sigismundo Comiti Kornis de Göntz Ruszka Sacrae Caesareo-Regiae et Apostolicae Maiestatis Camerario et Supremo Comiti Tabulae item Continuae In (cliti) Comitatus Solnok Mediocris cum Kraszna et Kövár conjuncti Judiciariae Dominis, Dominis mihi singulariter Colendissimis. *Citissime. Zilaj, Ex Officio.*

Praes. 1-a X-bris 1784 nr. 118.

Die 2-da ejusdem in Tabula lectae.

Traducerea: Ilustre Conte Camerar, Domnule Comite Suprem, Onorată Tablă a Nobilimii! Am văzut cu bucurie că acea obştească durere, care a cufundat în jale partea cea mai mare a patriei noastre, a îndemnat şi nobilul D-voastră comitat, ca umăr la umăr cu noi să se înarmeze spre îndepărtarea acestei primejdii şi să dorească a ne

sfătui prin deputaţii săi cu privire la măsurile de luat pentru cei ce sunt mai de aproape ameninţaţi de primejdie; după cele mai sigure ştiri obşteşti cetele tâlharilor sunt prin munţii din comitatele Alba şi Cluj şi anume pe la cele două Sălciua, pe la Runc, Ocoliş, Mermezeu şi prin satele de pe lângă Zlatna, pe unde se adună în număr mare sporindu-şi taberele de tâlhari prin cei ce se alătură pe fiecare zi la răsculaţi.

Deoarece, după cum se vede din ştirile sosite aici, armata şi nobilimea din comitatul Alba are de gând să-i ia la goană şi ei nu se pot retrage pe alt drum decât pe la Iara şi pe la Trăscău ori prin strâmtorile dela Vlahiţa şi Gilău, ori înaintând mai departe în munţi, prin strâmtorile dela Vălcău şi Mărgău, este de trebuinţă paza strânsă a acestor trecători, dar nobilimea comitatului nostru trebuind trimisă dela începutul răscoalei să păzească trecătoarea dela Iara, nu mai este în număr îndestulător pentru paza celorlalte trecători.

Spunem aşa dar că nobilii din comitatul d-voastră să se silească a veni în număr cât mai mare la Huedin, ca împreună cu noi, cari petrecem în ţinutul acesta, după ce vor sosi nobilii din comitatul d-voastră cu învoire şi înţelegere obştească să putem lua mai de aproape hotărîri şi pentru paza strânsă a trecătorilor şi pentru alungarea posibilă a tâlharilor; nu va fi niciun neajuns din partea nobilului nostru comitat, ca nobilimea care va sosi aci să poată găsi pe bani gata cele de trebuinţă pentru hrană, dar nobilul d-voastră comitat să nu pregete a ne împărtăşi de mai înainte numărul nobililor, cari vor veni, ca măsurile să poată fi luate cu atât mai temeinic; şi nădăjduim cu încredere deplină, că nobilul d-voastră comitat înţelegând că de paza acestor trecători atârnă liniştea nu numai a acestor două comitate, ci a ţării noastre întregi, pentru dobândirea acesteia în modul arătat mai sus se va sili împreună cu noi, punând toată stăruinţa.

După care, pe lângă recomandarea mea, sunt al Cinstitului Conte Camerar şi Domn Comite Suprem şi al onoratei Table a nobililor.

Din tabăra dela Aghireş
30. XI. 1789

Supus servitor
Contele Ioan Csáky m. p.
Comite Suprem şi Comandant
Suprem al oştirii nobile

P. S. Pentru praful de puşcă s'a făcut în Cluj astfel de rânduială, ca să se poată găsi oricând de ajuns după trebuinţele ce se vor ivi, drept care şi Cinstitul Domn Conte dând oamenilor de încredere, cu iscălitura sa proprie, o dovadă împreună cu suma de bani, va putea aduce de acolo, cât îi trebue.

IX

Ioan Beöthy, vicecomitele comitatului Bihor, răspunde celor din Solnoc că în privința insurecțiunii nobililor a cerut avizul Consiliului locotenențial al Ungariei, deoarece fără știrea regelui nu este permisă insurecțiunea.

30. XI. 1784

Minek elötte Nagyságtok Kegyelmetek é folyó Holnapnak 25-ik napján költ s ezen Bihar vármegyében küldött Levele ide érkezett volna, már annak elötte Nemes Kolos — vármegye által requiráltatott ezen vármegye, hogy a mostani vérengezö Oláhoknak berohanásától örizkedjünk, sött azoknak elpusztitására megyénkbeli nemességgel fel is támadjunk, s erönkkel nemes Kolos — vármegyének erejét segitsük — A mely szempillantatban mindjárt Estaffetaliter azon Levélnek megküldésével kérdést tettem a Felséges Helytartó-Tanácsnál, hogy mivel praeter extremum necessitatis casum az országban a király hire nélkül fel támadni nem szabad, szomszédságos szeretetüknek söt nemesi tartozásunknak meg bizonyitására Nemes Kolos-vármegyének kérésére, lehet-é az ide való Nemességnek fel támadni? Mihelest tehát a Felséges Helytartó Tanacstól ezéránt rendelést veszek, bizonyossá teszem Nagyságtokat Kegyelmeteket, hogy a vármegyen s ide való Nemességen semmi sem fog elmulni a mi tsak igaz szomszédságos és Atyafiságos szivességünknek megmutatására szolgálhat. Csak ugyan már annak elötte a Militiával (:mely határunknak örzésére rendeltetett:) olly egyességre léptünk, hogy ha Nemes Erdélyországban azon fenekedő emberek szorittatnának, ne csak berohanásokat tartoztassák, hanem az elöl levő eröt hátulról is segitsék, következendő képen a szükség és alkalmatosság ugy hozván magával, Nemes Erdély Országában is minden Assistentiával legyenek: valamint ezt mind Halmágyon, mind Bánfi-Hunyadon a mi részünkrül levő Militia meg tselekedte; noha se egy se más helyen oda érkezésével azon vérengező ebmereket fel nem találhatta. Mellyeket addig is, mig a Felséges Helytartó Tanácstól bövebb rendelést vehetek, Nagyságtoknak Kehyelmeteknek jelentvén, egész tisztelettel maradok Nagyságtoknak Kegyelmeteknek alázatos engedelmes szolgája Beöthy János, m. p., Bihar vármegyei Vice Ispány.

Nagyvárad, 30 9-bris 1784.

Adresa: Inclytae Tabulae Continuae Comitatus Mediocris Szolnok cum Kraszna et Kövár uniti Zilahini á Vice Comite Bihariensi.

Ex Officio. Praes. 11-X-bris 1784. Die eadem in Tabula lectae.

Traducerea: Inainte de a fi sosit aici scrisoarea Măriilor și Domniilor Voastre trimisă în ziua de 25 a acestei luni către comitatul acesta al Bihorului, a fost rugat comitatul nostru și de către nobilul comitat al Clujului, ca să ne păzim de năvala sângeroșilor Valahi de acum și

chiar să pornim cu nobilimea din comitatul nostru spre stârpirea lor şi cu puterile noastre să dăm ajutor sporind puterea nobilului comitat al Clujului. In clipa, când am desfăcut scrisoarea aceasta, îndată am făcut întrebare prin o ştafetă la înălţatul Consiliu Locotenenţial, că, deoarece în afară de cazul necesităţii extreme nu este îngăduit a ne înarma în ţară fără ştirea regelui, pentru dovedirea vecinătăţii frăţeşti şi chiar a datoriei noastre de nobili putea-vom oare împlini cererea nobilului comitat al Clujului, ca să se ridice şi nobilii de aici cu oaste? Indată ce vom primi aşa dar răspunsul înălţatului Consiliu locotenenţial, vă voiu face cunoscut Măriilor şi Domniilor voastre, că în acest comitat şi în nobilimea lui nimic nu va lipsi din ceea ce poate sluji spre arătarea vecinătăţii şi frăţiei noastre apropiate. In adevăr de mai înainte am ajuns cu armata (trimisă spre paza graniţelor noastre) la o astfel de înţelegere, că dacă acei oameni blestemaţi ar fi strâmtoraţi în ţara Ardealului, nu numai să oprească năvala lor, ci să dea ajutor şi trupelor înaintate, adecă cerând astfel trebuinţa şi oportunitatea, să fie cu toată asistenţa militară şi în nobila ţară a Ardealului; precum din partea noastră armata a şi urmat atât în Hălmagiu, cât şi la Huedin, cu toate că nici într'un loc, nici în celălalt ajunsă odată acolo, nu a putut găsi pe acei răsculaţi sângeroşi.

Acestea aducându-le la cunoştinţa Măriilor şi Domniilor voastre şi până voiu primi îndrumare mai amănunţită dela înălţatul Consiliu Locotenenţial, rămân cu toată cinstea al M. şi D-lor voastre.

Oradea-Mare 30.XI.1784

Servitor supus şi ascultător
Ioan Beöthy m. p.
Vice-Comitele comitatului Bihor.

X

Guvernul transilvan cere comitatelor informaţiuni cu privire la executarea ordinului din 8 Noemvrie 1784 pentru strângerea armelor dela ţărani.

2. XII. 1784

Sacrae Cesareo et Regiae Apostolicae Mattis, Archiducis Austr., M. Principis Transilvaniae et Siculorum Comitis I. Domini Domini Nostri Clementissimi nomine, Tabulae Comitatus Szolnok Mediocr. Kraszna et Kövár inter se uniti intimandum.

Inter reliquas, quae pro modernis tumultuantis Plebis circumstantiis abhinc sub 8-a mensis 9-mbris edicta sunt dispos(iti)ones, id quoque injunctum fuerat, ut per imminentem hyemem Arma a plebe rustica adimantur, et ad securum quendam locum deducantur. Hanc proinde

ordinationem R. Gubernium D. V-ris eo cum ulteriori mandato in memoriam revocandam esse duxit, ut quidem effectum provide procurare nullatenus intermittant, et de effectu quantocius ad R. Gubernium referant. E Reo M. Pptus Tranniae Gubernio. Cibinii, die 2-a Decembr. 1784. B. S. de Bruckenthal m. p., David Székely m. p., Adam Veress Secr. m. p. Cott. Szolnok Mediocr.

Adresa: 11.230. Tabulae Continuae Cottus Szolnok Mediocr. consignandum per Zilah, Sz. Cseh. Ex off(ici)o. Nro. 172-a. Praes. 11-a X-bris 1784. Die eodem in Tabula lectae.

XI

Funcţionarii comitatului Solnocul-interior şi Dobâca avizează pe cei din Solnocul-de-mijloc şi Crasna, că ei au dispus ca în părţile mai primejduite ale comitatului 60 nobili înarmaţi să stea de pază.

Inclyte Officiolatus! D-ni Nobis singulariter. Colendi!

4. XII. 1784

Lit(t)eras Inclyti Offlatus, Dispositionem Suam ad propellendas grassantium in nonnullis partibus Valachorum violentias factam nobiscum communicatas, debita officiositate percepimus, Siquidem autem nos etiam delectis in Gremio nostro ad capessenda... idoneis Nobilium & Oppidanis Personis dispositos Eosdem haberemus, ut tam contra tumultuantium Insolentias, quam aliorum quorum vis insultus, ipso quo necessitas exigerat momento insurgerent, Maloque imminenti resisterent, cum in finem in Parte Cottus Nostri Dobocensi, ex qua periculum magis imminere, arbitramur. 60 armatas nobilium personas continuo excubare ordinavimus, reliquis etiam omnibus ad dispellendam communem nobis perniciem paratis officiose J. Off-latum requirimus, ut quo celerius vires nostros conjungere possimus si circumstantiarum R.... postulaverit de emersuris semet... nos tempestive certos reddere haud gravetur. In reliquo debita Officiositate persistimus. Inclyti Offiolatus Obligatissimi servi officiales J. Cottus Szolnok Inter. cum Doboka Super. conjuncti.

Dees, 4-ta Decembr. 1784.

per Stephanum Vajna m. p. v. Notarium.

Adresa: Inclyto Officiolatui J. Cottus Szolnok Mediocris cum Kraszna, & Kövár uniti Dominis nobis singulariter colendis.

Ex. Off(ici)o. Zilah

Nro. 175-to. Praes. 11-a X-bris 1784. Die eodem in Tabula lectae.

XII

Scrisoarea lui Ştefan Pápai din Aiud despre felurite svonuri în legătură cu răscoala ţăranilor

Kedves Bátyám Uram! *23. XII. 1784*

Mind eddig örömest tettem relatioimat s mostanis éppen olyan örömest tselekedném aztat, de azt sajnálom, hogy bizonyosokat nem igen halhatunk, a melyek pedig most itt hirbe forognak e következendök (ha lehet mindenbe hinni a Katonáknak:) Kendeffi Jó(z)sef ur itten meg fordulván Vasárnap, midön jöne ki Szebenböl, azt mondá hogy a Gubernatort ab officio su(s)pendálták, és helyébe ujjat várnak; a commissioba rendelt Generalok meg érkeztek Dévára, kik látván ott a nagy pusztulást, vissza irták a Császárnak, hogy Erdéllybe nagyobb a tumultus mintsem az Udvar gondollya, rettenetesebb a pusztulás mint eleibe fel ment; 21-a p[re]sentis egy Adjutáns beszélli, hogy Abrud Bányára ujjonnan réá ütöttek a Tolvajok, de nagy károkra mivel az ott levö Comendáns, halván hiret a Tolvajoknak küldöt a Székelyekhez segittségért, kik Mosa kapitánysága alatt 600-an fel menvén hirtelen, midön a Tolvajok meg támadták volna az ottan Abrudon levö 150 Gyulaianust, körül vették a Tolvajokat, és egy lövéssel 76-at le löttek, denique ugy tsatáztak ottan a katonák, hogy 500 Tolvaj maradot a plattzon, 100 el szaladott de azok közülis a sebek miat több el hullot az uton 50-él. Székelly földiröl ismét inditottak volt ki 938 gyalog katonát de Somborrol vissza téritették öket, a lovasoknak is már el ment két parantsolattjok és a harmadikat várják egybelévén gyülve Markosfalvánál, ezek irántis instáltak a Székellyek hogy ne hozzák mind ki töllök a Militiát, mivel magokis félnek hogy valami szerentsétlenség éri, mivel jö szüntelen az hir, hogy Moldovába a Boérok, Oláhok hasonlólag feltámadtak és segittségért folyamadtak a Törökhez, ezen relatiót hozta egy székely Strása-Mester, ki ide érkezet 21-a Decembris innét indult Tövisre az elébbeni Strása-Mesternek hellyébe, ugyan ez hoza e szomoru hirt, mely már talán a hazába mindenüt közönséges, hogy Vásárhellyen Tiszt. Profess. Fogarasi Uram meg holt, kit is ö halva szemlélt a nyújtoztato padon 19-ma pr[e]sentis, minekutánna betegeskedett volna 14 napokig, és igy *extinctum est lumen Trans(ilva)niae*. Azis bizonyos, hogy a Tolvajokat fogdossák szüntelen és küldik le Fejérvárra, itt nálunk a tömlötzbe van 3 Muszka, én magam szemeimmel láttam öket sokszor mivel, minthogy magokat ártatlanok(na)k mondják, nintsenek nappal vason, hanem a kapu közt fenn vadnak, a katona Silbok vigyázása allat. A minapi relatiónak, mellyet félbe küldöttem volt, küldöm utolsó részét is ha késöre is.

Az Havason mik történnek, azokról semmit most bizonyosabbat nem irhatok, hanem hogy két Collegysta a Tolvajoktól meg szabadulván

most érkezet haza, ezek mit beszélnek igy tudhattya meg Bátyám Uram leg bizonyosobban, hogy azok közül az edjik Bene Uramnál most ez uttal Tordára megyen, azt hivassa magához Bátyám Uram, és irassa le mit beszéll.

A mely relatiot tett Bátyám Uram ez uttal igen kedves volt mindnyájunk(na)k, kivált ha igaz volna a Hora fiának elfogatása a meg irt mod szer(in)t, itten bizonyosan halljuk az Uraktól, hogy el fogták Kloskát is és vitték Fejér-Várra, azis bizonyos hogy az Oláhok a Magyarok el pusztittásának terminusául tették volt fel Karátson ejtszakáját, hogy minden Oláh ekkor az egész Hazába fel támadván ölje az Urakat s a magyarságot: De az Isten eszit veszté tanátsoknak és elébb ki ütötték magokat mintsem akartak volna magok is erröl is jo lészen examinalni az ott lévö foglyokat, mivel mi igy hallyuk. Az Erlangi Novellista igen szépen ir, meg lehet tudni Schellingtöl mivel neki jár ugy tudom. Azis bizonyos hogy töb relatioi közöt Bátyám Uramnak az igen kedves volt melybe Néném Asszonynak friss állapattyát jelenti, engedjen az mindenhato orvos Néném Asszonyak hoszszas betegsége után állando egéséget, engedjen hazánkba békeséget, hogy a békeségbe, folytathassuk mindnyájan hivatalos munkáinkat tsendesen, engedje meg az Isten, hogy ily nyomoruságos idöben is érjük el a mi Békességünk Fejedelmének születésének innepe napját békével, töltsük el idvességesen melyet midön szivemböl ohajtanék Bátyám Uramékkal edjütt minden atyafiaknak állandoul maradtam s

Bátyám Uramnak
N. Enyed 1784
23-ia Decembris

Alázatos attyafia szolgája
Pápai István m. p.

N.B. Meg mondhattya Bátyámuram Váradi Mihálly Urnak hogy 20-a presentis 9 és 10 ora tájba meg hala nállunk Csolnakossi Adam Ur, kit is 22-da este bevivénk a templomba fákjáknál, temetése lészen ujj esztendö második napján.

Traducerea: Iubite Domnule Frate! Până acum am făcut bucuros rapoartele mele şi tot aşa de bucuros le-aşi face şi acum, dar îmi pare rău, că nu prea putem auzi ştiri sigure, iar cari umblă acum pe aici, sunt următoarele (dacă se poate da întru toate crezământ catanelor): Domnul Iosif Kendeffi trecând pe aici Duminecă, după ce a plecat dela Sibiu, a spus că guvernatorul a fost ridicat din slujbă şi în locul lui aşteaptă pe altul; au sosit la Deva generalii numiţi în comisie, cari văzând prădăciunile mari de pe acolo, au scris împăratului că în Transilvania e tumultul mai mare decum crede Curtea (din Viena), e mai groaznică pustiirea decum i s'a dus vestea; la 21-a ale lunii curgătoare un Adjutant spune că tâlharii au atacat din nou Abrudul, dar spre marea lor pagubă, căci comandantul de-acolo prinzând

de veste, a trimis după ajutor la Secui, cari pornind repede sub comanda căpitanului Moşa în număr de 600, când tâlharii au atacat pe cei 150 de ostaşi din regimentul Gyulai, i-au împresurat pe tâlhari şi dintr'o împuşcătură au răpus 76 de inşi, în sfârşit aşa s'au luptat acolo ostaşii, încât 500 tâlhari au rămas morţi pe loc, 100 au fugit, dar şi dintre aceştia, fiind răniţi, au căzut pe drum mai mulţi de 50. Din ţinutul Secuilor au mai pornit 938 de pedeştri, dar dela Jimbor au fost trimişi înapoi şi călăraşilor li s'au dat două porunci şi o aşteaptă pe a treia, fiind adunaţi la Marcoş; şi pentru aceştia s'au rugat Secuii, să nu scoată din ţinutul lor miliţia, fiindcă şi ei se tem, să nu-i ajungă vreo nenorocire, deoarece necontenit soseşte ştirea că în Moldova s'au răsculat de asemenea Boierii şi Românii şi au cerut ajutor dela Turci. Ştirea aceasta a adus-o un strajameşter (subofiţer) secui, care a sosit aici la 21 Decemvrie, de aici a plecat la Teiuş în locul strajameşterului de mai înainte, tot el a adus trista ştire, care poate e răspândită pretutindeni în ţară, că la Târgul-Mureş a murit Cinstitul Profesor Domnul Fogarasi, pe care el l-a văzut întins pe laviţă în ziua de 19 ale lunii curgătoare, după ce bolise 14 zile, şi astfel *s'a stâns lumina Transilvaniei*. Este sigur, că pe tâlhari îi trimit mereu şi îi trimit la Alba-Iulia, aici la noi în temniţă sunt 3 Muscali, pe cari eu i-am văzut de multe ori cu ochii mei, fiindcă spunând că sunt nevinovaţi, nu-i ţin ziua în fiară, ci stau deasupra porţii sub paza ostaşilor. Trimit şi partea din urmă, fie chiar cu întârziere, a raportului din zilele trecute, pe care l-am trimes numai jumătate.

Despre cele întâmplate prin Munţi nu pot scrie nimic sigur decât doar că doi elevi ai Colegiului (din Aiud) scăpând din mâinile tâlharilor, au sosit acum acasă; ce spun ei, puteţi afla mai sigur, Domnule Frate, dacă pe unul dintre ei, care merge acum la Turda la Domnul Bene, îl veţi chema la Dv. şi veţi pune să scrie, ce spune el.

Ştirea, ce ne-aţi dat, Domnule Frate, a fost de astădată foarte plăcută pentru toţi, mai ales dacă ar fi adevărată prinderea lui Horia cel tânăr în felul, cum ne-aţi scris; pe aici se dă ca sigur din partea Domnilor, că l-au prins şi pe Cloşca şi l-au dus la Alba-Iulia, tot astfel e sigur, că Românii au pus ca termin pentru stângerea Ungurilor noaptea Crăciunului, ca răsculându-se atunci toţi Românii din patria aceasta să ucidă pe Domni şi Ungurimea: dar Dumnezeu a pierdut mintea sfatului lor şi i-a lăsat să atace mai repede de cum ar fi vrut chiar ei; şi despre aceasta ar fi bine să fie întrebaţi prizonierii de acolo, căci noi aşa auzim. Novelistul (gazetarul) din Erlang scrie foarte frumos, puteţi afla dela Schelling, căci lui îi vine gazeta, aşa ştiu. E sigur şi aceea că între alte ştiri ale Domnului Frate a fost foarte plăcută cea despre starea sănătăţii Mătuşei; să-i dea Atotputernicul Dumnezeu mătuşii, după boala îndelungată, sănătate statornică, să dea Dumnezeu pace în patria noastră, ca în pace să ne putem împlini cu toţii slujbele în linişte, să dea Dumnezeu ca şi în vremile acestea de suferinţă să ajungem cu pace ziua de serbare a Naşterii Principelui

păcii noastre şi s'o petrecem cu priinţă, ceea ce din inimă dorind Dv., cu toţi dimpreună ai familiei, am rămas

Al Domnului Frate supus servitor de aproape Ştefan Pápai m. p.

Aiud 1784, Decemvrie 23.

N.B. Puteţi spune, Domnul meu Frate, Domnului Mihail Váradi că în 20-a a lunii curgătoare pe la ceasurile 9-10 a murit la noi D. Adam Csolnakossi, pe care în seara zilii de 22 l-am dus cu facle în biserică, înmormântarea va fi a doua zi după anul nou.

* * *

[Fogarasi Pap József, versificator şi autor de scrieri filosofice, numit la 11.X.1784 de Iosif II profesor universitar; moartea l-a împiedicat însă a-şi ocupa catedra].

XIII

Guvernul transilvan comunică hotărîrea imperială cu privire la premiile acordate celor ce au dat ajutor la prinderea lui Horia, Cloşca şi Uibar Ursu

29. I. 1785

600. Sacrae Caesareo Regiae et Apostolicae Ma-ttis Archiducis Austriae Magni Principis Tran-nie & Siculorum C. D. D. nu Colendissimi Nomine Tabulae Continuae Comitatus Szolnok Mediocr. intimandum.

Dignata est Sacratissima Sua Re-a et Apostolica Majestas, septem Incolis Nagy Arannyasiensibus, qui praecipuos Tumultuationis Coriphaeos Hora & Kloska interceperunt, 600 aureos, obequitaturi Camerali Meltzer, qui eos incolas conduxit, 100 aureos titulo remunerationis clementissime resolvere, et simul memoratos septem Incolas Dominii Fiscalis Zalathnensis subditos e statu Iobbagionali b(eni)g(ni)ss(i)me eximere. Praeterea vero Archidiacono Iosepho Adamovits, cujus opera alter tumultuantium Coriphaeus Ujbár Ursz dictus per quosdam incolas Lupsaienses interceptus extitit, unam auream monetam et 30 aureos, praenotatis autem Incolis Lupsaiensibus 70 aureos in praemium clementissime impertiri. Quae Altissima Resolutio D. Vest. ea cum ordinatione intimatur, ut illam ad omnium quorum interest notitiam publicent. E. R. M. Principatus Transilvaniae Gubernio Cibinii Die 29 Jan. Anno D-ni 785.

B. S. de Bruckenthal m. p.; David Székely m. p.; B. Ant. Iosika m. p.

Adresa: 600. Tabulae Continuae Cottus Szolnok Mediocr. consignandum, Zilah. Ex Off(ici)o.

Praes. 12-a Febr. 1785. Lectae eodem. Nr. 491.

XIV

Raportul cancelariei aulice ungaro-transilvane — datat dela 30 Iunie 1785 — în chestia lămuririlor cerute de Impăratul Iosif II cu privire la nepublicarea patentei despre desfiinţarea iobăgiei.

30 Iunie 1785

Circulandum

Vortrag der H. T. Hof-Kanzley. Von 30-ten Juny 1785.

Die in Ansehung der Aufhebung des Jobagiats, dessen patentmässiger Kundmachung, und des Jedermann einzugestehenden freyen Besitzes und Eigentums besonders aber in Bezug auf die Untertanen in Siebenbürgen ergangene allerhöchste Entschliessung betrefend.

Diese mittelst allerhöchsten Handbillets von 24-ten May d: J: ergangene Verordnung beschränket sich auf folgende 3 Gegenstände:

1-mo. Dass bisnun an dic Aufhebung des Jobagiats, so wie es S: M: bereits angeordnet hatten, besonders aber in Siebenbürgen noch nicht vollzogen worden sey.

2-do. Dass diese Veranstaltung mittelst eines förmlichen Patents hätte zu jedermanns Wissenschaft schon längstens bekannt gemacht werden sollen, und bekannt zu machen wäre, endlich,

3-tio. Dass jedermann die vollkommene persönliche Freiheit in allen seinen Personalhandlungen, und zugleich das Eigentum seines Grund und Bodens dann Vermögens besize, hiemit auch mit solchen inter Liberos disponiren könne.

Was nun den 1-ten Punkt betrift, so zeige sich (laut ausweiss der Priorum sub N-ris 2458, 2739 et 4586) dass die diesfalls ergangenen allerhöchsten Befehle der allerhöchsten Absicht gemäss befolget, und deren Sinn um so weniger auch verfehlet worden wäre als die hiernach erlassene Expeditionen der allerhöchsten Einsicht unterzogen und von Ihro Majestät selbst gebnehmiget worden.

In Ansehung des 2-ten Punkts bemerket die Kanzley, dass zwar solcher durch die von ihr ad 1-um gemachten Erklärung, und durch die Beziehung auf jene Priora, worin gesagt wird, dass man E: M: allerhöchsten Befehl durch die hungarische Staathalterei und das Sieb: Gubernium zu jedermanns Wissen und Beobacht eingeleitet haben, zum Theil schon erlediget seyn, allein sie findet demohnerachtet hiebei nicht anzeigen zu müssen, dass in Hungarn und in Siebenbürgen die Patente nicht üblich wären, sondern dass jenes, was zur öffentlichen Bekanntmachung und Befolgung gelangen solle, bishero durch allerhöchste Reskripte den dirigirenden Landesstellen intimiret zu werden pflege, von welchen sodann die Publication mittelst eigener Circularien an alle Kreise veranstaltet, und von selben auf die Befolgungdes Publicati die nöthige Aufmerksamkeit getragen werde.

Sollten Ihro M: aber an dieser zu jedermanns Wissenschaft geschehenen Kundmachung im mindesten zweifeln, so kann nach ihrem Ermessen die Republication der ergangenen Befehle entweder ohneweiteres vorgenommen, oder aber solche in ein Rescript oder Patent zusammengezogen und durch die Landesstelle im Lande vertheilet werden, nur wünschte sie, dass diese Patente für Siebenbürgen bis zur zustandegebrachten und eben izo in Gang befindlichen Urbarial-Regulierung unterbleiben möchten, damit sie nicht bei dem ohnehin argwöhnischen Volke zu verschiedenen ungleichen Vermuthungen etwa Anlass geben und gewissermassen der Urbarial-Regulierung hinderlich seyn dürften.

Was endlich den 3-ten Punkt des allerhöchsten Handbillets, und zwar die Bewilligung der persönlichen Freiheit des Untertanns in allen seinen Handlungen und des Eigentums seines Grund und Bodens dann Vermögens, und die damit zu veranstalten habende freie Disposition inter Liberos betrift, so beziehet sich die Kanzley hierinfalls auf jene Ursachen, welche sie in ihrem unterm 18-ten Juny 1783 erstatteten Vortrag (vide P. 2458) sowohl aus denen Gesetzen als auch aus der Verfassung beider Länder E: M: aufgeführet hat, vermög welchen nämlich das Eigentum des Grund und Bodens nur dem König und durch selben dem Adel des Landes nebst besondern privilegirten Gemeinden vorbehalten seye, welchen aber sich solchen entweder mit ausgezeichneten Verdiensten, oder mit baarer Bezahlung titulo oneroso erworben hat, hiemit in seinem Besitze dieses stets ruhig genossenen Eigentums-Rechts ohne dem rechtlichen Wege, und ohne einer Vergütung nicht gestöret werden könne sie wiederholet überdies hier auch, dass das Eigentum oder Einkaufs-Recht der Sessional-Gründe den Untertanen in Hungarn un Siebenbürgen zu keinen wesentlichen Vortheil dienen könne, weil sie der Grundherr daselbst ohne Erlegung eines Einkaufgeldes dotieren müsse, und diese ihm dagegen nur nach Maasse der von der Herrschaft überkommenen Dotation die von dem Urbario ganz mässig bestimmten Dienste und Abgaben zu leisten haben. Woraus der hung.-siebenbürgische Untertan in Vergleich mit dem deutscherbländischen den Vortheil hat, dass er Grund und Boden zu seiner Wirtschaft unentgeltlich erhalte, und dessen ohnerachtet ohne rechtlicher Erkenntniss von dem Besitze desselben nicht abgestiftet werden könne, wogegen aber der deutscherbländische Untertan, wenn er sein liegendes Vermögen über 1/3-tel einschuldet, dennoch der Gefahr seines Einkaufs-Rechts verlustiget zu werden ausgesezet ist.

Auf solche Weise kann dahero das Eigentums-Recht in Bezug auf die Untertanen blos von ihren beweglichen Vermögen, und von dem Superaedificatis terrae als von angelegten Weingarten, Ausrottungen unfruchtbarer Gründe und andern derley industriosen Erwerbungen verstanden werden, weil sie solches anizo schon in vollem Masse besitzen, die Kanzley ist also der Meinung, dass nichts anders sonst zu veranlassen sey als allenfalls den Länderstellen anzubefehlen, diese

gesetzmässige Vorsicht genau vollziehen zu machen und den Untertan bei diesem seinen Eigenthumsrecht zu schützen.

Was weiteres die von E: M: anbefohlene persönliche Freihet des Untertans betrifft, so bemerket die Kanzley, dass es aus dem vorhergehenden leicht zu ersehen, wasgestalten derselbe auch diese Freiheit bishero genossen habe und sie noch itzo geniesse, sie glaubet jedoch, dass es weder dem Staat noch dem Unterthan einigen Nutzen bringen würde diese Freiheit auf das willkürliche Hin- und Herziehen zu erstrecken.

Nicht dem ersteren, weil dadurch eine Ungewissheit und Ungleichheit in Ansehung des Contributionalis, der Miliz-Verpflegung, der Landeskultur und anderer öffentlichen Anstalten folgen würde. Nicht auch dem zweyten, weil der in solcher Ungewissheit lebende Grundherr ihm weniger, als bishero geschehen, unterstüzen werden können.

Was endlich noch weiteres in Ansehung des Untertans und zwar dass selber mit seinem Vermögen künftighin inter Liberos disponiren dürfe angeordnet worden, so erinnert die Kanzley, dass derselbe itzo schon wirklich so viel verhältnissmässige Befugniss gesetzmässig besitze, als dem Grund-Besitzer und dem Edelmann selbst in Bezug auf die Disposition mit seinem Vermögen zustehe, da aber der Edelmann und Grundbesitzer mit seinem Avitical-Vermögen überhaupt, und auch inter Liberos nicht frey disponiren könne, sondern seine Kinder selben in gleiche Theile nachfolgen, ihm aber die Dispositions-Freiheit nur in betref seines selbst erworbenen Vermögens, es seye nach dem inter Liberos oder Extraneos zustehe, so kann auch der Untertan mit seinen von dem Grundherrn erlangten Constitutionalsession und Grundstücken nicht frey disponiren, sondern solche müssen unter seine Kinder nach der bestehenden ausdrücklichen Vorschrift gleich vertheilet werden, dagegen ihm aber freystehet sein Mobiliar- und Industrial-Vermögen nach Willkühr an wem immer zu überlassen.

Aus solchem Grunde also glaubte die Kanzley, dass es bei diesen bestehenden gesetzmässigen Vorkehrung noch fürohin verbleiben könnte.

Gleichwie die Bekanntmachung des höchsten Rescripts (R. 2458) nicht durch Patenten, sondern durch Obrigkeiten veranlasset worden ist, so kann man wohl vermuthen, dass zu Ohren des gemeinen Mannes nicht viel gekommen seyn mögte; ich glaube dahero dass um die Bauern ihrer Rechte zu verständigen, ordentliche gedruckte Patenten in allen landesüblichen Sprachen zu verfassen und der Höchsten Bestättigung baldest vorzulegen wären.

Um allen Zweydeutigkeiten auszuweichen wäre in dem Patent deutlich zu erklären, dass die Bauern ihren Obrigkeiten sowie diese dem König, und *nicht mehr*, Jobbagy seyn sollten: dass in Ansehung der *Freyzügigkeit* die Artikel 26—27 und 28 dann 29 und 30, anni 1547 *durchgehends* zu beobachten, und dem Patent wiederum einzuschalten sey. Wo

es unter anderem heisset: *Colonis vetus migrandi Libertas restituitur: nulla res magis florenti Ungariae nocuisse videatur quam oppressio Colonorum; quorum clamor ascendit jugiter ante conspectum Dei.* Wegen des *Eigenthums* müsse ebenfalls die Verordnung des Tripartiti part III, art. 29 et 30, welche den Bauern in unterschiedenen Fällen auch andere Erben als die Kinder einzusetzen gestattet, durch das Patent erneuert und *umständlich* republiciret werden: Solcherweis könnten keine Processe mehr de revindicanda libertate gedultet werden:

Endlich müsste die Urbarial-Einrichtung schleunigst beendiget und dabey auf den Artikel 16, de anno 1514 wo nur die *52-tägige* Roboth; wo nicht auf den Artikel 11 de anno 1553, wo die *40*-tägige jährliche Roboth bloss erlaubet ist, der nöthige Bedacht getragen werden.

Martini m. p.

Nach B. Martini. Resolutio Augusta:

Um den Bauern von den ihm zustehenden Gerechtsamen, desto sicherer zu unterrichten, so sind Meine diesfällige Anordnungen in ein ordentliches, in allen landesüblichen Sprachen, in Druck zu legendes Patent zu bringen, und dieses, wenn es noch vorher Meine Bestättigung erhalten hat, sodann allgemein bekannt zu machen.

Damit aber allen Zweydeutigkeiten um so gewisser vorgebogen werde, so muss unter andern auch ausdrücklich in diesem Patent erkläret werden: *a)* dass die Bauern auch nur *eben so* und *nicht mehr*, gegen ihre Obrigkeiten *Jobbagy* seyn sollen, als es die Obrigkeiten und die Edelleute gegen den König sind. *b)* In Ansehung der Freyzügigkeit ist sich auf die Anordnung der Artikel 26, 27, 28, 29 und 30, vom Jahre 1547 wörtlich zu beziehen und deren genaueste Beobachtung vorzuschreiben. *c)* Müssen wegen des Eigenthumes die Verordnungen des Tripartiti Parte III, art. 29 et 30, welche dem Bauern in unterschiedenen Fällen, auch andere Erben, als die Kinder, einzusetzen gestatten, in diesem Patent erneuert, und daher umständlich in demselben republiciret werden. Endlich *d)* Ist auch deutlich anzuführen, dass in Hinkunft keine Prozesse der revindicanda libertate mehr statt haben können.

Übrigens ist dem Gubernio die schleunigste Beendigung der Urbarial-Einrichtung nachdrücklich einzubinden, mit dem Beysatz, dass es in Ansehung der auszumessenden Robotstäge vorzüglich auf den Artikel 16 de a. 1514, dann Artikel 11, de a. 1553 den Bedacht nehmen solle.

XV.

Raportul contelui Antoniu Iankovics despre răscoala ţăranilor din Transilvania în 1784.

Sacratissima Caesareo Regia et Apostolica Majestas!

2754. 6 Iulie 1785.

Plebe in Transylvania cum principio mensis Novembris anni proxime transacti 1784. ad tumultum excitata et incendiis, caedibusque grassante statim ac fama hujus ad me pervenit, id mihi praecipue curae fuit, ne malum hoc ad Districtum Temessiensem in quo procuratio negotiorum mihi velut Commissario benigne demandata fuit et ex vicinitate, et ex Nationis conjunctione transeat.

Dispositis celeriter vigilibus ex provinciali populo lectis qui in Comitatibus Temessiensi et Krassoviensi, Marusii Rippam, limitesque observent, collatis dein cum Generale Koppenzoller consiliis, militumque Praesidio ad limites misso effectum est, ut et tumultuantes ab accessu intercluderentur, et omnis in populo Districtus Temesiensis motus anteverteretur.

Postquam de populationibus, quae in comitatum quoque Aradiensem propagatae sunt, partim a me, partim ab aliis Majestati Vestrae Sacratissimae demisse relatum est, dignata est Mattas Vestra Sacratissima sub dato 19-a Novembris anni 1784 clementer mandare, ut cum adjuncto mihi Generale Papilla incipiendo ad Marusium per loca, quae tumultuans plebs pervagata est, in Transylvaniam proficiscar; in originem inquiram demissam relationem et opinionem submittam.

Qua ratione benignum hoc mandatum et reliqva, qvae in hoc negotio accepi, expleverim, Matti Vrae Ssmae facta ad numeros actorum, quae omnia humillime una cum Elencho substerno, in margine provocatione, cum omni demissione referam.

Operationum initium Aradini. Accepto benigno mandato, quod paulo ante memoravi, illico comitatibus Aradiensi, Temessiensi, Torontalliensi, Krassoviensi scripsi,ut si quos tumultus reos comprehenderint, examinent, in secura custodia asservent, a judicio statario abstineant; idem Gubernio etiam Transylvanico in conformitate benigni Rescripti insinuavi, ne si supplicium de aliqvibus summeretur, difficilior sit originis investigatio; dein advocato Generale Papilla, me sine mora Vetero-Aradinum contuli, intellexi enim complures ibi captos detineri, et jam judicium de illis celebratum; hos igitur ipse audire volui, ut ita juxta benigni mandati praescriptum penes Marusium per vestigia procedentis tumultus eundo, ejus initia, causasque certius cognoscam, et operatione ibi inchoata, si forte ultro inqvietudo serperet, impediam.

Advenienti prima cura fuit, ut homines, qui seu motuum fovendorum causa, sive metu ad sylvas diffugerunt, ibique latitabant, revocentur, ne vel tumultum resuscitare, aut fovere possint, vel neccessitate pressi ad praedocinia delabantur. Igitur exmissi sunt Locumtenens Legionis Dimachorum Principis Würtenberg Baro Stetten, Iudex Nobilium Paulus Sztanislovics, Proto-Presbyter Graeci non Uniti Ritus Petrus Persity, ut publicata Amnystia, populum ad repetendas domos et tranqvilitatem, obseqviumque resummendum cohortentur, exponendo: propria commoda eos, qui ad obsequia redierint mansura, et graves poenas certissime secuturas interminando iis, qvi in futurum qva qva ratione tumultui immixti aut vagabundi comprehendentur.

Bono id successu factum, nam praeter ternos, reliqvi omnes domos suas repetierunt et ad obsequium reversi sunt.

Captivi jam antea qvidem per Comitatum auditi, et sententiae qvoqve de illis latae; sed qvia rem ad meum adventum integram servari disposui, nondum executioni data. Hos exaudivi, tum ut in vestigia qvaedam originis devenirem, tum ut meam tanto securius de sententiis opinionem depromere possem. De prima origine ibidem nihil certi cognoscere potui, sed ex fassionibus tum captivorum, tum eorum, qvi sponte rediverunt, id collegi, eos partim stulta credulitate, qvasi Majestatis Vestrae Ssmae imperium esset, ut in nobiles saeviant, eorumqve facultates diripiant, seductos, partim metu, qvem adventantes furibundi injecerunt, qvod nisi id fecerint, illis, rebusqve illorum vim inferre velint, impulsos, partim uti in rudi plebe fieri adsolet, aliorum exemplo in communionem facinoris abreptos esse.

Agnoverunt errorem, dum seu per exmissos, sive per me praesentibus exprobata sunt facinora expositumqve, qvam insane imperium Principis his turbis praetexatur; veniam petebant, obsequium pollicebantur, operas ad restauranda aedificia flammis consumpta, successive praestandas obtulerunt.

Delatum ad me fuerat Satelites Comitatus Aradiensis, et ipsos qvoqve Magistratuales occasione persequutionis et incaptivationis durius cum hominibus agere, eis injurias damnumqve inferre; prohibui hanc agendi rationem, damna injuriasqve investigare et reparari curavi.

De his omnibus, prout et de poenis quae illis qvi tumultui impliciti incendia praedationesque patrarunt, irrogandae videbantur, sub dato 10-ae et 13-ae X-bis 1784. humillima Relatio facta; examina et Comitatus sententia, meaqve opinio Matti Vrae Ssimae humillime submissa, et benigna qvoqve Resolutio subseqvuta est.

Transitus in Transilvaniam. Negotiis Aradini compositis cum benignum Mattis Vestrae Sacratissimae mandatum mihi per Comitem Cancellarium sub 29-a Novembris insinuatum et per Consilium qvoqve Regium *Locumtenentiale* communicatum, me in Transilvaniam ante alia omnia proficisci juberet, huc celeriter transivi.

Qvod ante ingressum in Transilvaniam, illud advenienti mihi inter praecipuas curas fuit, ut tumultu extincto, tranquillitas reducatur, dein vero sublatis qvantum fieri potest causis, qvae ex demandata mihi originis investigatione se ostendebant, eadem constabiliatur.

De exstinguendo tumultu dispositione. Cum tumultus hic temerario plebis ad societatem convolantis errore adauctus, quadruplici potissimum de causa perduraverit:

a) Qvod tumultuantibus tempestive et satis restitum non sit, virium in principio, quae multitudinis furori opponi debuissent, defectu.

b) Qvod Corriphaei, qvi populum concitabant, adhuc in libertate essent.

c) Quod plebs conscientia facinoris domum redire non audebat, et ideo partim necessitate, partim impetu ad praedandum impellebatur.

d) Qvod nobilibus ad sui defensionem consurgentibus, et in societates coeuntibus, mutua persequutione animi exasperabantur.

Igitur dispositiones factae, ut militibus qvaquaversum ordinatis, si populus oblata per Mattem Vestram Sacratissimam clementia, à vi non revocaretur, coerceatur; Corriphaei caeteriqve praedationibus insistenses comprehendantur; promissum est proemium, benigne resolutum iis qvi Corriphaeos ceperint. Amnystia per Majestatem Vram Ssmam clementer concessa et per Comitatus et per Clerum G. N. U. R. republicata, in qvo sane utilem operam, omnemqve conatum adhibuit Petrus Petrovics G. N. U. R. Eppus Aradiensis, Districtum Halmagyiensem in societate Supremi Vigiliarum Praefecti Stojanics peragrans, sed imprimis Gedeon Nikitics Transilvaniensis Eppus merito laude dignus, qvi ipsemet in persona loca tumultui implicita accessit atqve ita ad obsequium persvadebat et verbo et scripta adhortatione, et per Presbyteros populum de errore edocebat, ad amplectendam Mattis Vrae Ssmae Clementiam ad revocandam tranquillitatem, repetendas domos, obsequium praestandum serio admonebat. Intimatum praeterea est populo me a Matte Vestra Sacrma missum, paratumqve eos ab injuriis tueri, qvi in pace fuerint; qverelas eorum cognoscere et iis promptam medelam adferre.

Ad has publicationes et cohortationes multa redibant Possessiones veniam orantes et obseqvium pollicentes, qvarum exemplum mox reliqvae secutae sunt, eo qvod videbant tutum esse ad sua reditum.

Adjuvabat populi revocationem qvod nobiles, qvi in sui defensionem convenerunt, in conformitate benignorum Mattis Vrae Sacratissimae mandatorum ad sua reversi sint, eo pronius, qvia militiam jam sibi praesidio esse, et populum saniora amplecti consilia videbant.

Captivorum cognitio. Dum has dispositiones ad restituendam tranquillitatem facio, illico me ad cognoscendos captivos accinxi, tum ne illi qui forte minus nocentes, uti fieri in tumultu adsolet, comprehensi sunt, diutius cum qvadam offensione detineantur, tum

ut poenis pro demerito eorum, qvi rei comperti fuerint, dictatis, salubre ad continendos in obseqvio alios exemplum edatur.

Devae initium cognitionis factum: erant ducentis plures captivi, hi omnes adhibito interprete Friderico ab Eckhard, Officii Cameralis Monostoriensis in Districtu Temessiensi Rationum Magistro, qvem Mattas Vestra Ssma mihi indulgere dignata est, continuato per aliqvot dies opere, a me in examen vocati sunt.

Sub ipso examine captivos in tres classes distribui; ad *primam* relati sunt authores ducesqve tumultûs, item qvi alios ad societatem impulerunt, sacrilegia, incinerationes, caedesque patrarunt. Ad *secundam*, qui in praedationibus aderant, spolia participarunt, aut occultarunt. Ad *tertiam:* qui per alios velut fluctu qvodam in societatem, numerumqve tumultuantium abrepti sunt qvin ab ipsis sive caedes patratas, sive praedationes, aut injurias crudeliter exercitas eveniret.

Devae tertia classis captivi, 94 imputato in poenam carcere, antea de errore edocti, et demonstrata Mattis Vestrae Clementia, serio de tranqvillitae colenda, debito dominis obseqvio et superioritati paritione exhibenda admoniti, ad rem domesticam curandam dimissi sunt. De aliis dispositum a me: ut qvi ad 1-am classem pertinent coram Iudicio Comitatus actione fiscali conveniantur, ita tamen ne latae mortis sententiae executioni dentur, sed Matti Vestrae Sacrmae humillime substernantur; qvi autem in secunda classe censebuntur, arbitraria et corporis affictiva poena pro demerito irrogata, qvae tamen 60. baculos non excedat, puniti domum dimittantur

Idem a me Albae-Carolinae qvoqve factum circa captivos, ubi plures 400-tis fuerant; ex his 266. veluti ad 3-am classem relati dimissi sunt; de reliqvis, qvam paulo ante insinuavi, apud Comitatum Albensem dispositionem feci.

Erant in Comitatu Cibieniensi 50, in Colosiensi 8 captivi: hos Comitatibus examinandos juxta praescripta puncta et secundum memoratas classes judicandos commisi.

Habebantur inter captivos, qvi de vi mulieribus, virginibusqve nobilium illata accusabantur, qvi viduas innuptasqve postqvam ad Ritum Graecum non Unitum traduxerunt coacto matrimonio sibi junxerunt cum istorum praesentia continuas ex recordatione odiorum causas adlatura videbatur et praeterea manifesto offendiculo esset, de his id disposui ut poena arbitraria correcti, habita cum prima Legione valachica confiniaria vicinoque Districtu Banatico debita cointelligentia eo translocentur.

Qvae de judicandis captivis apud Comitatus ordinavi, peracta sunt. Comitatus Albensis retulit, se omnium causas cognovisse et mox sub dato 3-a Aprilis insinuat 25 ad mortem condemnatos, eorumqve processus medio Gubernii Regii Matti Vrae Sacrmae submissos.

Comitatus Hunyadiensis sub dato 25-a Aprilis significat negotium captivorum usque ad unicum terminatum qvem unum etiam ab eo tempore judicatum non dubito.

Hora et Kloska capti. Dum captivorum examinibus et tranqvillandae plebi intentus sum, Antesignani Hora et Kloska conductis et sub provida prudentiqve dispositione Vice-Colonelli Kray, exmissis exploratoribus magna solicitudine perqvisiti, die 27-a X-bris in Districtu Aranyos et sylvis Skerasett capti sunt, Albamqve Carolinam deducti; hos in praesentiam meam adduci jussi saepius in examen vocavi, ut ex iis qvaqva ratione originem tumultus hujus cognoscerem. Confrontati sunt cum complicibus testibusque, ut ipsi de malefactis suis convincerentur.

Circumducunt per loca destinata. Cum vero in populo spargeretur, veros Hora et Kloska interceptos non esse, verum semet subduxisse, et cum auxilio mox venturos rursumqve tumultum resuscitaturos, istud autem nutantes adhuc animos a stabili tranquillitate avocaret et justus esset metus, ne aliqvi malevoli sub nomine horum Antesignanorum populum concitent, iidem per loca in qvibus crudelitates et populationes exercebantur, circumducti fuerunt; tum ut populo hanc falsam opinionem conspectu sui eximant, tum ut exemplo, captorumque Antesignanorum ostentatione reliqvi in obseqvio contineantur; tum denique ut Authores suae ipsi crudelitatis vestigia videant et tanto magis ad agnoscendam sceleris sui gravitatem et magis sinceram fassionem adducantur.

Ut istud securius fiat, et majorem in animis spectantium impressionem faciat, die 28 Ianuarii, a Suprema Armorum Praefectura praesidium militare postulavi: apud Comitatus disposui, ut militiam per stationes per qvas eos ducendos designavi, necessariam provideant et de magistratu suo nonnullos exmittant, qvi militiam committentur. Quinta Februarii constituta erat, qva initium circumductionis factum, atqve ita Hora Kloskaqve per destinata loca populo ostentatus, Albam Carolinam ad carceres reductus est.

Krisan, tertius Antesignanus, capitur. Dum de circumducendis Antesignanis Hora Kloskaqve disponitur, Krisan qvoqve tertius ex Corriphaeis et praecipuus crudelitatum author, die 29-a Ianuarii perexmissos a Vice-Colonello Kray milites opera potissimum Kerpenyessiensis Popae Mojse, et 9 colonorum detectus, comprehensus est, ac 1-a Februarii Albam Carolinam deductus; statim examen ejus inchoatum, ideo hic cum reliqvis duobus circumductus non est.

Supplicium Coriphaeorum. Cognita Coriphaeorum causa investigatisqve actis, cum unanimi fere omnium reorum fassione et populi voce comprobatum fuisset, authores seditionis hujus Hora Kloskaqve fuisse, praecipuum autem ducem Krisan perditum hominem, cujus turba, qvam ducebat maximas acerbissimasque crudelitates exercebat: haec omnia malefacta cum per eos, qvi mandata ab Hora duobusqve ejus ducibus acceperunt, eis constanter in judicio objecta fuissent, judicavit commissio tum in poenam temerariae seditionis turbataeqve pacis et patratarum per eam crudelitatum, populationumqve, tum ut tristi exemplo alii simili ausu prohibeantur, rota frangendos et

corpora membratim per Comitatus spectaculo exponenda. Qvae sententia Matti Vrae Scrmae humillime submissa est.

Krisan se in carcere praefocat. Krisan meritum supplicium zona collo circumdata, eaqve ope lapidis contorta, atqve ita praefocata in carcere gula antevertit. Ut tamen populo de illo exemplum daretur, corpus per carnificem quadrifariam sextum et in quatuor partibus adpensum est; de neglectu vigiliarum, qvas captivis, omnibusque eorum actibus intentas esse oportebat, investigatio decreta est.

Reliquorum duorum supplicium in 28-am Februarii constitutum, qvod ut magis pererebrescat magisque valituro exemplo populum doceat, Comitatibus Hunyadiensi et Albensi scripsi, ut ex locis praesertim tumultui implicitis, ex quolibet tres adulti, tres iuvenes ad spectandum mittantur.

Igitur 28-a Febr. in magno populi concursu sententia per Fridericum ab Eckhard lingua hungarica, germanica valachicaqve promulgata, in effectum deducta est, primusque Kloska in conspectu Hora rota fractus, tum Hora eodem supplicio enectus est: dein dissecta malefactorum corpora, in locis per comissionem designatis, palo infixa, ut quis finis Coriphaeorum fuerit, doceant et alios a similibus coeptis deterreant.

Et Corriphaei et caeteri captivi sub militari custodia et vigilantia Alba-Carolinae tenebantur. Qvia Provincialis Status neqve securitati, neqve intertentioni eorum satis providere poterat; qui ex illis in aegritudinem inciderunt, in nosocomio militari curabantur; aegrorum curam Andreas Heller Legionis Oroszianae chyrurgus, captivorum inspectioncm Ungvary Ductor apud primam Phalangem Oroszianam habuit; penes tantam vinctorum copiam multas uterque ultra muneris sui rationem molestias et fatigia sensit: pro remuneratione ad me recurrit. Quodsi ex parte Provinciali forte laborum suorum compensationem non sunt consequuti, utrumqve clementi reflexione et mercede aliqua dignum censeo.

Mense Februario captus est quidam Popa Nikulaj, qvi a Coriphaeis in Valachiam pro subsidio petendo missus dicebatur; is qvam primum in Transilvaniam traductus est, statim sub ipsa contumacia de itinere suo factisqve examinabatur, postea rursum examini subjectus, sed nihil tunc ex fassione ejus erui potuit, an revera delegatus fuerit et qvid ad obtinenda auxilia egerit? Hunc me jam adversa valetudine oppresso, Comitatus porro examinandum et judicandum suscepit.

Antequam ex Transilvania excederem, a Locumtenente Török ex Legione Eqvestri Toscana interceptus est Triffun Steff alias Ferzalla, qvi etiam Corriphaeis accensendus venit, nam is ad Banatum tendebat, ut Valachos ad tumultum, qvem ab Hora inceptum, sed male continuatum jactabat, renovandum excitaret. De hoc, cum mihi facta fuisset per Militares relatio, Albam deductus est, ubi a Cottu causa illius cognita et Matti Vrae Sacratissimae submissa est.

Statim in principio ingressus mei in Transilvaniam et sub toto negotiorum cursu mutuae erant inter Dominos Terrestres et Rusticos qverelae; illi suorum caedes, facultatum dirreptionem qverebantur, subditorum obseqvium et debitas praestationes detrectantium, pervicaciam accusabant; ultionem et damnorum reparationem volebant. Rustici et a praesenti nobilium arma corripientium insectione; exactionibus qvas in alimentatione suppeditanda; reddentis spoliis, damnis resarciendis faciebant, liberari, et Dominorum arbitrio, qvos uti libuit operas aliasqve praestationes deposcere ajebant, legem praescribi orabant. Videbam nec restitui, nec firmari posse tranquillitatem, nisi dissidia haec componantur, igitur eo curas converti; et primum id adlaboravi, ut ea, qvae ex tumultu enata sunt mala, illumqve adhuc fovere videbantur, corrigam.

Scriptis circularibus exhortatus sum et serio praecepi ut pars utraqve a mutuis laesionibus desistat, ad tranquillitatem redeat, administrationem justitiae seposito omni partium studio receptura.

In conformitate benigni Mandati d-to 11-ae Ian. 1785, repetitis vicibus serio interdixi, ne ulla banderia foveantur sed Nobilitas depositis armis ad sua redeat, qvae vero ad rationem nobilium a contribuentibus exacta sunt alimenta consignentur, bonificentur et qvietantia submittantur.

Recessit Nobilitas ab armis, qvae pro alimentatione sive nobilibus, sive illis, qvi se ad asillum receperunt praestita sunt, eorum consignatio facta est.

Qvia subinde referebatur nobiles congressus celebrare, contumelioso praedonum nomine rusticos adpellare, in eos se asperos exhibere, haec qvoqve prohibui, ne ulla asperatio animos jam coire incipientes disjungeret.

Spoliorum perquisitio. Damnorum consignatio. Maximus Nobilitatis dolor erant direptae, incensaeqve facultates, multi enim ad summam egestatem redacti, viduae orphaniqve omni auxilio destituti suo repetebant, opem implorabant. Dolor iste nonnullos impellebat, ut violenter spolia perqvirerent, damna a Rusticis sibi reparari durius etiam exigerent.

Itaqve tum ad prohibendam omnem vim excessuumqve occasionem, tum ne aliena pro suis quispiam occupet, spoliorum collectionem privatis vetui, et ne a subditis damnorum reparatio, donec a Matte Vestra Sacratissima qvidpiam benigne definitum fuerit exigatur, prohibui. Ut tamen, qvod justum erat, res ablatae ad proprietarios qvaecunqve existerent et reperiri possent, redeant, mature disposui apud Comitatus, ut Comissarios praevie instructos exmittant, qui spolia perqvirant, ea consignent, ad manus suas recipiant. Si qui proprietarii se insinuaverint, eorum scriptas declarationes petant et ita omnia Tabulae continuae tradant, per qvam dein proprietariis inventa restituantur. Ut istud meliori cum successu fiat et omnes excessus, aut ex parte Rusticorum renitentia praecaveatur, cum Episcopo

Graeci Ritus non Uniti Gedeone Nikitics egi, ut pastorales ad populum expediat, qvibus cum ad restitutionem spoliorum qvae alioqvin nullo jure possunt retinere, in conscientia adhortet et stringat. Presbyteros Comissariis per Comitatus exmittendis adjungat: a militari qvoqve statu postulatum, ut ad obseqvium facilius obtinendum et vim omnem si qvae adtentaretur prohibendam, militaris officialis cum aliqvot militibus penes Comissarios politicos exeat. Eadem occasione arma qvoqve a Rusticis colligantur.

Et qvia a Comitatu Hunyadiensi insinuatum erat, tum a militibus pro praesidio missis, tum vel maxime a Confiniariis ex Valle Hatzeg spolia occasione tumultus accepta esse, in eo cum suprema Generali Armorum Praefectura actum coalitumqve, ut et Centuriae ex Legionibus missae, et Confiniarii in Valle Hatzeg per Officiales in praesentia Commissariorum politicorum perqvirantur spoliaqve ab eis recepta, Comissariis resignentur qvae etiam ex parte in effectum deducta sunt.

Manifestum interim est, qvod per haec exigua damnorum pars redierit, multa enim flammis consumpta et in tumultu ruinata sunt, multaqvae in manibus hominum erant ocultata; ac de his qvidem disposui adhuc discedens in Comitatibus Aradiensi, Temessiensi, Krassoviensi, ut qvaqva versus diligentissima cura adhibeatur, ut si qvis argentum, vestes, aut etiam pecora venderet, illico denuncietur et nisi legitimaverit unde haec sint, detineatur una cum rebus venui expositis, primo vere, dum Rates sallem devehentes per Marusium defluunt, pervestigentur, an aliqva in eis spolia non delitescant? Sed haec omnia sarcire non possunt damna, qvae ex ruina et vastatione aedificiorum, anonae aliarumqve rerum partim direptione, partim incendio enata sunt, ea propter ab ipso initio magnus erat confluxus instantium, qvi sibi subveniri enixe rogabant, damnorum compensationem postulabant; multi in eo dolore verbo quoque id exposcebant, ut plebs tumultuans per quam haec damna illata sunt, ad aedificationem ruinatarum domorum castellorumque, et ad compensationem damnorum stringatur. Studebam aegros animos componere, et in eo convincere, id potissimum ab eis peti, quod nec Iustitia omni ex parte admittit, nec conservandorum contribuentium studium; cum enim raptores, incentoresque designari certo non possint, et si possent etiam, eorum facultates ad compensanda damna non sufficiunt, universos sine discrimine ad id cogere Justitiae ex parte adversaretur, et populum alioquin suo malo exhaustum publicis oneribus ferendis imparem redderet.

Hortabar, ut se tranqvillent et sicut in fatalibus casibus fieri necesse est, semet erigere studeant.

Damna, suique ruinam deplorantes, invocati sunt, ut a clementia Mattis Vrae Ssmae auxilium ad restabiliendas res suas supplices exorent, cum certum sit multos ita in egestatem redactos, ut suis viribus se erigere non possint et contribuentes, qvi scelere suo enervati

sunt, non redituros facile ad statum res suas curandi, si Domini eorum qvi eis sensim succurrere deberent, in ruina permanserint.

Dum spoliorum pervestigationem praecepi, una consignatio damnorum per Comissarios facta; orphani et viduae conscriptae. Comitatus Aradiensis jam in ipso principio, dum ibi operabar, dein Colosiensis, Albensis submiserunt, Hunyadiensem ad Mattem Vestram Sacratissimam de damnis suppliciter recurrisse ex litteris Administratoris intelligo.

Querela rusticorum. Sicut Domini Terrestres de praedationibus, crudelitate, damnis in hoc tumultu per subditos patratis, de eorum in praestandis obseqviis renitentia, et omnis servitutis excutiendae studio qverebantur, ita vicissim copiosae erant Rusticorum qverelae, tum de injuriis vexationibusqve, qvas a Dominis sub hoc etiam tumultu perferrent tum vel maxime de oneribus, qvibus nulla lege arbitrio Dominorum subjicerentur. Ad tranqvillitatem plene restituendam eamqve confirmandam, necessarium erat his qverelis remedium qvaerere. Principio instantias nonnullas ad Comitatus prout venerunt, investigandas, aut proponenda medela misi, postea cum copiosae adferentur, eas in puncta reduxi, ad classes divisi et Comitatibus transmisi cum iis dispositionibus, ut cum qverelae ad haec capita potissimum revocentur, nempe: ad injurias partim ut tumultus hujus seqvelam, partim alios occurentes ad abusus; excessus urbariales et Justitiae denegationem; injuria omnes uti jam praescriptum prohibeantur; abusus pro sublatis declarentur; excessus urbariales corrigantur et in futurum urbarii observatio strenue adurgeatur, Justitia qvo celerius et exacte administretur.

Instantiae ad haec potissimum puncta revocantur:

1. Quod compensatio damnorum a Rusticis petatur et spolia violenter, ac cum multis insectationibus exigantis. Ordinati sunt Commisarii, de qvibus superius demisse retuli ad spolia conqvirenda resqve ablatas repetendas, ne qvis arbitrio suo a populo spolia legat damna repetat.

2. Victualia comeatusque tum Militiae, tum Nobilibus suppeditata non bonificentur, neqve in illis, qvae pro Militia in populum ejectantur, debita proportio observetur.

Eorum, qvae nobilibus data sunt bonificatio, uti superius demisse insinuavi, ordinata est. De Militari intertentione Comitatibus injunxi, ut in repartitione virium et aeqvitatis rationem observent, et omnia qvae Rusticus praestat, ad contributionem acceptentur.

3. a nobilibus dominisqve terestribus contumelioso praedonum nomine adpellentur.

Et antea, et hac oportunitate hortabar serioqve monebam, ut ab omnibus dictis, qvae animos excitare possent, nobiles abstineant.

4. Executores populum exactionibus premant.

Qvae de Executorum obtingentia in regulamento praescribuntur, observanda disposui, ut nec illi plus petere possint, nec populus dare debeat.

5. Excessivis, nullaqve Lege, sed juxta lubitum postulatis laboribus, aliisqve praestationibus graventur.

a) Robottae a singulis in eadem domo degentibus, ac si qvilibet solus esset, hebdomadatim qvater, imo etiam tota hebdomada exigantur, et dum viri foris laborant, mulieres penes curias operas praestare debeant, dies qvoqve festi immunes non sint.

b) Mulieres fila ducere debeant et ideo si qvae non satis tenuiter sciunt nere, alias pretio conducant.

c) Pro uxoribus taxam 34 xr imo etiam unius floreni solvant.

d) Fruges ex Hungaria 70 vel 80 curribus suppeditatis Possessio advehere debeat, et si pecora intereant, nulla bonificatio praestetur.

e) In nonnullis bonis Possessio a Domino Terrestri vinum ad 25 florenorum valorem accipere, vel si id nolit 25 f-nos pendere obligentur.

f) Ad aedificia dominalia gratuito materialia devehant.

g) Pruna Domino Terrestri dare debeant statuto pro 30 mensuris seu pintis 6. xr-orum pretio.

h) Avenae 50. et 60. cubuli a Possesione exigantur, pretio 9. xr pro qvadrante defixo.

i) Laciniae, vel si ea desunt, tela pro mola papiri a qvavis domo administretur.

k) Nonnulli pro festis natalitiis gallinam, pro paschate costas suillas, vel 17 xr dare, alii festo Georgii pingvem agnum, in Paschate et Nativitate gallinam et 10 ova, aestate duos gallos galinaceos duas metretas avenae, 200 limaces, duas occas avellanarum nucum adferre Domino cogantur.

l) Rusticus vinum dominale absqve mercede educillare et, si vinum corrumpitur, illud solvere cogatur.

m) Rustici remotius a dominis suis positi, pro indultu morae, qvod taxa inter festa natalitia et Pascha ab eis non exigatur 1000 palos ad vineas conficere et advehere gratuito debeant.

n) Vicini et in loco curiae degentes Rustici unum bovem saginatu in natalitiis festis, alium in Paschate adducere obligentur, qvem Dominus qvanti placet persolvit.

o) Antea a Sabellicis 10-mus nunc 5-mus desumatur, et si Domino non placent a singulo Sabellico 17 xr exigantur, à 10 ovibus, ovis cum agno pro decima accipiatur.

p) Moriente colono, substantia per Dominum occupetur, et proles ad domum dominalem sub titulo educationis ad servitia accipiantur, sed postqvam aetatem debitam attingunt, elocantur et nihil eis ex paterna substantia reddatur.

6. Liberae conditionis homines ad subditelam per Dominnos Terrestres adigantur.

7. Piscatio non nunqvam admittatur qvidem sed tunc ex duobus piscibus unus pro Domino accipiatur.

8. Agri et prata fundique Rusticorum pro arbitrio per Dominum occupentur.

9. Nautae et Inquilini licet fundos non habeant, illi contributioni magnae, hi taxa 4 florenis 30 xr. subjiciantur.
10. Ab arendatoribus bonorum premantur et exsugantur.
11. Qvod super instantiis Matti Vrae Sacrmae datis, Resolutiones non obtineant.
12. Etiamsi bonificationes a Gubernio, vel Tabula continua adjudicentur, effectus non consequatur.
13. a Magistratualibus saepe cum Dominis Terrestribus sentientibus divexentur, res eorum occupentur.
14. Invalidi qvamvis fundus non possideant, oneribus subjiciantur.
15. Viduae, qvarum mariti supplicio affecti, vel in tumultu caesi sunt, cogantur ad persolvendam contributionem.

Has qverelas uti humillime insinuavi ad abusus, excessus et denegatam justitiae administrationem revocavi. Qvid qvid Urbario, benignisqve Resolutionibus Rustico praestandum non imponitur qvalia sunt sub c. e. f. g. h. i. k. l. m. n. velut abusus serio interdixi, et ne unqvam exigantur Comi atibus vigilantiam imposui: eo fine Regulationem Anno 1769. de prestationibus Rusticorum editam publicari curavi cum ea declaratione, qvid qvid ibi non continentur, nec exigi per Dominos posse, nec a Rusticis praestari debere donec per Mattem Vram Ssmam aliud Urbarium benigne praescriptum fuerit. De excessibus urbarialibus qvales sunt sub a. d. o. Nr. 7. disposui, ut corrigantur et pro futuro vigilantia adhibeatur, ne Urbarium excedatur.

Circa injurias sub p. N-rs 6. 8. 12. celerem cognitionem et Iustitiae administrationem disposui. De 9, 14, et 15, apud Comitatus ordinavi, ut in ejectanda contributione proportionem observent et ne illi, qvi eximi debent, contributioni subjiciantur.

Qverelas sub Nr. 13. contra magistratuales positas severe investigari jussi, illudqve magnopere commendavi, ut magistratuales moderationem et Justitiam in omnibus actionibus suis observent. De 11-o Gubernium Regium interpellavi, ubi benignae Resolutiones de instantiis Matti Vestrae Sacratissimae datis editae adhorescant? cum id praecipuam dissidentiam excitare possit, si populus existimet, ea sibi a Magistratu occultari, qvae per Mattem Vram Ssmam decernuntur.

Comitatus ad nonnulla qverelarum objecta responderunt informationesqve submiserunt, uti Hunyadiensis informat falsum id esse, qvod diebus festis ad operas adigantur, sed Valachos veteri errore diem Iovis et Veneris pro festis habere, interim ipsos qvoqve colonos rogare, ut cum sibi laborare non audeant, tunc Domino laborent, de qvo vulgi errore Comitatibus scripsi, ut in conformitate benigni Regulamenti Nationis Illyricae nullos alios, qvam ibi stabilitos festos dies admittant et vigilantiam adhibeant, ne privati dies festi celebrentur, ne labores certis diebus, qvibus falsa opinione populi pro mercede laborare non licet, sed pro cibi potusqve remuneratione, praestari permittantur. Idem Hunyadiensis scribit, nobiles domibus suis expulsos, et se in tuta ricipientes, cum vitae mediis destituantur,

erga qvietantias a Rusticis victualia accipere, sed alioqvin superius humillime retuli, qvae Nobilitas sive ad arma convenient, sive se subtrahens accepit, horum intuitu jam clementer dispositum esse. Comitatus Colosiensis, Hunyadiensis, Albensis significarunt urbariales dispositiones republicatas, dispositum apud Magistratuales, ut excessus corrigantur, in futurum praecaveantur. Singillativae de Instantiis, qvas Comitatibus pro investigatione misi, relationes mihi factae non sunt, sed post abitum meum, uti disposui, ad Gubernium Regium missas esse non dubito, et qvia benigna Mattis Vestrae Sacrmae Resolutio sub dato 11-a Ianuarii Comitatibus Urbarii introductionem et regulationem praecipit, in hac eos adlaborare persvasum habeo. His rebus factum, ut revocatione populi ad gratiam tumultuantium efficaci perseqvutione, Corriphaeorum interceptione et supplicio, justa plebis ab oppressionibus tutela, populus ad pacem compositus et tranquillitas restituta sit.

Origo causaeque tumultus. Inter hos omnes labores semper in id intentus fui, ut originem verasqve tumultus causas detegere possim, id enim imprimis a Matte Vestra Sacratissima mihi sub 19. Novembris benigne praescriptum fuit, qvo debita remedia ad stabiliendam tranquillitatem praecavendaqve in futurum similia mala cognitis causis praescribi qveant. Ideo relationes a Comitatibus de origine progressuqve tumultus petii, qvae mihi ab Hunyadiensi, Albensi, Colosiensi missae:

Accepi alias qvoqve, qvae mihi ultro suppeditatae sunt. In examinibus captivorum ad id praecipue adverti et ita qvaestiones instruxi, ut initia, causasqve mali hujus pernoscerem. Qvae ex his cognovi, Majestati Vrae Ssmae cum omni fide et demissione referam et qvae in futurum utilia mihi videntur, proponam.

Inquietudo subditorum Zalathnensium. Ex relatione Fiscalis Cameralis patet et publica qvoqve notitia constat: Anno jam 1782. in Dominio Camerali Zalathna varias subditorum fuisse qverelas easqve in motum erupisse, qvod educillum in parte Dominii, cujus fructum pluribus annis subditi modico censu reluebant, arendatoribus datum sit; unde inqvieti aliqvi arendatorum vasa perfregerunt.

Inqvietudo Zalathnensium subditorum, qverelis continuo accumulatis inter investigationes perduravit: freqventes ad Mattem Vestram facti sunt recursus. Hora cum populo persuasisset, se causam ejus agere velle, Viennam profectus est, inde redux cum plebem non tantum Dominii Zalathna, sed privatorum etiam Dominorum concitatam et ob servitutes nimias dureqve exactas, male contentam, reperisset spargebat mandata a Matte Vra, qvibus populus a servitute eximitur, edita esse, et his nobiles adversari, ostendebatque Supplicem Libellum, cui cum illa benigna Resolutio inscripta fuisset, ut qvi diffugerunt donec res cognoscatur, in libertate relingvantur, is in valachico sermone ita scripto promulgari curavit, ut Rustici liberi sint. Hac fama inter plebem divulgata ad diem 28-am 8-bris ad Mestaken

convocatus est populus pro mandatis qvae Hora adtulisset audiendis, ubi ante templum id publicatum, ut qvi se potius a servitute eximi volunt, qvam Dominis Terrestribus adhorrere, Albam Carolinam pro armis petendis accipiendisqve proficiscantur. Copiosus populus in societatem coivit et Albam versus ibat: re hac audita, dum ad Kurety noctem agunt, exmissi sunt Magistratuales cum 4 militibus pro intercipiendo Corriphaeo, populoqve reprimendo; captus qvidem Corriphaeus, sed illius sermone excitatus populus caedem Magistratualium patravit, milites graviter verberavit. Ita errumpente in vim conspiratione animisqve exasperatis et conscientia qvoqve patratae caedis obduratis, populationes caedesqve late divagari coeperunt. Conformes sunt in hoc initio relationes et ab ipsis qvoqve tumultuantibus, confirmantur, uberius vero id a Comitatu Hunyadiensi describitur.

Causa 1-ma. Ex hoc adparet primum tumultus fomitem fuisse oppressiones, qvas ab officialibus dominalibus, cameralibus Dominisqve Terrestribus se perpeti subditi qverebantur.

Causa 2-da. Conscriptio ad militiam. Animavit comitatam inqvietamque plebem conscriptio militaris cum enim Rustici et integrae Possessiones, ut se a Dominorum jure et obseqvio eximant, ad militiam transire vellent, et ideo Albam Carolinam et ad Hatzeg convolarent, ibi a Comissario Bellico, hic a Vice-Colonello Karp conscribebantur.

Credo ego qvidem eis insinuatum esse, qvod id a Mattis Vrae Sacrmae benigno nutu pendeat, an militari jurisdictioni adjungendi sint? et obsequium erga Dominos eis comendatum esse, sed rudis plebs per ipsam conscriptionem se militarem effici confidebat. Relatio Oculistae Molnar mihi per Comitem Cancellarium jussu Mattis Vestrae Ssmae missa et per Gubernium qvoqve per qvod is ad inqvietos exmissus est, communicata (qvae utraqve prout germanice expressa est, ab originali, valachico per Interpretem Eckhard in germanicum verso, in aliqvibus punctis differt) clare perhibet, ipsos tumultantes, qvamvis sponte sua se Albam Carolinam militiae amplectendae causa ivisse dicant, referre, qvod ex occasione armorum Alba Carolinae petendorum, qvod eis obstitum sit, in tumultum proruperint.

Comitatus qvidem Hunyadiensis adductis documentis comprobare studet qvod occasione conscriptionis spe armorum obtinendorum alebantur, praesertim a Vice-Colonello Karp, et qvod ne tunc qvidem dum ante erumpentem tumultum per Comitatum insinuatum fuisset, ex conscriptione militari enasci tantam inqvietudinem populi, ut obseqvium Dominis aperte deneget, vim minetur, et ideo ex mutua Gubernii et Armorum Praefecturae coalitione dispositum fuisset, ut per officiales militares et magistratuales populus per possessiones edoceatur. Conscriptionem hanc non Mattis Vrae Ssmae voluntate factam esse, ne tunc inqvam promulgatio debite facta sit.

De Vice-Colonello Karp id plane evincere contendit Comitatus Hunyadiensis, qvod non solum spe obtinendae militiae aluerit concurrentes,

sed contra Dominos Terrestres locutus sit et concitaverit, id certum est: qvod instantias contra Dominos Terrestres acceptaverit, sunt enim medio supremae Generalis Armorum Praefecturae Gubernio missae, et ab hoc investigatio disposita.

Tertia causa, quod ex parte Gubernii tempestive efficaces dispositiones ad inquietudines sopiendas factae non sunt. Inqvietudines Zalathnensium Gubernio cognitae erant; instantiae pro complanatione missae: res per longum tempus agebatur. Dum malum hoc clam ultro serpere et populus apertius de executiendo obseqvio coqvi coepit, Comitatus Hunyadiensis tempestive, nimirum 19-a Augusti Gubernio insinuavit, qvi in populo sint sermones et qvae molimina fiant. Rogavit ad coercendam plebem qvatuor Centurias: subinde cum magna expressione scripsit non se exaggerare qvidqvam, sed rem veram referre: vim apertam a populo parari, qvam ingentia mala conseqventur: ad instantias qvas Armorum Praefecturae Vice-Collonellus Karp, haec vero Gubernio misit et Gubernium investigandas complanandasqve, ne populo qverulandi occasio detur, disposuit, responsum: Qverelis his praetexi tantum Dominorum Terrestrium injurias duramqve agendi rationem, nam ut ex relatione Magistratualium, qvi ad qverelas inqvirendas missi sunt, evenit eas non probari, qvemadmodum Gubernium ipsum in Rescripto ad submissas investigationes dato agnovit; Rusticos id qvaerere, ut jugum Dominorum excutiant et jam manifeste id loqvi, si intra breve tempus militares facti et in libertatem positi non fuerint, se id vi qvaesituros. Rogatum iterum: ut conscriptio militaris prohibeatur, populo error eximatur, pro praesidio qvatuor Centuriae peditum, duae Cohortes Eqvitum mittantur. Promissum fuit praesidium et de hoc cum Armorum Praefectura jam coalitum fuisse, Rescriptum Gubernii docet, interea praesidium nullum missum: de publicatione ad populum ab errore avocandum et in obseqvio tenendum per Officiales facta Supremus Comes Comitatus Hunyadiensis, qvi ipsemet in aliqvot locis intererat, significavit Gubernio, Officiales non declarare conscriptionem militarem Mattis Vestrae Sacrmae voluntate factam non esse, sed id solum promulgare, qvod a benigna Resolutione praestolari debeat, ei interea obseqvium erga Dominos Terestres et Magistratuales commendare, atqve hunc modum non modo populum non avocare ab erronea opinione, sed potius confirmare. Interea Gubernator exmisit Secretarium Koszta qvi tacite investiget et instantias et qvomodo populus comparatus sit? Ad hujus relationem scriptum Comitatui populum jam tranqvillatum esse; rescriptum hoc datum post medium Octobrem; et dum his plus qvam bimestre protrahitur, tumultus in Comitatu nullo praesidio firmato erupit et libere grassatus est. Intra spatium plus qvam bimestre et potuissent et debuissent efficaces fieri dispositiones, qvibus tumultus antevertatur, praesidium vi, si erumperet, opponendum paretur: debuisset de his primis motibus et praeparationibus Majestas Vra Sacratissima tempestive

edoceri: qvia populares motus qvamcunqve tenues, nisi mature componantur, in flammam crescunt.

4-ta causa: plebis ruditas. Ad conspirationem et tumultum perducta est plebs vana spe fictis per Corriphaeos policitationibus et stulta credulitate: fervente jam seditione populationibusqve, indiscretus qvoqve Religionis zelus partes suas habebat; evenit enim ex actis, in ignobiles etiam, qvi Ritum Graecum non sequebantur, saevitum esse: homines coactos eum amplecti; rebaptisatos esse; templis Reformatorum cruces impositas: unde manifestum est, ruditatem magnam esse causam, qvod populus Valachicus tam facile ad tumultum adductus sit.

Propagati tumultus causa, quod statim et serio restitum non sit. Defectus tempestivae et efficacis praecautionis uti hucusqve insinuatum, dein qvod militia non statim tumultantibus opposita sit, in causa erant, qvod seditio latius propagata et multorum in falsa opinione: licere sibi saevire, per id, qvod non resisteretur, confirmatorum, accessione aucta, caedibus, incendiisqve grassata sit. Qvod militia, dum in principio adversus tumultuantes venit, vires suas furentibus omni cum conatu non objecerit, imo qvod non nulli participes praedarum fuerint, exempla in relationibus adducuntur.

Furore plebis liberius saeviente et nobiles ad sui defensionem arma corripuerunt et militia, qvae jam ipsa qvoqve impetebatur, vim adhibere debuit, unde magna strages consecuta est. Ita qvae in principio exigua manu, si serio actum fuisset, reprimi et componi potuit turba, post plurrima damna illata et abominandas crudelitates exercitas plurium interitu sopiri debuit.

Remedia pro futuro ponenda. Causis et origine mali pervestigata, ne simile qvid ex pari fonte deinceps eveniat, et ut tranqvillitas constabiliatur, seqvenda remedia utilia fore humillime censeo:

Cum Rustici tumultui suo nimia onera praestationesqve, qvas Dominis Terestribus debent, et qvae ab illis arbitrarie exigentur, proponant, Urbarium qvoad omnia objecta in toto Principatu benigne praescribendum et publicandum censeo in qvo:

a) Definiatur, qvantum fundorum colono integrae, mediae, qvartae, octavae sessionis dandum.

b) Ut securitati fundi contributionalis prospiciatur et industria coloni magis excitetur, fundi sessioni admensi nisi casu Legis deposcente, aut facta aeqvivalentis excisione, non avellantur.

c) Abusus, qvi comperti sunt vigere, aboleantur et praestationes relate ad dotationem in omni genere exactissime definiantur; et si non nullae ex veteri usu vel praescripto valde graves erant, uti qvatuor dies manuales in hebdomada onerosi videntur, diminuantur.

2. Huic Urbario se tum Domini, tum Rustici accomodare obligentur iis positis Legibus, qvibus experiantur Mattis Vrae Sacrmae voluntatem esse, ut praescriptum Urbarium parte ex utraqve exacte

observetur. Contractus per qvos ab Urbario receditur, non admittantur nisi coram magistratuali initi, et per Cotmitatum cum bilance, qvae exhibeat, qvod Contractus Urbario gravior non sit, Gubernio Regio transmissi, ibiqve adprobati fuerint.

Ut Urbarii exactior observatio procuretur, qverelae Rusticorum de transgressione Urbarii qverulantium sine mora investigentur et bonificatio impendatur. Urbariales investigationes qvovis anno per Comitatum fiant, Gubernio submittantur. Caetera qvoqve Iustitia reccurentibus prompte et exacte administretur.

3. Incitamento erat et id, qvod Possessiones et Coloni ad militare transire volentes conscripti sint.

Interdicatur Militaribus, ne Possessiones et Colonos ad Militare transire volentes conscribant, nisi id a Sua Maiestate praeceptum fuerit. Majestas Vestra Sacrma optime novit, an confinia augere et novo populo supplere ratio status publici deposcat? et tunc a Matte Vestra Sacratissima pendet, qva ratione id instituendum; si qvi sine benigna dispositione arma suo arbitratu assumere volunt et ut tales ab Officialibus conscribantur, tranqvillitatem internam turbant, ideo mea demissa opinio est: interdicendum esse, ne seu Generales, seu Comissarii, aut qvicunqves Officiales Possessiones vel Colonos ad confinia transire volentes, nisi Mattis Vrae Ssmae benignum mandatum publice notum fuerit, sub gravi onere responsionis conscribere audeant; edito autem a Matte Vestra Sacrma de simili conscriptione benigne mandato, ea cum concursu status politici peragatur.

Sicut autem haec benigna dispositio in Transilvania praesertim et Banatu necessaria videtur, ita id qvoqve: ut si qvi se clam ad statum militarem insinuarent, id illico Officialis medio superiorum suorum statui politico notificare obligetur.

Separetur jurisdictio militaris a provinciali. Ex diversitate jurisdictionis facile ad inqvietudines delabuntur Rustici eoqvod in eadem Possessione pars ad militarem, pars ad politicam jurisdictionem spectet, et qvod militares pagi provincialibus intermixti sint; id circo utile fore demisse censeo, si provincialis Jurisdictio a militari exacte separata et ea inviatio facta fuerit, ne militaris in civilem, aut civilis Jurisdictio in militarem se immittat, involatione et enim hac, et incolae facile perturbantur et Jurisdictionis convulsio seqvi potest.

Militia, quando a Comitatu postulatur, assistat. Ne tumultus, si qvis aliqvando oriretur, longius serpat, militiae ea mandata danda esse videntur, ut si Comitatus auxilium postulet, proximus Superior Officialis efficaciter juxta postulatum Comitatus, si periculum exposcit, altiorum dispositione assistere teneatur, onere responsionis Comitatui incumbente.

Scholarum Nationalium Institutio. Ruditas et crassa moralitatis ignorantia in causa est, qvod populus valachicus ita ad scelera pronus sit, facile ad praedandum excitetur: obseqvium detrectet, non mirum autem in Transylvania hunc populum rudem esse. Scholae non sunt,

nisi paucae, qvas qvaestores pro suis prolibus sustinent; igitur ignarus est clerus et multo magis ignarus est populos, eapropter demisse censeo Scholas Nationales instituendas et aliqvod Seminarium pro Clero G. R. N. U. formandum.

Dispersae domus contrahendae et ita pagi regulandi. Qvod facile inter se conspirent et minus observari possint, occasionem praebet dispersatio domorum, nam hic Possesiones ita constructae sunt, praesertim in montibus, ut una domus ab altera longe sejungatur; igitur tum ut sociali vitae magis asuescant, tum ut unus alterum facilius observare et sic conventicula, conspirationesqve detegi possint, necessarium videtur, ut ubi circumstantiae, et situs loci admittit, domus in ordine ponantur, Possessionesqve regulentur.

Zalathnensia acta Suae Matti submissa. Inter ea, qvae mihi Mattas Vra Ssma benigne mandare dignata est, erat, ut qverelas in Dominio Camerali Zalathna investigem: ideo complura acta ad id spectantia partim a Matte Vestra Ssma, partim a Comite Stampfer et Thesaurariatu Transylvanico mihi missa sunt; sed cum gravis aegritudo me circa finem operationum occupasset, qvae non modo me Zalathnam transire impedivit, sed spem ipsam vitae ademit, dignata est Mattas Vestra Sacratissima me clementer dispensare atqve id disponere, ut Guberniali Consiliario Michaeli Bruckenthal negotium committam. Itaqve in humillimum hujus obseqvium ne antelatus Gubernialis Consiliarius a captivorum judicatione, instantiarum complanatione, qvae ante alia peragenda erant, avocetur, eadem acta sub 16-a Maji Matti Vrae Sacratissimae substravi et ad hujus negotii effectum benigna inviatio facta est.

Comitatus Hunyadiensis restauratio administratori Bruckenthal relicta. Benignum Mattis Vestrae Sacratissimae mandatum sub 4-a Ian. imperabat, ut Comitatus Hunyadiensis restauretur: donec tumultus componatur, necessariae cognitiones fiant, hujus in effectum necessarias informationes et a Comitatibus et a Gubernatore accepi, cum mihi Magistratuales satis cogniti esse non potuerint: rebusqve necessariis compositis ac tranquillitate restituta restaurationem suscipere volebam; sed aegritudine horum pertractationem interrumpente, administratori Comitatus Consiliario Bruckenthal cura haec relicta est.

Anteqvam demissam meam relationem concludam, ad officium meum spectare judicio, ut eos, qvi in hoc tumultus negotio fidelem utilemqve operam navarunt, commemorem.

Indefessus mihi laborum socius erat Generalis Papilla.

Consiliarius et secretarius aulicus Adamus Trajcsik in latinis expeditionibus omni cum industria laborabat, qvem gravis infirmitas ibi et vita eripuit.

Capitaneus Knabe, Generalis Papilla prius Adjutantius in examinandis captivis et in expeditionibus germanicis cum assiduitate laboravit, qvo morte erepto, actuarii vices Comes Stephanus Illésházy obivit.

Fridericus ab Eckhard, Monostoriensis Cameralis Officii in Districtu Temessiensi Rationum Magister, qvem pro interprete ex benigna Resolutione accepi, in examinibus aliisqve sibi comissis, assiduam, utilemqve operam praestitit.

Comites Franciscus Barkoczy, Stephanus Illésházy, qvi exercitii causa penes me tum in Banatica, tum in Transylvanica comissione aderant, cum assiduitate et servitii zelo labores adjuverunt.

In sedando tumultu, componenda et ad officium revocanda plebe magna cum fide et ferviore operam contulerunt, multumque profuerunt Episcopi Graeci Ritus non Uniti Gedeon Nikitics, Transylvaniensis, Petrus Petrovics Aradiensis. Ex statu militari Colonellus Kray et magno conatu ac labore et singulari prudentia in capiendis Corriphaeis in populo ad obseqvium redigendo adlaboravit.

Si Majestatis Vestrae Sacratissimae benignis Mandatis, quae cum subditali zelo, quantum valetudo admisit, explere studebam, satisfeci, felicem me reputo, quod fidem et subditi obseqvium testari potuerim.

Qvi cum homagiali submissione emorior.

Majestatis Vestrae Sacratissimae,

Baadenis 6-a Julii 1785.

Humillimus perpetuoque fidelis.

Comes Antonius Jankovics m. p.

[Copie colaționată cu originalul în 2 și 3 Februarie st. n. 1912. de Dr. Virgil Cioban m. p.]

XVI

Referatul înaintat consiliului de stat resumând cuprinsul raportului Iankovics dela 6 Iulie 1785.

Circulandum. Relation des K. Kommissärs Grafens Anton Jankovics, von 6 Julii 1785.

Den zu Anfang Novembris: 1784 in Siebenbürgen entstandenen Aufruhr und seine diesfalls vollendete Operationen betreffend.

Vorläufig beschreibt der K. Kommissär alle jene Maasnehmungen, die er, nachdem sich die Räubereyen und übrige unglückliche Wirkungen dieses Aufruhres auch in den Arader Komitat verbeitet hatten, zu Verhinderung aller weiteren Ausbreitung dieses Übels, dann zu dessen gänzlicher Unterdrückung mit eben so vieler Vorsicht und Klugheit, als gutem Erfolge ergriffen hat, dann führet er jene Verfügungen umständlich an, die er bey seiner Ankunft in Siebenbürgen zu Stillung des Aufruhres, wie auch zu Abhörung, und Bestrafung der Gefangenen getroffen hat und erzählet, wie die zween Haupt-Radelsführer Hora und Kloska durch die vorsichtige Einleitung des

Obrist-Lieutenants Kray am 27. Decembr: 1784. im Bezirke Aranyos, und den Keraschester Wäldern ergriffen, und zu Karlsburg verhört, wie sie zur Zerstreuung des Rufs, ob der wahre Hora und Kloska noch nicht gefangen wäre, sofort zur Ueberzeugung des verführten Volks durch die bestimmten Orte herumgeführt, und wie sie endlich am 28. Febr. mit dem Rade hingerichtet, geviertheilet und auf Pfählen ausgesteckt, wie ferner auch der dritte Rädlführer Krisan der Haupt-Urheber der begangenen Grausamkeiten vom Obrist-Lieutenant Kray mit Beyhilfe des Popen Mojse und 9 Bauern handfest gemacht, und nachdem er sich im Kerker selbst erwürget hatte, geviertheilet und auf 4. Seiten aufgestellt, gegen die Wächter aber, die ihn genauer hätten beobachten sollen, die Untersuchung verhänget worden sey. Bis hieher erinnert der K. Kommissär nur dieses ins besondere, dass der Oroszische Regiments-Feldscheerer Andreas Keller die Aufsicht über die krank gewordenen Gefangenen, dem Führer Unghvary aber die Bewachung der übrigen zu besorgen und beede viele ausserordentliche Mühe und Beschwerlichkeiten gehabt haben. Beede haben um eine Belohnung gebeten; wenn sie nun nicht etwann schon von Seite des Provincials eine Vergütigung erhalten haben, so findet Graf Iankovics selbe allerdings einer Belohnung würdig.

In der Folge führet der K. Komissär an, wie er die geraubten Sachen habe untersuchen, die Beschädigungen verzeichnen, die noch vorhandene oder entdeckte Mobilien den sich legitimirenden Eigenthümern gerichtlich zurückstellen und bei dieser Gelegenheit auch den Bauern das Gewehr abnehmen lassen, zugleich auch verordnet habe, wie künftig allenthalben auf die Entdeckung der hin und wieder zerstreuten Raube sorgfältig gewachet werden solle. Er bemerket dabey, dass alle diese Anstalten nur den kleinsten Theil der Schäden hereingebracht haben, weil vieles verbrannt, vieles in Aufruhr verwüstet, vieles verheimlichet worden sey, ohne noch den Schaden zu berühren, der an eingeäscherten oder verwüsteten Gebäuden, an geraubten Getraid-Vorräthen verursacht worden sey; er bestättigt zuletzt, dass sehr viele in so grosser Armuth hinabgestürzt worden, dass es ihnen unmöglich sey sich aus eigenen Kräften wieder zu erholen.

Endlich schreitet der K. Komissär zu den Ursachen des Aufstands.

Grundherren und Unterthanen haben wechselseitige Klagen geführt, jene: dass die Unterthanen in diesem Aufruhr soviele Räubereyen und Grausamkeiten ausgeübet, dass sie allen Gehorsam versagen, alle Dienstbarkeiten verweigern; diese: dass sie von ihren Grundherrn nach Willkür behandelt und auch während des Aufruhrs vielfältig geplagt würden.

Den ersten Ursprung leitet der Kommissär von den Beschwerden und den in Thätigkeiten ausgebrochenen Unruhen der Zalathner Unterthanen her; und setzet hinzu, dass Hora zur Vertrettung des

Volks nach Wien gereiset, von da eine decretirte Resolution: dass die Flüchtlinge bis zu Austrag der Sache in Freyheit gelassen werden sollten: mitgebracht, diese aber in wallachische Sprache dahin ausgedeutet habe, dass die Bauern frey seyen; durch dessen Verfügung auch sofort das Volk zusammengerottet, die Verbitterung vergrössert und endlich zu den grausamsten Mordthaten geleitet worden sey.

Hiernach giebt also Graf Jankovics folgende 4. Ursachen des Aufruhrs an: 1-mo. Die angegebene vielfältige Bedrückungen, die die Unterthanen von den Grundherren und Beamten erleiden mussten und deren Abstellung über die Zeit verzögert ward: 2-do. Die Militar-Konskription, wodurch einzelne Bauern und ganze Possessionen sogleich in den Soldaten-Stand überzutretten und sich mit einemmale von dem herrschaftlichen Gehorsam los machen zu können glaubten, wobey der Hunyader Komitat dem Obrist-Lieutenant Karp ein ziemlich unvorsichtiges Benehmen zur Last legt, dass er nämlich in den Bauern die Hoffnung zum Militarstande genähret, wider die Grundherren geredet und Bittschriften wider sie angenommen habe: 3-tio die in eine Lauigkeit ausgeartete Langmuth des Siebenbürgischen Gubernii, welches wirksame Anstalten zur Stillung der Unruhen frühzeitig zu treffen unterlassen hatte: und 4-to die ausserordentliche Finsterniss die unter dem wallachischen Volke in Religion und Sitten noch allenthalben herrschet.

Zu künftiger Vermeidung solcher blutigen Auftritte und zu Befestigung der allgemeinen Ruhe, schlägt Graf Jankovics nachstehende Mittel vor:

Dass ein allgemeines Urbarium im ganzen Lande eingeführt und genau beobachtet, die Ansässigkeiten bestimmt, die Missbräuche abgestellt, die Schuldigkeiten ausgemessen und gemässiget:

Dass keine Urbarial-Kontrakte, wodurch vom Urbario abgewihen wird, anders zugelassen werden sollen, als wenn sie vom Komitate mit einer Bilanz, dass sie das Urbarial-Ausmass nicht übersteigen, begleitet und vom Gubernio bestättiget werden.

Dass dem Militari verboten werden möchte, die in die Militar-Gränzen übertretten wollende Bauern und Possessionen zu beschreiben, solang solches von Eurer Mäjestaet nicht ausdrücklich befohlen wird, und dass auch in diesem Falle die Conscription einverständlich mit dem Politico vorgenommen und jene die sich heimlich zum Militarstande melden, von den Offiziers dem Politico sogleich angezeigt werden sollen.

Dass die Provincial- und Militar-Gerichtsbarkeit genau abgesondert und die wechselseitigen Eingriffe untersagt,

in dringenden Gefahren auf Verlangen der Komitate jedesmal sogleich ausgiebige Militar-Assistenz geleistet,

dass die noch fast ganz mangelende Nationalschulen bey den Wallachen eingeführt und zum Unterrichte des äusserst unwissenden

griechisch nicht unirten Cleri ein Seminarium hergestellt und endlich,

die auf den Bergen und sonst sehr zerstreute Häuser der Wallachen näher zusammengezogen, hiemit ordentliche Dörfer errichtet und das Volk selbst auf diese Art an ein geselligeres Leben gewohnt werden solle.

Schlüsslich rühmet Graf Jankovics diejenigen an, die in diesem gefährlichen Geschäfte mit Eifer und Treue mitgewirket haben, sie sind namentlich:

Der General Papilla.

Der Rath- und Hofsekretär Adam Trajćsik, dann der Hauptmann Knabe, welche beede aber während der Kommission gestorben sind.

Graf Stephan Illesházy der das Actuariat nach dem Knabe übernommen.

Friedrich v. Eckhard Kameral-Beamter zu Monostor.

Die Grafen Franz Barkoczy und Stefan Illesházy.

Die griechisch nicht unirten Bischöfe Gedeon Nikitics von Siebenbürgen und Peter Petrovics von Arad und endlich;

Der Oberste Kray.

Aus dem an Sr. Mayest: stückweise eingelangten Berichten wird die Geschichte dieses traurigen Aufruhrs ohnehin Allerhöchstdemselben vollständig bekannt seyn: dermalen komet es auf die von dem Grafen Jankovics gemachten ferneren Anträge an.

Haben der Feldscherer Keller und der Führer Unghvary noch keine Belohnung ex Provinciali erhalten, so ist es billig solche gnädigst auszumessen und darüber das Guttachten der H. S. Hofkanzley, welcher diese Relation zu ihrem nöttigen Gebrauch zuzutheilen wäre noch abzuforderen: Hiernächst ist

der Kanzley die baldige Errichtung der Urbarien, mit Vermeidung der- von dem königl. Komissär angezeigten grossen Missbräuchen mehrmalen einzubinden; und sollte die montanistische Kammer in dem Zalathner Bezirke, wo die Unruhen angefangen haben mit dem Beyspiel vorgehen.

Der Vorschlag ist umso mehr nothwendig zu erfüllen, als sonst den Bauern neue Lasten durch allerley Ränke angesonnen werden könnten.

Hat die Kanzley mit dem Hofkriegsrath diese heilsamen Vorkehrungen zu treffen.

Soll die Studien-Hof-Komission allen Ernste und mit mehrerer Thätigkeit den Normal-Unterricht beförderen und halbjährig den Erfolg anzeigen.

In so weit als die Lokalitäten es erlauben, wäre mit Zusamenziehung der Bauern vorzugehen.

Den von dem Grafen Jankovics angerühmten Personen; in so weit es noch nicht geschehen ist,. und sie noch bey Leben sind, dürfte

die höchste Zufriedenheit mit Zusicherung einer künftigen mildesten Rücksicht zu bedeuten seyn: wie aber Herrn königl: Komissär, welcher diesen schweren Auftrag mit vorzüglicher Klugheit und Thätigkeit vollzogen, ein neuer Beweis des allergnädisten Wohlgefallens, auch *Öffentlich* allenfalls gegeben werden wolle, hanget es von der erläuchtesten Beurtheilung ab.

Martini m. p.
Similiter, *Hatzfeld* m. p.

XVII

Răspunsul lui Iosif II la raportul lui Iankovics.

Billet an Gr. Jankowicz.

Lieber gr. Jankowicz! Ich habe ihren untern 6. July l: J: erstatteten Haupt-Bericht über die vollbrachte Untersuchung der Siebenbürg: Unruhen mit wahrem Vergnügen gelesen.

Allenthalben leuchtet unermüdlicher Eifer, ein thätiges, kluges und einsichtsvolles Benehmen hervor, mit welchem Sie dieses so schwere Geschäft von seinem Anfange bis zu dessen Ende behandelt, und sich nicht blos mit der so glücklich wieder hergestellten Ruhe begnüget, sondern auch für deren künftige Aufrechthaltung besorgt, verschiedene sehr gründlich ausgedachte Vorschläge an Handen gelassen haben. So, wie Ich nun ihre gesamte Verhandlungen in diesem Geschäfte vollkommen beangenehme und auch nach ihren letztern Vorschlägen den betreffenden Hofstellen die Weisung ertheile, so finde Ich mich auch bewogen zur öffentlichen Bestättigung ihrer bisherigen dem Staat in verschiedenen Gelegenheiten, und besonders in dem letzteren Vorfalle so ausgezeichnet geleisteten guten Dienste ihnen dadurch ein vorzügliches Merkmal Meiner vollkommenen Zufriedenheit zu erkennen zu geben, da Ich Sie zum Commendeur des hl: Stephans-Orden ernenne, und zu diesem Ende das behörige unter einem an den Ordens-Kanzler Grafen Eszterhazy erlasse.

XVIII

Iosif II către contele Eszterházy în chestia distincției lui Iankovics

An Grafen Eszterhazy.

Lieber Graf Eszterhazy! Da Graf Jankovicz bishero dem Staat in verschiedenen Gelegenheiten anerkannte wichtige Dienste geleistet, und besonders das ihm letzthin aufgetragene wichtige Untersuchungsgeschäft der Siebenbürgischen Unruhen zu Meiner vollkommenen Zufriedenheit mit unermüdeten Eifer einem thätigen, klugen,

und rücksichtsvollen Benehmen glücklich zu Ende gebracht hat, so finde Ich Mich bewogen, ihm zu öffentlichen Bestättigung Meiner vollkommenen Zufriedenheit, zum Comendeur des hl. Stephans-Ordens ohne Entrichtung einiger Tax, zu ernennen; wornach Sie also das erforderliche alsogleich zu veranlassen haben.

XIX

Iosif II către cancelaria aulică a Ungariei

Billet an die Hung. Hof-Kanzley.

Da nun die Unruhen in Siebenbürgen (gänzlich) gestillet sind, so erfordert die Vorsicht, dass man hiebey allein nicht stehen bleibe, sondern jetzt sein vorzügliches Augenmerk darauf richte, womit man für die Zukunft all jenes hintanhalte, was nach der durch die Untersuchungen des Köingl. Kommissairs Gr. Jankovicz erhobenen Erfahrung zur fürgewesten Störung der allgemeinen Ruhe die meiste Gelegenheit dargeboten hat, und man solcher Gestalt durch Hinwegräumung dieser wirkenden Ursachen, sich für die Zukunft eines dauerhaften Ruhestandes desto zuverlässlicher versichern.

Vornehmlich haben die vielfältigen Bedrückungen so die Unterthanen von den Grundherren und Beamten erleiden mussten und fast nirgends eine Abhülfe finden konnten, den Haupteinfluss auf die Entstehung der Aufruhr gehabt: Es leuchtet daher die Nothwendigkeit von selbst ein, dass: *Erstens* die Einführung eines allgemeinen Urbarii möglichst zu beschläunigen und die bisher wahrgenommenen Missbräuche alsogleich abzustellen seyen. Sonderheitlich muss in dem Urbario genau bestimmet werden, *a)* was ein ganzer, halber, viertel, und achtel Bauer für ansassiglichen besitzen müsse, dann *b)* dass die zur Ansässigkeit bestimmten Gründe von derselben.. eingetrennt und *c)* die unterthänigen Gaben, nach Maass der Ansässigkeit in allen Gattungen auf das genaueste ausgemessen, auch jene *d)* welche, wenn sie sich schon in dem bisherigen usu oder der gesetzlichen Vorschrift gründen, jedoch dem Unterthanen wie Z. B. die 4-tägige Handrobot ist, allzulästig sind, herabgesetzt und verhältnissmässig nach den Kräften des Unterthanes eingerichtet werden sollen.

Da aber die Unruhen am ersten in dem Zalathner Districte auszubrechen angefangen haben, so ist auch nöthig, dass eben dieser District zum Beispiele für andere auch am ersten die Urbarial Regulierung daselbst bewerkstelligen mache, weshalb die Kanzley zu diesem Ende, durch das montanistische Departement die nöthigen und gemessenen Führkehrungen sogleich zu treffen hat.

Muss nach zu stand gebrachten Urbarien zur allgemeinen Vorschrift kund gemacht werden, dass sich so wohl von Seiten des Unterthans, als der Obrigkeit nach den Urbarial-Ausmessungen auf das genaueste geachtet, die von den Unterthanen nach der Hand über obrigkeitlichen

Bedrückungen anführenden Beschwerden ohne Verzug gleich untersucht, und ohne Rücksicht mit Entschädigung der bedrückten abgethan, auch alle Jahre von dem Comitat überhaupt über die Urbarial - Schuldigkeiten ex officio Untersuchungen hin und wieder angestellt, und der Befund dem Gubernio angezeiget werden solle. Wie denn auch insbesondere allgemein festgesetzet werden muss, dass hinfüro zwischen dem Unterthanen und der Grundobrigkeit keine Urbarial-Contrakte, wodurch von dem Urbario abgewichen wird, anderst zu gelassen werden würden, als wenn sie vom Comitate mit einer Bilanz, dass sie das Urbarial-Ausmass nicht übersteigen, an das Gubernium begleitet und von diesem bestättigt worden und nach Einsehung zur Kantzley auch allhier begnehmigt werden.

Trage Ich dem Hofkriegsrath auf, seinen Behörden zu untersagen, jene Bauern und Possessionen, welche von Mir nicht ausdrücklich zum Militar-Granitz-Stand bestimmet sind, im künftige blos auf ihr nuzlos Verlangen beschreiben zu lassen, sonderen vielmehr jene, die sich heimlich zum Militar-Stand melden, von dem betreffenden Officier gleich dem Politico anzeigen zu lassen. Wo übrigens in dem Falle, wenn von Mir einige Gemeinden zu dem Granitz-Militär-Stand bestimmet werden sollten, die Conscription jederzeit gemeinschäftlich zwischen dem Politico und Militare zu geschehen haben wird.

Da der Umstand, dass verschiedene Gemeinden noch theils zur Militar- und theils zur Provincial-Jurisdiction gehören, deren Jurisdiction aber nicht genug von einandere abgesondert sind fast unvermeidlich zu verschiedenen Irrungen Gelegenheit geben muss, so muss allsogleich einverständlich mit dem Hofkriegsrath die gemeinschäftliche Fürkehrung getroffen werden, damit in derley vermischten Orten die Provincial- und Militar-Gerichtsbarkeit genau abgesondert, und den Behörden der wechselseitige Eingriff in die anderweite Jurisdiction schärftenst verboten werde.

Weise Ich dem Hofkriegsrath an, dass er die General-Commande dahin instruiren solle, womit künftig hin in dringenden Fällen auf Verlangen des Gubernii denselben jederzeit gleich die nöthige Militarassistenz geleistet werden solle, wobey jedoch demselben einzubinden ist, dass sie solche, wenn nicht eine offenbare Gefahr vorhanden ist, zu begehren, sich enthalten sollen.

Da unter die wirkenden Hauptursachen der letzteren Aufruhr auch insbesondere die ausserordentliche Finsterniss, welche unter dem wallachischen Volke in Religion und Sitten noch allenthalben herrschet, gezählet werden kann, so ist es auch eine der ersten Nothwendigkeiten, dass die noch fast ganz mangelnden National-normalschulen bei den Wallachen eingeführt und besonders zum Unterricht des äusserst unwissenden griechisch nicht unierten Cleri ein Seminarium hergestellet werde. Die Kanzley wird daher zu diesem Ende das erforderliche unverweilt einleiten, die Studien-Commission aber Mir über den Fortgang des zu bewirkenden Nationalschul-Unterrichts

von halb zu halb Jahre die Anzeige machen, und bestimme Ich die Stadt Temeswár für dieses Seminarium non unitorum als jene wo am gemächlichsten für alle nicht unirte Bischöffe lieget und ist dem Metropoliten aufzutragen darüber einen Vorschlag und Ausarbeitung zu machen, die Kosten werde ich übernehmen wenn nur Meinen diesfällig erst benannten Anordnungen mit den bereit bestehenden in genaue Vollzuge gelangen, und von ihr Kanzley hierauf stätteshin feste Hand gehalten würden wird, so ist mit Grunde zu hoffen, dass sich in Zukunft keine so traurige Auftritte mehr ergeben, oder aber diese gleich in ihrer Geburt mit Hemmung des weitern Fortschreittens werden ersticket werden. Uebrigens, da sich, nach den Mir von dem Gr. Jankovicz ertheilten Versicherung theils bey der Stillung der Unruhen, theils bey der fürgewesten Untersuchung folgende Individuen sehr rühmlich verwendet und ausgezeichnet haben, nämlich die griechisch nicht unirten Bischöffe Gedeon Nikititsch aus Siebenbürgen und Peter Petrowitsch Bischof von Arad, dann Friedrich von Eckard Kameral-Beamter zu Monostor, und die Grafen Franz Barkoczy und Stephan Illeshazy — so werden sie sämmtlichen diesen Individuen Meine Zufriedenheit unter Versicherung, dass Ich auf selbe bey Gelegenheit den vorzüglichen Bedacht nehmen werde, eröffnen, dem Bischoff Gedeon Nikititsch will ich 1000 f. als eine Remuneration und 800 dem Bischoff Petrowitz von Arad hiermit anweisen. Mir schliesslich für den Falle, wenn der gleichfalls von dem Gr. Jankovicz wegen Besorgung der kranken Arrestanten sehr angerühmte Oroszische Rgtsfeldscherer Keller, so wie der über die Aufsicht der Arrestanten bestellte Führer von gedachten Rgts Namens Unghvary, noch aus dem Provinciali keine Belohnung erhalten haben sollte, ein weiters Gutachten vorlegen, was diesen beyden für eine Remuneration abgereichet werden könnte?

XX

Iosif II către Consiliul aulic de războiu.

Billet an Hofkriegsrath!

Es ist ihnen nicht unbekannt, dass die letzthinnige in Siebenbürgen ausgebrochene Unruhe, auch darin eine beywirkende Ursache gefunden, dass von ein und anderen Officiers- und Kriegs-Commissairs den sich zum Granitz-Militar-Standt gemeldeten Bauern nicht nur die Hofnung zur Annahme gegeben, sondern solche auch wirklich conscribiret worden sind = da nun ein solcher Fürgang mit der guten Ordnung nicht vereinbarlich und dadurch der Unterthan zur Aufsagung des seiner Obrigkeit schuldigen Gehorsams ganz leicht gewitzet werden kann = so werden sie dem General Commando nachdrücklichst anbefehlen: Erstens, dass es den ihm untergeordneten Militar-Behörden schärfstest verbieten solle, die in die Militar-Gränzen

übertreten wollenden Bauern und deren Possessionen zu beschreiben, so lange sie nicht ausdrücklich auf Meinen besonderen Befehl dazu angewiesen worden sind. In dem Falle aber, wenn Ich für gut befinden sollte, einige Gemeinden dem Militar-Stand ein zu verleiben, so wird sodann die Conscription jederzeit gemeinschaftlich zwischen dem Politico und Militare zu geschehen haben, ausser diesem aber wird insbesondere noch den Militar-Officier überhaupt mitzugeben seyn, dass sie die bey ihnen sich einzel, oder gemeinde weis zum Militar-Stand meldenden Bauern allsogleich dem Politico anzeigen sollen.

Zweitens. Muss der Umstand, dass verschiedene Gemeinden noch bestehen, welche theils zur Militar- und theils zur Provincial-Jurisdiction in Siebenbürgen gehören, und deren Jurisdiction noch nicht genau bestimmt ist, unvermeidlich zu verschiedenen Irrungen und Jurisdictions-Zwistigkeiten Anlass geben; um dieses für die Zukumft zu vermeiden, so hat Hofkriegsrath einverständlich mit der hung: Kanzley die Fürkehrung zu treffen, damit in derley vermischten Örter ungegesäumt die Militar- und Provincial-Gerichtsbarkeit genau abgesondert und den Behörden der wechselseitige Eingriff in die anderweite Jurisdiction schärfstest untersaget werde.

Drittens: Da allem Ansehen nach die letztere Aufruhr nicht so weit um sich gegriffen haben würde, wenn von Seiten des Militaris dem Politico mit der nöthigen Militarmannschaft gleich hilfreiche Hand geboten worden wäre, so werden sie für die Zukunft dem General-Comando die Weisung geben, dass es den Comitaten, auf Ansuchen, des Guberny in dringenden Fällen die Militar-Assistenz allsogleich erteilen und deshalb schon im Voraus die in den Kreisen oder Comitaten liegende Rgts-Comandanten instruiren sollen, damit sie alle Unruhe gleich ersticken.

Uebrigens da sich zu Wiederherstellung der Ruhe in Siebenbürgen der General Papilla und der Oberst von Kray ganz besonders ausgezeichnet haben, so werden Sie diesen Beyden in Meinem Namen Mein gnädigstes Wohlgefallen mit der Versicherung zu erkennen geben, dass Ich auf sie bey Gelegenheit einen vorzüglichen Bedacht nehmen werde.

12 Iulius 1785.

[Copie colaţionată la 9 Februarie 1912 de Dr. Virgil Cioban m. p.]

XXI

НОЙ ІОСИФ АЛ ДОИ[...] КȢ МИЛА ЛȢЙ ДМНЕЗЕȢ

Patenta împăratului Iosif II pentru desfiinţarea iobăgiei în Transilvania. (Exemplar păstrat în colecţia d-lui revizor şcolar Dariu Pop din Satu-Mare).

TREI GENERAŢII IN VIAŢA PUBLICĂ ROMÂNEASCĂ DUPĂ JUDECATA LUI J. A. VAILLANT

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 7 Iunie 1935

Intâmplarea mi-a scos înainte o operă necunoscută a lui J. A. Vaillant, profesorul de franceză la Sfântul Sava în epoca Regulamentului Organic — şi soţia lui întemeiază o şcoală de fete —, cercetătorul ambelor noastre ţeri libere, presentatorul lor într'o frumoasă descriere pitorească supt numele, pe care a căutat să-l popularizeze, de *La Romanie* şi, adaug, pe alături, etnograful diletant care, ca şi Kogălniceanu şi în acelaşi timp aproape, s'a interesat şi de Ţiganii, pe cari, nu ştiu de ce, îi numeşte *Scindrômes*.

Ştiam că în anii agitaţi în care se discuta Unirea Principatelor el a reapărut — după amestecul în unele planuri secrete de după 1840 — pentru a susţinea alegerea ca Domn al Moldovei a lui Grigore Sturza [1]). Dar n'aş fi bănuit că aşa de târziu ca anul 1868 el să se fi întors la ocupaţiile literare pentru a încerca, poate pentru prima oară, versul şi pentru a rosti părerea sa, nu numai în ce priveşte vremea când a fost un însemnat factor sufletesc, pregătind tineretul muntean îndreptat spre Occident, dar pentru a resuma, la o vrâstă

[1]) V. Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, ed. a 2-a, tabla la numele lui Vaillant.

foarte înaintată, impresiile ce i-au făcut, o viață întreagă, Românii și a rosti o opinie în ce privește învățăturile lor.

Această carte târzie a pensionarului care, stând în București, face socoteala că e plătit cu 333 lei, 33 de bani pe lună [1]), se chiamă *La lanterne magique ou passé*, *présent*, *avenir de la Roumanie* și e tipărită în tipografia, cunoscută, a lui Weiss, — acela care va edita la 1877-8 foaia de informații ilustrată «Războiul» —, în strada Biserica Ienei [2]).

Intâia parte a micului poem dar nu prea mic, căci are 83 de pagini, începe cu un *lever de rideau*, un *prolog* fără interes istoric, în care e dialogul dintre Pantin, Jocrisse și Tambourin, plus Paillasse și Bobêche, paiații cari vor avea să înfățișeze publicului marea schimbare săvârșită, timp de numai treizeci de ani, în țerile noastre; se amestecă studenți, șoltici, un om cu piciorul de lemn.

Supt numele lui Galimatie se judecă întâiu trecutul, așa cum și-l amintește autorul, cu părțile rele și unele care sunt în adevăr bune. Nu odată informația, neașteptată, e de fapt folositoare.

O societate « turcească » în toate domeniile, pe care o servesc Țiganii. Se pune mesuța turcească, « sofraua », pe pat și toți mănâncă dintr'o farfurie — *on mangeait tous au plat*. In stradă nimeni nu iese pe jos. Moravurile sunt aspre: coarne pentru Țigani:

— Carcan à triple corne, aux pourceaux réservé —,

biciu pentru țerani; *falangă* pentru toată lumea. Și Barbu Catargiu, pentru nu știu ce păcate de tinereță, o gustă. Negustorul care vinde cu măsură falsă e ținut până a doua zi « cu urechea bătută în cuie pe pragul prăvăliei » [3]).

Ciocoismul domnește: fudul, servil, desprețuitor și cu ifos. Distracția principală e jocul de cărți în care se riscă tot ce are cineva: « galbenii, gologanii, caii, robii, moșiile, pergamentele »:

Les gens d'esprit gagnaient, ne perdaient que les fous.

---

[1]) P. 83.
[2]) Un exemplar în Biblioteca Academiei Române, altul la mine.
[3]) *Ibid.*, P. 15.

Totul se vinde, câștigând cei șireți « la fân, la orz, la paie », la hrana călugărilor, la recomandații, la procese unde se înșeală clienții și judecătorii iau mită. Se cumpără fetele frumoase.

Se dau exemple de conrupție, pe care numai contemporanii le puteau clarifica. Astfel judecătorul care ia din ambele părți, « poetul predicator de morală, tânguindu-și totdeauna mizeria și veșnic fără bani, care moare bogat, lăsând fiului scandalul procedeelor viclene *(retors)* de unde-i venia averea »:

Tudor vine răsplătitor:

Un larron d'Olténie,
Un pandour, un héros, sans forme, ni façon,
Brisant tout, pillant tout, mettant tous à rançon.

Și între boierii înalți, ca și în celelalte trepte ale unei societăți așa de aspru osândite, se află însă suflete nobile și generoase, lucrând în taină pentru îndreptarea lucrurilor. Cei în haine răsăritene pot avea același gând ca « bunul patriot în haină europeană » [1]).

Se cresc copii fără mijloace, se ajută văduvele, se dă zestre fetelor sărace, se fac testamente mărinimoase, se trimet bursieri. Mulți nerecunoscători ar trebui să-și aducă aminte de cine le-a făcut binele.

Pe atunci nimeni nu cerșia. Budgetul era « de treizeci și opt de milioane de piaștri pentru amândouă Principatele », pe când acuma e de o sută șaizeci. Impozitele sunt deci și ele mai ușoare. « Pe atunci pânea era un ban oca *(un sou la livre)*, carnea patru, vinul opt ». Se juca hora și în saloanele din orașe. Căsătoriile nu se făceau la *Bal Mabile.*

Nu lipsește și o laudă pentru vechile ziare, care « n'aveau stilul Țiganilor », și, dacă era vorba de bucium, era treaba Mocanilor, și nu a scriitorilor (aluzia e evidentă la *Bucium* și la *Trompeta Carpaților*, ale lui Boliac).

Se dau și nume. Intre acele « mari inimi, cel mult o duzină », care se înțeleg, e Dimitrie Golescu, Câmpineanu, Ioan A. Rosetti, « frate cu Carol și Nicolae și văr cu C. A. Rosetti », dar și altfel puțin cunoscutul Grigore Cantacuzino. Așa se face

[1]) P. 51.

Clubul Filarmonic, pentru « Unirea pe care timpul singur o va putea face a se îndeplini ». Se creiază Teatrul ca « școală de moravuri », dar deocamdată numai de « lemn tencuit ». Actorul ce se formează e înălțat ca situație socială, fiind funcționar.

Dar consulul rusesc face să se închidă Câmpineanu la Mărgineni — și se cunosc versurile făcute pentru liberarea lui.

Se credea în apropiata împărțire a Turciei și se luau măsuri pentru viitor, spre spaima « boierilor ». Mitică Filipescu iese din temnița dela Snagov ca să moară:

C'était l'ami du peuple, à témoin Balcesco [1]).

Bălcescu, « de moindre rang, mais non moins de grande âme », se va răzbuna de relele tratamente, la 1848.

Atunci « frumosul Domn, care triumfa odată supt pompoasele haine ale lui Mihai Viteazul și care, ca probă a marelui său caracter, închisese poarta sa apostolului Vaillant » [2]), deci Vodă Bibescu, fuge, « în loc să iea în mână frânele progresului »: era « ca un copil timid, mai slab decât o femeie ».

Dar poporul « liberat » e de o rară cuviință, « mulțămită progreselor îndeplinite în douăzeci de ani ». Boierii conduc însă, servindu-se numai de acest « instrument sublim »; ei părăsesc toate privilegiile lor. Se face lauda, pentru o asemenea jertfă, a negustorului Hagi Teodorachi:

Alors, pour soutenir le commerce en faillite,
Au milieu de la Place étalant un comptoir,
Un commerçant roumain, l'émule de Lafitte,
Aux vents de la tourmente exposait son avoir [3]).

E singurul negustor român:

De tous les commerçants le seul qui fût Roumain [4]).

O femeie, doamna Ipătescu, de altfel cunoscută [5]), apare ca eroină, cu armele în mână.

1) P. 24.
2) P. 25.
3) P. 27.
4) *Ibid.*
5) V. a mea *Revista Istorică*, I, no. 1.

Dar sunt și observații critice, pornite din resentimente personale. Anul 1848 nu e — și observaţia e dreaptă — decât continuarea anului 1840:

48 fut fait par tous les indigènes,
Et depuis l'an 40 il germait dans leur cœur. .

Şi de ce Românii ospitalieri au uitat « datoria lor » — fireşte faţă de unul ca dânsul, care, de fapt, avea merite de toată evidența?

Dar după cele « trei luni frumoase, trăite ca trei zile de sărbătoare », vin Domnii dela Balta-Liman » [1]).

In a treia parte, intitulată *Intermède* se caracterizează aceștia:

...l'un, un finaud, connaissant son affaire (Ştirbei)
Et l'autre ses plaisirs, un papillon boïar (Grigore Ghica din Moldova) [2]).

Ambii se sprijină pe tineret și despreţuiesc experienţa bătrânilor. Aceştia sunt jigniţi necontenit de propriii lor copii:

Et c'est sur un tel fond de mépris et de haine
Qu'on prétend établir notre société [3])!...
L'un étant de main large et l'autre de main preste:
Tel a mangé ses biens et tel les a triplés.

Soţiei lui Grigore-Vodă, Francezei, născută Leroy, i se aduc cele mai urîte învinuiri, vorbindu-se de Yorella, nume anagramatic, din « Conche, au pied de la grand'berge », fost portărel, apoi hangiu, cu un fiu și cele două fete, din care una e această « Yorella », devenită apoi princesă:

Belle brune aux yeux bleus, aux cheveux noirs de jais,
A la peau de satin, aux dents d'un blanc d'ivoire [4]).

Intâiu legătura ei cu un Englez, pe care-l urmează, și batjocura, nedemnă faţă de o femeie, continuă în termini ce nu se pot

1) P. 29.
2) P. 31.
3) P. 33.
4) P. 33.

reproduce. Cu 2.000 de scuzi economie, d-na Leroy, mama unui copil, întemeiază un cabinet de lectură la Paris:

Yorella, la Conchoise, était faite pour plaire;
Elle avait de bagout, quelque peu de savoir;
Elle tournait la loi mieux que l'huissier, son père [1]).

Așa se prinde « le beau prince », în adevăr frumosul Vodă-Ghica, despre care însă Vaillant vorbește cu pietate, spuind că, murind silnic, s'a jertfit ca Mântuitorul. Se adaugă știri, pe care le credem calomnioase, despre ce s'a petrecut apoi — cu un proces în care un nevinovat ar fi luat douăzeci și cinci de ani de închisoare — cu aceea care era văduva legitimă a unui bun și nobil Domn [2]). De altfel se ating astfel lucruri care și după atâta trecere de vreme încă nu pot fi socotite ca ajunse în domeniul public.

I se pare că din cauza d-nei Leroy, pe când Știrbei lasă douăzeci de milioane, în vistieria Moldovei caimacamul Toderiță Balș, urmașul lui Ghica, nu află decât douăzeci de lei. Cu totul alta e prezintarea acestei tragice Domnii de sufletul frumos care e poetul Édouard Grenier, secretarul credincios al fostului Domn [3]).

E vorba acum de silințile pentru Unire și de acel « Mathieu-Lansberg oriental » care recomanda Rusia ca mamă a Românilor și pe Țar ca un Traian, ca să se deszică apoi după războiul Crimeii. Dar luptătorii se ceartă între ei și, mai ales, sunt și ei nerecunoscători față de străinii cari le-au făcut bine [4]).

Aici, cum autorul era în Moldova — de unde și ce spune contra lui Ghica —, un portret bine prezintat și asămănător al Caimacamului Nicolachi Vogoridi, cu părul lung negru și burta pronunțată, mergând în uniformă, cu coiful rusesc pe cap, la grădina Pester, după mese cu vin și femei, în tovărășia cutărui consul:

Plus d'amour que d'argent, moins d'ordre que d'orgie [5]).

---

1) P. 34.
2) P. 35.
3) Vezi, Barbu Slușanschi, în *Mélanges* ale Școlii Române în Franța, 1934.
4) Pp. 37—38.
5) Pp. 38—39.

« *Prezentul* », altă împărțire arată cum s'a făcut Unirea. O adunare care, iarăși, e vinovată pentru înlăturarea străinilor, chiar meritoși, e la dispoziția unei «clice», care, la «clubul Elefantului», alege pe Cuza, «un bon enfant» [1]).

Domnul celor două țeri unite displace bătrânului profesor francez, care-l înfățișează ca pe un nou Seian servit de Silicus și Tigillinus, «ambii născuți din ciocoi». Totul i se pare că se improvizează, zi de zi, ceas de ceas, până și limba, creându-se o clasă de solemni vorbitori în sec, de politiciani cari ar vrea să fie și judecători, și prefecți, și președinți, și generali, dar mai ales miniștri. Se predică o « libertate absolută » și se scumpesc mijloacele de hrană. Se introduce, din Paris, un «vot universal», dând «verminei ignobile» dreptul de a pretinde că e « glasul lui Dumnezeu ». In cinci ani douăzeci de ministere [2]). « Roșii » și «Albii» înșeală și exploatează țara, batjocurindu-se continuu. Totul ajunge a fi jucărie supt acest regim.

Se zăbovește progresul, pripindu-l:

Comment, pour être trop empressé de paraître
Ce qu'on n'est pas encore, on prend le pis chemin,
Pour arriver tout juste à ne pouvoir pas être
Avant dix ans ce qu'on pouvait être demain [3]).

Totul i se pare o jucărie:

Aux dépens du pays, sans risque, sans atout.

Fiecine iese din rostul său și se amestecă, fără chemare și competență, în oricare altul. Și legăturile cu străinătatea s'ar resimți de această ușurătate.

Criticul crede că indispensabilul lipsește, pentru a se face lucruri de lux: reproducerea Coloanei lui Traian, « Palatul de cristal », Grădina Zoologică și «bulevardele» [4]). Și aspectul unei Capitale neîngrijite e redat astfel în versuri care merită reproducere:

En attendant, la ville offre l'aspect bizarre
De maisons, de palais, dans des champs de fumier.

---

1) P. 41.
2) P. 45.
3) P. 46.
4) P. 48.

On y voit des marais et, ce qui n'est pas rare,
La charogne y pourrir dans plus d'un bon quartier.

Ses chemins sont tracés en zig-zag, en spirale,
Soit par la foudre, soit par le colimaçon;
Et les chiens, jour et nuit, garde municipal,
Y guettent les passants et mordent les piétons [1]).

Iarăși portrete cu neputință de recunoscut astăzi: amantul libertății, disciplinatorul cu cnutul, Mirabeau-Narcisse, care se iubește pe sine, « poetul grisetul » care vine în țară odată pe an ca să-și iea veniturile, apoi depozitarul infidel al fiscului și cel ce merge în Spania să aducă amintirile lui Traian (pare a fi Urechiă):

Comment tel qui devait nous rapporter d'Espagne
Du petit Ulpius le berceau, les joujous,
Fait payer à l'État comme frais de campagne,
Quatre cents beaux ducats trois bouquins à deux sous [2]).

Nu lipsește cel ce mănâncă banii Statului la Expoziția din Paris (pare a fi Odobescu):

Comment tel, un gandin, chargé d'aller en France
Présenter nos produits à l'Exposition,
Qui, trois fois plus payé qu'il ne vaut, et d'avance,
Vend tout et mange tout pour sa commission [3]).

Și străinul strigă:

Par ma foi, qu'il est bien ici d'être indigène!

Urmează nu știu ce bulibașă cu gârbaciu ca al lui Căpitanul Costachi, apoi un înșelător de femei, un ziarist care « sfâșie ca un tigru și roade ca un guzgan » — și sunt ziare românești, « școli de șantaj », plus cele care

...en français mielleux vendent des œufs brouillés,

scriitori de cuvinte goale și lingușitori.

---

1) *Ibid.*
2) P. 49.
3) P. 50.

Nu lipseşte, cu telegraful lui, Liebrecht:

Comme tel fin matois, signant avec paraphe —
C'est là tout son savoir — , a pourtant le grand art
D'aimer ce bon pays vite, par télégraphe,
Pour mieux faire oublier le marqueur de billard [1]).

Altul caută «pietre în Scoţia» pentru a pava Bucureştii. Nu se uită nici formula «ca la noi la nimenea» a lui C. A. Rosetti, nici înlăturarea, pentru vina de a fi făcut opoziţie, a lui Nicolae Golescu şi a generalului Adrian [2]).

Se arată şi un «avocat fără pricini» devenit general. Se critică un juriu de medici pentru a alege tenori şi creatorii de ortografie la Academie, ba chiar Azilul Elena Doamna, care dă, nu mame de familie, ci profesoare, de când un «vătaf de clică» îl conduce. Se denunţă torturile dela Poliţie. Călătoriile în străinătate înseamnă pe an: 10.000 de oameni, două milioane de galbeni [3]).

In acest amestec neverificabil e vorba, cu aspră dojană, şi de numirea de Cuza-Vodă a episcopilor, ceea ce dă şi un cler pretenţios. Darurile împărţite de partidele ce se succedă amicilor lor sunt denunţate, uitându-se un Colson, un Régnault, — şi, evident, poetul de circumstanţă se gândeşte la cei 333 lei, 33 de bani pe lună ai săi:

A cet ex-Caïmacam trois mille francs de rente,
Six mille à ce poète ignoré parmi nous,
Dix mille à ce bon rouge, à ce beau gros blanc trente,
Trois mille à ce grand bleu qui fit autant que tous.

A Colson, défenseur des droits de la Patrie,
A Regnault, défenseur du droit des paysans,
Pas même un souvenir, un «je vous remercie»:
On s'inquiète peu s'ils sont morts ou vivants [4]).

E, spune el, totul numai hatâr şi ciocoism, cumul şi nepotism.

Quinet a fost însă observat din cauza socrului Asachi şi Vegezzi Ruscala din cauza ginerelui, ambasadorul Nigra.

---

[1]) P. 51.
[2]) P. 52.
[3]) P. 56.
[4]) P. 59.

Nu se uită Ardelenii. Glorificându-se Lazăr, Florian Aaron, Murgu, Piso, « Ciupescu » (Cepescu), Iarca, toţi cei « modeşti şi fără pretenţii », se atacă alţii, veniţi pentru « funcţie, bogăţie şi onoruri ». Se iau în râs numele lor romane şi se înfierează dezerţiunea solului natal, unde trebuiau să rămâie ca să aştepte ceasul luptei. Foarte interesantă e rechemarea acolo unde se cere « să fie gata în ziua care trebuie să ne unească pe toţi »:

Transylvains, votre place est là-bas, sur la brêche,
Là-bas où tout un peuple a tant besoin de vous.
A vos pièces, Roumains! Canoniers, à la mèche!
Soyez tous prêts le jour qui nous doit tous unir [1]).

Apoi căderea lui « Seian » - Cuza, încercarea de omor contra lui Sofronie Vârnav, călugărul unionist, « bine cunoscut de membrii Ateneului din Paris » şi de Lamartine: aşa i se mulţămia acestuia pentru că şi-a dat naţiei şi caii şi trăsura.

Dar România nu poate fi o nouă Belgie decât « topind toate partidele într'unul ».

« *Viitorul* » prezintă visul dela 1831 al autorului la Câmpulung, « Long-champ des montagnes ». Cu oamenii acum flămânzi, storşi s'ar putea face de-a-lungul munţilor un canal al Dunării — irealizabil vis — dela Severin prin Focşani la Cetatea-Albă, care ar duce pretutindeni frumuseţa şi bielşugul. O nouă ţară s'ar face, cu sate-model:

Chaque village avait son grenier d'abondance,
Son école, son tir, son bain, son hôpital,
Son jardin, son lavoir et sa salle de danse;
Avant tout une église [2]).

Trei aleşi, cu preotul şi învăţătorul, ar conduce. Şcoala n'ar cuprinde « literatură, ştiinţă exactă şi drept », ci morală privată şi publică. Domnul ar trebui, nu să fie înfăşat constituţional, ci lăsat să creeze, « car régner c'est régler, régir [3]) ». O lege agrară ar da pământ ţăranului, Armata ar fi de cetăţeni.

Şi fireşte, lumea ar redeveni — ospitalieră [4]).

---

[1]) P. 62.
[2]) P. 70.
[3]) P. 76.
[4]) P. 77.

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III

	Lei
TOMUL I (1922—23):	100.—
TOMUL II (1923—24):	130.—
TOMUL III (1924—26):	840.—
TOMUL IV (1924):	160.—
TOMUL V (1925—26):	160.—
TOMUL VI (1926—27):	300.—
TOMUL VII (1927):	300.—
TOMUL VIII (1927—28):	320.—

TOMUL IX (1928—29): 200.—

N. IORGA. Cronicele turceşti ca izvor pentru istoria Românilor. . . . 12.—
N. IORGA. Portretele Domnilor noştri la muntele Athos . . . . 20.—
D. ONCIUL. Românii şi Ungurii în trecut . . . . 15.—
S. GREAVU-DUNĂRE. Bibliografia Dobrogei, 425 a. Hr.—1928 d. Hr. . 80.—
N. IORGA. Portrete şi lucruri domneşti nou-descoperite . . . . 20.—
N. IORGA. Comemorarea lui Francesco Petrarca . . . . 20.—
N. IORGA. Un boier de provincie în timpul Eteriei şi Reg. Organic. . 10.—
Păr. H. INGIGIAN. Mărturii armeneşti despre Valahia şi Moldova. . . 35.—
G-ral R. ROSETTI. Rapoarte daneze asupra războiului din 1877—1878 . 10.—

TOMUL X (1929): 400.—

G-ral R. ROSETTI. Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu . . . . 15.—
CL. ISOPESCU. Documenti inediti della fine del Cinquecento. . . . . 70.—
N. BĂNESCU. Acte veneţiene privitoare la urmaşii lui Petru-Vodă Şchiopul. 60.—
G. SOFRONIE. Principiul naţionalităţilor în Dreptul internaţional public. 100.—
N. IORGA. Originea moldoveană a lui Enăchiţă Văcărescu . . . . . . 8.—
I. LUPAŞ. « Chronicon Dubnicense » despre Ştefan-cel-Mare . . . . . . 10.—
P. P. PANAITESCU. Miron Costin, Istoria în versuri polone . . . . . 85.—
N. IORGA. I. Intre Domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, cum se făcea corespondenţa; II. Zugravi noui şi vechi . . . . 10.—
N. IORGA. Scrisori domneşti din arhivele din Stockholm . . . . 20.—

TOMUL XI (1930): 340.—

N. IORGA. Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul? . . . . 30.—
G-ral R. ROSETTI. I. Ştiri mărunte şi note relative la istoria armamentului la noi. II. Când s'a adoptat steagul tricolor la noi . . . . 20.—
G. BALŞ. I. Biserica din Lujeni. II. Pridvorul bisericilor moldoveneşti. . 50.—
S. MEHEDINŢI. Coordonante etnografice. Civilizaţia şi cultura . . . . 60.—
N. IORGA. I. Originea lui Ştefan Răzvan. II. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol . . . . 10.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. I. Armamentul . . . . 25.—
N. IORGA. Octoihul Diacului Lorinţ . . . . 15.—
ANDREI RĂDULESCU. Juristul Andronache Donici . . . . 30.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. II. Organizarea . . . . 25.—
ION I. NISTOR. Decorarea lui Avram Iancu şi a camarazilor săi . . . 55.—
ANDREI RĂDULESCU. Asemănările între ideile primitive ale poporului din Bretania şi ale poporului român . . . . 20.—